

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU: HAYATI VE
SİYASİ MÜCADELESİ
(1876-1958)

İrfan Dervişoğlu

2501210883

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Murat Aydoğdu

İSTANBUL - 2024

ÖZ

HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU: HAYATI VE SİYASİ MÜCADELESİ (1876-1958)

İRFAN DERVİŞOĞLU

1876 senesinde Lefkoşa’da doğan Sırrı Bellioğlu ilk ve orta eğitimini burada almış, ardından İstanbul’a giderek burada Mülkiye Mektebi’ne girmiş, ancak siyasi nedenlerden ötürü Mülkiye Mektebinden ihraç edilmiştir.

Bellioğlu Mülkiye Mektebi’nden ihraç edildikten sonra Kastamonu’ya sürgün edilmiştir. Sürgün günleri II. Meşrutiyetin İlanı ile birlikte sona ermiş, ardından 1908-1919 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde kaymakam ve mutasarrıf olarak görev almıştır.

Milli Mücadele yıllarında önemli roller üstlenen Bellioğlu, 1.TBMM’de aktif bir milletvekili olarak öne çıkmış ve muhalif bir isim olarak İkinci Grup içerisinde yer almıştır. Aynı dönemde İktisat Vekilliği ve PTT Müdürlüğü gibi yapmıştır. Ayrıca Yeşilordu Cemiyeti’nde yer almış ve Londra Konferansına Ankara heyeti bünyesinde müşavir olarak gitmiştir.

Bellioğlu Cumhuriyetin ilk yılları bir süre ticaret yapmak için Sovyet Rusya’ya gitmiştir. Dördüncü Dönem TBMM’de Kocaeli’den Müstakil Mebus olarak seçilmiştir. Bellioğlu bu dönemde özellikle mali alanda hükümete yönelik eleştirileri nedeniyle büyük tepki çekmiş, bu durum onun bir sonraki dönemde mebus olarak seçilmesine engel olmuştur. Meclis dışı kalmasının ardından muhalefetini gerçekleştirecek bir mecra bulamayan Bellioğlu, İkinci Dünya savaşı yıllarında üst düzey isimlere hükümete yönelik eleştirilerini içeren isimsiz mektuplar yollamaya

başlamıştır. Yolladığı mektuplar nedeniyle orduyu isyana teşvik etmekle suçlanan Bellioğlu 9 yıl 4 Ay Hapis cezasına çarptırılmıştır.

Bu tez çalışması Bellioğlu'nun hayatını bir bütün olarak ele almayı ve onun siyasi mücadelesini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sırrı Bellioğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Müstakil Mebus, İkinci Grup

ABSTRACT

Hüseyin Sırrı Bellioğlu: His Life And Political Struggle (1876-1958)

İRFAN DERVİŞOĞLU

Sırrı Bellioğlu who was born in 1876 Nicosia, received his primary and secondary education here. Then he went to İstanbul to attend in Mülkiye School, but due to political reasons he was expelled from Mülkiye School.

After getting expelled from Mülkiye School, he was sent to exile to Kastamonu. His days of exile ended with the proclamation of Second Constitutional Monarchy, then he served as Kaymakam and Mutasarrıf in various regions of the Ottoman Empire.

Bellioğlu, Who played important roles During the days of National Struggle emerged as a prominent deputy in first Grand National Assembly of Turkey and took part in second group as an opposition figure. During the same period he served as minister of the economy and director of PTT. Also he was a member of Green Army Society and attended the Conference of London as an advisor in Ankara Delegation.

During the early years of the Republic he went to Russia to make trade for a while. Bellioğlu was elected as an Independent Deputy from Kocaeli in fourth legislative term of Turkish Grand National Assembly. During this period his criticism against government in financial field faced great reaction, and that prevented him from getting elected in next legislative term. Bellioğlu, who could'nt find a place to express his opposing views after getting excluded from parliament wrote anonymous letters which contains his criticism against the government to high ranking individuals during World War 2. Due to these letters Bellioğlu was accused with inciting army against goverment and imprisoned for 9 years and 4 month.

This thesis aims to cover Bellioğlu's entire life and examine his political struggle.

Keywords: Sırrı Bellioğlu, Turkish Grand National Assembly, Independent Deputy, Second Group

ÖNSÖZ

Sırrı Bellioğlu gibi önemli bir şahsiyetin bugüne kadar kapsamlı bir çalışmaya konu olmamış olması ilginçtir. Bellioğlu'nun II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Milli Mücadele'den Cumhuriyete pek çok önemli görevde bulunmuş olmasına rağmen kendisinin hayatını bir bütün olarak ele alan bir çalışma yoktur. Bu tez bu eksikliği mümkün mertebede giderebilmeyi amaçlamakla beraber, bu eksikliği tam olarak kapatabilmek ne derece mümkündür tartışılır. Zira Bellioğlu'nun arkasında bıraktığı bir hatıratı olmayışı, ikincil kaynaklarda ise Bellioğlu'na dair kısa anekdotlardan fazlası bulunmamaktadır. Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu Hocamın “İnsan Serâpâ Psikolojidir” sözünün Bellioğlu'nun hayatına yaklaşımında büyük etkisi olduğunu belirtmem gerekiyor. Ancak Bellioğlu'nun içinde bulunduğu ruh halini, psikolojisini çözümlemek yukarıda bahsettiğimiz üzere arkasında bir hatırat bırakmayışı nedeniyle zordur. Bellioğlu'nun neler okuduğu, kimlerden etkilendiği noktasında da bilgilerimiz kısıtlı. Bellioğlu'nun hayatı boyunca otoriteye karşı aldığı muhalif pozisyon, idari görevlerinde karşılaştığı problemlere karşı ürettiği çözümler ve özellikle karakterini ortaya koyan uzun meclis konuşmaları Bellioğlu'nun kişiliğini ortaya koymakta ve böylelikle siyasi mücadelesini de daha anlamlı kılmaktadır.

Şüphesiz ki Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu Hocamın destekleri bu tez metnini ortaya koyabilmem noktasında en büyük etken olmuştur. Tez çalışmam esnasında bana desteğini esirgemediği ve büyük bir sabırla hatalarımı düzeltmem noktasında bana yol gösterdiği için kendisine teşekkür ederim.

Yüksek Lisans ders dönemi boyunca bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar, Prof. Dr. Halil Bal, Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Öte yandan özellikle Ankara'daki arşivlerden faydalanmam noktasında bana yol gösteren Yusuf Turan Günaydın'a teşekkür ederim.

Son olarak başta Görkem Faruk Cabi ve Selahattin H smen olmak üzere bu zorlu süreçte bana destek çıkan dostlarıma ve hiçbir zaman benden desteğini esirgemeyen annem Nervin Dervişoğlu'na teşekkür ederim.

 rfan Dervişoğlu

 stanbul - 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEYE KADAR OLAN SÜREÇTE SIRRI BEY

1.1. İlk Yılları ve Tahsil Hayatı	5
1.2. Kastamonu'ya Sürgünü.....	11
1.3. İdari Görevleri.....	18
1.3.1. Zonguldak Kaymakamlığı	18
1.3.2. Adapazarı Kaymakamlığı	20
1.3.3. Amare ve Kerbela Mutasarrıflığı	22
1.3.4. Malatya Mutasarrıflığı	35
1.3.5. Amasya Mutasarrıflığı	37

İKİNCİ BÖLÜM

Milli Mücadele'de Sırrı Bey

2.1. İzmit Teşkilatı, Yahya Kaptan Olayı ve Sırrı Bey	39
2.1.1. İzmit Teşkilatı	39
2.1.2. Yahya Kaptan ve Sırrı Bey	45

2.2. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Sırrı Bey.....	52
2.2.1. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Sırrı Bey	52
2.2.2. Meclis-i Mebusan Faaliyetleri	56
2.2.3. Tehcir Meselesi İçin Divân-ı Harb Mahkemeleri Kurulmasına Yönelik Düşünceleri	56
2.2.4. Wilson Prensiplerine Yönelik Düşünceleri.....	58
2.2.5. Ereğli Kömür Havzasına İşçi Sevkine Yönelik Düşünceleri.....	59
2.3. 1. TBMM'de Sırrı Bey.....	61
2.3.1. İstanbul'un İşgali ve Sırrı Bey'in Anadolu'ya Geçışı	61
2.3.2. TBMM'nin Yapısı	64
2.3.3. TBMM'de İkinci Grup ve Sırrı Bey	66
2.3.4. Meclisteki İlk Konuşması ve Hükümetin Kurulmasına Yönelik Görüşleri	71
2.3.5. Halife'ye Bağlılık Telgrafı Çekilmesi Teklifi	73
2.3.6. 1920 Senesi Bütçesine Yönelik Tartışmalarda Sırrı Bey.....	74
2.3.7. Başkumandanlık Ünvanına Yönelik Tartışmalarda Sırrı Bey	77
2.3.8. Heyet-i Vekile'nin Yetkisine Yönelik Tartışmalar.....	84
2.3.9. Hıyanet-i Vataniye Kanununa Yönelik tartışmalar	86
2.3.10. Halifenin Seçimine Yönelik Tartışmalar	90
2.4. TBMM'de Lozan Tartışmaları ve Sırrı Bey	92
2.4.1. Lozan'a Gidecek Heyetin Seçimine Dair İtirazları.....	92
2.4.2. Sırrı Bey'in Konferansa Yönelik Beklentileri	94
2.4.3. Sırrı Bey'in Görüşmelere Yönelik İlk Değerlendirmeleri	97
2.4.4. Görüşmelerin Kesilmesi	107
2.4.5. Ekalliyetler Meselesi	110
2.4.6. Mukabil Proje Tartışmaları.....	111

2.5. Takrir ve Tekliflerinden bazıları.....	124
2.5.1. Af Kanunu Teklifi.....	124
2.5.2. Kalebentlik Cezalarına Yönelik Teklifi.....	125
2.5.3. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Vekalet Tahviline Yönelik Kanun Teklifi.....	126
2.5.4. Pontus Propagandası ve İzmit'in İşgaline Yönelik Tahrirleri	128
2.5.5. Basına Yönelik Sansür Konusundaki Tahriri	129
2.5.6. Adapazarı'ndaki Kereste Fabrikasına Dair Takriri.....	130
2.6. Sırrı Bellioğlu'nun meclis faaliyetlerinin bir değerlendirmesi...	134
2.7. Milli Mücadele'de Diğer Faaliyetleri	135
2.7.1. PTT Genel Müdürlüğü.....	135
2.7.2. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Sırrı Bey:.....	136
2.7.3. Londra Konferansı'nda Sırrı Bey	144
2.7.4. İktisat Vekilliği	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cumhuriyet Döneminde Sırrı Bey

3.1. Tüccarlık Yılları.....	172
3.2. Müstakil Mebusluk Uygulaması.....	179
3.3. Devletçilik tartışmaları	180
3.4.Dördüncü Dönem TBMM'de Sırrı Bey.....	183
3.4.1.Siyasi Meselelere Yönelik görüşleri	183
3.4.1.1.Hükümet Programına Yönelik Düşünceleri	183
3.4.1.2. Yüzelliliklerin Mustafa Kemal Paşa'ya Muhalefeti karşısında Sırrı Bey	186

3.4.1.3. Evkaf Bütçesi Tartışmaları.....	187
3.4.1.4. Matbuat Kanununa Yönelik Düşünceleri.....	191
3.4.2. Mali Konulardaki Görüşleri.....	195
3.4.2.1. 1931 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey	195
3.4.2.2. Dış Borçlanma Fikri.....	202
3.4.2.3. Ekonomik Krize Karşı Alınan Önlemlere Eleştirileri.....	209
3.4.2.4. Vurgunculuğa Karşı Çıkarılan Kanun ve Sırrı Bey	213
3.4.5.5. Denizciliğin Devletleştirilmesine Karşı Görüşleri	216
3.4.5.5.1. Seyrisefain İdaresine Yönelik Düşünceleri.....	216
3.4.5.5.2. Posta Vapurculuğunun Devlet Tekeline Alınmasına Yönelik Düşünceleri	219
3.4.5.6. İsperto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı ve Haksız Rekabet Tartışması ..	221
3.4.5.7. Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkiline Yönelik Muhalefeti	222
3.4.2.7. 1932 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey	227
3.4.2.8. 1933 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey	245
3.4.2.9: 1934 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey	250
3.4.3. Dış Politikaya Dair Görüşleri	256
3.4.3.1. Amerika İle İlişkilere bakışı.....	256
3.4.3.2. Irak’la İlişkilere Bakışı.....	257
3.4.3.3. İran’la ilişkilere bakışı.....	258
3.4.3.4. Balkan Paktı’na Bakışı.....	261
3.4.3.5. Sovyetler Birliği’yle Yapılan Kredi Antlaşması ve Sırrı Bey.....	263
3.4.3.6. Yunanistan İle İlişkilere bakışı.....	264
3.4.3.7. 1934 Hariciye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri:	264
3.4.4. Sırrı Bey’in 4. Dönem Mebusluğunun Bir Değerlendirmesi	265

3.5. Bir Muhalefet Örneği Olarak Sırrı Bey'in Mektupları.....	270
3.5.1. Sırrı Bey'in Mektuplarının İçeriği	274
3.5.2. Mahkumiyet Süreci.....	280
3.5.3. Hapishanedeki Durumu	282
3.5.4. Af Tartışmaları.....	284
3.5.5. Cezasının Sonlanması ve Haklarını Geri Alması	286
SONUÇ	292
KAYNAKÇA	299
EKLER	317

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
ATAZB	: Atatürk Arşivi Kataloğu, Ziraat Bankasından gelen evrak.
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bâbıâli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CHF.	: Cumhuriyet Halk Fırkası
D.	: Devre
DH.EUM.2.Şb	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2.Şube
DH.KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.MTF	: Dahiliye Nezareti Mülkiye Müfettişliği
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi

İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.S	: İçtima Senesi
ML.EEM	: Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
MM	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TDA	: Türk Dışışleri Arşivi
vd.	: ve diğerleri
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA Y.MTV)

GİRİŞ

1876 yılında Kıbrıs'ta doğan Bellioğlu'nun yaşadığı dönem meşrutiyet mücadelesinin en şiddetli gerçekleştiği ve Cumhuriyeti kuracak neslin zihin dünyasının şekillendiği bir dönemdir. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğunun yavaş yavaş parçalandığı bu dönemde Bellioğlu memleketi Kıbrıs'ın İngilizlere önce geçici olarak devredilişine, ardından da tamamen ilhak edilişine tanık olacaktır. Kıbrıs'ta doğan ve İstanbul'a gelip adım attığı Mülkiye Mektebi'nde II. Abdülhamit karşıtı muhalefetin içine düşen Sırrı Bellioğlu yaşamının geri kalanını da bir muhalif olarak yaşamış ve tamamlamış, hayatının sonuna kadar da kendisini İttihatçı olarak tanımlamıştır. İmparatorluğun birbirlerine çok uzak bölgelerinde üstlendiği idari görevler ve bu görevler sırasında yaptığı kimi işlerin yol açtığı şikayetler ve tartışmalar, Mili Mücadele döneminde İzmit milli teşkilatının kurulmasında oynadığı öncü rol, hem son Osmanlı Mebusan Meclis'inde hem de TBMM'de mebus olarak yer alması, Ankara Hükümeti'nde kısa süreliğine de olsa üstlendiği İktisat Vekilliği, yine bu dönemde bir taraftan Yeşilordu hareketi ve Halk Zümresi üyeliğiyle belirginleşen sol eğilimi, Meclis'teki Lozan tartışmaları sırasında sergilediği olağanüstü şiddetteki muhalefet, İkinci Grupla ilişkisi, Lozan sonrası bir süre ticaretle uğraştıktan sonra Dördüncü Dönem Meclis'e müstakil mebus olarak girdiğinde sergilediği yine olabildiğince şiddetli muhalefet, bu dönemde artık radikal bir liberale dönüşmüş olması, İnönü-Peker ikilisinin kendisinin bir kez daha Meclis'e girmesini engellemek adına Atatürk'le adeta tartışmayı göze almaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu kez yazdığı yüzlerce imzasız mektupla hükümete karşı giriştiği muhalefet taarruzu ve nihayet tutuklanarak yaklaşık on yıl hapis yatması; Bütün bunların Sırrı Bellioğlu'nun biyografik bir çalışmaya konu olabilmesi için fazlasıyla yeterli olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle onun doğuştan bir muhalif olması, üstelik tek parti döneminde Meclis'te müstakil mebus olarak da hükümete olabildiğince sert eleştiriler getirmesi konuyu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında muhalefetin niteliği bağlamında daha da ilgi çekici hale getirmektedir. Bunlara şimdiye kadar Sırrı Bellioğlu'nu doğrudan konu edinmiş pek fazla çalışma yapılmamış olmasını da ilave etmek gerekir. Mehmet Kaya'nın "Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri" başlıklı makalesi Sırrı Bey'in

meclis faaliyetlerini kronolojik olarak ele alması açısından önemlidir, ancak bu çalışma Sırrı Bey'in meclis faaliyetlerinin bir özeti niteliğindedir. Öte yandan Murat Yılmaz'ın editörlüğünü yaptığı "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm" eseri ve yine Murat Yılmaz'ın "Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)" doktora tezinde de Sırrı Bellioğlu'nun hayatına yer verilmiştir. Ancak bu çalışmalar Sırrı Bellioğlu'nun hayatını bir bütün olarak ele almamaktadır. Bu tez literatürdeki bu boşluğu mümkün mertebe doldurmayı amaçlamaktadır.

Tezin temel kaynaklarını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), ATASE ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde yer alan belgeler, dönem basını, Meclis-i Mebusan ve TBMM zabıt cerideleri, hatıralar ve bir takım ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. Maalesef Sırrı Bellioğlu'nun geriye bıraktığı bir hatırat tespit edebilmiş değiliz.

Tezin birinci bölümü Sırrı Bellioğlu'nun hayatını ilk yıllarından itibaren ele alarak karakterinin nasıl şekillendiği problemine yönelik kısmen de olsa bir çözüm bulmaya çalışmaktadır. Bu bölümde Bellioğlu'nun eğitim yılları, bu dönemde politik olaylardan ne derece etkilendiği, sonra sürgüne gönderilişi ve burada yaşadıkları ele alınacaktır. Bunun ardından II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ilk olarak Zonguldak'a kaymakam olarak atanan Bellioğlu'nun idari görevlerinden bahsedilecektir. Sırrı Bey'in hayatının ilk yıllarına, özellikle tahsil ve sürgün yıllarına yönelik elimizdeki veriler sınırlıdır. Fahri Çoker'in hazırladığı "Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923" adlı çalışmanın 3. cildinde diğer milletvekilleri gibi Sırrı Bellioğlu'nun da kısa bir özgeçmişi bulunmaktadır. Öte yandan TBMM'ye verdiği Tercüme-i Hal örneği de Bellioğlu'nun Milli Mücadele'ye kadar olan hayatı hakkında bazı bilgiler içermektedir. Aynı şekilde Ahmet An'ın "Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler" adlı çalışmasında özellikle Kıbrıs basınından faydalanılarak Bellioğlu'nun hayatına yönelik önemli bilgilere yer verilmiştir. Tüm bunların haricinde Bellioğlu'nun basına verdiği bazı röportajlarda da bu dönemki faaliyetlerine yönelik bazı bilgiler yer almaktadır. Ancak tüm bu kaynaklar bize Bellioğlu'nun tahsil yılları, sürgün yılları ve idari görevleri hakkında yeterli bilgiyi sağlamıyor. Bu noktada

özellikle arşiv kaynakları bu husustaki boşluğu doldurmak açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden faydalanılarak yazılan birinci bölüm, Bellioğlu'nun karşılaştığı problemler karşısında nasıl tavır aldığı, kendinden üst mevkideki şahsiyetler ile nasıl bir iletişimde bulunduğunu da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İkinci Bölümde ise Bellioğlu'nun Milli Mücadele'de konumunun ne olduğu, özellikle İzmit'te milli teşkilatlanma sırasında nasıl bir rolü olduğu ATASE'de yer alan belgelerden faydalanılarak ortaya konulacaktır. Öte yandan basın, Meclis zabıt cerideleri ve ikincil kaynaklardan Birinci Meclis'te Bellioğlu'nun nasıl bir çizgi takip ettiği, bir İkinci Grup üyesi olarak hangi konularda İkinci Grup'un geri kalanından ayrıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bölümde Bellioğlu'nun meclis faaliyetlerini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Ahmet Demirel'in "Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup", Rıdvan Akın'ın "TBMM Devleti (1920-1923)" ve İhsan Güneş'in Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923) gibi Birinci Meclis üzerine yapılmış önemli çalışmalardan faydalanılacaktır. Bunun haricinde bu bölümde Bellioğlu'nun PTT Genel Müdürlüğü, İktisat Vekilliği, Londra Konferansı'ndaki faaliyetleri ve Yeşilordu Cemiyeti ile ilişkisi de ele alınacaktır.

Üçüncü Bölümde Türk Dışişleri Arşivi'nde yer alan belgelerden faydalanılarak Bellioğlu'nun Rusya'daki tüccarlık yıllarında yaşadığı problemlere değinilecektir. Ardından zabıt cerideleri ve basından faydalanılarak Dördüncü Dönem TBMM'de müstakil mebus olarak yer alan Bellioğlu'nun meclisteki faaliyetleri ele alınacak, muhalefetini hangi temellere dayandırdığı, fikirlerinin diğer mebuslardan hangi konularda ayrıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere "Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)" çalışmasında Sırrı Bellioğlu'nun meclis faaliyetlerine yer veren Murat Yılmaz'ın yaptığı değerlendirmelere bu bölümde yer verilecektir. Yine bu bölümde müstakil mebuslara yönelik önemli bir çalışma olarak Yasemin Türkkân Tunalı'nın "Tek Partili Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)" başlıklı makalesinde yer alan değerlendirmelere de aynı şekilde yer verilecektir. Öte yandan meclis dışı kaldığı dönemde, 1940 yılında, pek çok üst düzey isme yolladığı ve hükümet eleştirisi içeren imzasız mektuplar

sebebiyle hapse atılan Bellioğlu'nun bu süreçteki durumu, büyük oranda Bellioğlu'nun Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivinde yer alan sürece dair dilekçelerinden, dönemin basınından ve bazı hatıratın faydalanılarak izah edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELEYE KADAR OLAN SÜREÇTE SIRRI BEY

1.1. İlk Yılları ve Tahsil Hayatı

1876 yılında Kıbrıs, Lefkoşa’da doğmuştur¹. Babası Yüzbaşı Nuri Ağa², annesi ise Ayşe Hanım’dır³. Sırrı Bey’in çocukluğuna dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır, ancak Sırrı Bey’in doğumundan iki sene sonra Kıbrıs adasının İngiliz kontrolüne girişinin Sırrı Bey’in hayatını önemli ölçüde etkilediğini varsaymak mümkündür. İlk ve Orta öğrenimini Kıbrıs’ta tamamladıktan⁴ sonra Sadrazam Kamil Paşa’nın isteğiyle⁵ Mekteb-i Mülkiye⁶’ye kayıt olacaktır. İstanbul’a gelen Sırrı Bey öncelikle Mekteb-i Mülkiye’nin idadi kısmını bitirecek, ardından girdiği imtihanda başarılı olarak 13 Eylül 1896 tarihinde Mekteb-i Mülkiye’nin Yüksekokul kısmına kayıt olacaktır⁷. Sırrı Bey’in tahsil yıllarında özellikle de Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye mekteplerindeki meşrutiyet yanlısı fikri hareketlilik Sırrı Bey’i de etkisi altına

¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s. 539.

² “Sırrı Bellioğlu Affoldu”, **Halkın Sesi**, 15 Ocak 1949, Aktaran: Ahmet An, **Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 238.

³ **TBMM Arşivi**, Hüseyin Sırrı Bellioğlu Sicil Dosyası, Sicil No: 235.

⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, s. 539.

⁵ Özker Yaşın, **Nevzat ve Ben**, C.1, İstanbul, Yeşilada Yayınları, 1997, s. 519.

⁶ Devletin nitelikli memur ihtiyacını karşılamak amacıyla 9 Mayıs 1858 tarihinde kurulan Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye mezunlarının kaymakam, kaza ve mal müdürü olması planlanmıştır. Başlangıçta öğrenim süresi 2 sene olan okulun öğrenim süresi 1867 yılında dört seneye çıkarılmıştır. 1877 yılında II. Abdülhamid tarafından büyük bir düzenlemeye gidilerek okulun idadî ve yüksekokul olarak iki kısma ayrılması ve öğrenim süresinin 5 yıla çıkarılması kararlaştırıldı ve adı Padişahın himayesi nedeniyle Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne olarak değiştirildi. Bu dönemde II. Abdülhamid öğrencilerin farklı fikirlere kapılmasının önüne geçmek amacıyla okulu sıkı bir şekilde gözetim altında tutmaktaydı. 1892 senesinde okulun öğrenim süresi 7 seneye çıkarıldı. 1908 senesinde 2. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte okulun adından “Şahane” sıfatı kaldırıldı. 1. Dünya savaşı yıllarındaki bütçe sıkıntısı nedeniyle okul kapatılmış ve İstanbul Dârülfünunu Hukuk Mektebi’nin bir şubesi haline getirilmiş, ancak kısa bir süre sonra 1918 senesinde tekrar açılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte pek çok düzenlemeden geçen okulun 1935 senesinde Ankara’ya taşınması kararlaştırılmıştır. Günümüzde Ankara Üniversitesi’nin Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak eğitim vermeye devam etmektedir. Ali Akyıldız, “**Mekteb-i Mülkiye**”, DİA, EK-C. 2, Ankara, 2019, s. 238-240.

⁷ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye (DH.) Mektubî Kalemi (MKT.)** 2639/70, lef 2.

alacaktı.⁸ İdadi yıllarında İttihatçı olduğunu söyleyen Sırrı Bey bu süreci şu şekilde aktarmaktadır: *“On sekiz yaşında iken idadide bir Arnavut Rauf vardı. Bana gel seni ittihatçı yapalım dedi. İttihatçı olursam ne yapacağız ? dedim. Kıbrıs’ı alacağız dedi. İşte ben de Kıbrıs’ı almak emeliyle İttihatçı oldum.”*⁹

Sırrı Bey’in İdadi yıllarında etkisi altında kaldığı muhalif fikirleri o zamanlar ne dereceye kadar benimsediğini ve bu fikirlerini eyleme geçirip geçirmediğini bilmiyoruz. Sırrı Bey İdadi yıllarında İttihatçı olduğunu belirtse de bu yıllarda İttihatçılarla olan ilişkilerine veya muhalefetine İttihatçıların fikirlerinin ne kadar etkili olduğuna dair bir bilgimiz de yok. Ancak Yüksekokula geçişiyle dönemin muhalif gençleri arasında aktif bir rol oynamaya ve fikirlerini etrafa yayarak mevcut idare tarafından bir tehdit olarak görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Sırrı Bey muhalif tavrı sebebiyle bu dönemde pek çok kez cezalandırılacak, defalarca göz altına alınacak ve hatta okuldan da atılacaktır. Sırrı Bey’in bu dönemde pek çok defa tevkif edildiğini bilsek de bunların tam olarak tarihlerini öğrenemiyoruz. Sırrı Bey’in aktardığına göre ilk tevkif edilişi İttihatçı Tahsin tarafından Cibali’deki gizli bir İttihatçı toplantısına götürülmesinin ardından gerçekleşmiştir. Hükümet tarafından haber alınan bu toplantıya müdahale edilerek Sırrı Bey de dahil olmak üzere orada bulunanlar tevkif edilmiştir. Sırrı Bey bu olayda tevkif edilmesinin sebebinin bazı arkadaşlarının Padişaha suikast teşebbüsünde bulunmaları olduğunu ancak kendisinin bununla bir alakası olmadığını söylemektedir. Yine Sırrı Bey’in aktardığına göre Beşiktaş karakolunda gözaltına alındığı zaman kendisini sorgulayan Müşir Hasan Paşa ve Yaver Hasan Paşa kendisine “efendi oğlum” şeklinde hitap etmiş, zaptiye hapishanesine gönderilirken de kendisine gayet iyi davranılmış, kelepçelenmemiş ve bir sivil polis kendisine eşlik etmiştir¹⁰. Sırrı Bey cürmü olmaması nedeniyle

⁸ Bu dönemde Abdülhamid’e karşı gerçekleşen muhalif hareket Mülkiye Mektebi hocalarının kürsülerinden yaptıkları konuşmalar vasıtasıyla gençler arasında da yayılacaktır, bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s. 41.

⁹ “Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu”, **Akşam**, 20 Ocak 1955, s. 3.

¹⁰ Sırrı Bellioğlu’nun neden bu kadar iyi muamele gördüğünü anlayabilmek açısından bu anlatısında dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Bellioğlu bu anıyı hapishane yıllarında arkadaşı olan Necip Fazıl vasıtasıyla Büyük Doğu dergisinde yayınlamış, ve özellikle İnönü devrindeki tutukluluğunun Abdülhamid devrine kıyasla ne kadar kötü bir şekilde gerçekleştiğini ve kendisine yapılan muamelelerin farklılığını vurgulamaya çalışmıştır. Bu karşılaştırma Sırrı Bellioğlu’nun İnönü dönemindeki tutuklanması anlatılırken ayrıca ele alınacaktır. Sırrı Bellioğlu, “Ve Abdülhamid”, **Büyük Doğu Dergisi**, 10 Ekim 1947, s. 14.

salınmıştır¹¹.

Mülkiye Mektebine devam ederken bir başka tevkifinde ise Abdülhamid aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle Mabeyne davet edilen Sırrı Bey, Şifre Katibi Boşnak Kamil Bey tarafından sorgulanmıştır. Kamil Bey sorgusunun ardından Sırrı Bey'in ifadelerini Padişah Abdülhamid'e bildirmiş, ardından Padişah'ın şu sözlerini Sırrı Bey'e aktarmıştır:

“Kendisini affediyorum. Şunları ihsan ediyorum. Milletin ve kendinin babası sıfatıyla da şunu nasihat olarak kabul etmesini istiyorum: Mektep Çocukları siyasetle uğraşırlarsa şahsiyetleri noksan kalır; millet, memleket ve nefslerine faydalı olabilmek için tahsillerini bitirmeli, tecrübelerini tamamlamalı, yalanla gerçek arasındaki farkları ayırt edecek hale gelmeli ve ondan sonra ne isterlerse yapmalı...”

Sırrı Bey bu sözlerin kendisi üzerinde büyük bir tesir bıraktığını söylemekle¹² beraber muhalif tavrını sürdürmekten de vazgeçmemiştir.

Sırrı Bey Mekteb-i Mülkiye'de Padişah karşıtı fikirleriyle bireysel bir muhalefet yapmakta kalmamış, neredeyse tüm arkadaşlarını da tesir altında bırakmış ve neticede mektepten tard edilmiştir.¹³ 22 Mart 1897 tarihinde mektepten tard edilen Sırrı Bey¹⁴, o sırada cereyan etmekte olan Osmanlı-Yunan harbine gönüllü olarak katılacaktır¹⁵. Savaş sırasında Avrupa'ya kaçan muhaliflerin (Jön Türklerin) muhbirliğini yapmıştır. Bununla birlikte Sırrı Bey ihtilal yanlısı fikirlerini etrafa yaymayı da sürdürecektir¹⁶. Muhalif tavrı devam etmesine karşın Yunan Harbindeki

¹¹ “Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu”, **Akşam**, 20 Ocak 1955, s.3.

¹² Sırrı Bellioğlu, “Sırrı Bellioğlu'nun bir hatırası” **Büyük Doğu**, 23 Ocak, 1948, s. 8.

¹³ Bir rivayete göre mektepten tard edilmesinin sebebi Abdülhamid'in mevlüt şekerini yememiş olmasıdır. Hüseyin Hansu, **Secdede Biten Bir Ömür: Babanzade Ahmet Naim**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 17.

¹⁴ **BOA DH.MKT** 2639/70 lef 2.

¹⁵ Ahmet An'ın Halkın Sesi gazetesinden aktardığına göre Sırrı Bey Osmanlı-Yunan harbine bilfiil iştirak ederek Milona kahramanları arasına geçmiştir. Burada bahsi geçen “Milona kahramanları” ifadesinden Sırrı Bey'in 18 Nisan 1897 tarihli Milona muharebesinde yer aldığı anlaşılıyor. “Sırrı Bellioğlu Affoldu”, **Halkın Sesi**, 15 Ocak 1949, Aktaran: Ahmet An, **a.g.e.**, s. 238., Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 117.

¹⁶ **BOA DH.MKT** 1129/85 lef 1.

başarıları nedeniyle madalya alan Sırrı Bey bir süre sonra tekrardan Mekteb-i Mülkiye'ye kabul olunacaktır¹⁷.

Sırrı Bey'in Mülkiye'ye tekrar kaydı ile birlikte fikirlerinde bir değişiklik olmayacaktır. Sırrı Bey'in mevcut idareye yönelik eleştirileri ve bu fikirleri etrafındakilere de yaymaya devam etmesi bir ay içinde okuldan tekrar atılmasına neden olacaktır. Sırrı Bey ise bu durumu kabullenemeyerek okul yönetimine bir dilekçe yollayacak ve tekrar okula kaydını talep edecektir. Bu dilekçelerinde Sırrı Bey mektebe tekrar geri alınmaması durumunda ecnebi bandıralı bir gemiye atlayarak ülkeyi terk edeceğini bile söylemiştir¹⁸.

Ancak Maarif Nezareti ve Mülkiye Mektebi Müdürü Recai Bey arasındaki yazışmalardan anlaşılacağı üzere Sırrı Bey'in tekrardan mektebe kabulü mümkün gözükmemektedir. Mekteb-i Mülkiye Müdürü Recai Bey Sırrı Bey'in öteden beri süregelen muhalif tavırlarının mektepteki arkadaşlarını da etkilediğini vurgulamakta, Sırrı Bey'in gösterilen tüm çabalara rağmen ıslah olmayıp adeta şımararak mektebin intizamını bozacak hareketler sergilemekte ve etrafına fesad saçmakta olduğunu ifade etmektedir¹⁹. Mektep yönetiminin Sırrı Bey'in fikrindeki kararlılığından ötürü ıslah olamayacağı sonucuna varmasında sırasının altında rastladıkları şiirler etkili olmuştur. Bu şiirler şu şekildedir:

1

“Ey ehl-i vatan, gel gidelim şan günüdür bu

Zulüm açtı yine karşımıza kanlı alemler

Evladımızı ehlimizi kırdaki ordu

Ağuş-ı vefamızda tutup boğmağa kükrer Saf bağlayın artık,

¹⁷ Ahmet An'ın Halkın Sesi gazetesinden aktardığına göre Yunan Harbindeki kahramanlığı sonrası Abdülhamid tarafından bir isteğinin olup olmadığı sorulan Sırrı Bey tekrardan Mekteb-i Mülkiye'ye kaydını istemiş ve bu şekilde Mekteb-i Mülkiye'ye geri dönmüştür. Yine Ahmet An'ın aktardığına göre Sırrı Bey, mektebe geri dönüşünün ardından yüksek dereceyle mezun olmuştur. Ancak ileriki bölümlerde izah edileceği üzere Sırrı Bey'in Mekteb-i Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun olduğu bilgisi doğru değildir. “Sırrı Bellioğlu Affoldu”, **Halkın Sesi**, 15 Ocak 1949, Aktaran: Ahmet An, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁸ **BOA Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)** 161/224, lef 3.

¹⁹ **BOA Y.MTV** 161/224 Lef 3.

sarılın siz de silaha Reyryan edelim isrimizi hun-ı mübâha”

2

“Edepsizlik edenleriz, Hak’dan da imdad bekleriz

Kimi görsek etekleriz, ne utanmaz köpekleriz

Biz bakmadık sağa sola vatani sattık bir pula

Girdi düşman İstanbul’a, ne utanmaz köpekleriz

Dalkavuklukla irtikab, sen söyle ey şevket mehab

İşte bizi etti harap, ne utanmaz köpekleriz

Girmeyup vatan kavgasına daldık dünya sefasına

Bütün rütbe kavgasına, ne utanmaz köpekleriz

Vatanın girdik kanına, leke sürdük şanına

Cümlemizin b.k canına ne utanmaz köpekleriz”²⁰

Yukarıda bahsi geçen şiirlerden ilki Namık Kemal’in çevirisini ilk kez 1869 yılında “Hürriyet” gazetesinde yayımladığı, Fransız milli marşı La Marseillaise’dir²¹. İkinci şiirin kime ait olduğu net olarak belli olmamakla birlikte, Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa veya Deli Hikmet’e ait olduğu rivayet edilmektedir²². Şiirlerin kime ait olup olmadığından ziyade şiirlerin içerikleri Sırrı Bey’in düşünce yapısını anlama noktasında yol göstermektedir. Vatanseverlik duygusunu ve ülkedeki yozlaşmış düzene, birtakım çıkarlar uğruna vatanın parça parça elden çıkmasına göz yumulmasına yönelik eleştirileri içeren bu şiirlerin Sırrı Bey’in sırasının altından çıkması, kendisinin nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu da ortaya koymaktadır.

²⁰ BOA Y.MTV 161/224 Lef 4.

²¹ Ömer Faruk Akün, “La Marseillaise’in Türkçede En Eski Manzum Tercümesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.22, 1976, s. 121-141.

²² Şahmurat Arık, “Ahmed Cevdet Paşanın Kullandığı Mahlâslar ve Yayımlanmamış Bazı Şiirler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5 Sayı: 1, 2010, s. 224-226.

Mekteb-i Mülkiye Müdürü Recai Bey Mektep'teki diğer öğrencilerin de Sırrı Bey'in "zararlı" fikirlerinden etkilenmemesi adına kendisinin tekrar mektebe kaydına olumsuz baktığını belirtmekte, Mekteb'e ancak fazilet sahibi öğrencilerin alınması gerektiğini de ayrıca vurgulamaktadır²³.

Maarif Nezareti'nden gelen yazıda ise Sırrı Bey'in Mekteb-i Mülkiye'ye tekrar kayıt talebinin Sırrı Bey'in adem-i itaat ve serkeşliği göz önünde bulundurulduğundan kendisinin ıslah olmadığı ve tekrar mektebe kaydı konusunda tereddütün olduğunu ifade etmektedir²⁴.

Bu süreçte Sırrı Bellioğlu'nun sırasının altında bulunan şiirler veya inatçı tavrı bir kenara belki de Sırrı Bey'in kişiliğiyle ilgili en önemli çıkarımı yapabileceğimiz nokta Mekteb'e tekrar kaydı yapılmaması durumunda ülkeyi terk edeceğine yönelik ifadesidir. Sırrı Bey ecnebi bandıralı bir gemiye atlayıp ülkeyi terk edeceğini söylerken kendisini çok önemli bir noktaya koyup kendisini kaybedecekleri yönünde bir tehdit mi bulunmaktaydı? İçinde bulunduğu neslin gençleri de kendilerini vatan için bu kadar önemli görmekte miydi yoksa Sırrı Bey bu konuda bir istisna mıydı? Yoksa Sırrı Bey içten içe o dönem muhalifleri açısından bir çekim noktası olan Avrupa'ya gitmek mi istiyordu? Tezin ilerleyen kısımlarında Sırrı Bey'in hem kendi önemli bir yere konumlandığı hem de bu süreçte gerçekten de Avrupa'ya kaçmayı da aklından geçirdiği görülecektir.

Sırrı Bey bu sefer sadece mektepten kovulmakla kalmamış aynı zamanda siyasi fikirleri nedeniyle hapse de girmiştir. Yaklaşık on bir ay kadar Taşkışla hapishanesinde yatan Sırrı Bey, bu süreç içerisinde, kendi ifadesiyle küçük bir odada bir kuru ekmekle yaşamak zorunda kalmıştır²⁵. On bir ay süren mahkumluk sürecinin ardından ise Sırrı Bey Kastamonu'ya sürgüne gönderilecektir.

²³ BOA Y.MTV 161/224, Lef 3.

²⁴ BOA Y.MTV 161/224, Lef 1.

²⁵ BOA Bâbîâli Evrak Odası (BEO) 3416/256188 lef 3.

1.2. Kastamonu'ya Sürgünü

22 Temmuz 1898 tarihinde²⁶ o dönemde pek çok aydının da sürgün yeri olan²⁷ Kastamonu'ya sürülen Sırrı Bey, burada ömrünün yaklaşık on yılını geçirecektir. Başlangıçta bir memuriyete atanana kadar kendisine yevmiye verilmiştir²⁸. Ardından üç yüz kuruş maaşla Nafia Kitabetine atanarak burada işe başlamıştır²⁹.

Bir süre bu görevde çalıştıktan sonra Sırrı Bey, 1901 senesinde arkadaşı Malatyalı Hasan Tahsin ile birlikte Kastamonu Valisi Enis Paşa'nın zulmüne dayanamayıp Kastamonu'daki sürgün yerinden firar edecektir. Sırrı ve Tahsin Beyler Mersin'e vardıktan sonra yakalanarak gözaltına alınmışlardır. Buradan önce Adana'ya ardından da sürgün yerlerine geri iade edilen Sırrı ve Tahsin Beyler yoldayken zaptiyelere amaçlarının Kıbrıs'a firar etmek olduğunu söylemişlerdir. Sırrı Bey'in bu başarısız firar girişimi kendisi hakkında kanuni muamele yapılmasına neden olmuştur. Sırrı Bey savunmasında amacının sadece serbest bir şekilde gezmek olduğunu ifade etse de yukarıda da belirtildiği üzere amacı Kıbrıs'a firar etmektir. Aynı zamanda ahaliyi de firara teşvik etmekle de suçlanan Sırrı Bey'in, hakkında karar çıkana kadar tekrar firar etmesine engel olmak amacıyla gözaltında tutulmasına karar verilmiştir³⁰.

Sırrı Bey arkadaşı Hasan Tahsin ile birlikte Kastamonu Valisi Enis Paşa³¹ tarafından gözaltında tutulacaktır. Bu dönemde Sırrı ve Tahsin Beyler Sadarete, Vali Enis Paşa'nın kendilerine yönelik sert tutumundan, hatta işkence ettiğinden bahseden pek çok dilekçe gönderecektir. Aşağıda bunlara dair iki örnek verilmiştir:

²⁶ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, s. 539.

²⁷ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 307.

²⁸ BOA BEO 1198-89848 lef 1.

²⁹ BOA BEO 3416/256188 lef 3.

³⁰ BOA BEO 1761/132055 lef 2.

³¹ Enis Paşa 1 Ağustos 1897 tarihinde Kastamonu valiliğine atanmıştır. Görevi esnasında Kastamonu Vilayetinde büyük bir vergi ayaklanması çıkmıştır. Özellikle Şahsî vergi adında herkesin vergi gelirin göre alınması gereken yeni bir vergi türü ortaya çıkması neticesinde ağır vergiler altında ezilen vatandaşlar vergi oranlarının adil olmadığını, Vali Enis Paşa'nın ise büyük servetine rağmen hiç vergi vermediğini vurgulayarak kendilerinin de bu vergiyi vermeyeceklerini belirtmekte ve Vali Enis Paşa'nın görevden alınmasını talep etmekteydiler. Bu doğrultuda çıkan isyanlar neticesinde Vali Enis Paşa 1 Şubat 1906 tarihinde görevden alınacaktır. Kastamonu vergi ayaklanması ve Vali Enis Paşa'nın bu olaydaki rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Serhat Yılmaz, "II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi.", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C. 30, S. 30, 2010, s. 123-142.

“İsticlab-ı merhamet ma’rızında atabe-i hilafetpenahilerine edilen dehaletimiz Enis Paşanın azametine dokunmuş olmalıdır ki işkencesinin şiddetini arttırdı, hiçbir kuvvetin kendisine tesir edemeyeceğini de ilan eyledi, bir mülkde bir zamanda iki hakim olamaz, mülk-i meşruh içinde kan ağlayan tebaa-i sadıkanıza kim hami olacaktır merhamet merhamet ya hazret-i halife.”

11 kânunuevvel 317

Malatyalı Tahsin

Kıbrıslı Sırrı”³²

Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzma’ya

“Nazar-ı merhametiniz sû(r)-i israfıl gibi diri diri gömüldüğümüz mezardan ihyaya kafi iken bahtsızlığımız dünyaca malum zatın bile atufetine mazhariyetimize mani oluyor merhamet.”

Malatyalı Tahsin

Kıbrıslı Sırrı”³³

Sadaret makamına gönderdikleri bu dilekçelerde Enis Paşa’nın kendilerine yönelik zalimce tutumunu vurgulayan Sırrı ve Tahsin Beylerin bu iddiaları ise Dahiliye Nezaretince yalanlanmakta, işkence iddialarının esası bulunmadığı ileri sürülmekteydi.³⁴

Merhamet talepleri yanıtsız kalan Sırrı Bey Enis Paşa’nın kötü muamelesi hakkında dilekçeler göndermekten vazgeçmeyecektir.

Sırrı Bey’in gönderdiği bir başka dilekçeye göre haklarında karar çıkana kadar gözaltında bulundurulmaları gerekirken, Vali Enis Paşa’nın kendilerine olan husumeti nedeniyle Tahsin Bey’le birlikte 20 Ekim 1901 tarihinden itibaren 10 aydır cinayet mahpushanesinde katillerle birlikte tutulmaktaydı. Yine Sırrı Bey yaptıkları başvurular neticesinde 30 Aralık 1901 tarihinde Zaptiye ve Dahiliye Nezaretlerinden çıkan karara göre haklarında hüküm verilene kadar göz altında bulundurulmalarının yeterli olacağını, polis gözetimi altında şehirde serbest bir şekilde gezmelerinde bir sorun olmadığını ve tutukluluk hallerinin devam ettirilmesinin ise caiz olmadığını ifade

³² BOA BEO 1761/132055 lef 3.

³³ BOA BEO 1761/132055 lef 4.

³⁴ BOA BEO 1761/132055 lef 2.

etmektedir. Sırrı Bey çıkan bu karara rağmen Enis Paşa'nın kendilerini mahpushanede tutmaya devam ettiğini söylemekte, bununla birlikte jandarma ve polisten mürekkebi bir kuvvet muhafazasında şehrin çeşitli yerlerinde teşhir edildiklerinden yakınmaktadır³⁵.

Sırrı Bey'in yakarışları cevapsız kalmasına rağmen ısrarlı bir şekilde dilekçeler göndermeye devam etmekte, Enis Paşa gibi din ve devlete, hükümet ve millete zararlı bir şahsın zulmüne uğradıklarını, sonucu idam olacaksa bile şikayetten vazgeçmeyeceklerini ifade etmekteydi³⁶. Bunlara ek olarak Sadrazama yolladığı bir dilekçede Enis Paşa'nın hiçbir yetkisi olmamasına rağmen sürgün cezasını önce Kalebendliğe ardından da kürek cezasına çevirdiğini, sürgün cezasını ise ancak padişahın bu şekilde kürek cezasına çevirebileceğini ifade etmekte, adem-i tahliyeleri noktasında makul bir gerekçe sunulmamasından da ayrıca yakınmaktadır³⁷.

Sırrı Bey üst üste yolladığı dilekçelerin cevapsız kalmasından rahatsız olmuş ve yolladığı bir dilekçesinde üslubunu iyice sertleştirmiş, adeta gemi azıya almıştır. Sadrazama hitaben yazdığı 1 Temmuz 1902 tarihli dilekçesinde Sırrı ve Hasan Tahsin Bey'ler, yetmiş beş defa suret-i müsterhamanede yazılıp da görmezden gelinen yakarışlarının (ikilinin yetmiş beş defa dilekçe yazdığı anlaşılıyor) yetmiş altıncısının yazı tarzının ancak bu şekilde olabileceğini söyleyerek dilekçelerinin üslubunun sertliğine işaret etmişlerdir. Dilekçenin devamında Padişahın vakar ve mehabet-i şevketine dokunur da idamlarına ya da cehennemın esfel-i safiline (aşağıların en aşağısı) sürülmelerine ferman buyrulacaksa buyrulmasını isteyen ikili, *"Enis Paşa gibi namussuz, cahil, din ve devletine hain bir yezid bed tıynetin zir-i tahakkümünden, eza-yı vahşetinden kurtularak hiç olmazsa bir padişahın emriyle iradesiyle ölmüş bulunalım"* sözlerini sarfetmişlerdir. Sırrı ve Hasan Tahsin Bey'ler dilekçelerinin devamında vurguladıkları üzere bu telgraflarıyla padişahın gazabını üzerine çekmekten de çekinmemektedir, zira onlara göre her dakika Enis Paşa'nın zulmünde giriftar oldukları işkenceye kıyasla Padişah'ın vereceği ceza çok daha hafif olacaktır. Sırrı ve Hasan Tahsin Bey'ler dilekçelerinin devamında Sadrazama yönelik ağır

³⁵ BOA DH.MKT 572/2 lef 1.

³⁶ BOA DH.MKT 572/2 lef 2.

³⁷ BOA DH.MKT 572/2 lef 3.

ifadeler kullanmış, zerre kadar namusu olsaydı hakpayına karşı dökülen göz yaşlarından etkilenererek gönderilen dilekçeyi ait olduğu makama havale edeceğini, ancak insana has olan edeplerin kendisi gibi zihni vahşetle dolu zevatın idrak edebileceği şeyler olmadığını söylemişlerdir. Dilekçelerinin sonunda Sadrazama azıcık namusu var ve onu da muhafaza kaydını güdüyor ise zulümden başka bir şey için kullanmadığı yetkisiyle kendilerine fenalık etmesini, yoksa kendisini de Enis Paşa kadar alçak, Enis Paşa kadar namussuz tanımakta mazur olduklarını ifade etmişlerdir³⁸.

Hüseyin Sırrı ve Hasan Tahsin Bey’lerin bu yetmiş altıncı dilekçesinde adeta Sadrazamı namussuzlukla suçlamaları, artık ölümden dahi korkmadıklarını açıkça ifade etmeleri gerçekten de içinde bulundukları vaziyetin kendilerini ne denli etkilediğini ortaya koymaktadır.

Tam tarihi belli olmamakla birlikte, Sırrı Bey ve Hasan Tahsin Bey Kastamonu Vilayeti İstinaf mahkemesinin yürüttüğü dava neticesinde Vali Enis Paşa ve Sadrazama hakaret ve Padişah hakkında münasebetsizce sözler sarf etmekten 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır³⁹.

Sırrı Bey Cezasını tamamladıktan sonra 13 Mart 1905 tarihinde⁴⁰ Belediye Başkitabetinde Sandık Emni olarak göreve başlayacaktır. hakkında kısa bir süre sonra şikayetler gelmeye başlayacak, Sırrı Bey daha önceden de olduğu gibi bir kez daha siyasi fikirleriyle çevresindekileri etkilemekle suçlanacaktır.

7 Eylül 1906 tarihli belgeden Sırrı Bey’in Belediye Başkitabetinde bir süre Sandık Eminliği yaptıktan sonra Mekteb-i Mülkiye’den arkadaşı Mektubi Bey’in tavsiyesiyle Belediye Başkatibi görevine getirildiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki şikayete gelince; Sırrı Bey bu göreve getirildikten sonra dört yüz kuruş Baş Katiplik maaşı olmasına rağmen bununla yetinmeyerek mahkemelerde şahadetnamesiz bir şekilde dava vekilliği yapmaktaydı. İddiaya göre Sırrı Bey dava vekilliği bahanesiyle gece gündüz kasaba ahalisini “*fesadata meylettirmekte*” ve fikirleriyle onları

³⁸ BOA BEO 1901/142564 lef 3.

³⁹ BOA BEO 1901/142564 lef 2.

⁴⁰ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, s. 539.

zehirlenmekteydi. Ayrıca Sırrı Bey siyasi suçluların mahkemelerinde savunma yaparak bunları kurtarmaktaydı. Örneğin Araçlı Muhtar Halil isimli din ve devlete zararlı bir şahsı mahkemede savunarak, *“tevilat ve tesvilat yoluyla şahsı pençe-yi kanundan tahlise cüret etmekle”* suçlanmaktadır. Belgede Sırrı Bey’in bu vukuatları göz önünde bulundurularak tekrar hapse gönderilmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve ayrıca, önceki suçları ve hapis sürecinden bahsedilerek, bununla birlikte Sırrı Bey’in arkadaşı Tahsin Bey ile birlikte normalde üçer yıl hapse mahkum edildikleri ancak bazı vasıtalarla erkenden tahliye olundukları iddia edilmektedir⁴¹.

Bu iddiaların etkisi olup olmadığı belirsiz olmakla birlikte Sırrı Bey’in ifadelerine bakılacak olursa Başkitabet görevine getirildikten 6 ay sonra Çankırı’ya sürgün edildiği görülmektedir. Sırrı Bey’e göre sürgün yerlerini yaşanmaz bir hale getirmek isteyen Vali Fuad Bey kendisini zorlu hava koşulları altında Çankırı’ya sürgün etmiştir. Ancak Çankırı ahalisinin müracaatı üzerine Sırrı Bey’in buradan alınıp başka bir yere sevk edilmesi kararlaştırılmış ve kendisi Araç kasabasına nakledilmiştir⁴².

Bu noktadan sonra II. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen sürede Sırrı Bey ile ilgili bilginiz kısıtlıdır. Net olan tek şey 1908 senesinde II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte çıkan umumi af Sırrı Bey’in sürgün yıllarını sonlandırmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte oluşan özgürlük havası Sırrı Bey’in hürriyetin uygulanmasına yönelik beklentilerini karşılamamış olacak ki arkadaşı Malatyalı Tahsin ile birlikte 31 Temmuz 1908 tarihinde İkdâm Gazetesi’ne bu hususta bir mektup yollayacaklardır:

“Hürriyetin ilanı adeta lafızdan ibaret kalıyor. Dimağlarından henüz lezzet-i istibdad zail olmayan havene-i millet yani memurin bizimle beraber senelerden beri giriftar-ı esaret bulunan Ermeni vatandaşlarımızı terhis etmediler. Maksat vücud-i milleti tefrik ile mebna-yı hürriyetin esaslanmaması esbabını istikmal ise, biz vatandaşlarımıza şamil olmayan bir serbestiye milletin hürriyet-i siyasisi manasını veremeyiz. Hükümetten izahat isteriz

Kıbrıslı Sırrı

⁴¹ BOA DH.MKT 1129/85 lef 1.

⁴² BOA BEO 3416/256188 lef 1.

*Malatyalı Tahsin*⁴³

Sırrı Bey'in henüz bu dönemlerden itibaren hürriyetin uygulanması noktasında eleştirilerini dile getirmekten çekinmediğini görüyoruz. Bahsi geçen mektup Sırrı Bey'in hayatının neredeyse tamamına yakınında istisnasız bir şekilde savunacağı hürriyet kavramının onun için ne ifade ettiği sorusuna bir nebze olsun açıklık getirebilir. Sırrı Bey yalnız şahsi hürriyetini değil, etnik ve dinsel aidiyeti ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarının da hürriyetini savunmak noktasında hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Sırrı Bey'in "hürriyet" kavramını algılayış biçimi ve algılayış biçiminin zaman içerisinde değişikliğe uğrayıp uğramadığı hususu da ayrıca değerlendirilecektir.

Sırrı Bey af ilanının ardından Kamil Paşa'nın himayesinde⁴⁴ İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a dönüşünün ardından ilgili makamlara yolladığı dilekçelerle bir kaymakamlığa tayinini talep eden Sırrı Bey'in bu talebinin nasıl karşılanması gerektiği ise bir probleme dönüşmüştür. Sırrı Bey bir dilekçesinde kendisinin İstanbul'a dönüşünün ardından akran ve emsali mertebesinde bir memuriyete istihdamını düşünmüş olmakla birlikte, devletin içinde bulunduğu buhranlı dönemi göz önünde bulundurarak bundan vazgeçtiğini ama bir süre sonra bu konuma başvurma cesareti edindiğini belirtmekte, mektep arkadaşlarının birinci sınıf kaymakamlıklarda bulunması nedeniyle kendisinin de böyle bir pozisyona tayinini arzu ettiğini ifade etmektedir. Sırrı Bey daha önce yaptığı işleri örnek göstererek kendisinin liyakat sahibi biri olduğunu ileri sürmekte ve daha önce yaptığı işlerin hiçbir maddi emel olmaksızın hayatını feda edercesine millete hizmet ettiğinin göstergesi olduğunu ve bu tarz bir pozisyona tayininin hakkı olduğunu vurgulamaktaydı⁴⁵.

Sırrı Bey'in bu dilekçesinde şahadetnamesiz bir şekilde yaptığı dava vekilliğini bile liyakati açısından örnek göstermesi ise ilginçtir. Ama Sırrı Bey'i anlamak açısından belki de şu soruyu sormak gerekir; Acaba vatana hizmet noktasında çok önemli işler başardığını ve bu hizmete devam edeceğini belirtmesi kişisel sebeplerden (geçim kaygısı ya da kendisini önemli gösterme) mi kaynaklanmaktaydı yoksa bu

⁴³ "Taşradan aldığımız Telgraflar", *İkdam*, 30 Temmuz 1908, s. 3.

⁴⁴ Özker Yaşın, *a.g.e.*, s. 519.

⁴⁵ BOA BEO 3416/256188 lef 3.

hizmetleri gerçekten hakkıyla yeri getirdiğine inanmakta mıydı? Bu sorunun net bir cevabı bulunmasa da olaya iki açıdan da bakmak mümkün. Bir açıdan bakıldığında Sırrı Bey'in şahadetnamesiz bir şekilde yaptığı dava vekilliğini kendisine verilen maaşı yetersiz bulduğu için yaptığı düşünülebilir. Ancak öbür taraftan da tezin ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere Sırrı Bey pek çok kez kendisinin vatanın meşru evlatlarından olduğu ve görevini layıkıyla yerine getirdiği vurgusunu pek çok kez yapacaktır.

Anlaşılan Sırrı Bey'in bu müracaatları bir süre sonra Dahiliye Nezareti'nin dikkatini çekmiş ve bir kaymakamlığa tayinim uygun olup olmadığı değerlendirilmeye alınmıştır. Bab-1 Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Memurin Kalemi'nin Sırrı Bey'in bu talebinin uygun olup olmadığını değerlendirdiği 7 Eylül 1908 tarihli telgrafında onun bir kaymakamlığa tayini hususunda sürekli sızlanmakta olduğundan bahsedilmektedir. Sırrı Bey'in böyle bir pozisyona getirilmesi ise normal şartlar altında uygun bulunmamaktaydı, zira kaymakamlık görevine tayin için ya Mekteb-i Mülkiye mezunu olmak ya da kaymakamlık için yapılan sınavda başarılı olarak intihabname⁴⁶ almak gerekmektedir. Sırrı Bey ise sadece 6 ay Mektebi Mülkiye'nin yüksek kısmında okuduktan sonra okuldan atılmıştı. Sırrı Bey müracaatlarında mazeret olarak Mekteb-i Mülkiye'den kendi isteğiyle ayrılmadığını ve mağdur olduğunu ifade etmektedir. Sırrı Bey'in eğitim geçmişi kendisinin bir kaymakamlığa tayini noktasında büyük bir engel teşkil etmekteydi. Bu durum karşısında Dahiliye Nezareti'nin net bir tavır almaması ise meseleyi muallakta bırakmaktaydı⁴⁷.

Ancak bu handikapa rağmen Sırrı Bey'in bir süre sonra Zonguldak Kaymakamlığına atandığını görmekteyiz. Bu konuda Sırrı Bey'in imdadına kendisini koruyup kollayan Kamil Paşa mı yetişmişti? Yoksa Sırrı Bey hali hazırda önemli konumlarda bulunan arkadaşları vasıtasıyla mı kendisini bir şekilde bir kaymakamlığa tayin ettirmişti? Sırrı Bey'in Mülkiye Mektebi'nden arkadaşlarının önemli konumlara geldiğini düşünecek olursak kendisinin kaymakamlığa atanmasında onların da payının olması mümkündür. Ancak bu konuda somut bir veri olmadığından net şeyler

⁴⁶ Tuba Özhazinedar, "II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 146.

⁴⁷ **BOA DH.MKT** 2639/70, lef 2.

söylemek zor. Neticede Zonguldak'a kaymakam olarak atanmasının ardından Sırrı Bey'i Milli Mücadele'ye kadar sürecek olan dönemde bir idari görevler silsilesi bekliyor olacaktı⁴⁸.

1.3. İdari Görevleri

1.3.1. Zonguldak Kaymakamlığı

20 Aralık 1908 tarihinde Zonguldak Kaymakamlığına atanan⁴⁹ Sırrı Bey 29 Ağustos 1909 tarihine kadar burada görev yapmıştır.

Zonguldak Kaymakamlığı'na tayininden bir süre sonra Sırrı Bey Bartın Kaymakamı Şakir Efendi hakkındaki şikayetler üzerine tahkikat yapılması amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Bu görevini başarıyla yerine getiren Sırrı Bey meselenin Bartın Kaymakamı ve kendisinden şikayetçi olan Mustafa Hulusi arasındaki şahsi bir garazdan ileri geldiğini ve Bartın Kaymakamı hakkındaki iddiaların iftira olduğunu ortaya koymuştur⁵⁰.

Ağustos ayına gelindiğinde Sırrı Bey hakkında Zonguldak eşrafından otuz bir kişi tarafından imzalanan bir şikayet ile kendisi hakkında bir tahkikat başlatılarak görevden alınması talep edilecektir⁵¹. Eşraftan ileri gelenlerin iddialarına göre Sırrı Bey Zonguldak limanından Kapuz'a kadar binlerce dönümlük arazi-i emiriyeyi sahte muamele ile satmıştır⁵².

Bu iddialar üzerine başlatılan tahkikat esnasında Bolu Mutasarrıfı, Sırrı Bey'i savunarak kendisi hakkında bir bilgilendirmede bulunacaktır. Bolu Mutasarrıfına göre Teceddüdperver bir genç olan Sırrı Bey görevi süresince namuskârane ve haysiyetperverane bir meslek ittihaz etmiştir. Eslafi zamanında bölgede ortadan kalkan hükümetin nüfuzunu tekrardan izhar etmiş ve ufak tefek bazı tesisatla memleketi imara

⁴⁸ Sırrı Bey sırasıyla, Zonguldak, Mudurnu, Düzce, Adapazarı, Kırkkilise, Amare, Kerbela, Malatya ve Amasya'da mutasarrıflık ve kaymakamlık görevlerinde bulunacaktır (Fahri Çoker Türk Parlamento Tarihi çalışmasında Kırkkilise ve Malatya mutasarrıflıklarına değinmemişse de sırasıyla takip edildiğinde arşiv belgelerinde Sırrı Bey'in bu yerlerde de görev yaptığı görülmektedir). Bunlardan Mudurnu, Düzce ve Kırkkilise'deki görevlerine ya çok kısa sürdüğü ya da elimizde bu görevlerine dair yeterli veri olmadığından ötürü yer verilmeyecektir.

⁴⁹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923** C.3, s. 539.

⁵⁰ BOA DH.MKT 2735/51 lef 1.

⁵¹ BOA DH.MKT 1300/86 lef 3-4.

⁵² BOA DH.MKT 2903/34 lef 1.

ibditar etmiştir. Yine Bolu Mutasarrıfı'na göre asayişin sağlanması noktasında dikkatiyle öne çıkan Sırrı Bey, hanesinde katledilen bir Fransız'ın katillerini başarılı bir şekilde derdest etmiş ve anasır-ı millet arasında husul-ü mukarenete gayret etmiştir. Bolu Mutasarrıfına göre Sırrı Bey'in bir takım hataları da bulunmaktaydı. Bunlardan biri mahkeme halinde teşekkül eden Meclis-i İdare'ye biraz geç gelen bir şahsı artık size lüzum kalmadı diyerek adem-i kabul ile tahkir etmesiydi. Bir diğer hatasıysa Konya'da Ermenilerin katledildiğine yönelik bir takım dedikoduları ciddiye alarak bu bölgeye devletin vapurla asker sevk etmesine neden olmasıydı. Bu hatalarına rağmen Bolu Mutasarrıfına göre bu şikayetler Sırrı Bey'in görevi süresinde hükümetten yüz bulamayanların ortaya attığı yersiz şikayetlerdir. Mutasarrıf eğer Sırrı Bey'in görevine devam etmesi mümkün görülüyor ise Mudurnu Kaymakamı Ahmed Esad Bey ile becayişlerini önermiştir⁵³. Sırrı Bey ise kendisi hakkında ortaya atılan iddialara karşı yaptığı savunmasında kendisinin hayatının önemli bir kısmını zindanlarda geçirdiğini vurgulamakta, Meşrutiyet idare-i muktezasını fiilen tatbikte muvaffakiyet gösterdiğini belirtmektedir. Sırrı Bey kendisi hakkında gösterilen lüzumun hırsızlık etmediği ve bazı şahısların maksatlarına alet olmadığından kaynaklandığını vurgulamaktaydı. Sırrı Bey ayrıca Bolu Mutasarrıflığından gelecek mezabıt-ı resmiyenin göz önünde bulundurulmadan kendisi hakkında muamele yapılmamasını arz etmekteydi⁵⁴.

Sırrı Bey'in savunması ve Bolu Mutasarrıfı'nın da Sırrı Bey hakkında yaptığı savunmaya rağmen Sırrı Bey görevinden alınmış ve Bolu Mutasarrıfının bu husustaki önerisi dikkate alınarak Mudurnu Kaymakamı Ahmet Esat Efendi ile Sırrı Bey'in becayişine karar verilmiştir⁵⁵.

Sırrı Bey görevinden alınarak Mudurnu kaymakamlığına atandıktan sonra kendisinin Zonguldak Kaymakamlığı ile ilgili ilginç bir şikayet vaki olmuştur. 7 Eylül 1909 Tarihinde Bolu Mutasarrıflığına gönderilen bir telgrafa göre Sırrı Bey'in zevcesini hapsedtiğinden dolayı şikayetçi olan Kıbtî Hüseyin, Sırrı Bey'in on beş günden beri zevcesini gayr-ı meşru bir şekilde imam vekili hanesinde tevkif ettirmiş olduğunu iddia etmektedir⁵⁶. Bu iddiaya dair Bolu Mutasarrıfı tarafından Dahiliye

⁵³ BOA DH.MKT 2913/41 lef 2.

⁵⁴ BOA DH.MKT 2913/41 lef 3.

⁵⁵ BOA DH.MKT 2913/41 lef 4.

⁵⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), 5/31 Lef 1.

Nezareti'ne gönderilen 11 Aralık 1909 tarihli telgrafta iddianın doğru olduğu ancak Sırrı Bey'in bu eyleminin bir suç teşkil etmediği ifade edilmektedir. Buna göre Kıpti Hüseyin ve Kıpti Habib tarafından Hatice namında bir kız aleyhinde zevciyyet davası açılmış ve davanın neticelenmesinden yani nikahın sübutundan önce Hatice'nin başıboş bırakılması halinde şikayetlerin devam edeceği ve hatta asayiş olumsuz şekilde etkileyecek bir durum da söz konusu olabileceğinden Hatice, iki taraf arasındaki dava sonuçlanana kadar Sırrı Bey tarafından yed-i emniyete alınmıştır⁵⁷. Bu noktada işi daha karmaşık bir hale getiren Sırrı Bey'in bu meselede suçlu olduğunun kaza naibi tarafından teyit edilmesi idi. Ancak netice olarak mahalli Adliye memurlarınca yapılan tahkikat sonucunda Hatice'nin dava sonuçlanana dek yed-i emniyette bulundurulmasının bizzat davacılar tarafından talep edildiği, bunun üzerine Sırrı Bey'in bu işi zabıtaya havale ettiği ve buna yetkisi bulunduğu, Kaza Naibi'nin Sırrı Bey aleyhindeki tutumunun ise ikili arasındaki kişisel nefretten kaynaklandığı sonucuna varılmıştı.⁵⁸

1.3.2. Adapazarı Kaymakamlığı

Sırrı Bey'in Adapazarı kaymakamlığı esnasında meydana gelen bir hadisede 3 Ermeni ve 2 Rum erkek, Boşnak bir Müslüman kadınla münasebât-ı gayr-ı meşru yaparken yakalanır. Hadisenin ardından Sırrı Bey yakalanan faillerin mahkemeye çıkarılıp mahkum edilmeleri konusunda ısrar ederek meseleyi siyasi bir hale dönüştürmüş; faillerin serbest bırakılmaları halinde meselenin 1909 Adana olaylarına benzer bir hal alabileceğini, Müslüman ve Hristiyan cemaatleri arasında çatışmalar çıkabileceğini ifade etmiştir. Sorgu dairesinin meselenin ahlaka aykırı bir zina hadisesi olduğuna kanaat getirerek söz konusu şahısları serbest bırakması üzerine Sırrı Bey meseleyi tekrardan gündeme getirmek adına Mülazım Hayrullah Efendi isminde bir zat vasıtasıyla kahvehanelere Hristiyanların Müslüman bir kadının ırzına geçtiği ve 1909 Adana olaylarına benzer bir hadisenin vuku bulacağı şeklinde rivayetler yayarak halkı kışkırtmaya çalışmıştır⁵⁹. Hayrullah Efendi dolaştığı kahvehanelerde İslam'a ve dine hakaret eden bu mevzu karşısında kimsenin harekete geçmeyesinden yakınmış,

⁵⁷ BOA DH.MUI 5/31 lef 4.

⁵⁸ BOA DH.MUI 5/31 lef 3.

⁵⁹ Ümit Kurt, "1911'de toplumsal hassasiyetleri kaşımak: Osmanlı Adapazarı'nda bir provokasyon arayışı", #tarih, Ağustos 2023, s. 56-57.

buna karşın Kaymakam Sırrı Bey'in günlerdir gözüne uyku girmedğini vurgulamıştır. Ancak bu söylemlerden sonra beklenen tepki gelmemiş, ahali, idari makamlara bu meseleyi çözme noktasında güvendiklerini belirtmiştir.

Bahsi geçen hadiseden 1 ay sonra Adapazarı ahalisinden 28 kişi Sırrı Bey'e meseleye yönelik bir dilekçe hazırlamış, bahsi geçen Boşnak Zehra Hatun'un uzun zamandır fuhuş yaptığını ve bu durumun gençleri olumsuz bir şekilde etkilediğini, pek çok gencin fuhuş yaptığı için hapse girdiğini ifade etmişlerdir. Bahsi geçen şahıs ve onunla birlikte "Ankaralı" lakaplı köftehorunun da bölgeden sürülmesini isteyen bu talep dilekçe karşısında iddialara göre Sırrı Bey meseleyi daha da büyütmüş, Meclis-i idare azasından Hacı Mehmet Efendi vasıtasıyla kendi ifadeleriyle değiştirdiği dilekçeye imzalar toplatmış, Hacı Mehmet Efendi'yi dükkan dükkan gezdirip toplattığı imzaların ardından dilekçeyi vilayet makamına göndermiştir. Dilekçenin değiştirildiğini öğrenen eşraf Sırrı Bey'i 7 Mart 1911'de Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesi'ne şikayet etmiş ve Sırrı Bey'in meşrutiyeti tehlikeye atan bu eylemi karşısında olayı araştırması için bölgeye bir müfettiş yollanmasını talep etmişlerdir⁶⁰.

Bölgeye gelen müfettiş Sırrı Bey'in gerçekten de meseleye siyasi bir boyut kazandırmak isteyip istemediği, Sırrı Bey'in başka yolsuzlukları ve Meşrutiyeti tehlikeye atacak faaliyetleri olup olmadığına yönelik bir soruşturma başlatmıştır. Yapılan Soruşturmada Meclis-i İdare Azasından Hacı Yorgi Efendi'nin ifadelerine göre Sırrı Bey'in bu hadise dışında başka yolsuzlukları da bulunmaktaydı. Sırrı Bey kaymakamlıkta yapılan bazı işlemler için fazladan para almakta, para almadığı zaman da işleri aksatmaktadır. Bunun haricinde bahsi geçen fuhuş hadisesine dönecek olursak, müfettişin yaptığı soruşturma neticesinde Sırrı Bey'in bu meselede de Müslüman ve Hristiyanlar arasında çatışmalar çıkacağı şeklinde algı yaratarak olayı büyüttüğü, halkın bu konudaki dilekçelerini tahrif ettiği ortaya çıkmıştır⁶¹.

Sırrı Bey'in bu vukuatı esnasında kendisiyle ilgili dahiliye nezaretine gönderilen bir rapor, Sırrı Bey'in Zonguldak Mutasarrıflığı esnasında kendisi için söylenenlere benzer bir şekilde bir taraftan namuslu ve dürüst bir portre çizmekte oluşu

⁶⁰ Kurt, **a.g.m.**, s. 58.

⁶¹ Kurt, **a.g.m.**, s. 58.

vurgulanmakta, ancak bir taraftan da tecrübesizliği ve idari açıdan gerekli malumata sahip olmayışı üzerinde durulmaktadır. Aynı raporda Sırrı Bey'in asabi ve uyumsuz oluşu vurgulanmakta, kendi fikirlerine uymayan durumlarda itidalden uzak, kontrolsüz bir şekilde hareket ettiğinden bahsedilmekte ve çevresindeki kendisine yaltaklananlara fazla güvenip bu doğrultuda harekete geçtiği ifade edilmektedir. Öte yandan bahsi geçen raporda Sırrı Bey'in Adapazarı için yaptığı önemli işler üzerinde durulmakta, Sırrı Bey'in belediye idaresini tanzim edişinden, Müslümanlar için bir Fukara Sandığı kurmasından ve Müslüman cemaatinin eğitimi üzerinde hassasiyetle durarak kız çocuklarının eğitimi için mektep kurdurtmasından da bahsedilmektedir⁶².

Ancak Sırrı Bey'in bir taraftan çizdiği olumlu portre onun görevden alınmasını engellememiştir ve Kırkkilise Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir.⁶³

1.3.3. Amare ve Kerbela Mutasarrıflığı

Sırrı Bey Nisan 1912'de Amare Sancağı'na Mutasarrıf olarak atanmıştır⁶⁴. Basra Vilayetine bağlı olan Amare yoğun bir aşiret nüfusuna sahipti. Bu aşiretler ise Albu Muhammed, Beni Lam, Es Sevaïd, El-Ezirc, Albu Derac ve Beni Said idi⁶⁵. Vilayet Salnamelerine göre bu aşiretlerin mensupları Aşiret şeyhinin güdümünde hareket etmekteydiler. Yine aynı salnamelerde bölgedeki aşiretlerin pek çok kanunsuz iş yapmakta olduğundan, Basra ve Bağdat arasında ticaret yapan gemilerden de vergi aldığından bahsedilmektedir⁶⁶. Yoğun aşiret nüfusu ve aşiretler arasında çıkan çatışmalar bölgenin asayişini sağlama noktasında Osmanlı İmparatorluğu'nu zor durumda bırakmaktaydı. İmparatorluğun yüzyıllardır süregelen iltizam sistemini bu bölgede yerel aşiretler vasıtasıyla sürdürüyor olması, aşiretlerin arasındaki temel çatışma nedeni olarak ortaya çıkmaktaydı. Sırrı Bey'in bu bölgede yüzleşeceği en temel problemlerden biri de Amare Sancağı'nda yer alan mukataaların iltizamının

⁶² Kurt, **a.g.m.**, s. 59, **BOA, Dahiliye Mülkiye Müfettişliği (DH.MTF)**, 1/93, lef 5.

⁶³ Ümit Kurt yazısında Sırrı Bey'in Amare kaymakamlığına atandığını ifade etse de Sırrı Bey Amare'ye Kırkkilise Mutasarrıf Vekilliği görevinden alınarak nakledilmiştir. Bu durumda Sırrı Bey'in kısa süreliğine de olsa Kırkkilise'de görev yapmış olması gerekiyor. **BOA, İrade Dahiliye (İ.DH)**, 1492/71.

⁶⁴ **BOA, İrade Dahiliye (İ.DH)**, 1492/71.

⁶⁵ Burcu Kurt, "II. Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)", **Doktora Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, 2012, s. 32.

⁶⁶ Cengiz Eroğlu (ed), vd., **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012, s.99.

kime ait olacağı noktasında aşiretler arasında çıkan çatışmalar ve bu çatışmaların merkezinde kendisinin yer alıyor olmasıydı.

Sırrı Bey'in yüzleşeceği tek problem aşiretler arası çatışmalar değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki nüfuzu, bölgeyi hakimiyeti altına aldığından beri kısıtlıydı⁶⁷. II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki'nin yeni rejime sadık bürokratlar atayarak merkezi otoriteyi kuvvetlendirme çabası, bölgedeki Arap unsurların, özellikle kurulu düzenlerinin tehdit altına girdiğini düşünen ve aynı zamanda bu merkeziyetçi politikayı Türkleştirme politikası olarak algılayan Arap seçkinlerinin İttihat ve Terakki'ye yönelik bakış açısını olumsuz bir şekilde etkilemiş ve sert bir tepkiyle karşılanmıştı.⁶⁸ Bu tepki özellikle Adem-i Merkeziyetçi fikirlerin bölgede hızlı bir şekilde yayılması şeklinde gerçekleşmiştir. Amare Sancağı'nın içinde bulunduğu Basra Vilayeti bu tepkinin net bir şekilde görüldüğü bölgelerden biri olmuş, özellikle Basra Mebusu Seyyid Talip'in 1913 senesinde Basra Islahat Cemiyetini kurması, ve onun önderliğinde hazırlanan ıslahat layihası ile birlikte bu Adem-i Merkeziyetçi talepler daha gözle görülür hale gelmiştir. Oldukça nüfuzlu bir şahıs olan Seyyid Talip'in Adem-i Merkeziyetçi fikirlerini Basra ve çevresine yayma ve hatta muhtar bir Basra vilayeti teşkil etme fikrinde olduğu idari otoriteler tarafından fark edilmiş ve merkeze bildirilmiştir. Ancak Seyyid Talip Bey'in bölgedeki nüfuzu öylesine büyümüştür ki bölgedeki memurları kendi çıkarları adına kullanabilecek ve merkeze gönderilen telgraflara bile müdahale edebilecek konuma gelmiştir.⁶⁹ Bu noktada Sırrı Bey'in bu Adem-i Merkeziyetçi meselelere bakış açısını olayların başlangıcından itibaren ele alacağız.

Seyyid Talip Bey 1913 senesinde Basra eşrafının katıldığı bir toplantı tertip etmiş, toplantı neticesinde eşrafına fırka taraftarlığını terk ettiklerini beyan ettikleri bir mazbata hazırlatmış ve bunu El-Düstur gazetesinde yayımlatmıştır. Mazbataya göre Basra halkı, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nı terk edeceklerdi. Merkezden yavaş yavaş koparak kendi Adem-i Merkeziyetçi fikirlerini

⁶⁷ Özellikle 18. Yüzyılda Ortadoğu'daki yerel yöneticilerin Osmanlı otoritesine olan meydan okuması için bkz.: Eugene Rogan, **Araplar: Bir halkın tarihi**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2017, s. 49-73.

⁶⁸ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015, s. 158.

⁶⁹ Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arapları: Hilafet-Siyaset-Milliyet (1798-1918)**, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022, s. 326-328.

yayabileceği bir ortam hazırlamaya çalışan Seyyid Talip'in bu mazbatasını Basra bölgesindeki idari otoriteler tarafından pek önemsenmemiştir. Amare Mutasarrıflığı makamında bulunan Sırrı Bey de aynı şekilde bunu önemsiz bir hareket olarak görmüş ve Basra ahalisinin hiçbir siyasi fikir uğrunda ciddi bir hareket gösteremeyeceğini ifade etmiştir. Her ne kadar Sırrı Bey ve diğer idari otoriteler Seyyid Talip'in bu faaliyetlerini ciddiye almamış olsalar da neticede bölgedeki "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nın şubeleri kısa bir süre içerisinde kapatılmıştır. Akabinde yukarıda zikredilen Basra Islahat Cemiyeti kurularak Seyyid Talip'i Adem-i Merkeziyetçi fikirlerinin gittikçe kuvvetlendiği bir ortam oluşmuştur⁷⁰.

Sırrı Bey artık Seyyid Talip'in artan faaliyetlerini yakından izlemekte ve merkeze bildirmeye devam etmekteydi. Bu süreç içerisinde Seyyid Talip faaliyetlerini Basra çevresinde de yaygınlaştırarak de nüfuzunu genişletmeye çalışmaktaydı. Bu doğrultuda dava vekili Süleyman Fevzi vasıtasıyla broşürler dağıtarak Basra Islahat Cemiyeti'nin fikirlerini çevreye yaymaya başlayan Seyyid Talip'in faaliyetleri Sırrı Bey tarafından farkedilmişti. Sırrı Bey Süleyman Fevzi'nin faaliyetlerinin gözlemlenmesi gerektiğini, bu ismin Musul ve Bağdat çevresinde halk ve askeri nüfuz altına alarak Basra Islahat Cemiyeti bünyesine katmayı amaçladığını belirtmekteydi⁷¹.

Sırrı Bey bir taraftan bölgede Seyyid Talip'in Adem-i Merkeziyetçi fikirleriyle mücadele ederken öte taraftan da kendisiyle ilgili yerel eşraftan pek çok şikayet gelmekteydi. Bölgedeki önemli aşiretlerden biri olan Albu Muhammed Aşireti reisi Fali El Sayhud'un 1 Eylül 1912 tarihli telgrafına göre Amare Mutasarrıfı Sırrı Bey açık bir şekilde rüşvet almaktaydı⁷². Sırrı Bey ise kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne medyun olduğu zannıyla bir takım memurların kendisi aleyhinde işler karıştırdığını söylemekte ve siyasi birtakım amaçları nedeniyle bunları yaptıklarını ifade etmekteydi. Sırrı Bey, hayatının önemli bir kısmını zindanlarda geçirdiğini, kendisinin yüksek liyakatini kanıtlamış, vatanın meşru evlatlarından biri olduğunu vurgulamaktaydı. Sırrı Bey ayrıca kendisinin herhangi bir fırkanın zaman-ı iktidarında

⁷⁰ Burcu Kurt, **Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum (1908-1914)**, İstanbul, Küre Yayınları, 2015, s.179-182.

⁷¹ Burcu Kurt, **a.g.e.**, s.190, **BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS)** 114/2 lef 9.

⁷² **BOA DH.MTV** 18/69, Lef 7.

mevcut konumuna ve hatta valilik makamına bile gelebileceğinden şüphesi olmadığını, liyakatine güvendiğini ifade etmekteydi⁷³.

Sırrı Bey hakkındaki bu şikayetler ve kendisinin bunlara yönelik cevaplarını anlayabilmek için bu dönemde olup bitenlere bakmak gerekiyor. Hâlâskar Zabitan hareketinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni 1912 Temmuz'unda iktidardan düşürmesinin⁷⁴ ardından Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bürokrasiden tasfiye etmek adına bir takım adımlar atılmış, bu doğrultuda devlet memurlarının siyasetle alakaları kesilerek siyasi fırkalara intisaplarını yasaklamıştır. Bu dönem aynı zamanda Vali ve Mutasarrıfların da dahil olduğu devlet memurlarından herhangi bir siyasi fırkaya bağlı olmadıklarına yönelik taahhütnameler alınmıştır⁷⁵. Bununla birlikte bu dönem hükümetin adem-i merkeziyetçi eğilimlere karşı daha sıcak baktığı bir dönem olmuştur⁷⁶. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Sırrı Bey'in kendisinin İttihatçılara bir borcu olmadığı ve herhangi bir fırka döneminde görevini lâıkiyla yerine getirebileceği noktasındaki ifadeleri ve bölgede artan Adem-i Merkeziyetçi hareketlerin sebebi ortaya çıkmaktadır.

Meselenin devamında ise Sırrı Bey Vilayete yazdığı ilk telgrafnameden 10 gün sonra, 3 Ekim 1912 tarihinde bir başka telgraf yollamıştır. Sırrı Bey bu telgrafında seçim dönemi yaklaştıkça kendisi hakkında düzmece şikayetlerin sistematik bir hal aldığından bahsetmekte ancak iki üç şahsın değil tüm Amare'nin aleyhinde bulunması durumunda bile vicdanına karşı utanacak bir şeyi olmadığından bahsetmektedir. Bahsi geçen iftiralarla alakalı olarak Sırrı Bey, Vali Vekilini bilgilendirdiğini ve bu iddialara dair harekete geçilmesini aksi takdirde bu zararlı faaliyetleriyle bu şahısların vilayete daha fazla zarar vereceklerini ifade etmiş ancak Vali Vekilinden herhangi bir yanıt alamamıştır. Sırrı Bey telgrafının devamında kendisi hakkında şikayette bulunan Falih Es-Sayhud'dan bahsetmekte, Sayhud'un zamanında ettiği kanlı isyanlar esnasındaki

⁷³ BOA DH.MTV 18/69, lef 4, 5.

⁷⁴ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul, Sander Yayınları, 1971, s. 161-163.

⁷⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan Ali Polat, "Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîâlî Baskını'na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: (Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, 2019, s. 301-341.

⁷⁶ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 508.

hareketlerinden, Sayhud'un bu isyanlar sonrasında defalarca affedildiğinden bahsetmekte ve şimdi de mebusluk hevesine düşmüş bazı şahısların Sayhud'a çıkarları karşılığı yardım ettikleri ve kendisi hakkındaki şikayetlerin de bu şahıslar vasıtasıyla düzenlendiğini belirtmekteydi. Bununla birlikte Sırrı Bey kendisinin işten el çektilmesi durumunda bu şahısların cesaretinin artacağını ve hükümetin nüfuzunun hiç mertebesine ineceğini söylemekteydi. Sırrı Bey meselenin çözümü için kendisine iki ay mezuniyet verilmesini, bu sürede Bağdat veya Basra'ya gitmesini, bu süreçte bölgeye Bağdat vilayeti erkanından biri gönderilerek bir tahkikat yapılmasını istemekteydi. Ayrıca vilayete yeni bir Valinin atanmasına şiddetle ihtiyaç bulunduğunu vurgulamakta, bölgede hükümet nüfuzunun azaldığını ifade etmekteydi⁷⁷.

Sırrı Bey bahsi geçen iddialara karşı savunma yaparken kendisinin seçimlere müdahalede bulunduğuna dair bir başka şikayet ortaya atılmıştır. 10 Ekim 1912 tarihli bir telgrafta eşraftan üç yüz kişi adına yazan Hızırzade Kasım ve bölgenin önde gelen diğer eşraflarına göre Sırrı Bey bölgedeki seçimlere müdahale etmekteydi. Telgrafa göre Amare Mutasarrıfı Sırrı Bey seçimleri eski haline çevirmek adına müdahalede bulunmaktaydı. Yine aynı telgrafa göre bu müdahaleler yüzden fazla insanın ölümüne sebebiyet vermişti⁷⁸.

Sırrı Bey hakkındaki şikayetler sadece seçimlere müdahale ile sınırlı değildi. Mayıs 1913'te Sırrı Bey'in suistimalinden ötürü hazineyi zarara soktuğuna yönelik bir iddia ortaya atılmış ancak Basra Vilayetince yapılan tahkikat neticesinde Sırrı Bey'e yönelik iddiaların yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁹

Ağustos 1913'te Sırrı Bey ile ilgili başka yolsuzluk iddiaları da ortaya atılmıştır. Vali Vekili İzzet Bey'in 27 Ağustos 1913 tarihli telgrafında Amare livasının asayişin ortadan kalktığından bahsedilmekteydi. Bununla birlikte Mutasarrıf Sırrı Bey hazineyi zarara sokacak şekilde birtakım mukataaları feshederek maliyenin düzenine ve mahalli gerekliliklere aykırı bir şekilde başkalarına ihale etmekte ve bu süreçte rüşvet almaktaydı. Sırrı Bey bölgenin önemli aşiretlerinden Beni Lam aşireti

⁷⁷ BOA DH.MTV 18/69 lef. 1,2,3,4.

⁷⁸ BOA DH.MTV 18/69 lef 11.

⁷⁹ BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM) 1080/18, Lef 1.

liderlerinden Gazban ve Fahd arasında mukataaların kime ait olacağı hususunda çıkan çatışmalar esnasında mukataaların iltizamı için Gazban'dan rüşvet talep etmiş ancak Gazban'ın rüşvet miktarını azaltmak istemesi üzerine mukataa iltizamını kendisine vermemiştir. Vali Vekili İzzet Bey'e göre Sırrı Bey'in bu olaylardaki tavrı nedeniyle haklarından mahrum kalan Gazban'ın Fahd üzerine hücumları artmıştı. Vali Vekili İzzet Bey'e göre, Bağdat emlak müdürü İbrahim Paşa ve Basra Emlak Memuru Mahmud Paşa'nın önderliğinde Amare'ye gidecek olan heyetin yapacağı tahkikat neticesine kadar Sırrı Bey'in merkez vilayete aldırılmasına kati lüzum hissedilmişti⁸⁰.

Vali Vekili İzzet Bey bu telgrafına ek olarak bir gün sonra 28 Ağustos 1913 tarihinde bir başka telgraf göndermiştir. Bu telgrafında da iddialarını yineleyerek şahsi çıkarları nedeniyle çok fazla kan dökülmesine sebep olduğuna, millet kanıyla servet edinmeyi meslek haline getirdiğini dolayısıyla ne aşair ne de ahali nezdinde zerre kadar haysiyet ve itibarı kalmadığını öne sürdüğü Sırrı Bey hakkında gerekenin yapılmasını istemekteydi⁸¹.

Aynı tarihte gönderilen bir başka telgrafa göre Fahd ve Gazban arasındaki çatışmalar şiddetlenmekteydi. Fahd Al'el Garbi kasabasına tecavüzde bulunmuştu. İki Aşiret arasında çıkan fesad, uzun zamandan beri jandarma kumandanları ve hükümet memurlarının ihbarlarına rağmen bu konuya ehemmiyet verilmemesi sebebiyle livanın asayişinin daha da bozulmasına sebep oluyordu⁸². Buna ek olarak bölge halkının gönderdiği telgrafa göre Mutasarrıf Sırrı Bey'in suistimali nedeniyle "*Gazban gibi bir Firavun*", hükümete sadık olan aşiretler üzerine musallat olmuş ve pek çok günahsızın kanına sebebiyet vermişti. İltizam meselesinin açıkça livada kargaşa yarattığından bahseden bölge halkı, Mutasarrıf Sırrı Bey'in bu konudaki ihmali ve meseleyi görmezden gelişinden şikayetçiydi⁸³.

Sırrı Bey ise tüm bu meseleler ile ilgili olarak Vali Vekili İzzet ile aralarında olan ihtilafa işaret etmektedir. Vali Vekili İzzet Bey'in kendisinin bazı telgraflarını sakladığını iddia eden Sırrı Bey, Gazban ile Fahd arasındaki ihtilafa asayiş tehdit eden

⁸⁰ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 4.

⁸¹ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 5-1.

⁸² BOA ML.EEM 1080/18 Lef 5-2.

⁸³ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 5-3.

bir şekil verildiğini, kendisinin ise bundan gayr-ı meşru çıkar elde ettiğinin öne sürüldüğünü belirtmiştir. Kendisine yöneltilen suçlamalardan yıprandığı belli olan Sırrı Bey “...artık ağır görülen vücudumu kaldırmak için yine dolaplar çevirmek, yine aynı surette lekelenmek isteniyorum” sözlerini sarfetmiştir. Vali Vekili İzzet Bey’in kendisinin uygulamaya çalıştığı tedbirleri engellediğini belirten Sırrı Bey şu sözleriyle kararı hükümete bıraktığını ifade etmiştir:

“Alnım açık yüzüm pâk gidiyorum. Vilayet kasd ediyor. Tedâbirimin şeref-i hükümeti hâmiş bulunduğuna müte’ahhidim. İrâde zât-ı devletlerindir”

Sırrı Bey bir başka telgrafında Vali Vekili İzzet Bey’in tanıdığı liva jandarma ve askeri memurlara verdiği talimatlarla aleyhinde şikayetler tertip ettirdiğini, “*Muhîte nazaran ehemmiyeti Anadolu’nun tavuk hırsızları nisbetinde kalan*” Al’el Garbi meselesine önem atfedilerek kendisine karşı hücumla geçildiğini ifade etmiştir. Tüm bu "sahte hücumlardan" epeyce rahatsız olan Sırrı Bey kendisinin başka bir bölgeye naklini istemiştir⁸⁴. Sırrı Bey’in bu telgrafından birkaç gün sonra meselenin halledilmiş olması üzerine Sırrı Bey durumu “*hakikatin tağyîri cüretini gösterenlerin inşallah yakında kalpleri gibi yüzleri de kara olacaktır*” sözleriyle değerlendirmiştir. Bu süreçte Vali Vekili İzzet’in kendi tedbirlerini engellemesinin yüz bin liraya yakın hükümet alacağının elde edilmesine engel olduğunu söyleyen Sırrı Bey bunun Irak’ın harap olmasına sebebiyet veren memurların, iş görmek isteyen memurlara ne gibi sorunlar çıkarttığının göstergesi olduğunu söylemiştir. Hakkındaki iddialar ve Vali Vekili İzzet ile arasındaki ihtilaf Sırrı Bey’in Kerbela Mutasarrıflığı’na tayin edilmesiyle sonuçlanmıştır⁸⁵.

Vali Vekili İzzet ve Sırrı Bey arasında yaşanan bir başka tartışma konusu ise Sırrı Bey’in Amare Mutasarrıflığı esnasında başlayıp Kerbela Mutasarrıflığı’na tayininden sonra da devam El-Ezirç meselesidir. Mecn-i Sagir mukataasının ihalesi sebebiyle El-Ezirç aşireti reislerinden Ziyare ile Şevay ve Selman arasında uzun zamandan beri süre gelen ihtilaf bölgenin asayişini tehdit eder noktaya gelmiştir. 1909 senesinde Gazban’ın hükümete karşı isyanı esnasında hükümete sadık olan El Ezirç

⁸⁴ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 137.

⁸⁵ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 138.

şeylerine verilmişti. Nefice, Bağdad, Ariz, Dahamiye, Avde ve Şitaniye ile Avice ve Cilyan mukataalarından oluşan Mecn-i Sagir Mukataası başlangıçta bahsi geçen El Ezriç şeyhlerinden Ziyare, Selman ve Şevay arasında ortaklaşa idare edilmekteydi. Zaman içerisinde Ziyare'nin mukataanın kendisine ait kısmındaki kötü idaresi, iltizamı ortaklaşa almış olmaları nedeniyle mali açıdan Şevay ve Selman'ı da zor duruma sokmaktaydı. 1912'de Ziyare'nin kontrolünde olan Nefice ve Bağdat mukataalarının iltizam süresi bitince yeniden ihale yapılmış, mukataa idaresindeki başarısızlıklarına rağmen ihale Ziyare'ye verilmiştir. Altı ay geçtikten sonra mukataaların büyük bir kısmı harap olmuş, bunun ardından yeniden beş sene müddetle Şevay ve Selman'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Sırrı Bey mukataa ortaklarının arasını bulmak amacıyla bahsi geçen mukataaya bağlı Avde ve Şitaniye mukataalarının iltizam bedelinin Şevay ve Selman'a ödetilmesine ancak gelirlerinden Ziyare'nin faydalanmasına karar vermiştir. Öte yandan Sırrı Bey'in bu hareketine karşın Basra Defterdarlığı ise Ziyare'nin mukataalardan ihraç edilerek tüm mukataanın Şevay ve Selman'a verilmesinden yana fikir beyan etmektedir. Fakat asayiş çekincesi nedeniyle bu fikir uygulanmamış ve bölgede incelemeler yapması için Bağdat Emlak Müdürü İbrahim Bey bölgeye yollanmış, ancak incelemeleri henüz tamamlanmadan mukataa ihalesi yapılmış ve Ziyare ihaleyi kazanmıştır. Ziyare ise ihaleyi kazanmasının akabinde bölgedeki askeri gücünü arttırmış ve Şevay ve Selman'a saldırı hazırlıklarına girişmiştir. Taraflar arasında gerginliğin artması, Ocak ve Mart 1913 tarihlerinde Şevay ve Selman'ın Dahiliye ve Maliye Nezaretleri ile Sadaret'e gönderdikleri şikayetler neticesinde bölgede tahkikat yapması için Basra Vilayeti Defterdarı Maraşyan Efendi gönderilmiştir. İlginç bir şekilde Maraşyan Efendi meseleyi incelemesi için Mutasarrıf Sırrı Bey'i tayin etmiş o da meselenin mukataanın ihale edilme tarzıyla alakalı değil, taraflar arasında geçmişten gelen düşmanlıktan kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁸⁶

Dönemin Vali Vekili Ali Rıza Paşa ise Ziyare'nin bölgedeki faaliyetlerine değinerek, askeri amaçlı kuleler diktiğini, bölgede bulundurduğu askeri güç ile asayiş bozduğuna dikkat çekmekteydi. Ali Rıza Bey Sırrı Bey'in mukataayı ihale etme tarzını eleştirerek, mukataanın iltizam bedelini Şevay ve Selman'a ödeterek hasılatı

⁸⁶ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 330-332.

Ziyare'yi faydalandırmanın meseleyi daha da büyüteceğini düşünmekte, çözüm önerisi olarak mukataanın üçe bölünmesini öne sürmekteydi. Ali Rıza Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne bu durumu bildirmesi üzerine Dahiliye Maliye'den mukataaların ihalesine yönelik defterdarlığa uyarıda bulunmasını istemiştir. Öte yandan Vilayete de bir telgraf çeken Dahiliye Nezareti Defterdar Maraşyan efendinin kendisine verilen görevi yerine getirmeyişini eleştirmiş, mukataanın ihalesinde bir yolsuzluk söz konusu ise ihaleye yönelik bu muameleyi onaylayan vilayet meclisinin de en az liva meclisi kadar sorumlu olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

Ali Rıza Paşa ise Sırrı Bey'i eleştirerek kendisinin Amare Mutasarrıflığında bulunduğu sürece kendi görüşü dışında verilecek her emre karşı çıkacağını belirterek mutasarrıfın değiştirilmesi gerektiğini ima etmiş ve meselenin kendi çözüm önerisi uygulanarak çözülmesi gerektiğini tekrar etmiştir. Süreç içerisinde Bağdat Emlak Müdürü İbrahim Paşa yaptığı tahkikat neticesinde ihale şeklinin mahalli teamüllere uygun olmadığını ifade etmiş, ihalenin bu şekilde gerçekleşmesinin aşiret reisleri arasında çatışmanın sürmesine neden olacağını belirterek, sadece üç mültezim arasında gerçekleşecek yeni bir ihaleye gidilmiştir⁸⁸.

Ziraat mevsiminin yaklaşması nedeniyle mukataaların boş kalmaması adına taraflara 1 hafta mühlet verilerek müzayedeye kefil getirmeleri istenmiştir⁸⁹. Ancak Ziyare'nin kefilini getirmemesi ve gösterdiği mazeretin makul bulunmaması nedeniyle ihalenin Şevay ve Selman'a verilmesi liva idare meclisince kararlaştırılmıştır. Mecliste bulunan azaların çoğunluğunun kararı onaylamasına karşın Kadı Fuad Efendi bu karara karşıydı. Kadı Fuad idare meclisinin iki gün önce ihalenin Ziyare'ye verilmesini kararlaştırdığını ancak Vilayet'ten cevap gelmediğini söylemekteydi. Cevabın gelmesiyle birlikte Ziyare'ye haber verildiğini ancak kefil getirmesi için yeterli mühlet verilmediğini bu sebeple karara muhalif olduğunu ifade etmekteydi⁹⁰.

1913 Mayıs'ında mukataa ihaleleri tamamlanmış olmasına karşın Ziyare'nin mevcut durumdan memnun olmayışı nedeniyle El-Ezriç meselesi gündemde kalmaya

⁸⁷ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 333.

⁸⁸ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 334-335.

⁸⁹ **BOA ML.EEM** 1080/18, Lef 86-1.

⁹⁰ **BOA ML.EEM** 1080/18 Lef 21.

devam etmiştir. Ziyare'nin Şevay ve Selman'ın borçları olduğu ve mukataanın ihalesinin bu şahıslara verilmesinin doğru olmadığı yönündeki iddialara karşın Şevay ve Selman ise zimmetlerinde borçları olmadığını ifade etmekteydi⁹¹.

Ziyare'nin meseleyi gündeme getirdiği dönemde Vali Vekili olan İzzet Bey de devreye girerek mukataa ihalesinin vatana sadakati malum olduğu halde Ziyare'ye değil de Şevay ve Selman'a ihale eden Sırrı Bey'in hukuk-ı hazineye aykırı bir şekilde hareket ettiğini ifade etmiştir. Bunun haricinde mukataa ile ilgili vilayete gönderilmesi istenen evrakların Sırrı Bey tarafından başka bir yere, Maliye Nezaretine gönderilmesini eleştirmiştir⁹². Ziyare ise telgrafında Sırrı Bey'in bazı kişilerin şahsi maksatlarını temin etmek için entrikalar çevirdiğini ifade etmekte, mukataadaki haklarından mahrum bırakıldığını söylemektedir. Ziyare mukataa için gerekli kefaletinin hazır olduğunu ancak, Sırrı Bey'in kefillere ve kendisine haber vermeden, meclis çoğunluğunun orada bulunmamasına karşın ihaleyi gerçekleştirerek hukuksuz bir şekilde hareket ettiğini ifade etmiştir. Bir taraftan Vatana olan bağlılığını vurgulayan Ziyare, öte yandan Şevay ve Selman'ın borçlarını ödemediği iddiasını tekrarlamakta, kendisinin kefalet bedelinin hazır olduğunu belirterek ihalenin feshedilerek yeniden yapılmasına lüzum olduğunu ifade etmektedir.⁹³

Sırrı Bey kendine yönelik suçlamaların gerçekleştiği dönemde Kerbela Mutasarrıflığına nakledilmişti. 10 Eylül 1913 tarihinde Maliye Nezaretine çektiği telgrafında kendisinin Vali Vekili İzzet Bey'in kendisinden Mecr-i Sagir mukataasına dair belgeleri istediğini belirten Sırrı Bey, bunun ihaleyi feshederek yeniden gerçekleştirilmek için yapıldığını, böyle bir muamelenin ise liva asayişini külliyen ihlal edeceğini ve çıkarı uğruna yaptığı bu hareketin hükümetin aşiretler nezdindeki saygınlığını azaltacağını ifade etmiştir. Tüm bunları göz önünde bulunduran Sırrı Bey belgeleri kendisine değil kendisinden daha yetkili bir makama (Maliye Nezaretine) vermiş ancak kendisinin yokluğundan faydalanan İzzet Bey bu belgeleri Bağdat'tan

⁹¹ Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 335.

⁹² **BOA DH.İD.** 182/11, lef 51., Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 335.

⁹³ **BOA DH.İD.** 182/11, lef 54-1, 54-2., Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 335.

çevirtmek Basra Vilayetine istemiştir. Sırrı Bey'e göre İzzet Bey'in bu tavrı onun bir takım maksatları olduğunu ortaya koymaktadır⁹⁴.

Bu süreçte iki taraf arasındaki çatışmaların şiddetlendiği ve Sırrı Bey'in olaylara gerekli şekilde müdahale etmediği ve yüzlerce insanın hayatını kaybettiği ifade ediliyordu. Bu iddialar karşısında Sırrı Bey'in 17 Ekim 1913 tarihli telgrafında savunmasını görmekteyiz. Sırrı Bey yeniden yapılan ihale sürecinden bahsettiği telgrafında Ziyare'nin yeterli kefalet miktarını tedarik edemediğinden bahsetmektedir⁹⁵. Öte yandan Ziyare'ye ihaleyi kazansaydı bile mukataaların Ziyare'ye ile birlikte iki taraf arasında çatışmalar sona ermeyeceğinden bölgeye asker sevkıyatı ve jandarma karakolları inşası talebinde bulunduğunu ve bu kararın infazı için bir tabur asker sevkıyatı gerektiğini, bunun için de jandarma kumandanıyla görüştüğünü belirtmektedir. Mahalli kumandanı ise bunun emsal-i mesbuk olmadığından böyle bir durumun mümkün olmadığını ifade etmiştir⁹⁶. Tüm bu şartlar altında Ziyare'ye mukataa ihalesi gibi bir durum söz konusu olamayacağından tüm mukataanın Şevay ve Selman'a verilmesinin kararlaştırıldığını söyleyen Sırrı Bey, her neden ise bazı şahısların emellerine boyun eğmekten kendisini kurtaramayan Vali Vekili İzzet Bey'in Ziyare'nin haklarından mahrum kaldığı iddiasıyla ihalenin fesh edilip tekrardan gerçekleştirilmesini istediğini ifade etmektedir⁹⁷.

Bu iddialara karşın Maliye Nezareti 21 Ocak 1914 tarihinde meselenin değerlendirilmesine dair bir telgraf göndermiştir. Mali Nezareti meseleyi üç noktada ele almaktadır. İlk olarak Mecd-i Sagır'e bağlı Avde ve Şitaniye mukataalarının Ziyare'ye verilmesi şeklinde gerçekleşen ihalenin iki taraf arasında çatışmalara neden olması ihtimali nedeniyle Bağdat Emlak Müdürü İbrahim Paşa buraya yollanmış ve bölgede çatışma çıkabileceğini teyid etmiştir. Bunun akabinde makam-ı sami-i nezaretten gelen emir üzerine ihale fesh edilmiştir. İkinci noktada Selman ve Şevay'ın Ziyare'ye olası bir saldırısı ve bölgede bir mukatele vukuu bulması ihtimaline karşın Sırrı Bey'in meseleye dair Vali Vekili İzzet Bey'e bilgilendirmede bulunduğu, ancak bölgedeki kumandanın Amare'de mevcut askerleri vukuu bulacak tecavüzü men'e

⁹⁴ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 13.

⁹⁵ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 86-1.

⁹⁶ BOA ML.EEM 1080/18 Lef 86-3.

⁹⁷ BOA ML.EEM 1080/18, Lef 86-6

gayr-i kafi göstermek emelinde oldukları anlaşılmıştır. Ancak Maliye nezareti bu meseleye dair net bir kanaat getirmek için yeterli belge olmadığından ve bu noktanın tahkikinin de idarenin salahiyeti haricinde bulunduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte Maliye nezaretine göre üçüncü noktada Ziyare'nin kefil tedarigi konusunda ihale günü akşamına kadar kefil tedarik etmemiş olduğundan ve son anda mühlet talep etmeye kalkışmasının işi tavik etmek veya ileride mağduriyet edebilmek adına bir pürüz bırakmak amacıyla yapılmış olduğu görülmektedir. Yine nezarete göre Ziyare'nin mukataa ihalesini alması gayr-i mümkündür, zira Sırrı Bey'in gönderdiği evraklardan birinde yer alan Ziyare'nin istidanamesinde Ziyare Şevay ve Selman'ın mukataadan ihraç talebi bulunmaktaydı. Böyle bir durum karşısında Sırrı Bey'in de belirttiği gibi bölgeye büyük bir askeri sevkıyat gerekmektedir. Nezarete göre Şevay ve Selman'ın mukataa ihalesini alması ile böyle bir problem söz konusu olmayacaktı. Nitekim ihalenin Şevay ve Selman'a verilmesinden sonra herhangi bir vukuatta zuhur etmemiştir. Bununla birlikte kadı Fuat efendinin ihaleye olan itirazı ehemiyetten ari bulunmaktaydı. Yine aynı şekilde Amare'ye yeni atanan Mutasarrıf vekilinin ihalenin yeniden yapılması talebi de gayr-ı makul bulunmuştur⁹⁸.

Sırrı Bey'in savunmasıyla Maliye Nezareti'nin olaya dair değerlendirmelerinin büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek mümkündür ancak tüm bunlara ek olarak Amare'ye yeni atanan Mutasarrıfın yaklaşımı da olaya dair farklı değerlendirmeler yapmaya imkan sağlayacaktır. 24 Aralık 1913 tarihinde meseleye dair görüşlerini bir telgrafla ifade eden Amare Mutasarrıfı'na göre Vali Vekili İzzet Bey gerçek sebebi bilinmeyen bir surette Sırrı Bey aleyhinde bir takım bildirimlerde bulunmaktaydı. Sırrı Bey'in azlinden sonra Mutasarrıf Vekili olarak tayin ettiği vilayet mektupçusu Abdülvehhab Bey'i de bu işe dahil ederek ihalenin feshi için uğraşmıştır. Bununla beraber Vali Vekili İzzet Bey Sırrı Bey'in Maliye Nezareti'ne gönderdiği ihaleye ait belgeleri geri çevirtmek istemiş ancak başarılı olamamıştır. Amare Mutasarrıfı'na göre ihalede istediği alamadığından gücenen Vali Vekili livadan gelen önemli telgrafları geç cevaplandırmaya devam ediyordu. Yine Mutasarrıfa göre Vali Vekili'nin livada

⁹⁸ BOA ML.EEM 1080/18, Lef 90.

takip ettiği muamele tarzı Maliye M fettişı Ziya Muttalip Bey'in nazar-ı tetkikinden de kaşmamış ve Maliye Nezaretine bildirilmiřtir⁹⁹.

İşin içerisinde bir takım siyasi çıkarlar olduğu iddiaları nedeniyle meselenin siyasi bir çekişme olduğuna yönelik bir çıkarıma gidilebilir. Hali hazırda Vali Vekili İzzet Bey'in yukarıda da bahsedilen Seyid Talip ile yakın ilişki içerisinde olduğuna hatta Seyid Talip'in kontrolü altında olduğuna dair birtakım iddialar bulunmaktaydı¹⁰⁰. Sırrı Bey'in bölgedeki amaçlarından birinin Seyid Talip'in Adem-i Merkeziyetçi faaliyetlerinin önüne geçmek olduğunu biliyoruz. Bu noktada iki şahsın arasındaki çekişmeyi bu bağlamda değerlendirmek mümkün olabilir mi ? Netice itibarıyla Sırrı Bey bölgede İttihat ve Terakki sayesinde görev almış ve onun nüfuzunu temsil eder bir şahıs olarak görülmekteydi. Her ne kadar bu durumu inkâr etse de Sırrı Bey'in faaliyetleri de İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkeziyetçi politikalarıyla uyur niteliktedir. Ancak burada Sırrı Bey'in Vali Vekili İzzet Paşa ile olan çekişmesini Adem-i Merkeziyetçi-Merkeziyetçi atışması olarak yorumlayabilmemiz için elimizde yeterli belge bulunmamaktadır. Her ne kadar Vali Vekili İzzet Bey'in Sırrı Bey'e yönelik faaliyetleri şüpheli dursa da siyasi görüşlerinden ziyade gerçekten de Sırrı Bey'in bölgede aldığı birtakım inisiyatifin kendi otoritesini sarstığını düşündüğünden ötürü ona karşı cephe almış olabilir. Zira Sırrı Bey gerçekten de zaman zaman kendi görüşleri dışındaki emirleri uygulamamaktaydı. Basra Valilerinden Ali Rıza Paşa'nın Sırrı Bey için kendi görüşü dışında verilecek emirleri uygulamadığı yönündeki bilgilendirme de bunu doğrular niteliktedir¹⁰¹. Bu noktada Sırrı Bey'e yönelik suçlamaları bir takım şahsi çekişme veya Sırrı Bey'in kendi düşüncesi doğrultusunda aldığı kararların Valiler ile uyurması şeklinde görebiliriz. Ancak Sırrı Bey'e yönelik halk tarafından gelen şikayetler ise ayrı bir konudur. Sırrı Bey'in livanın asayişini korumaya yönelik çaba gösterdiği ortadadır. Ancak bu çabaların livadaki çatışmaları sonlandırmaya yetersiz olduğu da ortadadır. Sırrı Bey'den önce de bölgede aşiretler arası çatışmalar yüzlerce insanın ölümüyle sonuçlanmaktaydı. Sırrı Bey'in bulunduğu konum itibarıyla ise bu çatışmaları önlemesi mümkün değildir.

⁹⁹ BOA MLEEM 1080/18, Lef 94.

¹⁰⁰ Burcu Kurt, a.g.t., s. 225

¹⁰¹ Burcu Kurt, a.g.t., s. 334

Nitekim Sırrı Bey'den çok sonraları da bu çatışmalar devam edecektir¹⁰². Halk için ise livanın en yüksek idari otoritesi olan Mutasarrıf meselenin çözümüne yönelik tek otorite gibi görülmekteydi. Mutasarrıfın çabalarının sonuçsuz kalması halkın şikayetlerini de bu doğrultuda şekillendirmekteydi. Bu sebepten Sırrı Bey'e yönelik halkın şikayetlerini bu bağlamda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1.3.4. Malatya Mutasarrıflığı

Eylül 1915 Tarihinde Malatya Mutasarrıflığına atanan Sırrı Bey¹⁰³ 1.Dünya Savaşının ortaya çıkardığı buhranlı ortamda pek çok zorluklarla karşılaşacaktı. Malatya'nın tehcire tabi tutulan Ermenilerin sevkiyatında bir geçiş noktası olması, artan eşkıyalık karşısında alınması gereken önlemler ve ordunun erzak ihtiyacının tedarik edilmesi gibi pek çok etken Sırrı Bey'in Mutasarrıflık vazifesini epeyce zorlaştırmaktaydı.

Mamüret'ülaziz Valisi Sabit Bey'in 6 Kasım 1915 tarihli telgrafına göre Malatya livası Ermeni sevkiyatına merkez olması nedeniyle buraya dürüst ve muktedir bir mutasarrıfın atanması gerekmektedir. Sabit bey Erzurum'da görüştüğü Erzurum, Sivas ve Trabzon valilerinden Sırrı Bey'in geçmişinin problemliliğini öğrenmiş ve bu durumu öne sürerek Sırrı Bey'in böyle önemli bir bölge yerine başka bir bölgeye tayin edilmesini talep etmiştir¹⁰⁴. Ancak Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden gönderilen telgrafa göre Sırrı Bey hakkında yapılan uzun incelemeler neticesinde kendisinin güvenilir ve muktedir olduğuna kanaat getirilmiştir¹⁰⁵.

Sabit Bey'in Sırrı Bey hakkındaki görüşleri bir süre sonra değişmiş gibi gözükmemektedir. Sabit Bey'e göre Sırrı Bey Malatya Mutasarrıflığı süresince yerel asayişin sağlama noktasında önemli işler başarmıştır. Sabit Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ocak 1916 tarihli telgrafa göre Sırrı Bey, topçu taburuna tecavüzde bulunan eşkıyaların takip ve tedibi için Sivas Vilayeti'nin Darende

¹⁰² Burcu Kurt, **a.g.t.**, s. 335

¹⁰³ Sırrı Bey'in Malatya Mutasarrıflığından Fahri Çoker'in Türk Parlamento Tarihi eserinde veya TBMM'ye sunduğu tercüme-i hal örneğinde bahsedilmemektedir. Ancak Devlet Arşivlerinde yayınlarıyla ilgili yer alan belgeler kronolojik olarak sıraya konduğunda Kerbela Mutasarrıflığından Malatya Mutasarrıflığına nakledildiği görülmektedir. **BOA BEO** 4376 – 328168.

¹⁰⁴ **BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH.EUM.2.Şb)** 13/47 lef 2.

¹⁰⁵ **BOA DH.EUM.2.Şb** 13/47 lef 1.

Kazasına kadar gitmiş, Sivas'tan gelen müfrezenin de idaresini ele alarak eşkıyaları derdest etmiştir. Yaklaşık elli kadar eşkıyayı ele geçiren ve altmış adet yasaklı silahı ve gasp edilen malları geri alan Sırrı Bey Malatya'ya geri dönmüştür¹⁰⁶.

Sırrı Bey'in asayişini sağlama noktasındaki muvaffakiyetini tebrik eden Sabit Bey kısa bir süre sonra tekrardan Sırrı Bey'i görevinde yetersizlikle suçlayarak kendisinin yerine bir başkasının tayinini talep edecektir. Sabit Bey'in 21 Eylül 1916 tarihli telgrafına göre Sırrı Bey, erzak ve ordunun ihtiyacını temin hususunda hiçbir muvaffakiyet gösterememiş olmakla birlikte görev yerinin değiştirilmemesi adına eşraf ve ahaliye hoş görünmekteydi. Sabit Bey'e göre Vilayet'in yüzde yetmiş kaynağı Malatya olduğu halde Sırrı Bey ne istenilen hayvanları ne de erzakı göndermekteydi. Sabit Bey'e göre Merkez Vilayet günlük otuz bin kilo cephe hattına erzak gönderdiği halde Malatya Liva'sından Merkez Vilayet'e beş bin kilo bile erzak gönderilmemekteydi. Aynı zamanda hastalığını bahane ederek mezuniyet talebinde bulunan Sırrı Bey'in görevinden aldırılmamak adına bir taraftan da ahali ve eşraftan destek toplamaya çalışması söz konusuydu. Sabit Bey bir gün bile gecikmeye müsaadesi olmayan bu mesele için Sırrı Bey'e pek çok kez rica ve tebligatta bulunmasına rağmen kendisinin iş görmediğine kani olmuş ve Sırrı Bey'in başka bir yere nakledilerek Malatya'ya güvenilir birinin tayin buyrulmasını talep etmiştir¹⁰⁷. Sabit Bey'in talepleri bir süre sonra karşılık bulmuş, Sırrı Bey 4 Ekim 1916 tarihinde görevinden azledilmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁶ BOA DH.EUM.2.Şb 16/13 lef 1.

¹⁰⁷ BOA Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS) 41/34 lef 2.

¹⁰⁸ BOA BEO 4433/332446 lef 1.

1.3.5. Amasya Mutasarrıflığı

30 Aralık 1916 Tarihinde¹⁰⁹ Amasya Mutasarrıflığı'na getirilen Sırrı Bey'in¹¹⁰ 1919 senesine kadar bu konumdaki faaliyetlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşından yenik bir şekilde ayrılmış ve savaş neticesinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekenin imzalanmasından üç gün sonra Osmanlı toprakları İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal edilen bölgelerden biri de İngilizler tarafından işgal edilen Merzifon'dur.¹¹¹ Merzifon'un İngilizler tarafından işgali ile Amasya'da İngilizlerle bazı ihtilaflar yaşamıştır. İşgalin akabinde bölgede görevli İki İngiliz zabiti Mondros Mütarekesinin dördüncü maddesine¹¹² dayanarak Amasya cezaevinde bulunan bütün mahkumların bırakılmasını talep etmekteydi. Hapishane müdürü böyle bir isteğin yerine getirilemeyeceğini belirterek bu konuda tek yetkilinin Mutasarrıf olduğunu ve hapishanede tutuklu suçluların savaş esirleri değil âdi suçlular olduklarını da söylemiştir. İngilizlerin ısrarları üzerine mesele Mutasarrıf Sırrı Bey'e iletilmiş, o da hiddetli bir şekilde hapishaneye gelmiştir¹¹³. Mesele kendisine bir Rum tercüman vasıtasıyla izah edildikten sonra Sırrı Bey : *"Bu mahkumları buraya İngilizler mi koymuştur ki, serbest bırakmalarını istiyorlar ?"* şeklinde bir soru yöneltmiş, Rum tercüman ise alaycı bir şekilde *"İngilizler isterse boşaltılır"* demiştir. Bu cevap üzerine iyice sinirlenen Sırrı Bey *"Hükümetimden emir almadıkça buradan bir kişi bile*

¹⁰⁹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, s. 539.

¹¹⁰ Sırrı Bey kendisi ile aynı yıl içerisinde görev yapan Sırrı (Tavat) ile karıştırılmamalıdır. Taylan Esin "Büyük Savaşta Üç Şehir" başlıklı yazısında 1916 senesinde görevden alınan Sırrı Tavat'ın 1919 senesinde tekrardan aynı göreve getirildiğine yönelik hatalı bir ifade kullanmıştır. Bu hataya düşmesine neden olan belgede Sırrı Bey'in tehcir meselesiyle alakası olmasından bahsedilmesi bu hataya düşmesine neden olmuş olmalıdır. Zira Sırrı (Tavat) da aynı şekilde tehcir ile alakasından dolayı yargılanmıştır. Ancak bahsi geçen belgenin tarihi esnasında görevde Sırrı (Bellioğlu) bulunmaktadır. Taylan Esin "Büyük Savaş'ta Üç Şehrin Hikayesi: İmar ve İnşa" **Toplumsal Tarih Dergisi**, 256. Sayı, Nisan 2015, s. 83. Feridun Ata "Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:21, S:62, 2005. s. 542.

¹¹¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 1. Kitap: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 65-74.

¹¹² "İtilaf Hükümetine mensup üsere-yı harbiye ile Ermeni üsere ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilâkaydû şart itilaf hükümetlerine teslim olunacaktır". Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, 1953, s. 520.

¹¹³ Hüseyin Menç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya: Olaylar-Belgeler-Portreler**, Amasya, Amasya Valiliği Kültür Yayınları, 2002, s. 22.

çıkamaz. Bunu aynen söyleyiniz.” diyerek İngilizlerden Amasya’yı terk etmelerini istemiştir. Sırrı Bey’in bu tavrı karşısında istediklerini alamayan İngiliz zabıtları bölgeyi terk ederek Merzifon’a dönmüşlerdir¹¹⁴. Bu olayın ardından İngiliz temsilcisi Solter bölgeye gelişinin ardından Mutasarrıf Sırrı Bey’i Malta’ya süreceğini söyleyerek bağırarak, bir taraftan da İngiliz Askerlerine Saat Kulesine İngiliz Bayrağı dikmesini emretmekteydi. Hükümet konağına girerek Sırrı Bey ile tartışmaya başlayan Solter bu esnada kuleye İngiliz bayrağı diktirmiş ancak hem Amasya halkının hem de Mutasarrıf Sırrı Bey’in direnişiyle bayrak kuleden indirilerek Türk bayrağı tekrardan dikilmiştir. Solter bu olayın ardından askerleriyle birlikte şehri terk etmiş, ardından beklemediği bu karşı koymanın acısını çıkarmak için İstanbul Hükümeti’nden Sırrı Bey’in görevden alınmasını ve tutuklanmasını talep etmiştir¹¹⁵. Sırrı Bey’e göre kendisi İngiliz bayrağının dikilmesine engel olmak, savaş esirlerini serbest bırakmamak ve halka silah dağıtmak suçlarıyla görevinden azl edilmiş ve tutuklanmıştır¹¹⁶. Resmi yazışmalara göre İngiliz siyasi temsilcisi tarafından verilen notada yazdığı şekliyle, Sırrı Bey’in İttihat ve Terakki cemiyeti taraftarlığı, tehcir meselesi ile alakadar oluşu ve ahaliye silah tevzi etmesi¹¹⁷ nedeniyle 23 Mart 1919 tarihinde kendisinin işten el çektilmesi ve Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfi’sine izamına karar verilmiştir¹¹⁸. 31 Mayıs 1919¹¹⁹ tarihinde tutuklanarak İstanbul’a gönderilen Sırrı Bey’in tutukluluk sürecine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹⁴ Menç, **a.g.e.**, s. 23.

¹¹⁵ Menç, **a.g.e.**, s. 24-27.

¹¹⁶ **TBMM Arşivi**, Hüseyin Sırrı Bellioğlu Sicil Dosyası, Sicil No: 235.

¹¹⁷ Silah dağıtımına dair iddiaların asılsız olduğu yaklaşık 1 ay sonra ortaya çıkacaktır. **BOA DH.KMS. 50/75.**

¹¹⁸ **BOA Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR) 97/232.**

¹¹⁹ **BOA DH.ŞFR 623/100.**

İKİNCİ BÖLÜM

Milli Mücadele’de Sırrı Bey

2.1. İzmit Teşkilatı, Yahya Kaptan Olayı ve Sırrı Bey

2.1.1. İzmit Teşkilatı

Sivas Kongresinde alınan kararlar tüm milli teşkilatları tek bir çatı altında toplamak üzere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur¹²⁰.

İtilaf kuvvetleri ve özellikle de İngilizler Kocaeli Yarımadası’nı Boğazların güvenliğini sağlayacak bir tampon bölge olarak görmekteydiler. Bununla birlikte bölgenin Anadolu’daki demiryollarını kontrol edebilmek açısından önemli bir konuma sahip olması ve aynı zamanda İstanbul’un iase hattının da buradan geçmesi İngilizlerin bölgeyi kontrol etme isteklerini kuvvetlendirmekteydi¹²¹.

Milli teşkilatın İzmit bölgesinde de teşkil edilmesi Anadolu hareketi açısından büyük öneme sahipti. ARMHC’nin icra organı olarak Sivas Kongresi’nde seçilen Heyet-i Temsiliye de İzmit bölgesinde teşkilat yapmaya öncelik veriyordu zira hem Kuvay-ı Milliye karşıtı İstanbul Hükümetinin yanı başında olması, hem Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu’ya geçmek isteyenlerin kullandığı yol olması hem de Kuvay-ı Milliye’nin mücadeleyi sürdürebilmesi açısından ihtiyaç duyduğu silah ve cephaneyi barındırması nedeniyle büyük öneme sahipti¹²². Bununla birlikte bölgede bulunan telgraf hatları nedeniyle Milli Mücadele süresince pek çok önemli konuya yönelik haberleşme yine bu bölge vasıtasıyla yapılmaktaydı¹²³. Ancak en önemlisi Heyet-i Temsiliye’nin bu bölgede kontrolü sağlaması demek Milli Mücadele hareketinin etki alanını Üsküdar ve hatta Kadıköy’e kadar genişleterek İstanbul

¹²⁰ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, s. 97.

¹²¹ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, İstanbul, Derin Yayınları, 2009, s. 17-18.

¹²² Özel, **a.e.**, s. 20.

¹²³ Özel, **a.e.**, s. 20-21.

hükümetine karşı bir avantaj elde etmesi ve burayı İstanbul'a karşı bir üs olarak kullanması anlamına geliyordu¹²⁴.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bölgede hakimiyetin sağlanmasının Heyet-i Temsiliye açısından ne kadar önemli olduğu ortadadır. Fakat bu o kadar kolay değildi. Neticede Milli Mücadele karşıtı Damat Ferit Paşa hükümetinin Kuvay-ı Milliye hareketinin dağıtılması amacını güttüğü ve faaliyetlerini de bu yönde şekillendirdiği ortadaydı¹²⁵.

Zamanında Adapazarı kaymakamlığı görevinde bulunmuş olan Sırrı Bey muhtemelen bölgeye hakim bir isim olarak İzmit'in Milli Mücadele hareketine bağlanmasına yönelik faaliyetlerde kilit bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Heyet-i Temsiliye ile İzmit arasındaki haberleşmeler Sırrı Bey vasıtasıyla yapılmaktaydı¹²⁶.

Sivas Kongresi esnasında Damat Ferit Paşa'nın Ali Galip vasıtasıyla Anadolu Hareketini bastırmaya çalışmasının başarısız oluşunun ardından, Heyet-i Temsiliye Damat Ferit'i Padişah Vahdettin'e şikayet ederek Damat Ferit'in görevden alınarak yerine meşru bir hükümetin getirilmesi talebini içeren bir telgraf çekmiştir. Ancak Damat Ferit hükümeti bu telgrafın saraya ulaşmasını engellemiştir. Bunun üzerine 12 Eylül tarihinde Damat Ferit Paşa hükümetinin yerine meşru bir hükümet geçinceye kadar İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁷.

İstanbul'un yanı başında çok stratejik bir konumda bulunan İzmit ve çevresinin memur ve eşrafı taraf seçmekte epeyce zorlanmışlardır. Öte yandan taraf seçmekte zorlanan Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey ve İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey'in tutumları da bölgede bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasını geciktirmekteydi. 22 Eylül'de Kandıra kazası İstanbul ile alakasını kesmiş olsa da denge politikası izlemeyi tercih eden İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul ile ilişkileri kesme noktasındaki kararına uymayarak İstanbul

¹²⁴ Adnan Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 18, 42.

¹²⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976 s. 488.

¹²⁶ Enver Konukçu, "Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.8, Sayı: 38, 1997, s. 524.

¹²⁷ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 254-255. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008 s. 235-236.

ile ilişkiyi sürdürmekteydi¹²⁸. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey ise Heyet-i Temsiliye'den gelen telgrafları saklamakta idi. Bununla birlikte Kandıra kazasının İstanbul ile alakasını kestiğini bildirmesi kararını geri aldirmek isteyen mutasarrıf Ali Suat Bey ise halkı ikna ederek milli harekate katılmayacaklarına yönelik ikinci bir telgraf çektiriyordu. Bu esnada Bolu'daki Jandarma tabur komutanı Binbaşı Emin Fikri, Adapazarı'nın milli harekate katılmasının ne kadar önemli olduğunu belirterek mutasarrıf ve kaymakamın muhalefete devam etmesi halinde tutuklanarak Bolu'ya gönderilmesini talep ediyordu. Emin Fikri'nin bu telgrafı karşısında Jandarma Yüzbaşı Abdurrahman Bey, Sırrı Bey ve Fuat Bey ile birlikte Adapazarı ileri gelenleri bir toplantı yapmışlardır. 28 Eylül 1919 Tarihli Bu toplantıda Yüzbaşı Abdurrahman Bolu'dan gelen telgrafları okuyarak, telgrafhaneye nöbetçi koyacağını ve kaymakam ile mutasarrıfın muhalefeti devam ederse onları tutuklayacağını bildirdi. Toplantı esnasında Kaymakam Tahir Bey de ortaya çıkarak toplantıya katılmıştır. Devamında toplantı belediye dairesine nakledilmiş ve pek çok kişi daha toplantıya davet edilmişti. Adapazarı'nın zenginleri İstanbul hükümetini tanımamakla birlikte tarafsız bir tutum takınacaklarını bildiren bir telgraf hazırlamayı istemişlerse de bu telgraf toplantıyı idare edenlerce Adapazarı'nın Milli Mücadeleye katılacakları şeklinde değiştirilmiştir. Toplantının neticesinde ise içlerinde Sırrı Bey'in yanı sıra Fuat Bey, Çerkes Sait Bey, Koçzade Mahmut Bey, tüccardan Hasan Cavit Bey, Arapzade Cevat ve Metozade Hüseyin Bey'den oluşan ve Kaymakam Tahir Bey'in reisliğini yapacağı Adapazarı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur¹²⁹.

Adapazarı'nda bir Müdafaa-i Hukuk cemiyeti kurulmuşsa da İzmit hala ARMHC'ne bağlanmamıştı. Adapazarı Heyet-i Milliyesi namına Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 29 Eylül tarihli telgrafında Kaymakam Tahir Bey İzmit'in vaziyetine değinirken bölgedeki İngiliz mümessilinin müdahale emareleri göstermesinden ve bazı kişilerin ve memurların resmi kanallarla şikâyetle bulunduğu bahsederek

¹²⁸ Sofuoğlu, a.g.e., s. 42.

¹²⁹ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 155-157, Sofuoğlu, a.g.e., s. 42-43, Özel, a.g.e., s. 49-50.

İzmit'in vaziyetinin şüpheli olduğunu ifade etmiş, Sırrı ve Hacı Beyler'in bölgeye gideceğini ifade etmiştir¹³⁰.

Aynı gün içerisinde Sırrı Bey de İzmit'in vaziyetine yönelik bir bilgilendirmede bulunmuştur. Bölgedeki asayiş problemlerine değinen Sırrı Bey, İngilizlerin bunu bahane ederek bölgeye müdahale edebilecekleri uyarısında bulunmaktaydı. Sırrı Bey asayiş probleminin çözülmesinin gerekliliğine işaret ederken İngiliz müdahalesi ihtimalinin bölgenin Millî Mücadele'ye destek konusunda tereddüte düşmesine neden olduğunu da ifade etmekteydi¹³¹.

Neticede İzmit'e giden Sırrı Bey orada gerçekleştirdiği temaslar sonucunda İzmit üzerine bir nümayiş yapmanın gerekli olduğu sonucuna varmış ve bu düşüncesini Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e iletmışti. Sırrı Bey'in bu görüşünü 1 Ekim'de telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya aktaran Tahir Bey İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey'in güven vermeyen tutumundan bahsediyor ve mutasarrıfın Milli Mücadele'ye karşı olmadığına dair ettiği yeminlere ve vaatlere rağmen bölgedeki Milli Mücadele yanlısı hareketin gelişmesine engel olunduğuna dair haberler olduğunu da aktarıyordu. Kaymakam Tahir Bey Sırrı Bey'in bölgedeki faaliyetlerine tekrar değinirken bölgede vaziyetin emin olduğunu İzmit'in artık iyice kendilerinden korktuğunu ve İzmit meselesinin halledilmek üzere olduğunu ifade etmekteydi¹³². Öte yandan Alay Kumandanı Hikmet Bey ise cuma günü yapılacak bir miting ile meselenin sonuç bulacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekte ve bölgede Harekat-ı Milliye'ye karşı bulunacak kimse olmadığını belirtmekteydi¹³³.

Ancak İzmit merkezinin tam anlamıyla Milli Mücadele hareketine bağlanması noktasında İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey'in tarafsız tutumu hala büyük bir engeldi. 2 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Ali Suat Bey'e telgraf çekerek İzmit'in neden hala tarafsız olduğunu sormuştur. Ali Suat Bey ise ortadaki birtakım söylentilerden bahsederek Teşkilat-ı Milliye'nin kendi askerlerini beslemek adına büyük masraflar çıkaracağı, bölgedeki halkı silah altına alıp İstanbul'a yürüyeceği ve

¹³⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi Atatürk Arşivi Kataloğu, Ziraat Bankasından Gelen Evrak, (ATASE ATAZB), Kutu No: 2 Gömlek No: 100, Belge No: 100-3

¹³¹ ATAŞE ATAZB, Kutu No: 2 Gömlek No: 100, Belge No: 100-1, 100-2.

¹³² ATAŞE ATAZB, Kutu No: 2 Gömlek No: 103, Belge No: 103-2.

¹³³ ATAŞE ATAZB, Kutu No: 2 Gömlek No: 103, Belge No: 103-3.

İttihat ve Terakki fırkasının yöneticilerinin tekrar aynı mevkilerine getirileceği iddialarını öne sürerek hareketi desteklemek noktasındaki çekincelerini ifade etmekteydi. Bununla birlikte İstanbul'dan bir ordunun İzmit'e yürümesi ihtimali de Ali Suat Bey'in çekincelerinden bir başkasıydı. Ali Suat Bey İzmit'in asayışı ile mükellef olduğunu vurgularken ortadaki hareketin neticesi meçhul bir macera olduğunu ifade ederek tarafsız konumunda ısrar etmekteydi¹³⁴.

Bu hassas durum devam ederken Mustafa Kemal Paşa 2 Ekim tarihinde Sırrı Bey ile görüşerek meseleye yönelik endişelerini bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa "cami-i şerifte" yapılacak münakaşalı bir toplantının doğru olmayacağını, bunun cami dışında yapılması gerektiğini, bu konuda fırka kumandanı Asım ve Mutasarrıf Suat Beyler ile görüşülmesini ve fikir birliğine varılarak hareket edilmesini tavsiye ediyordu. Bununla birlikte Paşa bölgedeki hareketin fırka ihtirasıyla yapıldığına yönelik propagandaya dikkat çekiyor, bu konuda önlem alınmasını istiyordu. Paşa'ya göre bölgede milli kararların tatbikinde tereddüt görülürse Konya'da olduğu gibi sükuneti bozmaksızın hükümet memurlarının millet tarafından değiştirilmesi zarurıydı¹³⁵.

Sırrı Bey ise Paşa'ya cevabında yapılacak toplantının sonucundan emin olmadığını ancak kararın çoktan verildiğini bildiriyordu. Ayrıca bölgedeki milli hareketin fırka ihtirasıyla yapıldığına yönelik propaganda bulunan bir isim olduğunu da doğruluyordu. Bununla birlikte Paşa'nın meseleyi sükûnetle halletme önerisi karşısında Sırrı Bey doğrudan harekete geçerek yapılacak toplantının sonucunun olumsuz olması halinde Kuva-yı Milliye vasıtasıyla hükümeti işgal etmeyi teklif ediyordu¹³⁶.

Ancak 3 Ekim Cuma günü yapılan toplantı olumlu bir şekilde sonuçlanmış ve bölgenin desteği sağlanmıştır. Anlaşılan tam bu arada Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin çekilip Ali Rıza Paşa hükümetinin teşkil edilmiş olmasının da etkisiyle Mutasarrıf Ali Suat Bey de da harekete yönelik destek verici açıklamalarda bulunmuştur. Hareketin

¹³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, Vesika 121-122, s. 1049-1051.

¹³⁵ **ATASE ATAZB** Kutu No: 2, Gömlek No: 80, Belge No: 80, 80-1.

¹³⁶ **ATASE ATAZB** Kutu No: 2, Gömlek No: 80, Belge No: 80-2.

bölgede teşkiliyle birlikte bölgedeki gayrimüslimlere de hareket hakkında izahatta bulunularak emniyetleri garanti edilmiştir¹³⁷

Bu süreç içerisinde Sırrı Bey'in diğer faaliyetlerinden de bahsetmek gerekiyor. Sırrı Bey Kandıra'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda aktif bir şekilde yer almıştır. Önce bölgeye Ahmet Keşfi Bey'i yollayan Sırrı Bey bölge eşrafından Niyazi Yelkencioğlu ile bir görüşme ayarlamış, onun da desteğini aldıktan sonra bölgede bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasını sağlamıştır¹³⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sırrı Bey'e gönderdiği 3 Ekim tarihli telgrafında özellikle üzerinde durduğu meselelerden biri de Gebze ve civarında milli hareketin teşkil edilmesi idi.¹³⁹ Sırrı Bey bu konuda da hızlı bir şekilde harekete geçmiş olacak ki 6 Ekim'de Gebze ve Kartal kazalarının da Kuva-yı Milliye'ye iltihak ettiğini bildiriyordu. Ayrıca Sırrı Bey'e göre Beykoz ve Şile de İstanbul ile ilişkilerini kesmiş, hatta bölgedeki askeri birlikler de Yıldız'daki Muhafız Süvari Alayı Kumandanlığı'na yazdıkları telgrafname ile ilişkilerin kesildiğini bildirmişlerdi¹⁴⁰. O esnada Üsküdar'da bulunan Gebze kaymakamı Nurettin namına bir telgraf çeken Kadı Mithat da Gebze'nin iltihakını doğrulamakta, ulema, hükümet memurları ve kaza eşrafının Gebze hükümet konağında toplanarak Kuvay-ı Milliye'ye iltihakı oy birliği ile kabul ettiklerini bildirmekteydi¹⁴¹.

Bölgede hassas duruma sahip bir diğer yer ise Üsküdar'dı. Üsküdar mutasarrıfı Ziver Bey Milli mücadele karşıtı tutumuyla öne çıkmakta, Kuvay-ı Milliyecileri asayiş problemlerinin temel sebebi olarak görmekteydi¹⁴². Ancak Ali Rıza Paşa hükümetinin başa geçmiş oluşu onu da etkilemiş olacak ki Sırrı Bey'in Gebze ve çevresindeki faaliyetlerine karışmamayı tercih etmiştir. Sırrı Bey bu süreçte Üsküdar Jandarma

¹³⁷ Adnan Sofuoğlu eserinde Damat Ferit Paşa'nın istifası ve Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulması nedeniyle böyle bir toplantıya gerek kalmadığını ifade etse de Sırrı Bey'in ifadelerine göre toplantı gerçekleşmiştir. **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2 Gömlek No: 109, Belge No: 109-1,2. Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 47.

¹³⁸ Niyazi Yelkencioğlu, **Kurtuluş Savaşı Anıları ve Kurtuluş Savaşı'nda Kandıra**, İstanbul, Ofset Yapımevi, 2017, s. 16-17.

¹³⁹ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2, Gömlek No: 80, Belge No: 80.

¹⁴⁰ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2, Gömlek No: 118, Belge No: 1.

¹⁴¹ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2, Gömlek No: 118, Belge No: 2.

¹⁴² Celil Bozkurt, "Milli Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 39, Sayı: 107, Bahar 2023, s. 87-88.

Kumandanı Remzi Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor veren Sırrı Bey Remzi Bey'in bölgede yapılacak teşkilatlanma ile ilgili olarak Şile ve Beykoz kazalarında teşkilat namına bir şey yapılmamış ise de bunun az zamanda vücuda getirilebileceğini ifade ettiğini bildirmiştir. Sırrı Bey bu süreç içerisinde İstanbul Alay Kumandanı Nazmi Bey ile de görüşmüş ancak kendisine tam anlamıyla güvenemediğinden teşkilatlanmaya yönelik bilgi vermemiş, bununla birlikte yapılan görüşme sonrası kendisinin Milli Mücadeleyi desteklemeye meyilli olduklarını görmüştür. Nazmi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın emrine amade olduğuna yönelik bir telgraf göndereceğini ifade eden Sırrı Bey bu noktadan itibaren İstanbul teşkilatının Paşa'nın takdirine kaldığını belirtmiştir¹⁴³.

Sırrı Bey bu esnada Gebze Kaymakamı Nurettin Bey'e yönelik bir bilgilendirmede de bulunmuş, eğer bölgede milli bir hareket söz konusu olacaksa kaymakamın kenarda tutulması gerektiğini ama sadece teşkilat yapılması söz konusu ise görevine devam etmesine izin verilerek meselenin Gebze Heyet-i Temsiliyesi'ne bildirilmesinin doğru olacağını ifade etmektedir¹⁴⁴. Ancak Gebze Kaymakamı Nureddin'in milli mücadeleye destek konusunda pek de istekli olmadığı gözükmektedir. Gebze Heyet-i Temsiliyesi'nin 9 Ekim tarihli telgrafından anlaşıldığı kadarıyla Kaymakam Nurettin Bey'in bazı şahısları etrafına toplayarak kendi fikirlerini etrafa yaymaya ve nifak saçarak Kuva-yı Milliye hareketine zarar vermeye yönelik hareketleri karşısında Sırrı Bey bölgeye gelerek kendisini işten el çektirmişse de Sırrı Bey'in bölgeden ayrılmasının ardından tekrar görevine geri dönmüştür¹⁴⁵.

2.1.2. Yahya Kaptan ve Sırrı Bey

Sırrı Bey ve Yahya Kaptan arasındaki ilişkiye değinmeden önce bölgedeki asayiş problemlerinden kısaca bahsetmek gerekiyor. Sırrı Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalardan da görüleceği üzere bölgedeki mevcut asayiş problemleri İngilizlere bölgeye müdahale için bahane sağlayabilecek bir durumdu¹⁴⁶. Bölgede

¹⁴³ ATASE ATAZB, Kutu No: 2, Gömlek No: 122, Belge No: 122-1,2.

¹⁴⁴ ATASE ATAZB, Kutu No: 2, Gömlek No: 122, Belge No: 122-3.

¹⁴⁵ ATASE ATAZB, Kutu No: 13, Gömlek No: 16, Belge No: 16-1.

¹⁴⁶ ATASE ATAZB, Kutu No:2 Gömlek No: 100, Belge No: 100-1, 100-2.

Milli Mücadele hareketinin teşkilinin ardından gayrimüslimlere güvenlikleri yönünde garanti verilmiş olsa da¹⁴⁷ Milli Mücadele karşıtları bölgedeki bazı çeteler vasıtasıyla gayrimüslimlere yönelik saldırılar düzenleyerek bu saldırıların suçunu milli teşkilata yıkmaktaydı¹⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu durum karşısında bir önlem alınarak bölgede milli müfrezeler teşkil edilmesi gerekiyordu. Bu müfrezelerin amacı bahsi geçen bu çeteleri ortadan kaldırmak olacaktı. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu doğrultuda teşkil edilen milli müfrezelerin en mühimi ve kuvvetlisinin kumandanı olarak Yahya Kaptan ismini anmaktadır¹⁴⁹.

Yahya Kaptan Balkan Savaşları öncesinde ve savaşın kaotik ortamında Makedonya'da çetecilik faaliyetlerinde bulunmuştur. Bölgeyi adeta karış karış bilen Yahya Kaptan 2. Balkan Savaşı esnasında Sırp larla birlikte Bulgarlara karşı çete savaşları yürütmüş savaşın ardından Türkiye'ye gelerek yeni kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İç Makedon Devrimci Örgütü uzlaşısının bir neticesi olarak bu kez Bulgarlarla birlikte Sırlara karşı Kuzey Makedonya'da çetecilik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1. Dünya savaşı sırasında Osmancık Taburu bünyesinde Irak'ta isyancı Lihiye aşiretine karşı faaliyetlerde bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra Yakup Cemil'in darbe planında adının geçmesi nedeniyle Musul'a sürülmüştür¹⁵⁰. 1. Dünya Savaşının sona erişile birlikte İstanbul'a dönen Yahya Kaptan Karakol Cemiyeti¹⁵¹ bünyesinde Gebze mintikadaki silahlı kuvvetlerin başına getirilerek karargâhını Tavşancıl'da kurmuş ve teşkilatlanmaya başlamıştır¹⁵².

¹⁴⁷ ATASE ATAZB, Kutu No: 2 Gömlek No: 109, Belge No: 109-2.

¹⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** C.1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 309.

¹⁴⁹ Atatürk, **Nutuk**, C.1, s. 310.

¹⁵⁰ Yahya Kaptan'ın Milli Mücadeleye kadar olan süreçteki faaliyetleri için bkz.: Murat Aydoğdu, "Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Kuva-yı Milliye'ye Yahya Kaptan", İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2023 s. 43-162.

¹⁵¹ İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına çıkarken Kara Kemal'e verdikleri bir direniş örgütü kurma talimatı neticesinde Kara Kemal ve Kara Vasıf tarafından kurulan Karakol Cemiyeti, temelde işgal kuvvetleri karşısında yerel direniş faaliyetlerini örgütleme amacıyla kurulmuştur. İtilaf devletleri karşısında Anadolu için istihbarat yapmak, savaş malzemeleri kaçırmak gibi amaçları bulunan örgüt İtilaf devletleri tarafından silahlandırılan Rum çetelerine karşı İstanbul'un Anadolu yakasından Kocaali'ne kadar uzanan bölgede de faaliyet göstermiştir. Fethi Tevetoglu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 3-4. Mehmet Akif Bal, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 130, Sayı:256, 2022, s. 107-108.

¹⁵² Aydoğdu, **a.g.e.**, s.186-188.

Kısa süre içerisinde teşkilatını genişleten ve güçlendiren Yahya Kaptan zamanla Karakolculardan uzaklaşmaya başlamıştır. Yine Karakolcuların bir adamı olan Gebze Jandarma Kumandanı Nail Bey'i kendi üzerinde bir otorite olarak tanımak istemeyen Yahya Kaptan ve Nail Bey arasında giderek tırmanan ve tehlikeli boyutlara ulaşan bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Yahya Kaptan'ın İttihatçılara karşı tavrıyla bilinen Gebze Kaymakamı Nurettin Bey ile zamanla geliştirdiği ilişki Karakol Cemiyetiyle arasının iyice açılmasına neden olacaktı¹⁵³.

Süreci iyi anlamak açısından Karakol Cemiyetinin bölgedeki faaliyetlerine değinmek gerekiyor. Yukarıda Mustafa Kemal Paşa'nın bahsettiği, bölgedeki asayiş problemlerine karşı müfrezeler oluşturma fikri aslında zaten Karakol Cemiyeti tarafından Gebze ve çevresinde fiilen gerçekleştirilmiş durumdaydı. İzmir'in işgalinin akabinde silahlı teşkilatlarını genişletme kararı alan Karakol Cemiyeti bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetleri karşısında İstanbul Hükümetinin sağlayamadığı güvenliği sağlamaktaydı. Bu noktada bölgedeki mevcut bazı çeteleri bünyesine katarak güvenliği sağlamak konusunda bir araç olarak kullanan Karakol Cemiyeti bölgedeki silahlı teşkilatlanmayı tek bir çatı altında toplamak istediğinde Yahya Kaptan ismi ön plana çıkmıştı¹⁵⁴.

Karakol Cemiyeti bünyesinde hareket eden Yahya Kaptan yukarıda ifade ettiğimiz gibi kısa süre içerisinde silahlı teşkilatını güçlendirerek bölgedeki Rum çetelerin üzerine gitmeye başlamıştı.¹⁵⁵ Ancak yine yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle giderek Karakolculardan da uzaklaşıyordu.

Bu noktada Karakol Cemiyeti'nin çelişkili durumundan da bahsetmek gerekiyor. Sivas Kongresi'nde alınan milli teşkilatları tek bir çatı altında toplama kararı nihayetinde Karakol Cemiyeti'nin de kendi teşkilatını feshederek ARMHC'ye katılması anlamına geliyordu.¹⁵⁶ Ne var ki Karakolcular her ne kadar görünüşte bunu kabullenmişlerse de gerçekte ARMHC'yi tek otorite olarak görmek ve onun bünyesinde erimek niyetinde değillerdi ve mesela Heyet-i Temsiliye'nin Kartal ve

¹⁵³ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 225.

¹⁵⁴ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁵⁵ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 189-197.

¹⁵⁶ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 210-211.

Gebze teşkilatını doğrudan kendisine bağlama kararı karşısında direnç göstereceklerdi.¹⁵⁷ Sivas Kongresi'nden itibaren ortaya çıkan Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa/Heyet-i Temsiliye rekabeti Ege bölgesinde de kendini gösterecekti. Bölgede yapılan kongreler sonucunda Yunanlara karşı gösterilen direnişin tek merkezden yönetilmesi ve bu doğrultuda Ege bölgesindeki milli kuvvetlerin başına genel kumandan olarak Karakol Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden Kara Vasıf Bey'in getirilmesi kararı Heyet-i Temsiliye tarafından Batı Cephesi Kumandanlığı'na Ali Fuat Paşa'nın getirilmesiyle havada kalıyor ve Karakol Cemiyeti büyük bir darbe alıyordu. Ancak Karakol Cemiyeti TBMM'nin açılışına kadar faaliyetlerini sürdürmüştü ve Mustafa Kemal Paşa ile hem iş birliğine devam etmiş hem de bir iktidar yarışı içerisinde olmuştur.¹⁵⁸

Yahya Kaptan'a geri dönecek olursak; onun açısından Heyet-i tüm milli teşkilatların ARMCH'ne bağlanması Karakol Cemiyeti'nin ortadan kalkması açısından olumlu bir gelişmeydi. Kısa süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiyle doğrudan temasa geçerek bölgede Heyet-i Temsiliye'ye bağlı bir silahlı kuvvet teşkil etmesi görevini vermesi ise artık Mustafa Kemal Paşa dışında hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığı anlamına geliyordu.¹⁵⁹

Yahya Kaptan'ın Heyet-i Temsiliye'ye bağlanarak bölgede önemli bir güç haline gelmesi zaten araları bozuk olan Nail Bey'i ve diğer Karakolcuları rahatlatmaktaydı.¹⁶⁰ Nail Bey Yahya Kaptan'la giriştiği mücadelede bölgede yine Karakolculara bağlı olarak faaliyet yürüten Küçük Arslan çetesinin cinayet, adam kaçıрма, fidye isteme gibi Milli Hareket'e zarar veren eylemlerini Yahya Kaptan'ın üzerine yıkmaya çalışıyordu. Nail Bey Karakol Cemiyeti lideri Kara Vasıf'a bu eylemleri Yahya Kaptan'ın faaliyetleriymiş gibi aksettirmeyi başarmıştı ve Kara Vasıf da Mustafa Kemal Paşa'ya Yahya Kaptan'dan şikayet etmekteydi.¹⁶¹ Mustafa Kemal

¹⁵⁷ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 239-241.

¹⁵⁸ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 76-79.

¹⁵⁹ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 222-223.

¹⁶⁰ Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 52

¹⁶¹ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 253.

Paşa ise Karakol Cemiyeti'nin bölgeyi kontrolünü kolaylaştıracak muhtemel komplolarına aldanma endişesi içerisinde Yahya Kaptan'ı koruma eğilimindeydi ¹⁶²

Bir taraftan Karakol Cemiyeti Yahya Kaptan hakkında suçlamalarda bulunurken bir taraftan da İtilaf Devletleri ile Üsküdar ve İzmit Mutasarrıflıklarının İstanbul Hükümeti'ne ilettiği şikayetler Yahya Kaptan'ın durumunu iyice zora sokmaktaydı.¹⁶³ Nihayet İstanbul Hükümeti 1920 yılı ocak ayında harekete geçmeye karar verecek, Yahya Kaptan'ın ölümüyle sonuçlanacak operasyonun düğmesine basacaktı. ¹⁶⁴

Peki tüm bu olup bitenler karşısında Sırrı Bey'in pozisyonu neydi ? Sırrı Bey ile Yahya Kaptan arasında ilk temas 3 Ekim'de gerçekleşmiş gibi gözükmektedir. Bundan önce İzmit teşkilatı Mustafa Kemal Paşa'ya İzmit ve çevresinde Heyet-i Temsiliye'ye bağlı milli müfrezelerin teşkil ve idaresi için Yahya Kaptan'ın ismini vermişti. Mustafa Kemal Paşa 2 Ekim'de Sırrı Bey'e çektiği telgrafta Gebze'de de milli hareketin oluşturulmasının gerekliliğinden bahsederek Gebze Jandarma Kumandanı Nail Bey ile görüşülmesi ve Nail Bey ile Yahya Kaptan'a da selamlarının iletilmesini istiyordu¹⁶⁵. Sırrı Bey de 3 Ekim tarihinde Nail Bey ve Yahya Kaptan'a Paşa'nın selamlarını iletmişti¹⁶⁶. 3 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan telgraflaşarak teşkilat yapma emrini bizzat alan Yahya Kaptan 6 Ekim'de Sırrı Bey'in Gebze'ye gelişinin ardından resmen Kuva-yı Milliye'ye iltihak etmiştir.¹⁶⁷ Sırrı Bey 6 Ekim gecesı bölgedeki teşkilatlanmaya yönelik ne gibi tedbirler alınabileceğine yönelik Yahya Kaptan ile görüşmüştür¹⁶⁸.

6 ila 12 Ekim arası Sırrı Bey'in Yahya Kaptan ile ne yaşadığı bilinmiyor. Ancak 12 Ekim'e gelindiğinde Sırrı Bey Mustafa Kemal Paşa'ya Yahya Kaptan'la ilgili önemli ve uyarı niteliğinde bir telgraf çekecektir. Sırrı Bey Yahya Kaptan'ın bazı şahıslar hakkındaki hissiyatının onu muhalif bir cihete sevk edebileceği noktasında uyarılarda bulunuyordu. Burada bahsi geçen şahıs herhalde Milli Mücadele karşıtı

¹⁶² Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 255.

¹⁶³ Sofuoğlu. **a.g.e.**, s. 53-54.

¹⁶⁴ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 274-275.

¹⁶⁵ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 213, **ATASE ATAZB** Kutu No: 2, Gömlek No:80, Belge No: 80-1.

¹⁶⁶ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2, Gömlek No: 109, Belge No: 109-1.

¹⁶⁷ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁶⁸ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 2, Gömlek No: 118, Belge No: 118-1.

tavırlarıyla öne çıkan ve Sırrı Bey'in de daha önceden işten el çektiği Gebze Kaymakamı Nurettin Bey'di¹⁶⁹. Sırrı Bey Yahya Kaptan'ın elinde 400 kadar kuvveti bulunduğunu ve muhtemelen bunu yakında bine çıkaracağını belirtmekte bununla birlikte Yahya Kaptan'ın nakden sıkıntıda olduğundan kendisine bahsettiğini ve bunun da inkar edilemeyeceğini belirtmektedir. Ancak en önemlisi Sırrı Bey artık Gebze Jandarma Nail Bey'in Yahya Kaptan üzerinde nüfuzu kalmadığından ve Yahya Kaptan'ı kontrol altında bulundurmak için bölgeye kuvvetli bir zabıt gönderilmesinin ve bölgedeki teşkilatın bu zabıtın emri altında bulunmasının gerekliliğinden bahsediyordu¹⁷⁰.

Sırrı Bey belki Karakol Cemiyeti ile Yahya Kaptan arasındaki çekişmeyi fark etmişti ya da kendisi de bir İttihatçı olarak Karakol Cemiyeti ile temasta bulunduğu için cemiyetin bu Yahya Kaptan aleyhindeki söylemlerinin etkisi altında kalmıştı. Bu konuda net bir çıkarım yapmak mümkün olmadığı gibi Sırrı Bey'in Yahya Kaptan'ın kontrolden çıkmaya meyilli olduğunu belirten bu telgrafının ardından sürecin devamında onunla ne derecede temasta bulunduğu da bilinmiyor. Ancak Sırrı Bey yine de Yahya Kaptan'ın ölümünün ardından yaptığı değerlendirmelerde onun bölgedeki faaliyetlerinin milli hareket için öneminin altını çizecekti.

Sırrı Bey süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye devam etmiş, İzmit ve çevresindeki depolarda yer alan silahlara İngilizler tarafından el konulmaması adına bunların ahaliye dağıtılmasının gerekliliğini konu alan bir telgraf çekmiştir. Sırrı Bey bu telgrafında Yahya Kaptan meselesine bir kez daha değinmiş ve Yahya Kaptan'ın kontrol altına alınması için bölgeye bir zabıt gönderilmesi noktasındaki isteğini tekrarlamıştır¹⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın bir süre sonra İzmit'le yönelik Sırrı Bey üzerinden yazışmayı bırakması Yahya Kaptan'ın ölümüne kadar Sırrı Bey ile Yahya Kaptan arasında ne gibi bir ilişki olduğunu anlamamızı engellemektedir. Ancak Yahya Kaptan'ın ölümüyle birlikte Sırrı Bey Mustafa Kemal Paşa ile mesele yönelik telgraflaşmaya başlamıştır. Yahya Kaptan'ın ölümünün ardından Sırrı Bey Mustafa

¹⁶⁹ Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 217.

¹⁷⁰ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 3, Gömlek No: 3, Belge No: 3-1.

¹⁷¹ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 11, Gömlek No: 12, Belge No: 12-1.

Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Yahya Kaptan'ın İstanbul kapısındaki mevcudiyetinden rahatsız olan kişiler tarafından ortadan kaldırıldığını ifade etmektedir. Sırrı Bey meselenin bölgesel bir mahiyetten çıktığını ve Heyet-i Temsiliye'yi ilgilendiren genel bir mesele olduğunu da ayrıca ifade etmekteydi. Sözlerinin devamında İzmit livasındaki asayiş problemlerini örnek gösteren Sırrı Bey bu konuda hiçbir eylemde bulunmayan Alay Kumandanı Hikmet Bey'in Yahya Kaptan'ın ortadan kaldırılmasındaki payını ve Kuva-yı Milliye'ye büyük bir darbe vurma amacına ulaştığını vurguluyordu.

Sırrı Bey açısından Yahya Kaptan'ın ortadan kaldırılması Kuva-yı Milliye'nin bölgede başsız kalması demekti ve bu durum bölgeyi dehşete sürükleyecekti. Yahya Kaptan'ı bölgede Kuva-yı Milliye'nin dayanağı olarak tanımlayan Sırrı Bey'e göre bu cinayet İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye'ye karşı alacağı tavrın da bir göstergesiydi.¹⁷²

Sırrı Bey Yahya Kaptan'a yönelik ifadelerinin ardından bölgede alınması gereken önlemleri sıralıyor, Gebze'de Kuva-yı Milliye'nin başına hemen yeni bir ismin geçirilmesi ve Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Bey'in ortadan kaldırılması gerektiğini ifade ediyordu. Bölgede Kuva-yı Milliye'nin mevcudiyetinin devamının Kaymakam Fevzi Bey'in jandarma kumandanı olmasına bağlı olduğunu belirten Sırrı Bey bundan başka çare olmadığını önemle vurgulamaktaydı. Sırrı Bey Kuva-yı Milliye'nin bölgede hoş karşılanmadığına yönelik haberler devam ederken Yahya Kaptan'ın ölümüyle birlikte Kuva-yı Milliye karşıtlarının eline büyük bir koz geçtiğini belirtmekteydi. Bu yüzden gerek Kuva-yı Milliye'nin kuvvetinin ortadan kaybolmadığını ve gerek İzmit livasına önem verildiğini göstermek açısından bölgede alınacak tedbirler son derece önemliydi ve Ali Fuat Paşa'nın da bölgeye gelmesi de önem arz ediyordu¹⁷³.

Sırrı Bey'in İzmit livasının içine düştüğü durumu samimi bir şekilde önemsedini söyleyebiliriz. Ancak daha önce Yahya Kaptan'ın her an kontrolden çıkabileceğini ve başına bir zabitin gönderilmesini tavsiye eden Sırrı Bey'in onun

¹⁷² Atatürk, **Nutuk**, C.1, s. 325-326.

¹⁷³ Atatürk, **Nutuk**, C.1, s. 326-327.

katledilmesinin ardından bölge ve Kuva-yı Milliye açısından önemini çok kesin ifadelerle vurgulaması o kadar tutarlı gibi durmuyor. İkilinin ilişkisi hakkında üçüncü şahısların ifadelerinden başka elde somut bir veri yok. Bu ifadelerden olumsuz bir tanesi Üsküdar Mutasarrıfı Ziver Bey'in bir iddiasıdır. Buna göre Sırrı Bey İstanbul Alay Kumandanı'na Yahya Kaptan'ın icabına bakılacağı noktasında bir vaatte bulunmuştur¹⁷⁴.

Ancak diğer yandan da Sırrı Bey'in Yahya Kaptan'la ilişkileri konusunda olumlu tablo çizen anlatılar da mevcuttur. Şükrü Uras'ın anlatısına göre tam tarihi belli olmamakla birlikte Yahya Kaptan'a yönelik şikayetlerin arttığı sırada Sırrı Bey Cevat Abbas Bey ile birlikte Tavşancıl'a gelerek Yahya Kaptan ile görüşmüş, olumlu geçen görüşme neticesinde Yahya Kaptan'ın kuvvetlerinden oldukça memnun kalan Sırrı Bey Kaptan'ı Tebrik ederek durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir¹⁷⁵.

Aynı olayı Hasan İzzettin Dinamo *Kutsal İsyan* adlı eserinde olayı iyice dramatize ederek anlatmaktadır. Dinamo'ya göre Cevat Abbas ve Sırrı Bey'in Yahya Kaptan ile yaptıkları görüşmede Sırrı Bey gözleri yaşa bulanmış bir şekilde Yahya Kaptan'a sarılarak hıçkırıklarla ağlamaya başlamış ve “Yaşa Kaptan!” demiştir¹⁷⁶.

Ancak bu olumlu anlatılar somut verilere dayanmadığından doğru kabul edilmeleri zordur. Sırrı Bey yıllar sonra Akşam Gazetesine verdiği röportajda Yahya Kaptan meselesine kısaca değinecek, ancak Yahya Kaptan'dan ziyade kendini öne çıkararak Yahya Kaptan kumandasındaki 200 kişilik kuvveti Anadolu'ya bağlayanın kendisi olduğunu ve bunun Nutuk'ta takdir edildiğini ifade edecektir¹⁷⁷.

2.2. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Sırrı Bey

2.2.1. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri ve Sırrı Bey

Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'daki hareketi kuvvet yoluyla bastırma politikası neticesiz kalınca ve bu tarz bir hükümetin Anadolu'daki hareketle bir uzlaşmaya varmasının olanaksızlığı da ortaya çıkınca Damat Ferit Paşa istifa etmiştir. Sina

¹⁷⁴ Aydoğdu, a.g.e., s. 233-234.

¹⁷⁵ Şükrü Uras, **Yahya Kaptan**, İstanbul, Akba Yayınevi, 1968, s. 127-128.

¹⁷⁶ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan: Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi, C.4**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2013, s. 49-50.

¹⁷⁷ “Dünkü Meşhurlar: 9 yıl hapisteye yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu”, **Akşam**, 20 Ocak 1955, s. 3.

Akşin'e göre adeta bir oyalama hükümeti olan Ali Rıza Paşa Hükümeti ise Anadolu hareketine karşı nispeten daha ılımlı bir tavır sergilemekle birlikte görevi hareketi yumuşatarak dağıtılmasını sağlamaktı¹⁷⁸.

Ali Rıza Paşa Hükümeti başa geçtikten sonra gündeme gelen ilk mesele Meclis-i Mebusan seçimlerine gidilmesi olacaktır. Hükümet seçimlere gidilmesi yönünde görevlendirilmişti. Anadolu hareketi ve İstanbul'daki bazı siyasi kuruluşlar seçimlere gidilmesini istiyordu. Ali Rıza Paşa hükümetinin Anadolu Hareketiyle bir uyuşma görevini yüklenmiş olması seçimlere gidilmesini gerekli kılıyordu¹⁷⁹. Ancak seçimlere gidilmesi İtilaf Devletleri açısından da önemliydi. Zira Anadolu hareketini bastırmak için kendi kuvvetlerini seferber etmekten kaçınan İtilaf Devletleri seçimlerle birlikte mebus olarak İstanbul'a gelen Anadolu'nun önde gelen isimlerini ittihatçılık bahanesiyle tutuklayarak Anadolu hareketine karşı önemli bir koz elde edebilirdi¹⁸⁰.

Ali Rıza Paşa Sadrazamlık görevini üzerine aldıktan sonra hükümetin amacının milleti temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın açılması olduğunu ifade etmiş, ardından 6 Ekim tarihinde seçimlere gidileceğini kamuoyuna duyurmuştur.¹⁸¹

Süreç içerisinde İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında temaslar da yapılmıştır. İstanbul Hükümeti Salih Paşa'yı Amasya'ya göndererek 20-22 Ekim tarihleri arasında Heyet-i Temsiliye ile Amasya görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Görüşmeler neticesinde Heyet-i Temsiliye'nin Meclisin İstanbul'un dışında toplanması talebi harici diğer talepler kabul edilerek seçimlerin serbest bir şekilde gerçekleştirilmesi konusunda anlaşılmıştır¹⁸². Seçimler ile ilgili bir diğer önemli husus ise İttihat ve Terakki'ye mensup olan ve orduda kötülüğü ile tanınan kişilerin seçilmesine fırsat verilmemesiydi¹⁸³.

¹⁷⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele : Son Meşrutiyet (1919-1920)**, İstanbul Cem Yayınevi, 1992, s. 10-12.

¹⁷⁹ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024, s. 165.

¹⁸⁰ Taha Niyazi Karaca, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁸¹ Taha Niyazi Karaca, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁸² Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁸³ Fatih Mehmet Sancaktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876 –1923)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 170.

Seçim sürecine gidilirken Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelenin başarıya ulaşması adına Milli Mücadele taraftarı olan isimlerin adaylığını uygun görmekte ve bu şahısların Meclise girmesinden yana bir politika takip etmektedir¹⁸⁴. Bu bağlamda seçimlere ARMHC namına adaylığını koyan Sırrı Bey¹⁸⁵ adaylığını ise şu sözler ile ARMHC'ne bildirmiştir:

“Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafası-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine

Vatan ve milletin hukukunu muhafaza ve müdafaa hususunda heyet-i muhteremelerince tespit edilen nazariyat ve esasatı tamamen kabul etmek suretiyle İzmit livası mebusluğuna namzedliğimi vaz eylediğimi arz eylerim.

Sabık Amasya mutasarrıfı Sırrı¹⁸⁶”

Anadolu hareketinin seçimlerdeki etkisi özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı basının dikkatini çekmiş olacak ki bu adaylar aleyhinde propaganda yapma yoluna gitmişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı basın mebusluğa aday olan kimi şahsiyetler hakkında yolsuzluk iddiaları ortaya atmış, adayların İttihatçı oldukları yönündeki iddialarla seçimlere gölge düşürme çabalarına giriřmiřlerdir¹⁸⁷. Sırrı Bey'in seçimlerdeki başarısı ve Anadolu hareketiyle olan bağı da kendisinin bu propagandaya maruz kalmasına neden olacaktır. Alemdar gazetesi İzmit sancağında Sırrı Bey, Evkaf Mektepleri Müfettişi Ali Bey ve Sapancalı Hakkı Beyler'in neredeyse oyların tamamını alarak seçildiklerini bildirmekte, ancak Sırrı Bey'in mebusluğu ile alakalı olarak bazı dedikoduların olduğunu belirtmektedir. Gazetede yer alan habere göre Sırrı Bey adaylığını Kuvay-ı Milliye'nin temsilcisi olarak koymuş, bu durum halkın tereddüt etmesine neden olmuştur. Yine iddialara göre Sırrı Bey Yalova ve Geyve'de oyların çoğunluğunu kazanmış ancak Adapazarı'nda yapılan seçimler en son yapıldığından Adapazarı halkı oyları dağıtmamak ve ekseriyeti ihlal etmemek için

¹⁸⁴ Taner Bilgin, “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları“, **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu**, İzmit, 2-4 Mayıs 2014, C. 2, s. 1117.

¹⁸⁵ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 19, Gömlek No: 68, Belge No: 68-1.

¹⁸⁶ **ATASE ATAZB**, Kutu No: 19, Gömlek No: 64, Belge No :64-1.

¹⁸⁷ Fatih Mehmet Sancaktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi** (1876 –1923), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021 s. 175.

Sırrı Bey'in adaylığını kabul etmişti. Haberin devamında halkın yakında bu hatayı anlayacağı ve merkeze pek çok şikayette bulunulacağı da ifade edilmekteydi¹⁸⁸.

Bu iddialar karşısında Adapazarı ikinci seçmenleri adına Vakit gazetesine gönderilen açıklamada iddiaların hakikatten uzak olduğu ve Ali, Hakkı ve Sırrı Beylerin seçimi noktasında herhangi bir müdahalenin veya tesiratin söz konusu olmadığı belirtilmekte özellikle Sırrı Bey'in Adapazarı kaymakamlığı esnasında bölgeye yaptığı hizmetler vurgulanarak halkın emniyet ve itimadını kazandığının meydanda olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca zannedildiği gibi birinci ve ikinci seçmenlerin oyları dağıtmamak fikri ve maksadıyla Sırrı Bey'i seçmiş olmaları gibi bir durum söz konusu değildi. Bölge halkı ve ekseriyetle arkadaşları Sırrı Bey'e oy vererek kendisini seçmişlerdir¹⁸⁹.

Sırrı Bey'in Meclis-i Mebusan'daki faaliyetlerine geçmeden önce Meclis-i Mebusan'ında kurulacak olan Müdafaa-i Hukuk Grubuna yönelik görüşlerini belirtmekte fayda vardır.

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kurulacak olan grup¹⁹⁰ ve bu grubun programına yönelik tartışmalar gerçekleştirmiştir. Sırrı Bey de bu toplantılarda bulunarak konuya dair görüşlerini ifade etmiştir. 5 Ocak 1920 tarihinde yapılan görüşmelerde yer alan Sırrı Bey Müdafaa-i Hukuk grubu ismiyle toplanılmasının önemi üzerinde dururken grubun başına seçilecek kişinin adının belirtilmesine itiraz ederek bunun orada oluşacak gruba bırakılması gerektiğini düşünmektedir¹⁹¹. Sırrı Bey'e göre seçilecek şahıs sadrazamı bile gölgede bırakacak kadar önemliydi¹⁹².

¹⁸⁸ Özel, a.g.e., s. 55, "İntihabın Şekil ve Tarz-ı Cereyanı", **Alemdar**, 5 Aralık 1919, s. 1.

¹⁸⁹ Özel, a.g.e., s. 55. "İntihab Mücadelesi", **Vakit**, 9 Aralık 1919, s. 1.

¹⁹⁰ Grup Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu adıyla değil Felah-ı Vatan Grubu adıyla kurulmuştur. Bu duruma Nutuk'ta değinen Paşa bu durumu sert bir şekilde eleştirerek grubu Müdafaa-i Hukuk Grubu ismiyle kurmayanları, cahil, imansız ve cebin olarak nitelendirmiş, Erzurum ve Sivas'ta telaffuz edilen bir ünvanı kullanmak yerine Felah-ı Vatan adıyla kurulan grup adıyla Fellâh-ı Vatan diyerek alay etmiştir. **Nutuk**, C.1, s. 361.

¹⁹¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:56, Sayı:120, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Nisan 2007, s. 20-21.

¹⁹² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, s. 23.

Görüşmelerin esnasında Mustafa Kemal Paşa, Sırrı Bey ve İsmail Fazıl Bey'i kurulacak grubun programını dağıtmaları ve diğer mebuslarla görüşerek grubu teşkil etmeleri için görevlendirmiştir¹⁹³.

2.2.2. Meclis-i Mebusan'daki Faaliyetleri

12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'da beş şubeye bölünerek görevlendirilen mebuslar içerisinde Sırrı Bey beşinci şubede yer almıştır¹⁹⁴. Görüleceği üzere Sırrı Bey meclis oturumlarında aktif bir şekilde bulunmuştur.

2.2.3. Tehcir Meselesi İçin Divân-ı Harb Mahkemeleri Kurulmasına Yönelik Düşünceleri

Sırrı Bey 12 Şubat 1920 Tarihli Meclis-i Mebusan görüşmelerinde tehcir ve taktil meselesi için kurulacak Divân-ı Harb mahkemeleriyle alakalı söz alarak Kanun-ı Esasinin 89. maddesi uyarınca mevcut mahkemeler dışında fevkalade bir mahkeme oluşturmanın veya hüküm verme yetkisine sahip bir komisyon teşkil edilmesinin yasal olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca Sırrı Bey bazı şahısların bulundukları vilayetlerde mahkemelere sevk edilmek yerine İstanbul'a sevk edilerek Divan-ı Harb'de yargılanmalarının da kanunun 23. maddesine aykırı olduğunu belirterek bu hususta bir sual takriri vermiştir¹⁹⁵.

Sırrı Bey'in meseleye dair yaklaşımı ya kanuna aykırı olması nedeniyle Divan-ı Harbin kaldırılması ya da Kanun-i Esasi'nin ilgili maddesinin ilga edilmesi şeklindedir¹⁹⁶.

26 Şubat 1920 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Adliye Nazırı Kazım Bey Sırrı Bey'in sual takririne yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Adliye Nazırı Kazım Bey'e göre Kanun-i Esasiye aykırı olağanüstü bir mahkeme teşkil edilmiş değildir. İdare-i Örfiye'nin ilanı ile birlikte Divân-ı Harbi-i Örfi teşkili de zaruri olduğundan

¹⁹³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, s. 33.

¹⁹⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, (MM ZC), Devre:4, Cilt:1, İçtima senesi: 1, 12 Ocak 1920, s. 3.

¹⁹⁵ **MM ZC**, D.4 C.1 İ.S.1, 12 Şubat 1920, s. 98. Sırrı Bey'in bu konudaki iddialarını doğrulamak mümkündür, 89. ve 23. Madde Sırrı Bey'in bahsettiği içeriği ihtiva etmekle birlikte Kanun-i Esasinin 113. Maddesi ise fevkalade zamanlarda Divân-ı Harbi-i Örfi kurulmasının önünü açmaktaydı. ayrıntılı bilgi için Bkz: Ferudun Ata, "Divân-ı Harbi-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2004, s. 297-322.

¹⁹⁶ **MM ZC**, D.4, C.1, İ.S.1, 12 Şubat 1920, s. 99.

bu mahkemeler kurulmuştur. İdare-i Örfiyye olan bölgelerde de bu mahkemeler görev yapmaktadır¹⁹⁷.

Sırrı Bey'in ikinci sorusu üzerinde duran Kazım Bey bazı şahısların vilayetlerinden alınıp İstanbul'da yargılanmaları meselesini cevaplarken bunun da mahkemelerin aldığı karara göre gerçekleştiğini, Nezaretin kendi kararıyla suçluları bir yerden bir yere sevk etmesi gibi bir durum söz konusu olmadığını söylemiştir.

Yine Harbiye Nazırı namına söz alan Fuat Paşa da Sırrı Bey'in bahsettiği gibi bir durum söz konusu olmadığını kanundan örnek vererek ifade etmiş 23. ve 89. maddelere aykırı bir mahkemenin kurulmadığını vurgulamıştır¹⁹⁸.

Bunun üzerine söz alan Sırrı Bey usulüne uygun bir şekilde kurulan Divan-ı Harplere karşı olmadığını ancak İdare-i Örfiyye ilanı ile birlikte teşkil edilen Divan-ı Harb-i Örfi'nin Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından ilga edilerek yerine ayrı bir Divân-ı Harp teşkil edildiğini belirtmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti bu yeni mahkemeye Kanun-i Esasi'ye uygun olmayacağı için "Örfi" sıfatını vermemiş ama pratikte fevkalade yetki vermiştir. Sırrı Bey mevcut mahkemelerin aslında "fevkalade" (Örfi) mahkeme olduğu noktasındaki iddiasını verdiği örnekler üzerinden kuvvetlendirerek ortadaki çelişkinin altını çizmiştir.¹⁹⁹

Bununla birlikte Sırrı Bey sorusunun ikinci kısmını oluşturan şahısların bulundukları vilayetten başka yere sevk edilerek yargılanması meselesine yönelik cevabı da yetersiz bulmuş, bu husustaki uygulamaların da kanuna aykırı olduğunu ve vilayet ahalisinin kendi rızaları dışında merkeze celp edilerek Divân-ı Harb'e sevk edilmelerinin ardından Divan-ı Harb'in daha sonra bu şahısları mahallerine iade etmesinin çelişkili bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Sırrı Bey bu açıklamalarına ek olarak İdare-i Örfiyye Kararnamesinin kanunlaştırılmadığını, ortada geçici bir kanun olduğunu ve bunun Meclis-i Mebusan'a sevk edilerek kanunlaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Sırrı Bey bu konuda hükümeti

¹⁹⁷ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 26 Şubat 1920, s. 214.

¹⁹⁸ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 26 Şubat 1920, s. 215.

¹⁹⁹ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 26 Şubat 1920, s. 216.

neyin engellediğini ve geçici kanunun neden kanunlaştırılmadığını da ayrıca sorgulamaktadır²⁰⁰.

Sırrı Bey'e cevap veren Adliye Nazırı Kazım Bey ise sözlerini tekrar ederek ortada kanuna bir aykırı durum olmadığını ifade etmiş, Sırrı Bey'in geçici kanunun neden kanunlaştırılmadığına yönelik sorusunu ise sual takriri dışında olduğunu öne sürerek geçiştirmiştir²⁰¹.

Meseleye yönelik meclisteki eleştirileri pek etkili olmayan Sırrı Bey eleştirilerini basın yoluyla sürdürmeye devam etmiştir. İkdâm gazetesine verdiği demeçte sorularına dair hükümetin verdiği cevapların tatminkar sayılamayacağını belirtmiştir. Sırrı Bey meseleyle alakalı sorularını cevaplayan nazırların da aslında Divan-ı Harb'in teşkili noktasında Divân-ı Harb'i kuranlarla aynı fikirde olmadıklarını ifade etmiş, yakında Divân-ı Harb'in teşekkülüne neden olan kararnamenin reddiyle beraber Divan-ı Harbin de ilga edileceğini beklediğini eklemiştir²⁰².

2.2.4. Wilson Prensiplerine Yönelik Düşünceleri

19 Şubat 1920 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda görüşülen Arıza-i Cevabiyye müsveddesi üzerine İstanbul Mebusu Adnan Bey söz almış ve Arıza-i Cevabiyye'nin beşinci fıkrasında yer alan “tarih-i âlemin en hunin harbinden hak ve adalete evvelkinden daha kavi bir iman ile çıkan beşeriyet-i mütemeddine” cümlesini eleştirmiştir. Harbin sona ermesinin ardından hak ve adalete yakın bir sulh yapılacağına yönelik inancın sarsıntıya uğradığını ve Wilson prensiplerinin uygulanamadığını söyleyen Adnan Bey beşeriyetin galipler ve mağluplar olarak ikiye ayrılmış olduğunu, arızadaki ”beşeriyet-i mütemeddine” ifadesinin galipleri tanımladığını vurgulamış ve böyle bir fıkrayı Arıza-i Cevabiyye'ye koymanın ne derece doğru olduğu sorusunu ortaya atmıştır.

Bunun üzerine söz alan Sırrı Bey ise harbin henüz bitmediğinin altını çizerek Wilson prensiplerinin henüz uygulamaya konulmadığını ancak Wilson'un insanlığın zihnine ektiği tohumların yeni filizlenmeye başladığını, eninde sonunda bu

²⁰⁰ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 26 Şubat 1920, s. 217.

²⁰¹ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 26 Şubat 1920, s. 218.

²⁰² “Vaziyet-i Dahiliyemiz Ve Meclis-i Mebusan”, İkdâm, 28 Şubat 1920, s. 1.

prensiplerin uygulanacağına emin olduğunu ve emperyalistlerin kendi fikirleriyle tanzim ettikleri esaslarla sulhu sürdüremeyeceklerini ifade etmiştir²⁰³.

Tartışma daha sonra ilginç bir yöne evrilmiştir. Arıza-i Cevabiyye’de yer alan “...teessüsünün yedinci asrını idrak eden devletimiz...” ifadesine yönelik olarak Sinop Mebusu Rıza Nur Bey devletin yedi asırlık bir devlet olmadığını ve Selçuklulara kadar dayandığını ifade ederek adeta bir tarih tartışması başlatmıştır²⁰⁴. Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey’in Osmanlı saltanatının hem hilafeti hem Havakin-i Türkiye’yi hem de Kayâsır-ı Rum’u²⁰⁵ temsil ettiğine yönelik ifadelerine itiraz eden Sırrı Bey Osmanlı padişahlarının hilafetin ve Türk hakanlarının vekâletine sahip olduklarına katıldığını ancak Bizans saltanatına halef olduklarına dair ifadenin doğru olmadığını belirtmiş, Fatih’in Bizans’ı imha ettiğini ve hiç bir vakit ona halef olmayı kabul etmediğini vurgulamıştır²⁰⁶.

2.2.5. Ereğli Kömür Havzasına İşçi Sevkine Yönelik Düşünceleri

13 Mart 1920 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Ereğli Kömür Havzası’nda çalışacak amelenin askeri hizmete mahsuben çalıştırılmasına yönelik sunulan mazbata ile ilgili tartışmalar gerçekleşmiştir. Hükümetin kömür üretiminin yetersizliği nedeniyle işçi sayısını artırmak adına askerlikle mükellef şahısların da kömür ocaklarına gönderilmesi kararını değerlendiren Sırrı Bey konuya bilimsel bir yaklaşım getirmeye çalışmıştır. Sırrı Bey’e göre hükümet meselenin fazla işçi göndermekle alakalı olup olmadığını sorgularken bilimsel sebeplerin etkisini düşünmemiştir. Meselenin ancak bilimsel yollarla çözülebileceğini ifade eden Sırrı Bey on kişinin yapacağı işin iki kişi tarafından da yapılabileceğini öne sürmüştür. Memlekette yeterli insan gücü bulunmadığını ve bu noktada alınan tedbirlerin de yetersiz olduğunu belirten Sırrı Bey sunulan kanun teklifindeki eksikleri ve meseleye yönelik düşüncelerini 7 maddede sıralamıştır:

²⁰³ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 19 Şubat 1336, s. 158

²⁰⁴ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 19 Şubat 1336, s. 159-160.

²⁰⁵ Aynı tartışmalar esnasında Celal Nuri Bey Osmanlı’nın İkinci Rum (Bizans) ve hatta bütün Roma İmparatorluğuna halef olduğunu iddia etmiştir. MM ZC D.4, C.1, İS.1, 19 Şubat 1336, s. 161.

²⁰⁶ MM ZC, D.4, C.1, İS.1, 19 Şubat 1336, s. 161.

Birincisi; madenlerde çalışan işçilerin hayat şartları düzenlenerek işçilerin hukukunun temin edilmesi.

İkincisi; işçilerin sakatlanması durumunda Avrupa emsal alınarak orada işçilere ne kadar tazminat veriliyorsa aynı uygulamanın burada da gerçekleştirilmesi ve işçilerin tedavileri süresince yevmiyelerinin verilmesi.

Üçüncüsü; işçilerin yıpranmaması adına uluslararası işçi kanunlarında geçerli mesai saatlerinin burada da uygulanması.

Dördüncüsü; Askeri memurların sevk edilecek işçiler ile ilgili müsamaha göstermeden hareket ettiğinin kontrolü için bu hususta tutulan defterlerin Zonguldak Maden Heyetine verilmesi.

Beşincisi; maden ocaklarına işçi gönderilirken üretim seviyesine göre dağıtılması. Ocak sahiplerinin durumu istismar ederek fazla işçi almasının önüne geçilmesi.

Altıncısı; işçilerin mesaisinin askerlik hizmeti olarak sayılmasından ötürü işçinin mazeretsiz bir şekilde iş başından ayrılması caiz olmayacağından işçilerin istirahat günlerinin düzenlenmesi.

Yedincisi; üretilen kömürün ülke sınırları içerisinde kalarak önce memleketin ihtiyacının karşılanması, aksi takdirde dışarıya kömür ihraç edilmemesi.

Sırrı Bey meseleye yönelik görüşlerini bu şekilde ifade ederken kanunun bu maddeler açısından eksik olduğunu belirtmiş, eksik noktaların tamamlanması adına kanunun yerine iadesini teklif etmiştir²⁰⁷.

²⁰⁷ **MM ZC**, D.4, C.1, İS.1, 13 Mart 1920, s. 488-489.

2.3. 1. TBMM’de Sırrı Bey

2.3.1. İstanbul’un İşgali ve Sırrı Bey’in Anadolu’ya Geçişi

Mart 1920’de Anadolu’da yeni bir millet meclisin toplanmasını zaruri kılan önemli bir gelişme yaşanmıştır. Hali hazırda İstanbul’u fiilen işgal altında tutan İtilaf Devletleri bu işgallerini resmi bir hale çevirmek istemekteydi²⁰⁸.

Bu noktada işgale neden olan bir takım olaylardan kısaca bahsetmek gerekiyor. Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Fransızlara teslim edilmiş olan Akbaş cephaneliğinde yer alan silahların Bolşeviklere karşı savaşan Beyaz Ruslara verileceğini haber alan Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi üyelerinden Köprülü Hamdi Bey cephaneliği basarak silah ve cephaneyi kaçırma kararı almıştır. 26 Ocağı 27’ye bağlayan gece düzenlenen baskın neticesinde cephaneliği koruyan Fransız askerleri esir alınmış, cephanelikteki silahların tamamı ve cephanenin bir kısmı Anadolu kıyısına geçirilerek iç kısımlara yollanmıştır. Bu olay İngilizleri epey sinirlendirmiş, İngilizler İstanbul hükümetinden suçluların yakalanmasını ve silahların geri verilmesini istemiş, aksi takdirde Bandırma’ya asker çıkaracaklarını bildirmişlerdir. İstanbul Hükümeti ise meseleyi önemle ele alacağını söyleyerek, harekete geçmişse de bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine İngilizler Bandırma’ya 200 kişilik bir kuvvet çıkarmış ve özellikle Müslümanların evlerini hedef alarak işgal etmişlerdir²⁰⁹.

Öte yandan Şubat ayında Adana, Antep ve Maraş’ta Fransız işgal kuvvetleri ve bu kuvvetler içerisinde bulunan Ermeni Lejyonlarına karşı verilen mücadele şiddetli ve kanlı çatışmalara dönüşmüştür. İngilizler bu meseleyi Maraş’ta Türkler tarafından Ermeni katliamı yapıldığı şeklinde lanse etmiş ve bu durum da işgali hızlandırmak için kullanılan bahanelerden biri olmuştur²¹⁰.

Tüm bunlarla birlikte 28 Ocak 1920’de Meclis-i Mebusan’da Misak-ı Milli’nin kabul edilmesi de işgale giden süreçte yaşanan önemli gelişmelerden biriydi²¹¹.

²⁰⁸ Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali 16 Mart 1920", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C.11, Sayı: 44, 2014, s. 18.

²⁰⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 18-19.

²¹⁰ Gürkan Fırat Saylan, **a.g.m.**, s. 19.

²¹¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2.Kitap İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 99

Ancak tüm bunlar işgalin görünür sebepleriydi. Öte yandan işgalin görünmeyen sebepleri de bulunmaktaydı. Panislamist eğilimlerin ve giderek güçlenen bolşevik yayılmacılığının bölgesel çıkarlarını tehdit edici boyutlara ulaştığını gören İngilizler İstanbul'u işgal ederek bu olumsuz gelişmeleri İstanbul'dan kontrol ve denetim altına alabileceğine inanmaktaydılar²¹².

Neticede Salih Paşa hükümetinin Kuvayı Milliye hareketine karşı tavır almayı reddetmesi hükümetin kaderini belirleyecek, işgal kuvvetlerinin hükümet üzerindeki baskılarının şiddetlenmesi ve hükümetin de bu baskılar karşısında olumsuz yanıt vermesi üzerine 16 Mart 1920 tarihinde şehrin resmen işgali gündeme gelecektir. İngilizler önce Şehzadebaşı'ndaki askeri karakolları ve ardından Harbiye Nezaretini işgal etmiştir. İşgal neticesinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın dağıtılması ise artık yeni bir döneme geçişin habercisiydi.²¹³

İşgal haberinin ardından Anadolu'daki milli teşkilat İstanbul ile haberleşmeyi kesmiş ve stratejik öneme sahip demiryolları ve telgraf hatlarının bulunduğu bölgeleri işgal kararı almıştır²¹⁴. Ancak alınan en önemli karar Ankara'da yeni bir meclis açılarak Milli Mücadele'nin merkezinin resmen buraya taşınması olacaktır. Mustafa Kemal Paşa işgal haberinin ardından 17 Mart 1920'de Ankara'da fevkalade bir meclis toplanması çalışmaları için Kazım Karabekir Paşa ile telgraf vasıtasıyla yaptığı görüş alışverişinde Ankara'da toplanacak bir "Meclis-i Müessisan"dan bahsedecektir. Kazım Karabekir Paşa ise "müessisân" tabirinin uygun olmadığı düşüncesini belirtmiş, henüz meclis toplanmadığından "Kurucu Meclis" anlamına gelen bu tabiri kullanmanın şu an uygun olmadığını, ancak meclis toplandıktan sonra gerektiği takdirde bu ifadenin kullanılabileceğini, öte yandan millete yabancı bir kelime olması nedeniyle bazı yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini ifade etmiştir²¹⁵.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da bu kararından vazgeçerek "salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis" tabirini kullanmakla yetinmiş ve 19 Mart 1920 tarihinde kurulacak meclise yönelik vilayetlere, livalara ve kolordu kumandanlarına gönderdiği

²¹² Şerafettin Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 21, Sayı: 62, 2005, s. 681.

²¹³ Zekeriya Türkmen "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.18, Sayı:53, Temmuz 2002, s. 359-361.

²¹⁴ Sina Akşin **a.g.e.**, s. 424-425.

²¹⁵ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 121-122., Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz** C.1, s. 606-608.

bildiride seçimlerin ne şekilde yapılacağını açıklamıştır.²¹⁶ Buna göre her livadan 5 mebus seçilecek ve birinci derece seçimler atlanarak Meclis-i Mebusan seçimlerinde seçilen ikinci seçmenler oy kullanacaktı. Seçimler liva ve vilayetlerin idare ve belediye meclisi üyeleri ve ARMHC şubelerinin vilayet ve livalardaki idare üyelerinin oy kullanacağı şekilde yapılacaktı. Yeni seçilecek mebusların yanı sıra son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında yer alan mebuslar da yeni kurulacak olan meclise katılabilecekti²¹⁷.

Mustafa Kemal Paşa yeni meclisin kuruluşuna yönelik açıklamalarda bulunurken İstanbul'dan Anadolu'ya da geçen mebuslar bulunmaktaydı²¹⁸. Bu mebuslardan biri de Sırrı Bey'dir.

Yunus Nadi'nin aktardığına göre 20 Mart 1920 tarihinde Anadolu'ya geçmek için Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey'in evinde toplanan şahıslardan biri de Sırrı Bey'dir²¹⁹. Karacaahmet mezarlığı yakınlarından bir araba vasıtasıyla yola çıkan Yunus Nadi ve Sırrı Beyler önce Samandıra köyüne varmışlardır²²⁰. 21 Mart günü Samandıra'dan Tepeviran köyüne doğru yola çıkmışlar, buraya vardıldıktan sonra bir gün konaklayıp ardından Akören köyüne geçmişlerdir²²¹. Oradan önce Köşeler köyüne, ardından Kuşcalı'ya geçen grup buradan Kandıra kazasının Ağaçlı Köyü'ne geçmişler, burada Ankara'ya hangi yoldan geçeceklerini tartışmışlardır. Bu noktada problem İzmit mıntıkasının İngilizlerin sıkı kontrolünde olmasıydı. Yunus Nadi Bey Adapazarı yolunu önerince Sırrı Bey bu yolun kendilerini İngilizlerin kucağına düşüreceğini ileri sürerek önce itiraz etmiş ancak sonra ikna olmuştur. Önce Budaklar köyüne varan grup buradan Armaşe'ye gitmeyi düşündüyse de bölgedeki yoğun İngiliz ve Ermeni varlığı nedeniyle tereddüte kapılmıştır. Alınan karar neticesinde bölgeyi iyi biliyor ve Armaşe

²¹⁶ Nutuk, C.1, s. 422.

²¹⁷ Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, Ankara, İletişim Yayınları, 2023, s. 74-75.

²¹⁸ Ankara'ya geçebilmek için 4 farklı yol vardı. Bunlardan ilki Üsküdar-İzmit-Geyve-Eskişehir-Ankara, ikincisi Yalova-Mudanya/Bandırma-Bursa-Eskişehir-Ankara, üçüncüsü İstanbul-İnebolu/Sinop-Kastamonu-Ankara sonuncusu ise İstanbul- Antalya/Mersin- Ankara şeklineydi. Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 124-125.

²¹⁹ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 31

²²⁰ Nadi, **a.e.**, s. 34

²²¹ Nadi, **a.e.**, s. 34-36.

nahiye müdürünü de tanıyor olması nedeniyle öncelikle sadece Sırrı Bey'in gitmesine karar verilmiştir²²².

Sırrı Bey Armaşe'ye vardıktan sonra Armaşe'nin durumuna yönelik Yunus Nadi'ye bir mektup göndermiştir:

“Zatıâlılerine ve diğer arkadaşlara tebşir ederim: mübarek kuvayı milliyemiz İngilizleri tepelemiş ve İzmit'i istirdat eylemiştir. Düşman perişan ve muzmahildir. Vatan bizimdir. Artık onun üzerinde rahatça gezmekliğimize hiç bir mani kalmamıştır. Burada zafer şenliği yapılıyor. Nahiye müdürü bey şerefimize mükellef bir ziyafet izharı ile meşguldür. Şimdi teşriflerinizi istirham ediyor. Gözlerimiz yollardadır, çabuk gelin kardeşlerim

Sırrı²²³”

Ancak Sırrı Bey'in bu davetine mutlaka icabetin gerekli olmadığını düşünen Yunus Nadi Bey'in Sırrı Beyle yazışmaları sonucu Değirmenönü köyünde buluşmayı kararlaştırmışlardır. Yunus Nadi Bey Değirmenönü'nde Sırrı Bey'i bulamamış, daha ileride yer alan Ahırlar köyünde kendisiyle buluşmuştur. Armaşe Nahiye Müdürü'nün tavsiyesiyle Çerkes köyüne geçen grup burada kalmadan doğruca Adapazarı'na geçmişlerdir²²⁴.

Adapazarı'ndan Geyve'ye²²⁵ geçen ikili buradan Eskişehir'e gitmiş ve oradan da Ankara'ya doğru yol alarak 1 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya varmışlardır.²²⁶

2.3.2. TBMM'nin Yapısı

Meclisin açılışı ilkin 22 Nisan 1920 Perşembe günü olarak planlanmış ancak halk üzerinde olumlu bir etki yaratmak amacıyla daha sonra 23 Nisan Cuma gününe alınmıştır²²⁷. Meclis binası olarak ise İttihat ve Terakki Cemiyeti kulübü olarak planlanan ancak yapımı yarıda bırakılan bina tercih edilmiştir²²⁸. 23 Nisan 1920

²²² Nadi, **a.e.**, s. 51.

²²³ Nadi, **a.e.**, s. 53.

²²⁴ Nadi, **a.e.**, s. 54-56.

²²⁵ Nadi, **a.e.**, s. 69.

²²⁶ Nadi, **a.e.**, s. 82.

²²⁷ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 65.

²²⁸ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 67- 68.

tarikhinde Hacıbayram Camii'nde halkla birlikte Cuma namazını kılan mebuslar daha sonra meclis binasına geçmişler, meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop mebusu Şerif Bey'in konuşmasıyla da meclis resmen açılmıştır²²⁹.

Meclisin kompozisyonuna bakıldığında homojenlikten tamamen uzak, farklı sınıflara mensup mebuslardan oluşan bir yapı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi mecliste yer alan mebusların bir kısmı yapılan yeni seçimler neticesinde gelen mebuslar iken bir kısmı ise son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelen mebuslardır²³⁰. Sırrı Bey de Meclis-i Mebusan'dan gelen üyeler arasındadır.

Meclis içerisinde farklı meslek gruplarından, farklı eğitim seviyelerinden ve farklı yaş gruplarından mebuslar bulunmaktaydı²³¹. Meclis ile ilgili göze çarpan ilginç durumlardan biri de üye sayısı üzerine yapılan tartışmalardır. Meclisin üye sayısı ile ilgili olarak hem hatıratlarda hem de daha sonra yapılan araştırmalarda farklı sayılar verilmektedir²³². Bu durum seçimlerin her yerde aynı dönemde tamamlanamaması, bazı livalarda 5'den daha az mebus seçilmesi, bazı mebusların istifaları ve vefatları ve yeni meclise çağırılan Meclis-i Mebusan üyelerinden kimilerinin yeni meclise katılmamaları gibi nedenlerle açıklanabilir²³³.

Yukarıda da belirtildiği üzere Sırrı Bey eski bir Meclis-i Mebusan üyesi olarak TBMM'ye iştirak etmiş, daha önceden meclis tecrübesi olan bir isimdir. Meclis görüşmelerinde aktif bir şekilde yer alan, yaptığı konuşmalarla öne çıkan bir isim olmuştur. Meclis Katibi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu anılarında meclis üyelerini sınıflandırırken Sırrı Bey'i "Hatipler"den saymış ve şu sözlerle tanımlamıştır: *"Her zaman sanki bir şeye sitem eder gibi konuşan uzun boylu şişman İzmit Mebusu Sırrı Bey de İlk Meclisin göze görünen milletvekillerindendi"*.²³⁴

Milli Mücadele süresince ileride ayrıca ele alacağımız İktisat Vekilliği ve PTT müdürlüğü gibi görevlerde bulunan Sırrı Bey TBMM'de de pek çok görev

²²⁹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 131.

²³⁰ 437 Mebusun 349'u yeni seçimle mebus olurken geri kalanları Meclis-i Mebusan'dan yeni meclise geçen isimlerdir. Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, s. 161.

²³¹ Meclisin üye kompozisyonunu ayrıntılı bir şekilde inceleyen çalışmalar için bkz İhsan Güneş a.g.e. s. 73-123, Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, s. 161-172.

²³² Ortaya konan sayılara göre en az 337 mebus en fazla 537 mebus bulunmaktadır. Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 86.

²³³ Demirel, **a.e.**, s. 87.

²³⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1971, s. 212.

üstlenmiştir. Sırrı Bey 15 kişiden oluşan Lâyiha Encümeni'nde yer almış²³⁵, birinci içtima senesinde Dâhiliye Encümeni'nin mazbata muharrirliğini²³⁶, Hariciye Encümeni'nin ise başkanlığını yapmıştır²³⁷. İkinci içtima senesinde Hariciye ve Müdafaa-i Milliye Encümeni'nde görev almıştır²³⁸. Ayrıca dördüncü içtima senesinde Posta ve Telgraf Encümeni'nde yer almıştır²³⁹. Bununla birlikte İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından özel bir görevle 10 Eylül 1920'de Tokat'a yollanmış ve 27 Kasım 1920'de görevini tamamlamıştır.²⁴⁰

2.3.3. TBMM'de İkinci Grup ve Sırrı Bey

TBMM'nin heterojen yapısı fikirler noktasında da geçerli olup meclis içerisinde pek çok farklı fikri savunan grup ortaya çıkmıştır²⁴¹. Damar Arıkoğlu'na göre bu gruplar arasında ciddi bir fikir birliği altında toplanabilen tek grup İstiklal Grubu idi. Diğer gruplar ise tek bir fikir çatısı altında toplanamayan ve üyelerinin sürekli olarak değiştiği yapılardan ibaretti²⁴². Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu grupların meclisin kuruluşunda ortaya çıkan tartışmaları sonlandırmak ve fikir birliğini

²³⁵ **TBMM ZC**, D.1, C.1, İ.1, 25.4.1336, s. 69.

²³⁶ Veysel Genya, **Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25'nci Yıl Dönümünü Anış**, Ankara, TBMM Basımevi, 1945, s. 128.

²³⁷ Sırrı Bey 3 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda yaptığı konuşmasında Hariciye Encümeninin en önemli encümen olması gerekirken bir kere bile toplanmamasından yakınmaktadır. Sadece teşekkül edilerek hiç bir faaliyette bulunmayan encümenin bu durumundan mecliste daha önce de bahsettiğini belirten Sırrı Bey, Encümen üyelerinin toplanmaması nedeniyle daha önceden de istifa ettiğini ancak kabul edilmediğini belirtmiştir. En son yapılmak istenen toplantıya Hüsrev Bey ve Celaleddin Arif Bey'den başkalarının katılmadığını ve bu nedenle yeterli üye sayısına ulaşamadığını söyleyen Sırrı Bey, Hariciye Encümeninin bu kadar önemli bir vazifeye sahip olmasına karşın ne encümenin ne de meclisin ona gereken önemi göstermediğini söyleyerek istifasını bildirmiştir. **TBMM ZC**, D.1, C.8, İ.1, 3.2.1337, s. 65-66.

²³⁸ Genya, **a.g.e.**, s. 140,173.

²³⁹ Genya, **a.e.**, s. 191.

²⁴⁰ Sırrı Bey'in bu görevinin içeriği tam olarak bilinmemekle birlikte görevi esnasında eşkıya tarafından saldırıya uğramış ve 2 saat boyunca rehin kalmıştır. 2 saatin sonunda kurtarılan Sırrı Bey kaybettiği eşyalarının bir kısmını da geri almıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Sırrı Bey'e saldıran eşkıyanın Tokat eşrafından Ziya Bey'in çiftliğindeki ortakçıları olduğu ortaya çıkmış ve Ziya Bey bu şahısları hükümete teslim etmiştir. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.3, s. 540., **TBMM GCZ**, D.1, C.1, İ.1, 15.11.1336, s. 232.

²⁴¹ İhsan Güneş Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı adlı eserinde bu grupları Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, Islahat (Reform) Grubu, İttihatçı Grup, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olarak adlandırarak ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bunlardan başka bir de Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bulunmaktadır İhsan Güneş, **a.g.e.**, s.179-197. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1922-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 32.

²⁴² Damar Arıkoğlu, **Hâtıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s. 223.

sağlamak amacıyla ortaya çıktığını, ancak tam tersine birbirleriyle rekabete kalkışarak mecliste kargaşaya neden olduklarından bahsetmektedir. Mustafa Kemal Paşa özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkarılmasının ardından mecliste fikir birliğini sağlamanın gittikçe güçleştiğinden bahsetmekte, bu meseleyi çözmek adına “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adında, ”Birinci Grup” olarak da anılan²⁴³ bir grup teşkil edilmesine karar verdiğini ifade etmektedir²⁴⁴.

10 Mayıs 1921 tarihinde kurulan ve parti disipliniyle hareket etmeyi amaçlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu gaye olarak Misak-ı Milli’yi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu esas almaktaydı²⁴⁵.

Grubun kuruluş aşamasında bazı mebusların grup dışı bırakılması²⁴⁶, bu mebusların grubun esas aldığı maddelere muhalifmiş gibi bir izlenim yaratabileceğinden Hüseyin Avni Bey gibi mebuslar tarafından hoş karşılanmamıştır. Hüseyin Avni Bey hali hazırda tüm mebusların grubun ilan ettiği gayeleri benimsediğini vurgulayarak bu husustaki yanlış anlaşılmayı gidermek için bir önerge vermiştir. Hüseyin Avni Bey’e cevap veren ARMH Grup Başkan Vekili Edirne Mebusu Şeref Bey grubun siyasi bir fırka olma amacıyla kurulmadığını zira herkesin Misak-ı Milli’ye yemin ettiğini, bu yüzden grubun herkese açık olduğunu belirtse de aslında grubun kuruluşundaki temel amaç istenmeyen mebusların dışarıda bırakılmasıydı.²⁴⁷

Bu yeni durum muhalefeti belirgin hale getirmiş, mecliste hükümete yakın Birinci Grup üyeleri sağ tarafta, tarafsız üyeler ortada ve muhalifler ise sol tarafta oturmaya başlamıştır²⁴⁸. Bununla birlikte muhalifler uzun süre örgütlü bir şekilde hareket etmeyeceklerdir. Ahmet Demirel’e göre bunun sebebi muhaliflerin ağır işgal koşullarını gözeterek ulusal birlik ve beraberliğe zarar vermek istememeleriydi ancak iktidarın artan baskısı nedeniyle 1922 Temmuzunda “İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”nu kuracaklardı²⁴⁹.

²⁴³ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi IV (1921-1922) Cumhuriyete Doğru**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 177.

²⁴⁴ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 215., **Nutuk** C.2, s. 595.

²⁴⁵ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 217.

²⁴⁶ Damar Arıkoğlu Mustafa Kemal Paşa’nın arzu ettiği mebusları gruba davet ettiğinden ve davet edilmeyerek grup dışında kalan epeyce mebus olduğunu ifade etmektedir. Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

²⁴⁷ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 218-220.

²⁴⁸ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 206.

²⁴⁹ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 229-230.

Bu noktada değinilmesi gereken en önemli husus İkinci Grup'un nasıl algılandığı ve İkinci Grup'un gerçekte neyi temsil ettiğidir. Birinci Grup ile İkinci Grup arasında karşılaştırma yapan bazı yazarlar iki grup arasındaki farklılığı ilerici-gerici, inkılapçı-muhafazakar, laik-dinci gibi karşıtlıklar üzerinden tanımlamamışlardır. Öte yandan Ahmet Demirel ilgili eserinin birinci bölümünde söz konusu iki grubu ele alan çalışmaların bir tasnifini yaparak bu tür tanımlamaların barındırdığı hataları ve iki grup arasındaki farklılıkların bu kadar basit modellerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır²⁵⁰.

Yukarıda da bahsedildiği üzere İkinci Grup üyelerinin tek bir fikir çevresinde toplandıklarını söylemek mümkün değildir. Rıdvan Akın grup üyelerinin ortak paydalarının Mustafa Kemal Paşa ve ekibine muhalefet olduğunu belirtirken, grup içerisinde liberallerden saltanat yanlılarına farklı fikirde şahıslar olduğunu ifade etmektedir²⁵¹. İhsan Güneş ise hükümet içerisinde yer alamayanların veya aldıkları yeri koruyamayanların, muhalefeti kendisine şiar edinmiş olanların ve Mustafa Kemal Paşa ile hükümetteki arkadaşlarından memnun olmayanların bu grupta yer aldığını ve ayrıca grubun sınıf ve zümre çıkarlarından ziyade kişisel çıkarlar temelinde kurulduğunu ifade etmektedir²⁵². Gerçekten iki grup arasındaki karşıtlığın sınıfsal farklılıktan kaynaklandığını söylemek zordur. Zira her iki grup da kendi içinde sınıfsal açıdan heterojen bir yapıya sahiptir²⁵³.

İkinci Grup'un gerçekte neyi temsil ettiğini ve neyi amaçladığını anlayabilmek açısından grup üyelerinin açıklamalarına göz atmakta fayda vardır. Hüseyin Avni Bey İkinci Grup'un kuruluş nedenini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'yi hedef olarak benimsemişti. Bunun için çalışıyordu. Mecliste 1921 yılı mayısında, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolu saptamak üzere bir grup oluştu ve Misak-ı Milli'yi de izlenice olarak benimsedi. Oysa o zaman bu izlenice salt bir zümrenin izlenicesi olmayıp tüm ulusun izlenicesiydi, ona ters düşecek bir kişi yoktu. Biz grubun bu tutumunu ve vilayetlerdeki Müdafaa-i

²⁵⁰ Demirel, a.e., s. 13-44.

²⁵¹ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 61.

²⁵² İhsan Güneş a.g.e., s. 208-209.

²⁵³ Demirel burada önemli bir tespitte bulunarak dinci olarak nitelendirilen İkinci Grup'un beklenilen aksine Birinci Grup'a kıyasla çok daha az din adamından oluştuğunu ortaya koymaktadır. Demirel **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 147-150.

Hukuk Cemiyetlerinin de bu gruba bağlanmalarını protesto ettik. Zira amaç bir olduğu halde, ayrımcılığa yol açacak, aynı izleni çevresinde farklı cereyanların oluşumuna izin vermedik. Savaşın sona ermesini bekledik. Zira bir kitle biçiminde amaca ulaşmak için çalışmayı daha yararlı gördük.

Tüm meclisin ortak ve bütünlük içinde olması gerekirken; Birinci Grup'un dışına itilen milletvekilleri zorunlu olarak, aynı amaca ulaşmak için İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturdular''²⁵⁴

Mersin Mebusu Selahaddin Bey de Misak-ı Milli'nin sadece belli bir gruba mal edilmesi meselesinde Hüseyin Avni Bey'in açıklamalarına atıfla bunların karşılıksız kaldığını, bunun üzerine meclisin hak ve hakimiyetini müdafaa adına İkinci Grup'un tesis edildiğinden bahsetmektedir. Selahattin Bey'e göre bu hareket “*otokrat şef usulü bir idareye karşı meşru ve kanuni bir cevap idi*²⁵⁵”.

Ahmet Demirel ise eserinde İkinci Grup'un kişi tahakkümüne karşı duruşu ve meclis üstünlüğünü savunan ve meclis üstünde bir güç tanımayan bir oluşum olduğunu, muhalefetleri esnasında ise iddia edilenin aksine milli mücadele için bir zaaf oluşturmadıklarını ifade etmiştir.²⁵⁶

Yukarıdaki ifadelerde görüleceği üzere İkinci Grup açısından en temel problem yetkinin tek bir şahsın elinde toplanmasıydı. Meclis egemenliğini temel alan İkinci Grup açısından bu kabul edilebilir bir durum değildi. Bu noktada Kurtuluş Kayalı'nın İkinci Grup'un İstibdad Dönemi'ne ve İttihat ve Terakki diktatörlüğüne karşı muhalefetin 1. Meclis'teki bir uzantısı olduğu şeklindeki yorumu önemlidir²⁵⁷. Neticede mebusların neredeyse hepsi bu dönemleri idrak etmiş, Enver, Cemal ve Talat Paşaların elinde toplanan yetkinin ne gibi sonuçlara yol açtığına tanıklık etmişlerdi²⁵⁸.

İkinci Grup otoritenin tek bir şahsın elinde toplanmasına karşı çıkarken meclisteki faaliyetlerini de bu yönde şekillendirmişlerdir. 1922 senesine kadar eleştirilerini özellikle Heyet-i Vekile'nin yetkilerinin belirlenmesi, vekillerin atanma şekli, Başkumandanlık yetkileri, İstiklal Mahkemeleri ve kişisel hak ve özgürlükler

²⁵⁴ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 207.

²⁵⁵ Ahmet Demirel, **İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 298.

²⁵⁶ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 612-614.

²⁵⁷ Kurtuluş Kayalı “1.TBMM'de muhalefet”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1167.

²⁵⁸ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup** s. 231.

gibi konular üzerinden şekillendiren²⁵⁹ İkinci Grup genel itibariyle meclise ait yetkilerin Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanmasına karşı çıkarak muhalefetini Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yöneltmiş ve meclis üstünlüğünü savunmuştur.²⁶⁰ Ancak tüm bunlardan da öte İkinci Grup'un muhalefeti tezin bu bölümünde ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacak olan Lozan tartışmaları esnasında en sert şeklini alacak ve bu da meclisin 1. döneminin sona ermesinin ardından grubun tasfiyesine neden olacaktır.

Görüldüğü üzere ortada yeni rejimin hangi temeller üzerine kurulacağı sorunu ve tartışması vardır. İkinci Grup bu bağlamda net bir fikri çerçeveye sahipmiş gibi gözüktü de grup içerisinde farklı görüşlerin mevcudiyetine dair Sırrı Bey'in durumu önemli bir örnektir. Sırrı Bey başlangıçta Birinci Grup'ta yer alan ancak daha sonra İkinci Grup'a geçen isimlerdendir²⁶¹. Meclis Genel Katibi Veysel Genya tarafından hazırlanan "Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25. Yıldönümünü Anış" adlı meclis albümünde Sırrı Bey'in adı 15 Mayıs 1921 Tarihli Birinci Grup listesinde yer almaktadır²⁶². Anlaşılabileceği üzere Sırrı Bey başlangıçta grup dışı bırakılan isimlerden olmamış, sonradan İkinci Grup'a geçmiştir. Sırrı Bey elbette başlangıçta Birinci Grup'ta yer alıp sonradan İkinci Grup'a geçen tek isim değildir. Ancak Sırrı Bey'in durumuyla ilgili Salahattin Köseoğlu'nun anılarında önemli bir ifade yer almaktadır: *"Natuk ve muteriz bir zat olmakla beraber temayûlatı itibarıyla gâh ü bi-gâh (vakitli vakitsiz) her iki partiye intisabı görülür"*²⁶³ Bu ifadeler Sırrı Bey'in düşüncelerini ifade etmekten geri kalmayan muhalif karakterine işaret eder. Öte yandan her ne kadar Salahattin Bey için bir gün Birinci ve öbür gün İkinci Grup'la berabermiş gibi gözükmesi eleştiri konusuysa da bu durum Sırrı Bey'in mecliste tartışılan meselelerde kendi tutumunu şu veya bu gruba göre değil kendi fikrine göre belirlediğine de işaret etmektedir. Salahattin Bey'in sözleri Sırrı Bey'in meclis içi muhalefetine dair örnekler göz önünde bulundurulduğunda daha anlamlı bir hal alacaktır.

²⁵⁹ Demirel, **a.e.**, s. 233.

²⁶⁰ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 210.

²⁶¹ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup** s. 127.

²⁶² Genya, **a.g.e.**, s. 245.

²⁶³ Demirel, **İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları**, s. 276.

Bu bölümde Sırrı Bey'in meclis içi faaliyetleri esnasında İkinci Grup'un temel muhalefet noktalarında ne gibi bir konum aldığı, İkinci Grup'un resmen örgütlenmesine kadar eleştirilerini ne şekilde gerçekleştirdiği ortaya konmaya ve Sırrı Bey'in hangi noktadan itibaren İkinci Grup'la aynı çizgide yürüdüğüne ve diğer İkinci Grup üyeleriyle hangi noktalarda ayrıştığına açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

2.3.4. Meclisteki İlk Konuşması ve Hükümetin Kurulmasına Yönelik Görüşleri

Sırrı Bey 25 Nisan 1920 tarihli meclis oturumunda ilk kez söz almış, ordu kumandanlarına teşekkür amacıyla yollanacak telgrafta sadece belli kumandan isimlerinin yer almamasını, neferinden kumandanına bütün orduya müteşekkiri oldukları şeklinde bir telgraf yollanmasını istemiştir²⁶⁴.

Sırrı Bey aynı oturumda hükümetin kurulmasına yönelik düşüncelerini dile getirirken Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan tarihli oturumda hükümetin şekli üzerine verdiği izahatın ardından endişelendiğini, bu şeklin milletin ruhuna uygun olup olmadığını ve başarı getirip getirmeyeceğini sorguladığını ifade etmiştir. Sonrasında Sırrı Bey kendi gönlünden geçenin hükümetin şekline kişisel olarak kalben mutmain olmanın ötesinde bu şeklin genel bir kabul gördükten sonra uygulanmaya başlaması olduğunu yoksa bir emrivaki gibi meclisin önüne konularak itaat istenmesi şeklinde olmadığını açıkça ifade etmiştir. Ancak Sırrı Bey sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın da durumun farkında ve onu böyle davranmaya zorlayan şeyin meseleyi uzun uzadıya tetkik ve tahlil edecek zamanın bulunmaması olduğunu ilave etmiştir²⁶⁵.

Ayrıca Celâleddin Ârif Bey'in geçici bir hükümet kurulması ve 15 kişilik bir layiha encümeni teşkil edilmesine yönelik düşüncelerini destekleyen Sırrı Bey geçici hükümetin kurulmasının önemine şu sözlerle dikkat çekmiştir:

²⁶⁴ TBMM ZC, D.1, C.1, İS.1, 25.4.1336, s. 43.

²⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya Sırrı Bey'in Paşa'nın emrivaki yaptığını üstü kapalı bir şekilde belirttiğini söyleyerek Sırrı Bey'i bir muhalif olarak değerlendirmiştir. Tarık Zafer Tunaya "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu Ve Siyasi Karakteri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.23, S.3-4, s. 234-235.

“Hükümet-i muvakkate teşekkül ve teessüs etmeli ve millet kendi kudret-i siyasiyyesini ispat etmelidir. (Alkışlar) Ve demelidir ki, üç buçuk kişinin idaresiyle hareket edecek kadar çığ değiliz, rüş-i siyasimizi ispat etmişiz. Biz kendi idareimizi istediğimiz şekil ve istikamet dairesinde tedvir ediyoruz. Bunu ispat ettiğimiz gün, mütemeddin bir millet ve hakkına malik bir heyet-i mütemeddine şeklinde kendimizi tanıttırırız. Yoksa İstanbul işgal edilmiş diye başı kesilmiş tavuk gibi birtakım ihtilâcat-ı asabiye içinde vakit geçirecek olursak emin olalım ki, bize Avrupa’nın vereceği ehemmiyet hiç menzilesindedir. Hükümet-i muvakkate teşkil edilmeli ve bunda isticlal göstermelidir. Yoksa başka türlü çare-i halâs yoktur. Bu içtihadı izhar etmekle beraber şunu gönül ister ki, bütün rüfeka-yı mesaim ile birleşerek ve müzakere ederek ona göre Anadolu’nun ahval-i ruhiyesine ve milletimizin ruhuna tevafuk edecek kendimize bir şekil verelim. Gaye ve hedefimiz muayyen olduğu halde, sırf gideceğimiz yolları ayrı ayrı tâyin ve istikametleri tahdid ettiğimizden dolayı hiçbirimizi anlamıyarak, birbirimizi muarız zannederiz. Halbuki iş öyle değildir. Onun için bu idarenin şekil ve istikameti, mahiyet-i hukukiye ve esasiyyesi tâyin ve tesbit edilsin, sonra bizim nazar-ı dikkatimize arz olunur, o vakte kadar, yani bu on beş kişilik encümen lâzım gelen mevaddı tâyin ve tesbit edinceye kadar da hakikaten muamelât-ı devlet ve milleti tedvir edecek mesul bir idarenin teşkili de doğrudur, lâzımdır, vaciptir. Bendenizin mütalâatım budur.”²⁶⁶

Görüldüğü üzere Sırrı Bey geçici bir hükümetin bir an önce kurulmasına taraftardır. Sırrı Bey’in bu konuşmasına yönelik iki farklı değerlendirme bulunmaktadır. Tarık Zafer Tunaya “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri” adlı makalesinde Sırrı Bey’i, konuşmasının başında Mustafa Kemal Paşa’nın hükümeti bir emrivaki ile kurduğunu söylemesinden hareketle bir muhalif olarak tanımlamıştır²⁶⁷. Samet Ağaoğlu ise “Kuvayı Milliye Ruhu” adlı eserinde Sırrı Bey’in hükümetin kurulmasının gerekliliğine yönelik konuşmasını devrimci zihniyetin bir cevabı olarak nitelendirmiştir²⁶⁸. Ancak söz konusu olan şey bir muhalefetten ya da devrimci zihniyetten ziyade belirsizlikten

²⁶⁶ TBMM ZC, D.1, C.1, İS.1, 25.4. 1336, s. 54.

²⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu Ve Siyasi Karakteri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 23, Sayı: 3-4, 1958, s. 235.

²⁶⁸ Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 42

rahatsız olan Sırrı Bey'in tedirginliğidir. Sırrı Bey'in konuşması hem içeriye hem de dışarıya yönelik olarak milli hareketin sağlamlığını ortaya koymayı amaçlayan bir cevapmış gibi gözükmetedir.

Neticede geçici bir İcra Encümeni ve 15 kişiden oluşan bir Lâyiha Encümeni teşkil edilmiş Sırrı Bey de Lâyiha Encümeni'nde görev almıştır²⁶⁹.

2.3.5. Halife'ye Bağlılık Telgrafi Çekilmesi Teklifi

26 Nisan 1920 tarihinde Sırrı Bey meclise ilginç bir öneriyle gelecektir. Meclisin gayesinin Halifeyi esaretten kurtarmak olduğunu ancak düşmanların Padişah'a bunun aksini aksettireceklerinden şüphe edilmemesi gerektiğini söyleyen Sırrı Bey, Padişah'a bir bağlılık telgrafi çekerek²⁷⁰ meclisin niyeti konusunda kendisini aydınlatmayı önermekteydi. Bunun ne vasıta ile yapılacağı sorulduğunda ise şu cevabı vermiştir:

*“Mümkün olan vesait ile yapalım, mümkün olan vasıtalarla teşebbüs edelim. Düşmanlarımız hiç olmazsa bundan müteessir olurlar. Hiç olmazsa düşmanların hüznünü mucib olalım”*²⁷¹.

Sırrı Bey'in bu önerisi uygun görülerek 27 Nisan 1920'de Padişah'a bağlılık bildiren bir metin hazırlanmış ve 28 Nisan 1920 tarihinde Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından mecliste okunmuştur²⁷².

İşin ilginç tarafı o dönemde mecliste zabıt katibi olan ve Padişah'a gönderilecek metni temize çekmekle vazifeli bulunan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Sırrı Bey'in konuşmasında bağımsızlık ve vatanın kurtuluşundan hiç söz etmediğini, sadece Padişah'ın kurtuluşundan söz ettiğini, öte yandan Padişah'a karşı bu aşırı bağlılık gösterisinde de içtenlik olmadığını ifade ederek konuşmasını eleştirmiştir.²⁷³ Vatanın

²⁶⁹ TBMM ZC, D.1, C.1, İS.1, 25.4. 1336, s. 62.

²⁷⁰ Sırrı Bey bu yönde bir teklifi 7 Ocak 1920 tarihli Meclis-i Mebusan'da kurulacak grup ile alakalı olarak yapılan toplantıda Mustafa Kemal Paşa'ya yapmıştır. Heyet-i Temsiliye karşıtlarının Heyet-i Temsiliye'nin padişahı tahttan indirmeyi amaçladıkları şeklindeki propagandayla Padişahı kandırdıklarını söyleyen Sırrı Bey buna karşı bir önlem alınıp milletin korkmadığına dair Padişaha bir bildiri yapılmasını önermekteydi. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, s. 27.

²⁷¹ TBMM ZC, D.1, C.1, İS.1, 26.4.1336, s. 85.

²⁷² TBMM ZC, D.1, C.1, İS.1, 28.4.1336, s.124. Bahsi geçen metnin içeriği ve metnin müsveddesi için bkz: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis: Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 85-91.

²⁷³ Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 82-83.

kurtuluşu noktasında Sırrı Bey'in "Memalik-i Şahane" nin kurtuluşuna yönelik ifadelerini göz ardı etmemek gerekiyor. Velidedeoğlu'nun anılarını Cumhuriyetin kuruluşundan yıllar sonra yazdığı göz önünde bulundurulacak olursa, "Memalik-i Şahane" kavramının ortaya koyduğu vatan tanımı ile kendi kafasındaki vatan tanımının farklı olduğu düşünülebilir. Sırrı Bey'in Padişahın kurtuluşunu bir gaye olarak ortaya koyması noktasındaki ifadelerle dönecek olursak, kendisinin bu konuda bir hassasiyeti olduğu ve bunun Milli Mücadelenin gidişatında önemli bir mesele olduğu konusundaki düşüncesinin değişmediği Halife seçimi gündeme geldiğinde tekrar ortaya çıkacaktır.

2.3.6. 1920 Senesi Bütçesine Yönelik Tartışmalarda Sırrı Bey

1920 senesi bütçesi üzerine gerçekleştirilen müzakerelerde Maliye Vekili Ferit Bey'in bütçeye yönelik açıklamaları bir takım tartışmalara ve Ferit Bey'e yönelik eleştirilere neden olacaktır. Bu eleştirilerden bir kısmı da Sırrı Bey tarafından yapılmıştır. 4 Ocak 1921 tarihli meclis oturumunda söz alan Sırrı Bey öncelikle Ferit Bey'in bütçenin bir önceki seneye göre yüzde yüz artış gösterdiğine yönelik ifadesini ele almıştır. Sırrı Bey bu ifadenin doğru olduğunu ancak bunun hangi şartlar altında gerçekleştiğinin sorgulanması gerektiğini ifade etmiştir. Gelir kaynağına yönelik yeni bir kanun ortaya konulmadığını belirten Sırrı Bey söz konusu gelir artışının kaynağının halktan alınan ağır vergiler olduğunu söyleyerek milletin bu sebeple düşürüldüğü zor durumu şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Şüphe etmeyiz ki, milletin kabiliyet-i tahammüliyesi fevkinde vaz edilen mali kavanin memleketimizi harabiye doğru sürükler. Bize hiçbir zaman tarik-i necatî gösteremez ve temin edemez. Bu, âdeta basit bir misal ile: Sütü alınmakta olan bir koyunun defaten bir servete nail olmak için boğazlanması kabilinden olur. Bize tedrici bir surette para veren millete, böyle gayr-i kabil-i tahammül bir mahiyette bir vergi tahmil edecek olursak işte onu boğazlamış oluruz efendiler ve biz de o tedrici surette varidat veren milleti, defaten bir koyunu, etine malik olmak için, boğazlamak kabilinden bir tedbir-i sakim yapmış oluruz."

Sırrı Bey'in bu ifadeleri Kütahya mebusu Cemil Bey ve Tokat mebusu Mustafa Bey tarafından eleştirilmiş, Cemil Bey Sırrı Bey'den başka türlü nasıl gelir elde

edilebileceğine örnek göstermesini istemiş, Mustafa Bey ise eleştiri yapmanın kolay olduğunu ancak gelir kaynağı bulmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey ise bu eleştirilere cevaben bu hususta medeni memleketlerde maliye ve servet uzmanları nasıl bir yol izleyerek vergiler koyuyorsa bunun tetkik edilerek, uygulanması mümkün olan şekliyle burada da uygulanmasının gerektiğini belirtmiştir. Sırrı Bey’e göre bütçe kanunu oluşturulurken ne memleketin tahammül gücü dikkate alınmış ne de mali uzmanlara danışılmıştır.

Yine Sırrı Bey bütçe kanununu tetkik için teşkil edilmiş olan encümen mazbatasını ele alarak bunun aslında bir mazbata değil bir “ittihamname” olduğunu ve “her satırında siyaset-i maliyenin sakatatının” gösterildiğini söylemiştir. Sırrı Bey’in kastettiği şey mazbatanın gerçekçi bir bakış açısıyla yazıldığı ve bütçenin ilmi esaslara dayanmadığını açıkça ortaya koyduğuydu. Mazbatada yer alan “*Dâva-yı meşru-i millimizin istihsaline kadar devam etmek üzere bir kısım kanunlarla tekâlif-i mevcudeye icra edilen zamaim ve mücedden vazedilen tekalif, memleket ahval-i iktisadiyesi lâıyk olduğu ehemmiyetle tetkik olunarak konulmuş mali ve ihsai esaslara istinat ettirilmiş olduğu bittabi iddia edilemez*” cümlesini okuyan Sırrı Bey Maliye Vekaleti’nin bütçeye bir esbab-ı mucibe mazbatasını eklememiş olmasından dolayı mukayese yoluyla encümen mazbatasındaki ifadelerin gerçekliğini sınamadıklarını alaycı bir üslupla söylemişti. Sırrı Bey milletin içinde bulunduğu durumu ortaya koyması açısından encümen mazbatasını kaleme alan Rasim Bey’e teşekkür ederken Maliye Vekaleti’ne son bir darbe indirmek istercesine ve yine alaycı bir üslupla ileride yeni Maliye Vekili seçmek icap ederse oyunu Rasim Bey’e vereceğini ifade etmiştir²⁷⁴.

Sırrı Bey’in değindiği bir diğer konu ise posta müteahhitlerinin hükümetten alacaklarının pazarlıkla düşürülmesiydi. Bu meselede de Maliye Vekaleti’ni eleştiren Sırrı Bey yapılan bu pazarlıklarda hükümetin haysiyetinin rehin verildiğini ifade etmişti.

Sırrı Bey sözlerini ortaya konulan bütçenin çaresizce kabul edilmek durumunda kaldığını, bütçenin tadiline, tetkikine ve tenkidine vakit kalmamasından dolayı acı bir his duymakta olduklarını, eğer vakit olsa bütçe hazırlanırken milletin

²⁷⁴ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.1, 4.1.1337, s. 179-180.

menfaatine yönelik bazı esasları da ortaya koyacak olduğunu söyleyerek noktalamıştı²⁷⁵.

1 Şubat 1920 tarihli oturumda bütçe görüşmeleri devam ederken söz alan Maliye Vekili Ferit Bey Sırrı Bey'in eleştirilerine cevap vermiştir. Ferit Bey sözüne Sırrı Bey'in kendisine diğer söz alanlardan daha ziyade merhametsizce hücum ettiğini söyleyerek başlamıştır. Öncelikle Maliye Vekaleti'nin posta müteahhitlerinin alacaklarında indirim yapması meselesine değinen Ferit Bey, Sırrı Bey'in kendisinin müteahhitlere alacaklarını adeta bir Yahudi sarrafı gibi iskonto ederek verdiğini söylemek istediğini ifade etmiş, Sırrı Bey ise “öyle demedim” şeklinde karşılık vermiştir.

Ferit Bey posta müteahhitlerinin Anadolu hükümeti kurulmadan önce “adeta cebren ve kahren gayet fahiş” bir takım meblağlar karşılığında taahhüde giriştiklerini belirtmiştir. Bir taraftan Posta Müdüriyeti'nin ihtiyaçlarını karşılamak, bir taraftan da millet aleyhine olan söz konusu mukavelelerden milleti kurtararak hazineye de yirmi bin lira kazandırmak için bu teklifi yaptığını söyleyen Ferit Bey, eğer bir suçu varsa mebusların kendisini affetmesini istemiştir²⁷⁶.

Ferit Bey Sırrı Bey'in yüksek vergilere yönelik ifadelerini ele alırken kendisinin yeni bir kanun çıkarmadığına yönelik eleştiriye itiraz ederek yeni bir ticaret vergisi çıkarıldığını ve bunun daha önceleri ihmal edildiğini ifade etmiştir. Ferit Bey diğer vergilerle alakalı olarak devletin vergilerinin çocuk oyuncağı gibi bir taraftan tutup atılarak ıslah edilemeyeceğini, eğer ıslahat gerekiyorsa bunun tedrici bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Maliyede yapılacak ufak bir ıslahatın bile milyonlarca liralık varidatı kaybettirebileceğini söyleyen Ferit Bey, kimin buna cesaret edebileceğini sormuş ve yalnız bir kaç kitap okuyarak bu ıslahatların neden yapılmadığını sorgulamanın büyük bir hata olduğunu söylemiştir.

Memleketi ıslah etmeden önceki hedefin düşman işgalini ortadan kaldırmak olduğunu söyleyen ve memleket bu durumda iken bütçe üzerinde çocukça oynamanın büyük bir hata olduğunu belirten Ferit Bey, tenkit etmenin kolay olduğunu ancak teklif vermenin önemli olduğunu ifade ederek Sırrı Bey'i bu konuda o güne kadar teklif

²⁷⁵ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.1, 4.1.1337, s. 181.

²⁷⁶ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.1, 1.2.1337, s. 45.

vermemiş olmasından ötürü eleştirmiştir. Ferit Bey birkaç kitap okuyarak yarı cahil bir şekilde hareket etmenin doğru olmadığını, bu işin tecrübe gerektirdiğini söyleyerek sözünü bitirmiştir²⁷⁷.

Tekrar söz alan Sırrı Bey Ferit Bey'in doğrudan cevap vermek yerine meclisi coşturarak fikirlerini kabul ettirmeyi tercih ettiğini ileri sürmüş, bütçe meselesi hakkındaki konuşmasının sonuna eklediği "Efendiler Çanakkale harbini muzafferane hitama erdiren bu millet ölmeyecektir" cümlesini örnek olarak vererek bunun bütçeyle hiçbir alakası olmadığını ifade etmiştir. Ferit Bey'in başka konuşmalarından da örnekler veren Sırrı Bey bu şekilde hakikatten uzak maddeleri meclise kabul ettirdiğini belirtmiştir.

Ferit Bey'in konuşması esnasında bütçe yaparken gelirin mi masrafa göre yoksa masrafın mı gelire göre ayarlanması gerektiğini münakaşa ettiğini, bunun ise ancak kendini milletinden ayrı gören hükümetler için söz konusu olabileceğini belirten Sırrı Bey, maliyesi muntazam olan ve bilime dayalı hareket eden bir hükümetin hazinesinin tebaasının kesesi olduğunu bildiğini söylemiştir. Sırrı Bey bu keseden lüzum olmadığı zaman para alınmayacağını, tebaanın servetinin ikmaline çalışılacağını ve bütçenin maliye ilminin esaslarına dayanılarak kurulacağını söyleyen Sırrı Bey "başka türlü bütçeler ancak bizim bütçemiz gibi olur" diyerek buna da bütçe denilemeyeceğini eklemiştir. Sırrı Bey daha fazla söz söylemeyeceğini ve Maliye Vekili'yle uzlaştıklarını belirtmiş ancak bütçenin eksiklerine yönelik eleştirilerini sürdürmüş ve Maliye Vekili'nin de ilmi tetkiklerde bulunmadığını ve fedakarlık ederek bunu yapması gerektiğini belirtmiştir²⁷⁸.

2.3.7. Başkumandanlık Ünvanına Yönelik Tartışmalarda Sırrı Bey

1921 yazında Kütahya-Eskişehir muharebelerinde alınan mağlubiyet Anadolu'nun büyük bir tehditle karşı karşıya kalmasına neden olmuştu. Mecliste bu durum karşısında alınacak tedbirler tartışılırken, başkent Ankara'dan Kayseri'ye nakli bile gündeme getirilmişti²⁷⁹. Ordunun Anadolu içlerine kadar geri çekilmesiyle

²⁷⁷ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.1, 1.2.1337, s. 46-47.

²⁷⁸ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.1, 1.2.1337, s. 48.

²⁷⁹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s. 261.

birlikte Yunanlıların eline geçen pek çok şehrin arasında iktisadi açıdan önemli olanlar da bulunmaktaydı ve bu bölgelerden gelen vergi gelirlerinin kesilmesi sonucu ortaya çıkan tablo mecliste panik havasını iyice arttırmıştı²⁸⁰. Durumun vahameti karşısında iyice çaresiz kalan meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi verilmesini görüşmüş, bazı mebuslar yetki verilecek makamın Başkumandan değil Başkumandan Vekili olarak adlandırılmasını savunurken TBMM'nin yetkisinin tek bir kişiye devredilmesine de itiraz etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da yetkinin büyüklüğü üzerinde durarak bunun 3 ay müddetle sınırlanmasını istemiştir. 5 Ağustos 1921 yapılan oylama neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay müddetle Başkumandanlık yetkisi verilmiştir²⁸¹.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk zaferiyle sonuçlanmasının ardından Yunan kuvvetlerinin gerilemesi üzerine mecliste bu kez Başkumandanlık yetkisinin devam edip etmeyeceği tartışılmıştır. Yunan tehdidinin büyük ölçüde azalmasıyla Paşa'nın görevini yerine getirdiğine ve yetkinin uzatılmasına gerek olmadığına yönelik bazı fikirler ortaya atılırken öte yanda nihai amaca ulaşılan kadar yetkinin uzatılmasına taraftar olan mebuslar bulunmaktaydı. Neticede 31 Ekim 1921 tarihinde Kırşehir mebusu Müfit Efendi Başkumandanlık yetkisinin üç ay daha uzatılması yönünde bir kanun teklifi vermiştir²⁸².

İkinci Grup üyeleri açısından mühim olan bu mesele Mustafa Kemal Paşa'nın otoriteyi kendi şahsında toplaması olarak yorumlanacak ve yetkinin uzatılmasına yönelik her teklife karşı çıkacaklardır. İlk uzatma teklifinin ardından söz alan İkinci Grup kurucularından Hüseyin Avni Bey özellikle tek bir şahsın bütün yetkileri üzerinde toplayarak altına girdiği mesuliyetin ağırlığına dikkat çekecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığı altında elden edilen başarının ve Paşa'nın bu süreçte gösterdiği büyük fedakârlığın altını çizen Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı keskin bir silaha benzeterek onun saklanması gerektiğini, zira Paşa'nın bu süreçte yıprandığını söylemiştir. Meclis riyaseti ve Başkumandanlık mesuliyetini aynı anda yüklenen Mustafa Kemal Paşa'nın, olası bir başarısızlık durumunda görevinden düşürülebileceğine dikkat çeken Hüseyin Avni Bey, Paşa'nın böyle bir durumla karşı

²⁸⁰ Rıdvan Akın, **a.g.e.**, s. 366.

²⁸¹ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 261-264.

²⁸² **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 412.

karşıya kalmaması ve daha fazla yıpranmaması adına iki görevi birden sürdürmesinin doğru olmayacağını savunacaktır²⁸³.

Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan mebusların büyük bir çoğunluğu ise henüz tehlikenin geçmediğini ve Başkumandanlık ünvanının hedefe ulaşıncaya kadar muhafaza edilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır²⁸⁴. İkinci Grup'un bir diğer kurucusu Mersin Mebusu Salahattin Bey de kanuna eleştirel bir şekilde yaklaşan bir başka isimdir. Salahattin Bey tehlikenin henüz geçip geçmediği konusunda yeterli açıklama olmayışını eleştirmekte, olağanüstü şartlar altında ordunun belli bir gayeye ulaşması için verilen bu yetkiyi gerektiren şartların ortadan kalkıp kalkmadığını sorgulamaktadır. Ordunun gayesine ne zaman ulaşacağını da sorgulayan Salahattin Bey meclisin işlevi noktasındaki endişelerinden bahsetmekte bütün hukukun ve vazifenin tek bir zattan beklenmesinin ne kadar doğru olduğu sorusunu sormaktadır. Yine Salahattin Bey de Hüseyin Avni Bey gibi bir şeyin uzun süre kullanılması halinde yıpranacağını vurgulayarak bu ünvanın uzun süre kullanılmasının ne gibi problemlere yol açacağından bahsetmektedir²⁸⁵.

Daha sonraları İkinci Grup'a katılacak olmasına rağmen Sırrı Bey'in meseleye yönelik düşünceleri Hüseyin Avni Bey ve Salahattin Bey'den farklıdır. Öncelikle Başkumandanlık ünvanının Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına verilmiş fazladan bir ünvan olmadığını ve meseleyi böyle görmemek gerektiğini vurgulayan Sırrı Bey, Başkumandanlık ünvanının Büyük Millet Meclisi'nde mündemiç ünvanlardan biri olduğunu, meclis riyaseti yetkilerinin zaten bu ünvanın yetkilerini de kapsadığını ileri sürmüştür.

Sırrı Bey daha sonra Hüseyin Avni Bey'i hedef alarak, onun sözlerinin ruhunun iki kelimedenden ibaret olup bunların da "Paşanın yıpranması" olduğunu söylemiş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa yıprandığından şikayet ettiği anda meclis nazarında vazifeyi kendisinin reddetmiş olacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yıpranıp yıpranmadığına karar verecek kişinin bizzat kendisi olması gerektiğini ortaya koymuş oluyordu. Sonrasında Yunan kuvvetlerinin karargâhını İzmir'e taşımasının Başkumandanlık ünvanının müddetinin bitmesi demek olmadığını

²⁸³ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 414-415.

²⁸⁴ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 414-418.

²⁸⁵ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 420-421.

vurgulayan Sırrı Bey böyle düşünmenin mevcut siyaseti de bitirmek anlamına geleceğini söylemiştir. Sırrı Bey savaşa yönelik arzularının nihayete uğramadığının ve milli hedeflerin düşmanlara öğretilmesi adına kanunun sonuna kadar muhafaza edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Sırrı Bey konuşmasının devamında Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başında neden bulunması gerektiğini şu sözlerle ifade edecektir:

“Mustafa Kemal ünvanı kendi başına bir ordudur. Orduya bir misli, iki misli kıymet-i izafiye bahşeder. Sihirli bir kuvvettir. Binaenaleyh Mustafa Kemal ordunun başında bulunmak lâzım gelir. Âlem-i İslâm'daki derece-i tesirini bununla anlarsınız. Ben bu ünvanda ve ben ve benim gibi ümmetin her ferdi bu ünvanda sihirli bir kudret görür. Binaenaleyh Mustafa Kemal ordunun başında bulunmak lâzımdır.”

Sırrı Bey ardından Salahattin Bey'in milletin bütün faydalı işleri bir şahıstan değil kendisinden beklemesi gerektiği şeklindeki sözlerine değinerek böyle bir durumun söz konusu olmadığını, kimsenin Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunda mahvolunacağını iddia etmediğini söylemiştir. Sırrı Bey Mustafa Kemal Paşa'yı ordunun başına geçirmenin milletin dışında bir menbadan feyiz aramak anlamına gelmediğini belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa vazifesini devam ettirmek istemese bile meclisin onu engellemesinin ve görevini nihayete erdirene kadar Başkumandanlık vazifesini sürdürmesinin gerekli olduğunu savunmuştur.

Sırrı Bey son olarak Başkumandanlık ünvanının süresine yönelik düşüncelerini ortaya koyarken “...eğer onun mücadelât-ı millîyesi hayatının nihayetine kadar devam edecekse, ilânihaye Başkumandan kalmalıdır...” sözleriyle Paşa'ya ve Başkumandanlık yetkisinin uzatılmasına yönelik desteğini ifade etmiştir.²⁸⁶

Netice itibarıyla Başkumandanlık ünvanı ve yetkilerinin uzatılmasına yönelik kanun¹⁵² kabul, 12 ret ve 3 çekimser oyla kabul edilmiştir.²⁸⁷

Sırrı Bey her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik bir muhalefet içerisinde yer almamış olsa da savaş süresince diğer İkinci Grup üyeleri gibi savaşın gidişatı hakkında hükümeti sorgulamaktan da geri kalmamıştır. Esasında 27 Ekim 1921 tarihinde²⁸⁸ başlayan ordunun iaşesine yönelik tartışmalar Aralık ayına

²⁸⁶ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 423-424.

²⁸⁷ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 31.10.1337, s. 430.

²⁸⁸ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 27.10.1337, s. 374-386.

gelindiğinde hala devam ediyordu. 8 Aralık 1921 tarihinde üst üste gelen istizahlarla ordu levazımatı, vaziyeti harbiye ve askeriye'ye yönelik Müdafaa-i Milliye vekaletinden açıklamalar isteniyordu²⁸⁹. Müdafaa-i Milliye Vekili'nin yokluğunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa meseleye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. 12 Aralık 1921'de yaptığı açıklamalarında en kritik sorunlardan biri olan askerin giydirilmesi ve iaşesine yönelik açıklamalarını kısa tutmuş, bunu Müdafaa-i Milliye Vekili'nin açıklayacağını söyleyerek düşman ordusunun faaliyetleri üzerinde durmuştur²⁹⁰. Özellikle askerin giydirilmesi için gereken elbiselerin yerine ulaştırılacağı yönündeki geçici cevaplar bazı mebusları rahatsız etmiş ve bu hususta Müdafaa-i Milliye Vekaletinin suçu Maliye Vekaletine atarak vekaletin kendilerine yeterli para vermediği iddiasıyla işin içinden çıkmaya çalıştığı ifade edilmiştir²⁹¹. Mesele günlerce süren bir tartışmaya dönüşmüş 14 Aralık'a kadar devam etmiştir. 14 Aralık'taki oturumda söz alan Sırrı Bey konuşmasına Fevzi Paşa'nın memleket dahilinde düşman propagandası yapıldığına yönelik açıklamalarını eleştirerek başlamıştır. Fevzi Paşa'nın bu propagandalara yönelik bir takım haberlerden bahsettiğini ancak bu haberlerin zaten basından da öğrenilebileceğini söyleyen Sırrı Bey, hükümetin istihbarat kaynağının sadece basından mı ibaret olduğu sorusunu ortaya atmış ve eğer durum böyle ise bu hususta harcanan paralarının faydasız olduğunu ifade etmiştir. Bunun ardından Sırrı Bey meseleye yönelik sorularını 5 maddede sıralayarak Fevzi Paşa'dan bunları cevaplandırmasını beklemiştir.

Sırrı Bey ilk olarak (Londra Konferansı için) Londra'ya ulaşmasının ardından Yunanistan Başbakanı Gounaris tarafından cephelerin takviye edilmesine yönelik çekilen telgraf ve propaganda karşısında hükümetin mevcut siyasi vaziyetin Türkiye lehine dönmesini sağlamak için ne yaptığını, Hariciye Vekili'nin Erkan-ı Harbiye'ye bu hususta bir tavsiyede bulunup bulunmadığını sormaktaydı (Sırrı Bey'in burada bahsettiği mesele tezin ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere kendisinin de müşavir olarak bulunduğu Londra Konferansı'ndaki barış görüşmeleri esnasında Gounaris'in bir taraftan cephelerin takviyesine yönelik çektiği telgrafla esasında barıştan yana olmadığını ortaya koyduğudur. Sırrı Bey'in burada altını çizdiği husus

²⁸⁹ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 8.12.1337, s. 444.

²⁹⁰ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 12.12.1337, s. 454.

²⁹¹ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 12.12.1337, s. 462.

Yunanların savaştan yana olduğuna yönelik bir propaganda olarak kullanılabilecek bu malzemenin Hariciye Vekaleti'nce Türklerin lehine kullanılıp kullanılmadığıdır).

İkinci olarak ise Hariciye Vekili'nin askerın aç ve çıplak olduğuna yönelik açıklamalarının neden daha önceden Erkân-ı Harbiye tarafından meclise bildirilmediğini soruyordu.

Üçüncü olarak askerın ıaşesinden, giydirilmesinden ve teçhizinden Müdafaa-i Milliye Vekâleti sorumlu olmakla birlikte; askeri harekatın icrasının her türlü levazımın tamamlanmış ve ordunun tamamen teçhiz edilmiş olmasına bağılı olup, aksi takdirde harekatın başarısız olacağı ve neticede milli maksatlara ulaşılamayacağını meclise neden söylenmediğini sormuştur.

Dördüncü sorusu İngilizlerin Faysal aracılığıyla Müslümanlar arasına nıfak sokması karşısında o bölgede bulunan Şeyh Senûsi'den neden faydalanılmadığına dairdi.

Beşinci ve son sorusu ise Hariciye Vekili'nin Fransızlarla yapılan itilafnamenin Rus sefareti açısından bir sorun teşkil etmediğine yönelik açıklamasına rağmen Rusların bunu tenkit etmesine neyin sebep olduğuydu²⁹².

Sırrı Bey'in bu beş sorusunu cevaplamadan önce istihbarat konusundaki sorusuna cevap veren Fevzi Paşa istihbarat kaynaklarının sadece gazeteler olmadığını, İngiliz gazetelerinin bazı haberlerini İngiliz kamuoyunun durumuna örnek olmak üzere paylaştığını ve bunu da konuşmasında belirttiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte mesela düşman ordusunun durumuna yönelik haberlerin (basın vasıtasıyla değil) kendi istihbarat kaynaklarından doğrudan doğruya alındığını ifade etmiştir.

Sırrı Bey'in ikinci ve üçüncü sorusunu cevaplarken Fevzi Paşa askerın ıaşe, elbise ve teçhizat noktasında sıkıntısının meclise duyurulduğunu ve tahkikat da yapıldığını, askerın hepsinin çıplak olmadığını ama taarruz etmek için yetersiz olduğundan harekete geçilemediğini söylemiştir. Sırrı Bey ise burada araya girerek meselenin de bu olduğunu, askerın niçin giydirilemediğini ve iki buçuk aydır durumun niçin meclise bildirilmediğini sormuştur. Sonuç olarak Fevzi Paşa Aydın mebusu Mazhar Bey'in de üstelemesi karşısında "Geldik Meclise söylüyorum ve tam vaktinde söylüyoruz efendim" diyerek kendince konuyu kapatmış ve Sırrı Bey'in Şeyh Senusi

²⁹² TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 14.12.1337, s. 486-487.

hakkındaki sualine geçmiştir. Fevzi Paşa Şeyh Senûsi’den istifade edildiğini, Faysal’ın hıyanetine karşı küstürmemeye dikkat edildiğini ve tahsisatını arttırarak arzularını kanun dairesinde karşıladıklarını belirtmiştir.

Son olarak Fransızlarla yapılan itilafname sonrası Rusların tavrı ve Türk-Rus ilişkilerine yönelik açıklamalarda bulunurken sözü Lazistan mebusu Osman Bey’in ordunun takviyesi hususunda Milli Müdafaa Vekalet’ne yönelik eleştirilerine getiren Fevzi Paşa kendisine karşı öfkeli bir surette yapılan hücumlara karşı sahada başarı elde ederek bu öfkeli suretleri gülümseyen suretlere çevirmeye çabaladığını söylemiş, buna Sırrı Bey’i şahit göstererek sitemkâr ve alaycı bir şekilde önceki sene cephele bozulduğunda kendisini suçlamasından sonra Sırrı Bey’i memnun etmek için İnönü muharebesini kazanmaya gayret ettiğini söylemiş Sırrı Bey ise sorularının Fevzi Paşa’nın mevkiini sarsmak amacı taşımadığını ifade etmiştir²⁹³.

Aslında tartışılmakta olan iâşe meselesi Başkomutan ünvanına sahip en çok Başkomutan ünvanına sahip Mustafa Kemal Paşa’yı ilgilendirmekteydi. Zira Başkomutanlık ünvanı ordunun sevkiyatı noktasında yetkiyi Mustafa Kemal Paşa’ya vermektedir. 27 Ekim’de başlayan iâşe tartışmalarının ardından 31 Ekim’de Paşa’nın Başkomutanlık yetkileri 3 ay daha uzatılınca Muhalif mebuslar iâşe meselesini öne sürerek bu ünvanın yetkilerini kısıtlamak adına bir öneri ortaya atacaktır. Ordunun iâşesine yönelik tartışmaların sürdüğü 13 Aralık tarihinde muhalif mebuslar iâşe, nakliye levazımat ve sevkiyatı kontrol etme, suçu olanları İstiklal mahkemesine gönderme yetkilerine sahip, Başkomutanlık yetkilerini kısıtlayacak ve meclisin yönetimdeki etkisini arttıracak “Harp Encümen-i Fevkaladesi” adında bir komisyon kurmayı önermişlerdir. Öneriye göre 12 kişiden oluşacak komisyon doğrudan meclis tarafından seçilecekti²⁹⁴. Orduyu ilgilendiren pek çok meselede Mustafa Kemal Paşa’nın yetkilerine yönelik bir kontrol mekanizması olarak ortaya konmak istenen bu yapı elbette bir takım tartışmalara da yol açacaktı.

27 Aralık 1921 tarihinde bu komisyon gündeme geldiğinde Sırrı Bey yine Mustafa Kemal Paşa’nın şahsının hedef alınmasıyla meseleye İkinci Grup’tan farklı bir şekilde yaklaşmış ve komisyon kurulmasına yönelik teklife itiraz etmiştir. Sırrı Bey

²⁹³ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 14.12.1337, s. 496-499.

²⁹⁴ Feyyaz Karıncalı “Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’ya Bir Muhalefet Mekanizması: Harp Encümeni Fevkaladesi” *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, Sayı: 3, 2022, s. 664-668.

bunu yaparken kanun teklifinin Başkumandan'ın yetkisini kısıtlayan yönünü vurgulamak yerine meseleye öngörülen komisyonun Başkumandan'ın mevcut yetkileriyle yapamadığı neyi yapacağı sorusu üzerinden yaklaşmıştır. Sırrı Bey halihazırda Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisini veren kanunun ikinci maddesinde yer alan “*Başkumandan ordunun maddi ve manevi kudretini azami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tersin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salahiyetini Meclis namına filem istimale mezundur*” ifadesinin Başkumandan'a verdiği yetki sahasının genişliği göz önünde bulundurulduğunda bu tarz bir komisyonun gereksiz olduğunu düşünmekteydi. Kanun teklifinde, kurulması tasarlanan komisyona Başkumandan'ın mevcut yetkilerinin ötesinde bir yetki verilmesinin öngörülmediğine dikkat çeken Sırrı Bey kanun teklifini vakit kaybı olarak nitelendirmiş ve ordunun maddi manevi kuvvetlendirilmesi için ne gerekiyorsa bunu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın zaten yaptığını vurgulamıştır²⁹⁵.

Görüldüğü üzere Sırrı Bey kanun teklifinin gereksizliğini vurgulayarak diğer İkinci Grup üyelerinden ayrılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut yetkilerine karşı muhalefete yeltenmemiştir. Sırrı Bey'in hükümete yönelik eleştirilerde bulunması ancak iş Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına geldiğinde geri adım atması, hatta Paşa'yı eleştiren İkinci Grup üyeleriyle bile tartışması Sırrı Bey'i diğer İkinci Grup üyelerinden ayıran önemli bir özelliği olmuştur.

Sırrı Bey Başkomutanlık ünvanın 2. ve 3. kez uzatılmasına yönelik yapılan tartışmalara ise katılmamıştır.

2.3.8. Heyet-i Vekile'nin Yetkisine Yönelik Tartışmalar

İkinci Grup'un hedefleri ve kurulma sebepleri açıklanırken de üzerinde durulduğu üzere Heyet-i Vekile'nin atanma şekli, görev ve sorumluluklarının belirlenmesi İkinci Grup açısından mühim bir meseleydi. İkinci Grup Meclis'in etkinliğini arttırmak ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmasını sağlamak amacıyla Heyet-i Vekile reisinin ve diğer vekillerin doğrudan Meclis tarafından seçileceği bir kabine sistemine geçmeyi amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda Hüseyin Avni Bey ve Salahattin Bey gibi İkinci Grup'un önde gelen isimlerinin de yer aldığı komisyon bir

²⁹⁵ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2 27.12.1337, s. 561-562.

kanun tasarısı hazırlayarak meclise sunmuştur²⁹⁶. Yukarıda da bahsedildiği üzere Meclis'in gücünü arttıran ve kuvvetler ayrılığını temel alan bu kanun teklifi Meclis'e geldiğinde özellikle Birinci Grup mensubu mebuslar ve Mustafa Kemal Paşa ile teklifi sunan İkinci Grup üyeleri arasında büyük tartışmalar cereyan etmiştir²⁹⁷.

İkinci Grup üyesi olmasına karşın Sırrı Bey meseleye yine farklı bir şekilde yaklaşarak kanun teklifini sunan komisyonu eleştirmiştir. 26 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda kanun teklifi²⁹⁸ tartışılırken söz alan Sırrı Bey öncelikle komisyonda yer alan şahısların bir kısmının Heyet-i Vekile'nin yetkilerini tayin edebilmek için önce hükümetin şeklini tespit etmek gerektiğini, diğer bir kısmının ise bunun vazifeleri haricinde olduğunu ifade ettiklerini öne sürerek komisyon içerisinde bir fikir birliği olmayışını eleştirmiştir. Yine esbab-ı mucibe mazbatasında yer alan *"Kanun-i Esasi-yi Osmaninin bir kanunla gayrimefsuh ve gayrimankuz ahkâmı berkarar ve bu meyanda birinci maddeden yedinci maddeye kadar mezkûr olan hukuk-i âliye-i hilâfet ve saltanatın mahfuziyeti aşikâr olduğundan muhtac-ı müzakere ve münakaşa olmıyan bu esasat aynen baki kalmak üzere"* cümlesini hedef alarak bahsi geçen fıkraların padişahın hukukuyla alakalı olduğunu ve içinde bulundukları durumda padişahın ve hanedanın haklarını tartışmanın yersiz olduğunu belirten Sırrı Bey, zamanı geldiğinde milletin bu maddelerin nasıl şekillendirileceğine karar vereceğini ifade etmiştir. Sırrı Bey komisyonun kendisine verilen yetki sahasını aşarak Kanun-i Esasi'yi tadil etmeye kalkışmasını şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve bahsi geçen kanun teklifinin komisyona geri iade edilmesine yönelik bir takrir vermiştir. Sırrı Bey'in takriri oylamaya konulmak istenmişse de Mustafa Kemal Paşa sırada başka takrirler de olduğunu ve meseleye yönelik müzakerelerin devam ettiğini belirterek takriri oylamaya koymamıştır. ²⁹⁹.

Sırrı Bey'in bu ilginç tutumu kendisinin diğer İkinci Grup üyelerinden ayırması açısından önemlidir. Sırrı Bey mecliste doğrudan bu konu üzerinde pek durmasa da kabine sistemine olumsuz bakmaktaydı. Basına verdiği demeçte bu konu üzerine fikirlerini belirten Sırrı Bey, kabine sistemine karşı olduğunu ve bunun meclisin

²⁹⁶ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 233-236

²⁹⁷ Demirel, **a.e.**, s. 236-241.

²⁹⁸ Bahsi geçen kanun teklifi için bkz.: **TBMM ZC**, D.1, C.14, İ.2, 24.11.1337, s. 321-324.

²⁹⁹ **TBMM ZC**, D.1, C.14, İ.2 26.11.1337, s. 345-347.

mevcut durumuna uygun olmadığını belirtirken bir taraftan da vekillerin bu kadar kısıtlı kişi arasından seçilmesine de taraftar olmadığını belirtmiş ve vekillerin seçiminde iki dereceli bir seçim yapılmasını münasip gördüğünü ifade etmiştir³⁰⁰.

2.3.9. Hıyanet-i Vataniye Kanununa Yönelik Tartışmalar

Olağanüstü şartların hakim olduğu Milli Mücadele süreci olağanüstü bir takım uygulamaları da ortaya çıkarmıştır. Mevcut dış tehditlerin yanı sıra Ankara Hükümeti'nin karşı karşıya kaldığı iç tehditler de mücadeleyi tehlikeye sokmaktaydı. Damat Ferit Paşanın başında bulunduğu İstanbul Hükümeti ve İngilizler Anadolu'da pek çok ayaklanma çıkartmış ve bu ayaklanmalar vasıtasıyla Ankara'nın otoritesini sarsmaya çalışmıştır³⁰¹. Bu kışkırtmalar haricinde uzun süredir devam eden savaşların getirdiği maddi ve manevi yıkıma maruz kalan yorgun Anadolu halkı içerisinde de zaman zaman Milli Mücadele'ye itirazlar ve bu hususta bir baskıyla karşılaşıldığında ise Milli Mücadele karşıtı isyanlara katılımlar görülmekteydi³⁰².

Damat Ferit Hükümeti TBMM'nin açılmasından kısa bir süre önce Kuva-yı Milliye'yi ve önderlerini asi ilan edip bunlara karşı silaha sarılmanın gerekliliği yönünde fetvalar çıkarttırmış, böylece Anadolu'da bir iç savaşın fitilini ateşlemiştir. Yozgat, Konya, Düzce gibi pek çok şehirde çıkan iç ayaklanmalar Ankara'yı çepeçevre sarmış, Ankara Hükümeti'nin iletişim hatlarının da kesilmesiyle birlikte hükümet çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.³⁰³

Bir diğer problem ise asker kaçakları idi. I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren asker firarileri sadece asayiş bozan unsurlara dönüşmeleri açısından değil, ordudaki asker mevcudunun azalması açısından da büyük bir probleme dönüşmüştü. Mevcut ceza kanunu ise bu problemi çözmek için yetersizdi³⁰⁴.

Tüm bu problemleri çözmek ve Ankara Hükümeti'nin otoritesini sağlamlaştırmak adına TBMM'de 25-29 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan

³⁰⁰ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 272, "Heyet-i Vekilenin Mesuliyeti Meselesi", **Peyam-ı Sabah**, 9 Kanunuevvel 1921, s. 2.

³⁰¹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 30-31.

³⁰² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 166.

³⁰³ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 30-35., Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s., 167.

³⁰⁴ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 39-42.

görüşmeler neticesinde Hıyanet-i Vataniye kanunu kabul edilmiş ve vatan haini sayılan kişilere idam cezası verilmesi kararlaştırılmıştır³⁰⁵.

Yapılan görüşmeler esnasında kanunu hazırlayan Encümen'de yer alan Sırrı Bey de söz almıştır. 26 Nisan 1920 tarihli meclis oturumunda kanun görüşülürken söz alan Hakkı Hami Bey kanunun Osmanlı milletinin ruhundan, ihtiyacından tevellüd etmediğini, Fransa veya başka yerden geldiğini, Osmanlı Ceza kanununu temel alan bu kanunun olağanüstü şartlarda kurulmuş olan meclisin ihtiyaçlarını karşılamayacağını ifade etmiş, milletin ihtiyaçlarından doğan, herkesin anlayabileceği bir kanun yazılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte Hakkı Hami Bey Makam-ı Hilafet, Saltanat ve memleketin işgal edilen yerlerini kurtarmak için kurulmuş olan meclisin menfaati dışında hareket edenlerin idam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sırrı Bey Encümenin idam kısmına katıldığını, ancak bunun şeklinin tayin edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ardından kanunun olağanüstü şartlarda kurulan TBMM'nin ihtiyaçlarını karşılamadığını itiraf etmiştir. Sırrı Bey Hakkı Hami Bey'in sözlerine tamamen katıldığını ifade etmiş, esasında Osmanlı Ceza Kanununa bağlı kalmayan bir kanun yapmak istediklerini, ancak böyle bir durumda memleket ve hatta meclis içerisinde tepkiyle karşılanacağından endişe duyduklarını ifade etmiştir. Neticede bu konuşmaların yapıldığı esnada meclis açılalı henüz üç gün olmuş ve ortada yeni bir sisteme mi geçileceği yoksa mevcut Osmanlı sistemine olan bağlılığın sürdürülüp sürdürülmeyeceği noktasındaki belirsizlik söz konusudur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Sırrı Bey'in bu ifadeleri de anlam kazanmaktadır³⁰⁶.

Aradan üç yıl geçtikten, Milli Mücadele başarıyla sonuçlandırılıp saltanat kaldırıldıktan sonra Hıyanet-i Vataniye kanunu tekrar meclis gündemine gelecekti. Meclis 1923 Nisan ayında Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin³⁰⁷ içeriğinin değiştirilerek saltanatın kaldırılması ve TBMM'nin meşruiyeti aleyhindeki fiillerin vatana ihanet kapsamına alınmasına karar verdi. Özellikle İkinci Grup

³⁰⁵ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 171.

³⁰⁶ **TBMM ZC**, D.1, C.1, İS.1, s. 79-80.

³⁰⁷ Saltanatın ilgasına ve hukuka hâkimiyet ve hükümrânının gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesian hain-I vatan addolunur. **TBMM ZC** D.1 C.29, İS.4, 15.4.1339, s. 186.

mensubu mebuslar karara karşı çıkararak bunun suistimallere yol açabileceğini öne süreceklerdi.³⁰⁸

15 Nisan 1923 tarihli görüşmeler esnasında kanun hakkında söz alacak mebuslar, konuşmalarına başlamadan önce kanunun lehinde ve aleyhinde söz alacaklar şeklinde tespit edilip ayrılmış, Sırrı Bey kanunun aleyhinde söz alacaklar listesine dahil olmuştur³⁰⁹.

Ancak Sırrı Bey kanunun 1. maddesinin tadili hakkında söz almasına rağmen ilginç bir şekilde kanunun lehinde veya aleyhinde söz etmeyeceğini, gerekli safhalardan geçtikten sonra her ferdin ona itaatle mükellef olduğunu söylemiştir³¹⁰.Ancak böyle söylese de Sırrı Bey sözünün devamında kanunun hürriyeti kısıtlayan, insanlığın fikrine ve düşüncesine pranga vuran yapısından bahsederek eleştirisine şu sözlerle devam edecekti:

“Ayaklara pranga vuruyorlar, ellere kelepçe vuruyorlar. Fakat fikirlere katiyen vurulamaz. İctihat muhteremdir. Bu yolda teemmül, ilmin faziletine karşı tecavüzdür. İlim, insana hürriyet-i tefekkürü bahşediyor. İnsan hürriyetiyle doğar, hürriyetiyle büyür, hürriyetiyle ölür. Bu kanun ise insanın sıfat-ı fâhiresi olan hürriyetini, hürriyet-i tefekkürü selbediyor. İşte bundan dolayı ben, bu kanunun memleketimizde vaz’olunmaması taraftarıyım.”

Sırrı Bey bu ifadelerinin ardından kanunun kabul edilmesi halinde düşünceleri üzerinde böyle bir baskıyı kaldıramayan gençlerin memleketi terk etmek durumunda kalacağını söylemiş, bu noktada Konya mebusu Refik Bey ise *“kanunun ihtiva ettiği esasdan dolayı gençler giderse millet istifade etmiş olur”* demiştir.

Buna karşı Sırrı Bey ise kürsüye çıkıp konuşan mebusların fikirlerinden dolayı tenkit olunamayacağını, Kanun-i Esasi’nin bunu temin ettiğini söyleyerek, kanunun herhangi bir maddesi hakkında mütalaa etmenin hakkı olduğunu vurgulayacaktır. Sırrı Bey kanuna yönelik eleştirilerini dile getirirken kanunun lehinde söz alanlardan biri olan Konya Mebusu Refik Şevket Bey’in *“her hareket hürriyet ve kanun dairesinde serbesttir”* sözünün kendisini dehşete düşürdüğünü zira Abdülhamit devri Matbuat Kanunu’nda da matbuatın kanun dairesinde serbest olduğuna dair bir madde

³⁰⁸ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup** s. 527-528.

³⁰⁹ **TBMM ZC**, D 1, C.29, İS.4, 15.4.1339, s. 183.

³¹⁰ **TBMM ZC**, D.1, C.29, İS.4, 15.4.1339, s. 186.

bulunduğunu, olumsuz yöndeki bu benzerliklerden korktuğunu belirterek bu konudaki endişeleri ortadan kaldırılmadığı müddetçe kanunun bu şekilde değiştirilmesinden yana olmayacağını ifade etmiştir³¹¹.

Sırrı Bey'in değindiği noktalardan bir tanesi de bu kanunun Milli Mücadele boyunca TBMM'de tesis edilen ve milletin hakimiyet ve serbestisi noktasında hür millet dendiği zaman akla gelen iki üç milletin bile üstünde bulunan hürriyet anlayışını sona erdirecek olmasıdır. Sırrı Bey'e göre Milli Mücadele başlangıcında Türklere hür dünyanın desteği Türklerin hürriyet için çalışmaları ve ölümü göze almaları sebebiyleydi. Bu kanun bu desteği ortadan kaldıracaktı. Sırrı Bey'in bu sözleri bazı mebuslar tarafından tepkiyle karşılanarak hangi destekten bahsettiği sorulmuş, Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey hür âlem derken düşman âlemini mi kastettiğini sorarak alaycı bir eleştiri getirmiştir.

Sırrı Bey konuşmasının sonunda işi ironiye dökerek en yeni fikirler arasında hürriyet aleyhtarlığı da bulunduğunu ve mesela Faşistlerin de bu fikirde olduğunu, eğer Türkiye de Faşist olacaksa ve Faşist teşkilat memlekette tesis edilecekse kanunun doğru olduğunu ancak aksi takdirde Türkiye'nin aleyhinde netice vereceğini söylemişti. Sırrı Bey Faşizm üzerinden ironik bir şekilde kanunu eleştirirken Yunus Nadi Bey araya girerek iğneleyici bir şekilde "Bolşevik mi olalım?" sorusunu sormuştur.³¹² İleride de görüleceği üzere Sırrı Bey'in Bolşeviklere yönelik olumlu bakış açısı dönem boyunca mecliste yaptığı konuşmalarda net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yunus Nadi'nin ifadelerine dönecek olursak burada ilginç olan kendisinin Meclis'in ilk dönemlerinde Bolşeviklikten övgüyle söz etmesi ve bizzat Yeşilordu Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden biri olmasıdır³¹³.

Sırrı Bey'in kişiliğini göz önünde bulundurduğumuzda kanuna yönelik eleştirilerini samimi olarak kabul edebiliriz. Neticede hayatı boyunca hürriyetin sadece teoride değil pratikte de uygulanmasını ısrarla savunduğu bilinmektedir. Ancak meselenin başka bir boyutu daha vardır ki belki de İkinci Grup'un bu kanun değişikliğine muhalefetine en önemli sebebini oluşturmaktadır. Bu kanun değişikliği

³¹¹ TBMM ZC, D.1, C.29, İS.4, 15.4.1339, s. 187.

³¹² TBMM ZC, D.1, C.29, İS.4, 15.4.1339, s. 187.

³¹³ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 529. Bu meseleye Yeşilordu Cemiyeti bölümünde tekrar değinilecektir.

İkinci Grup'un siyasi manevra sahasını büyük ölçüde kısıtlıyordu. Nitekim Ahmet Demirel'e göre bu değişiklik muhalefetin siyasi faaliyetlerini ortadan kaldırmış veya vatan hainliği suçlamasıyla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur³¹⁴.

2.3.10. Halifenin Seçimine Yönelik Tartışmalar

Vahdettin'in ülkeyi terk etmesinin ardından 18 Kasım 1922 tarihinde mecliste yeni halifenin seçimine yönelik bir görüşme gerçekleşmiştir. Tartışılan hususlardan bir tanesi, seçilen halifenin nerede ikamet edeceğiydi. Sırrı Bey'e göre İstanbul'da kalmamalıydı çünkü bu halifenin esir kalması demek olacaktı. Konuşmasında Milli Mücadele'nin başlangıcında millete halifeyi esaretten kurtarmak olarak ilan edilen amaç üzerinde duran Sırrı Bey meclisin de yine aynı doğrultuda toplandığını belirterek o dönemde halifenin esaretini İstanbul'un işgal altında bulunmasıyla izah ettiklerini, mevcut durumda işgal devam ettiğinden ötürü halifenin burada bulunmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. Millete karşı verilen sözler adına halifenin kurtarılması gerektiğini vurgulayan Sırrı Bey, bu noktada halifenin İstanbul'dan Anadolu'ya gelmesinin gerekliliğinin altını çizmiş, aksi bir hareketin daha önce verilen sözlerle çelişmek anlamına geleceğini eklemiştir³¹⁵.

Sırrı Bey bu düşüncesinde yalnız değildi. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de Sırrı Bey'in fikirlerine katılmakta, halifenin Ankara'ya gelip meclis kürsüsünde yemin etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Tunalı Hilmi Bey halifenin İstanbul'dan ayrılmasının İstanbul'un makarr-ı hilafet olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini zira kutsal emanetlerin hala orada bulunduğunu, sadece halifenin getirileceğini vurgulamaktaydı.

Tunalı Hilmi Bey gibi Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey, Kütahya mebusu Ragıp Bey, Mersin mebusu Salahattin Bey gibi isimler de Sırrı Bey'in düşüncelerine katılmakta, halifenin İstanbul'da kalmasının esaret altında kalması demek olduğunu vurgulamaktaydılar³¹⁶.

Ancak elbette bu meselede başka türlü düşünenler de mevcuttu. Mustafa Kemal Paşa halifenin İstanbul'da bulunması gerektiğini düşünmekte ve bu düşüncesini

³¹⁴ Demirel, a.e., s. 530.

³¹⁵ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 18.11.1338, s. 1048.

³¹⁶ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 18.11.1338, s. 1049.

dört maddede temellendirmektedir: Birincisi; her ne kadar şehirde İtilaf kuvvetlerinin nüfuzu eskisi kadar kuvvetli değilse de ve Anadolu'nun nüfuzu giderek artıyorsa da İstanbul hala kurtarılabilmiş değildi ve hilafet makamı olması hasebiyle şehri kurtarmanın özel bir anlamı vardı. İstanbul'u kurtarma davasında şehrin sonuna kadar hilafet makamı olarak gösterilmesi İslam âleminin desteği açısından son derece önemliydi ve halifeyi oradan çıkararak bu desteği sarsmak doğru değildi. İkincisi; İtilaf kuvvetlerinin halifeyi tanımamasından ve hapsedmesinden korkmak yersizdi. Bunu yapmak işgal kuvvetlerinin elindeydi ancak bu tarz bir hareket onların aleyhinde, cihan nazarında Türkleri mağdur, mazlum ve davalarında haklı göstereceğinden Türkiye'nin lehinde olacaktı. Üçüncüsü; Türkiye'nin cihan nazarında en büyük kudret ve kuvveti onun yeni şekil ve mahiyetiydi. Makam-ı hilafet esaret altında olsa da halife İngilizlere iltica etse de ne yaparsa yapsın TBMM'nin idare tarzını, siyasetini ve kudretini katıyen sarsamazlardı. İtilaf kuvvetlerinin halifeye yapacağı muameleden Türkiye'nin telaş edeceği bir durum yoktu ve telaş edecekse bütün İslam âlemi etmeli, makam-ı hilafet olan İstanbul'un kurtarılması için Türklere yardım etmeliydi. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa meseleye halifenin kurtarılması veya vaziyeti açısından değil, İstanbul'un kurtarılması davasında İslam âleminin vereceği destek açısından bakıyordu. Son olarak; Lozan görüşmelerinin devam ettiği, barış için çaba sarf edildiği bir sırada yeni hadiseler ortaya çıkarmak, çok önemliymiş gibi halifenin Anadolu'ya gelmesini mevzubahis etmek doğru olmazdı. Şayet barış olmaz da savaşmak mecburiyetinde kalınırsa o zaman halifenin düşman işgali altında durmayacağını söyleyerek Anadolu'ya gelmesi kendileri için bir güç kaynağı olabilirdi. Tüm bunlara ek olarak Mustafa Kemal Paşa, hakimiyetin millete ait olduğunu, halife ya da ünvanı ne olursa olsun kimsenin bu hakimiyete ortak olamayacağını bir kez daha vurgulamaktaydı.³¹⁷

Mecliste meseleye yönelik tartışmalar bununla kalmamış, halife seçmekle halifeye biat etmenin aynı şey olup olmadığı sorusu da gündeme gelmiştir³¹⁸.

Tartışmaların ardından Sırrı Bey'in de içinde bulunduğu bir grup mebus halifenin esaret altında olduğuna ve Anadolu'ya geçmesinin gerekliliğine dair bir

³¹⁷ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3 18.11.1338, s. 1051-1052.

³¹⁸ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3 18.11.1338, s. 1054-1058.

takrir vermişlerdir³¹⁹. Ancak anlaşılan diğer takrirlerle birlikte Sırrı Bey'in verdiği takrir de oylamaya konulmadan doğrudan halifenin seçimine geçilmiştir. Bu noktada bazı mebuslar işgal altında bulunan bir yerdeki halifeyi seçmeyeceklerini söylemişlerdir. Netice olarak oylama sonucunda Abdülmecid Efendi halife seçilmiştir. Sırrı Bey ise bu seçim esnasında “Yaşasın İslamiyet” diye bağırıştır. Bu noktada bazı mebusların takrirlerinin okunmadığına veya oylamaya konulmadığına dair itirazları görülmektedir. Meclis Reisi Adnan Bey bu itirazlara yönelik mebuslardan iki dakika müsaade isterken Sırrı Bey Meclis Reisi'ni dahili nizamnameye aykırı hareket etmekle suçlamıştır. Meclis Reisi ise nizamnameye aykırı bir durum olmadığını, hükümetin bu oylamayı teklif ettiğini ve ekseriyetin de bu durumu kabul ettiğini, bu yüzden oylamaya geçildiğini belirtmiştir³²⁰.

2.4. TBMM’de Lozan Tartışmaları ve Sırrı Bey

2.4.1. Lozan’a Gidecek Heyetin Seçimine Dair İtirazları

Mecliste 2 Kasım 1922 tarihli gizli celsede Lozan’a gidecek heyetin seçimi konusunda tartışma yaşanmış, özellikle İkinci Grup’tan Sırrı Bey’in de dahil olduğu bazı isimler heyetin Heyet-i Vekile tarafından değil Meclis tarafından seçilmesini istemişlerdir³²¹.

Bu noktada Sırrı Bey de söz alarak zamanında Londra Konferansı’na giden heyette bulunduğunu hatırlatmış ve konferansa gidecek arkadaşlarına tecrübelerini aktarma niyetinde olduğunu ifade etmiştir³²².

Sırrı Bey Konferansa gidecek Heyet-i Murahhasa içinde yer alan şahsiyetlerin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Orada ecnebi murahhaslarıyla karşı karşıya gelip mükâleme edecek zat, Mustafa Kemal Paşa kadar selis, Abdülkadir Kemali kadar vakur, Mazhar Müfit kadar veciz, Hamdullah Suphi kadar sehhar söz söylemek kudretini haiz olmalıdır.*” Öte yandan bir başka önemli husus olan dil bilmeyi gündeme getiren Sırrı Bey Rıza Nur Bey ile bu kadar hususiyeti olduğu halde ile iki kelime Fransızca görüşmediğini, herhangi bir başkan ile görüşmüş

³¹⁹ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3 18.11.1338, s. 1059.

³²⁰ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3 18.11.1338, s. 564-565

³²¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s. 505-506

³²² TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 2.11.1338, s. 989.

olduğunu da işitmediğini, aynı şekilde Paşa Hazretlerini (İsmet Paşa) de işitmediğini söylemiştir.

Yine Sırrı Bey konferansta Türkiye'yi temsil edecek heyet-i Murahhasanın yanında Meclis içinden seçilecek ve mütehassıs sıfatıyla Murahhaslara yardımcı olacak bir heyet daha bulunması gerektiğini, aksi takdirde heyetin eksik olacağını söylemiştir.

Sırrı Bey gidecek heyetin önemini ve heyetin kendilerine ait olup olmadığı noktasındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade ediyordu:

“Şimdi bize aid olup olmaması meselesine nakl-i kelam ediyorum. Arkadaşlar; uzun sözlerle başınızı ağrıtmak istemem. Ferden ferda bunun mukadderiyiz. Konferansta devletin yedi asırlık bütçesi tetkik edilecektir. Yedi asırdan beri teraküm eden hataiyat ve nakisat hep bu Mecliste hal ve fasl edilecek ve tetkik edilecektir. (Tetkik-i Hesabat Komisyonu mu bu, sesleri)

Evet Efendim; Tetkik-i Hesabat Komisyonudur. Hatta zatıalileri bu celsede Devletin yedi asırlık hesabatının mevzuubahis olamayacağını buyurmazsanız başka mesele. Böyle âzim bir meselede böyle nihai bir meselede milletin en son vereceği karara vaz-ı imza, reyini beyan edecek, milletin avukatlığını yapacak. Gidecek heyetin, milletin mümessillerinden rey almaması ne kadar noksandır ve ne kadar zaifiyeti gösterir.”

Sırrı Bey'in Heyet-i Vekile'nin Murahhasları tayini noktasındaki eleştirilerinin ardından İstanbul mebusu Neşet Bey Sırrı Bey'e Londra Konferansı'na giderken kendisinin meclis tarafından seçilip seçilmediğini sormasıyla birlikte ilginç bir diyalog yaşanmıştır:

“Neşet Bey (İstanbul): Sırrı Beyefendi, siz gittiğiniz vakit sizleri Meclis mi intihab etti ?

Sırrı Bey (Devamlı): O vakit zatıâliniz bu vazifenizi yapmadığınızdan dolayı tarihe karşı mesulsunuz. (Bravo sadaları, alkışlar)

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Sırrı Bey sen de gitmemeli idin.”³²³

³²³ TBMM GCZ, D.1 C.3 İS.3, 2.11.1338, s. 990-991.

Neticede Sırrı Bey'in ve diğer İkinci Grup üyelerinin muhalefeti sonuçsuz kalmış, yapılan oylama sonucunda Lozan'a gidecek heyetin Heyet-i Vekile tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır³²⁴.

2.4.2. Sırrı Bey'in Konferansa yönelik beklentileri

3 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda heyet-i Murahhasa başkanı İsmet Paşa Lozan'da takip edeceği siyaset üzerine açıklamalarda bulunmuş, bunun ardından söz alan Sırrı Bey de Lozan Konferansı'nda izlenecek siyasetle ilgili beklentilerini ve görüşlerini sıralamıştır.

Sırrı Bey sözlerine Lozan'a gidecek Heyet-i Murahhasa'nın meclis tarafından "yek emel ve yek cephe" bir şekilde desteklenmesi gerektiğini belirterek başlayacaktır. Sırrı Bey'e göre düşman kuvvetlerin elinde Anadolu'daki harekete karşı ne suretle hücum edeceklerini gösteren bir programları bulunmaktaydı ve bu da Sevr Antlaşması'ydı. Sırrı Bey Sevr Antlaşması'nın şartlarının kabul edilmesinin söz konusu olamayacağını bildiğini ancak bu antlaşmanın maddelerinin İtilaf devletlerince tekrar ortaya konacağını söylüyordu.

Sırrı Bey'in üzerinde önemle durduğu ilk nokta tebaaların haklarının karşılıklı eşitliği olmuş, Avrupa'da yaşayan bir Türk ne haklara sahipse Türkiye'de yaşayan bir Avrupalının da aynı haklara sahip olacağını ve bir üstünlüğe sahip olmayacağını belirtmiştir³²⁵.

Sırrı Bey'in değindiği diğer bir önemli husus ise Duyun-i Umumiye meselesidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlardan Osmanlı'dan ayrılan devletlerin de sorumlu olduğunu ve onların da Duyun-ı Umumiye'ye iştirak etmeleri gerektiğini belirten Sırrı Bey özellikle Balkanların bu borçlarla yapılan yatırımlardan faydalandığına ancak şimdi orada mevcut bağımsız devletlerin kendi paylarına düşen borçları üstlenmek konusunda bir şey yapmadıklarına dikkat çekmiştir. Osmanlı borçlarının devletler arasında nasıl taksim edileceğinin önemine dikkat çeken Sırrı Bey, bu taksimatın ölçütüne, yani nüfusa göre mi yoksa arazinin büyüklüğüne göre mi yapılacağına karar verilirken uzmanlara da başvurulması gerektiğini ifade etmiştir.

³²⁴ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 506.

³²⁵ **TBMM ZC**, D.1, C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 342.

Bununla birlikte Sırrı Bey'in üzerinde durduğu en önemli nokta hudut meselesi olacaktır. Sırrı Bey'in Lozan Konferansı'ndan beklentilerini büyük ölçüde Misak-ı Milli'ye göre şekillendirdiği göz önüne alınacak olursa hudut meselesine yaklaşımının da bu minvalde olması doğaldı. Sırrı Bey özellikle Güney sınırı üzerinde durmakta, Fransa ile yapılan antlaşmada Misak-ı Milli'ye göre hareket edilmediğinden yakınmaktaydı. Misak-ı Milli'ye göre Türk toprakları içerisinde kalması gereken pek çok Türk ve Kürt, Avrupalıların Milliyetler Prensibi gereğince Türk topraklarından zorla ayrı bırakılmıştı. İşte bu noktada özellikle Antakya'ya değinen Sırrı Bey *“Antakya'da bırakılan pek çok kardeşlerimiz Türk hakimiyetini kanları ve canlarıyla temin etmeye çalışmaktadır”* sözleriyle bu bölgeyi kurtarmanın Heyet-i Murahhasa'nın en büyük vazifesi olduğunu vurguluyordu³²⁶.

Güney Sınırları ile ilgili görüşlerini aktarmaya devam eden Sırrı Bey bu sınırlar çizilirken mantık dışı hareket edildiğini, Türklere ait pek çok kasaba güney sınırında kalırken, pek çok insanın ailesinden ayrı düştüğünü vurgulamıştır. Sınırların coğrafya göz ardı edilerek çizildiğini ifade eden Sırrı Bey'e göre coğrafya ve etnografya birbirinden ayrılamazdı. Sadece bölgede yaşayan milletler göz önüne alınarak girintili çıkıntılı çizilen sınırların problem yaşatacağını vurgulayan Sırrı Bey hem millet hem de coğrafya unsuru göz önünde bulundurularak bir hudut çizilmesinin ehemmiyetinin Heyet-i Murahhasa tarafından dikkate alınması gerektiğine işaret ediyordu.

Misak-ı Milli sınırları göz önünde bulundurulduğunda bazı memleketlerin Türklere ayrılacağını, milliyet prensiplerince bölgede yeni İslam hükümetleri ortaya çıkacağını ifade eden Sırrı Bey bu devletlerin Batılı güçler tarafından manda haline getirilmemesi gerektiğini söylemekteydi. Zira Sevr Antlaşması'nda “mandater intihabı hususunda, cemaatlerin evvelce arzuları nazar-ı itibara alınmalıdır” ifadesi bulunmaktaydı. Buna göre bahsi geçen milletlerin böyle bir arzusu olmadığı müddetçe manda yönetimine girme zorunlulukları bulunmamaktaydı. Sırrı Bey işte bu nedenle Osmanlı'dan ayrılan “kıtaat-ı İslamiye” üzerinde kurulan devletlere Avrupalı devletlerin bir müdahalesi olmaması gerektiğini, böyle bir müdahalenin de sulh

³²⁶ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 343.

masasında tanınmaması gerektiğinin altını çizmekte, bu devletlerin bağımsızlığının önemini vurgulamaktaydı³²⁷.

Sırrı Bey'in değindiği bir diğer önemli nokta ise Ege adaları meselesidir. Adalar'ın adeta Anadolu'ya bitişik konumlarından kaynaklanan önemini vurgulayan Sırrı Bey'e göre Adalar Anadolu'nun denizde kalan parçalarıydı ve Anadolu hakkında verilecek kararın aynı şekilde Adalar için de geçerli olması gerekirdi. Adalar'da Türk olmayan unsurun bulunmasının bir önemi olmadığını zira bunların azınlıkta kaldığını belirten Sırrı Bey bu nedenle İtalya'nın elinde bulunan ve Balkan harbiyle Yunanlıların kontrolüne geçen adaların (On iki Ada) durumunun bu hususlar göz önünde bulundurularak tayin edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda hareket edilmezse Anadolu'nun gelecekte emniyetini tehdit eder bir durum ortaya çıkabileceğine de işaret eden Sırrı Bey bazı mebusların Kıbrıs'ın durumuna dair görüşünü sormaları üzerine kendisi açısından da mühim olan Kıbrıs meselesi hakkında konuşmaya başlamıştır. Adalar sorununun en mühim noktası olarak gördüğü Kıbrıs'ın hangi tarihsel koşullar altında İngiliz kontrolüne geçtiğini anlatarak konuya giren Sırrı Bey hukuki açıdan adanın Türk tarafına iade edilmesi gerektiğini, Kıbrıs'ın durumunun Heyet-i Murahhasa tarafından gündeme getirilmesinin ne denli önemli olduğunu vurgulamış ve bu hususta Hariciye Vekaleti'ne bir muhtıra verildiğini de eklemiştir³²⁸.

Sırrı Bey'in üzerinde durduğu bir diğer mesele ise Sevr Antlaşması'yla birlikte İslam âlemiyle, yani Türk sınırları dışında kalan Müslümanlarla bağların kopması meselesidir. Bunu endişe verici bulan Sırrı Bey hilafet makamının Türklerin elinde bulunması nedeniyle İslam âleminin müracaat edeceği yerin de Türkler olacağını ama Sevr hükümleri tatbik edilirse İslam âleminin Avrupalı ülkelerin kontrolüne gireceğini ifade ederek Heyet-i Murahhasa'nın bu hususta da dikkatli olmasını istemekteydi³²⁹. Sırrı Bey Bu sözlerine ek olarak bağımsızlığını kazanacak olan Müslüman devletlerin (Suriye, Irak, Hicaz) Türk hükümetiyle yapacağı antlaşmalara Avrupalıların katiyen

³²⁷ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 344.

³²⁸ TBMM ZC, D.1,C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 345.

³²⁹ TBMM ZC, D.1 C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 345,346.

karışamayacağını, Müslümanların geleceği söz konusu olduğundan Heyet-i Murahhasa'nın bu nokta üzerinde de durması gerektiğini ifade ediyordu³³⁰.

2.4.3. Sırrı Bey'in Görüşmelere Yönelik ilk değerlendirmeleri

3 Ocak 1923 tarihli Meclis görüşmelerinde Hariciye Vekili Rauf Bey Lozan Konferansı'nda gerçekleşen görüşmelere dair bilgilendirmede bulunmuştur. Rauf Bey'in açıklamaları konferansta görüşülen Karaağaç, Batı Trakya sınırı, gümrük meselesi, tazminat, duyun-i umumiye, ekalliyetler gibi meseleler üzerine olmuştur. Bu meselelere tek tek değinen Rauf Bey Avrupalı devletlerin genel itibariyle bu meseleleri Türklerin aleyhine olacak şekilde kapatmak istediklerini ifade etmiş, bunun üzerine bazı mebuslar İtilaf Devletleri'nin tavrının kabul edilemez olduğu ve Misak-ı Milli'de ısrar edilmesi gerektiği yönünde beyanlarda bulunmuşlardır³³¹.

Lozan'daki görüşmelerin ilerleyiş şekline rahatsız olan mebuslardan bir tanesi de elbette Sırrı Bey'di. Karaağaç'ın Türklere terk edilmesini uygun görmeyen İtilaf devletlerinin bu tavrı Sırrı Bey'e göre bir çelişkiydi. Mudanya Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin bu hususta bir teminat verdiğini belirten Sırrı Bey'e göre Yunanistan ile sınırlar 1913 hududuna göre çizilmeliydi ve İtilaf Devletleri'nin şimdi Karaağaç'ı Türk sınırları dışında bırakmak istemeleri onların güvenilmezliğine işaret etmekteydi.

Sırrı Bey Batı Trakya meselesinde Misak-ı Milli'ye uygun hareket edilmesi ve kararın bölge halkına bırakılması gerektiğini savunuyordu. İtilaf Devletleri'nin kendi istedikleri sonucun çıkmayacağını düşünerek kararı bölge halkına bırakma konusunda zorluk çıkardıklarını belirten Sırrı Bey Batı Trakya'nın geleceği konusunda ancak bölge halkının karar alabileceğini tekrar vurguluyor ve Misak-ı Milli'ye bir kez daha atıf yaparak bu konuda ne kendilerinin ne de İtilaf Devletleri'nin bir söz söyleyemeyeceğini ifade ediyordu.³³²

Sırrı Bey'in gümrük ve tazminat meselesine yaklaşımı da mütekabiliyet esası üzerineydi. Gümrüklerde karşı tarafın Türklere verdiği hak nispetinde hakkın karşı tarafa verilebileceğini söyleyen Sırrı Bey, tazminat meselesinde de aynı durumun söz

³³⁰ TBMM ZC, D.1 C.24, İS.3, 3.11.1338, s. 346.

³³¹ TBMM ZC, D.1 C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 141-156.

³³² TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 157.

konusu olduğunu ancak Yunanlıların Anadolu’da yarattığı tahribat nedeniyle Anadolu halkının zararını tazmin etmekle yükümlü olduklarını belirtmekteydi³³³.

Ekalliyetler meselesine gelince; Sırrı Bey kendilerine verilen bilgiye göre konferansta Bulgar ve Ermeni ekalliyetler gündeme geldiği vakit Türk heyetinin İngilizlere Mısırlılar, Hintler ve İrlandalıların da aynı şekilde gündeme getirilmesi ve onların da taleplerinin dinlenmesine yönelik teklifinin İngilizlerin geri adım atmasına yol açtığını, kendisinin İngilizlerin bu teklifi kabul etmiş olmasını tercih edeceğini belirtmiştir. Çünkü Sırrı Bey’e göre Bulgarların ve Ermenilerin şikayet adına ortaya koyabilecekleri pek bir şey yoktu ama buna karşılık Mısırlıların, İrlandalıların ve Hintlilerin İngiliz yönetiminin adaletsizliğine dair ortaya koyacakları pek çok mesele bulunmaktaydı. Sırrı Bey Türkiye’de ekalliyet denildiğinde Hristiyanların akla geldiğini, sayıları az olan Müslüman unsur ile çoğunluğu teşkil eden Müslüman unsurun tamamen aynı haklara sahip olacağını, Ümmet-i Muhammed’in her hangi bir unsurunun ırkından dolayı diğerine üstünlüğü söz konusu olmadığına göre ekalliyet kelimesini Müslümanlar için kullanmayacaklarını ifade ediyordu.

Boğazlar ile ilgili olarak Sırrı Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey’in İstanbul’un güvenliği söz konusu olduğundan Boğazların başka ülkelerin gemilerine açılması durumunda bölgenin silahtan arındırılmasına karşı çıktıkları şeklindeki açıklamalarına katıldığını ifade ediyor ama bir şeye dikkat çekiyordu; Boğazlar meselesinde Türkiye, yaptığı antlaşma sebebiyle Rusya’ya bağlıydı ve bu konuda Ruslarla uzlaşma içinde hareket etmeye mecburdu. Bundan kaçınarak bu meselede bir netice elde edilip edilemeyeceğini ise bilmediğini ifade ediyordu³³⁴.

Musul meselesine de değinen Sırrı Bey Musul’un öz vatanın bir parçası olması hasebiyle bütün mülhakatıyla birlikte Türkiye’ye bırakılması gerektiğini söylemeye lüzum bile bulunmadığını belirtiyordu. Sırrı Bey İtilaf Devletleri’nin bölgenin ekseriyetinin Kürt olduğuna yönelik açıklamaları karşısında zaten bu bölgenin talep

³³³ **TBMM ZC**, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 157-158.

³³⁴ **TBMM ZC**, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 157. Anlaşılan Sırrı Bey Burada Moskova antlaşmasında yer alan boğazlar ile ilgili maddeye işaret etmektedir. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması’nın beşinci maddesine göre boğazlar bütün ülkelerin ticari gemilerine açılmaktaydı. Öte yandan yine aynı maddeye göre Karadeniz ile Boğazların tabi olacağı nizamnamenin hazırlanması işi Karadeniz’e sahili olan devletlere bırakılmaktaydı ve Türkiye’nin boğazlardaki hakimiyeti ve İstanbul’un güvenliği garanti altına alınmaktaydı. Çağdaş Taylan Salın, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920-10 Mayıs 1922), **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 127-129.

edilmesinin nedeninin bu olduğunu, zira Kürt davasının da kendi davaları olduğunu ve bu bölge de Kürt ve Türk vatanı olduğundan sınırlara dahil olması gerektiğini vurguluyordu. Sırrı Bey'e göre bölgede eğer bir Arap çoğunluğu olsaydı ancak o zaman bu konu tartışmaya açılabilirdi. Sırrı Bey'in bu açıklamaları esnasında Genc mebusu Hamdi Bey araya girerek Türk ve Kürt'ün ayrı gayrısı olmadığını söylemişti. Daha sonra sözüne devam eden Sırrı Bey İngilizlerin bölgeye dair hazırladıkları eski tarihli raporlarda (ifadelerden Sırrı Bey'in Faysal'ın Irak kralı olmasından hemen sonraki 1921 ve belki 1922 dönemini kastettiği anlaşıyor) Musul ve Kerkük'ün Irak'ın ve Faysal Hükümeti'nin nüfuzu haricinde kabul edilip doğrudan Yüksek Komiserliğe bağlı olduğunun ifade edildiğini ileri sürmüştür. Rauf Bey'in bu bilginin kaynağını sorması üzerine bu sözlerin Bağdat İngiliz Komiserliği'nin resmi beyanatından çıkarıldığını söyleyen Sırrı Bey hükümeti bu vesikayı göz ardı etmekle itham etmiş bu vesikanın İngilizlerin aleyhine kullanılması gerektiğini belirtmiştir³³⁵. Öte yandan yine İngilizlere karşı kullanılabilecek bir vesika olarak Sırrı Bey her ne kadar hükümsüz olsa da Sevr Antlaşması'nın ilgili maddesini hatırlatmış ve maddenin Musul'u Güney Kürdistan olarak tabir ederek Musul ve havalisini Arap nüfuz sahasının dışında kabul ettiğinin altını çizmiştir. Sırrı Bey bu vesikaların Lozan'daki Türk murahhasların elinde bulunduğunu ve Musul'un durumu söz konusu olduğunda bu delilleri İtilaf Devletleri'ne karşı kullanacaklarından şüphesi olmadığını ifade etmiştir³³⁶. İngilizlerin İstanbul ve Ankara'daki mecliste Musul'u temsil eden mebuslar bulunmadığı yönündeki argümanlarına da itiraz eden Sırrı Bey bunun sebebinin Musul'un İngiliz kontrolünde bulunması ve bölgede serbest bir şekilde seçimlerin gerçekleştirilememesi olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey Lord Curzon'un Cemiyet-i Akvam kararıyla Musul'un İngiliz mandasına verildiğine yönelik ifadesine şiddetle karşı çıkmakta ve Cemiyet-i Akvam'ın bir millete ait bir toprağı başka bir devlete bu şekilde vermesinin hukuksuzluğuna değinmektedir. Lloyd George'un Osmanlıların bölgede hüküm sürdükleri dönemde hiçbir medeniyet eseri ortaya koyamadıklarına ve kendilerinin ise kainata düzen vermek için gelmiş olup Irak hakimiyetinin kendilerine bu yüzden tevdi edildiği yönündeki açıklamasına da itiraz

³³⁵ TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 157.

³³⁶ TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 158.

eden Sırrı Bey İngilizlerin aksine kendilerinden olmayan diğer ırklara karşı pek çok hukuksuz eylemde bulunduklarını, yüzbinlerce Hintliyi ve Müslümanı katlettiklerini vurgulamış, bu durumun İngilizlerin insanlık hukukuna ne derece saygı duyduğunu ortaya koyduğunu ifade etmiştir. İngilizlerin Musul ve çevresini maddi çıkarlar nedeniyle Türklerin ise öz vatan olarak görmeleri sebebiyle talep ettiklerini ifade eden Sırrı Bey bu durumda zaten kimin ne derece haklı olduğunu da ortaya çıktığını vurgulamıştır. Sırrı Bey bu noktada ilginç bir örnek vermekte, Ermeni Yurdu için Amerika'dan beş milyon kişinin imzasının yeterli olduğu bir durumda üç yüz milyon Müslümanın kendi bağımsızlıkları hususunda vereceği mazbataların İngilizler tarafından ne derece dikkate alınacağı sorusunu sormaktaydı³³⁷.

Tazminat-ı şahsiye meselesine de değinen Sırrı Bey Türk heyetinin bu meseleyi halletmesinin ne denli önemli olduğunu şu sözleriyle ifade etmekteydi:

“Kendi evlerimize girerek kendi hanelerimizde mahvettikleri çocuklarımızın, öldürdükleri analarımızın, yaktıkları hanmanlarımızın elbette bedelini vermeleri lazımdır. Kendi taraflarından sevk edilmiş olması dolayısıyla bu canileri affetmek olmaz. Bu hak, bizindir, bu canilerin cürümlerini affettirmek kendilerine düşmez. Bu ancak bize düşen bir vazifedir. Bunu cihan bilmelidir ve Heyet-i Murahhasamıza da açık olarak arz ediyorum ki tazminat-ı şahsiye meselesi hallolunmaksızın buraya gelmek sulhu akim bırakmak demektir”³³⁸.

Sırrı Bey ayrıca Fransız heyetinin konferanstaki tutumuna da değinmiştir. Fransızların Suriye İtilafnamesi (Ankara Antlaşması) ile bir takım teminatlarda bulunduklarını (Sırrı Bey Fransızların Türk davasına destek olma vaatlerinden bahsediyor), konferansta Fransız murahhaslarının bu hususta hükümetlerinin verdikleri teminatlara göre hareket etmemeleri halinde kendi hükümetlerini ücretini peşin almış ancak vazifesini unutmuş avukat mertebesine indireceklerini belirten Sırrı Bey Fransız heyetinin Türkiye'ye destek vermemesini eleştirmiştir.

Tüm bunlarla birlikte Sırrı Bey konferansta Türk murahhasların gösterdiği kararlılıktan duyduğu memnuniyeti ve kendilerine duyduğu güveni ifade etmiş,

³³⁷ TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 159.

³³⁸ TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 159.

milletin hukukunun daha önce bu kadar sağlam bir şekilde müdafaa edilmediğini vurgulayarak sözlerine son vermiştir³³⁹.

Ancak Sırrı Bey'in Murahhaslara yönelik tavrının gittikçe olumsuz bir hale büründüğünü, konferansın gidişatının kendi beklentilerini karşılamaması üzerine eleştirilerini sertleştirdiğini görmekteyiz.

Rauf Bey 28 Ocak 1923 tarihli gizli celsede İsmet Paşa'nın 25 Ocak tarihli raporuyla ilgili açıklamalarda bulundu. 5 maddeden oluşan raporun 1. maddesinde mezarlıklar ve vatandaşlık meselelerinin görüşüldüğüne ve İngilizlerin mezarlık olarak Arıburnu arazisini istediğine değinilmekteydi. Öte yandan 1500 vatandaşın İtalya vatandaşlığına geçmesi kabul edilmek zorunda kalınmıştı. 2. maddede mali meselelerin görüşüldüğü, İtilaf Devletleri tarafından tamirat bedeli olarak 15 milyon lira talep edildiği, el koydukları gemilerin ve zapt ettikleri 5 milyon liranın iadesine de yanaşmadıkları ifade ediliyordu. 3. maddede ise İtilaf Devletleri'nin 30 Ocak'ta bir antlaşma projesi verdikten bir kaç gün sonra Lozan'dan ayrılacakları ve Lord Curzon'un Musul meselesi ile alakalı olarak Milletler Cemiyeti'ne başvurduğunu ifade ettiği bilgisi veriliyordu. 4. maddede Fransızların Türk basınındaki Fransız zulümlerine dair haberlerin durdurulması talebi yer alıyordu. 5. maddede Japon delegesiyle yaptığı görüşme sırasında muallaktaki beş meselenin nasıl halledileceğine dair kendisine sorduğu soruya Japon delegesinin Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini ve geçici bir zaman için teklif edilen adli sistemi kabul ederse diğer meselelerin hallolunacağını telkin ettiğini, Yunanlıların aşırı borç içinde olduklarını (bu ifade anlaşılan Türk tarafını Yunanlılardan tazminat talep etmekten vazgeçmelerini sağlamaya yönelikti) da söylediğini bildiriyordu. İsmet Paşa konferansın gidişatına yönelik tahminlerini de şöyle ifade ediyordu: Beş esas mesele Musul, adli sistem, mali meseleler, Doğu Trakya sınırı ve Yunan tamiratıydı. İtilaf cephesi iki gün zarfında Türk heyetine bu meselelerde tamamen Türklerin aleyhine olan bir antlaşma metni verip bir iki gün Lozan'da bekleyecekler, sonra Türk heyetinin konuyu hükümetiyle görüşmesini isteyerek memleketlerine dönecek ve böylece konferansa ara verilecekti. Nihayet Türk tarafından bu metni kabul ettiklerine dair güvence aldıktan sonra imza için Lozan'a geleceklerdi. İsmet Paşa raporunun sonunda

³³⁹ TBMM ZC, D.1, C.26, İS.3, 3.1.1339, s. 159-160.

Musul meselesini Milletler Cemiyeti'ne havale etmenin onun geleceğini mutlaka tehlikeye atmak demek olduğunu ifade ediyor ve bu konuda hükümetin görüşünü soruyordu³⁴⁰.

Rauf Bey Meclis'te İsmet Paşa'nın 25 Ocak tarihli raporunu okuduktan sonra 26 Ocak tarihli bir diğer raporunu okumuştur. Bahsi geçen raporda üç madde üzerinde duran İsmet Paşa ilk maddede konferansta teşekkül etmiş bulunan Birinci ve İkinci Tali Komisyon'un bir rapor hazırladığından bahsetmekte, Fransızların ortaya koydukları yeni projelere çok ağır maddeler ekleyerek sulhtan yana bir tavır sergilemediklerini ifade etmekteydi. İkinci maddede konferans görüşmeleri kesilmek üzere olduğundan Amerika ile ayrı bir anlaşma yapılması durumunun görüşüldüğünü ama Amerikan heyetinin bunun mümkün olmadığını ve ancak konferanstan sonra hükümetten alınacak talimata göre hareket edeceğini kendisine bildirdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte İtilaf Devletleri'nin Çarşamba günü bir antlaşma projesi vereceklerini bildiren İsmet Paşa, Lord Curzon'un Cuma günü ayrılacağından, diğer heyetlerin Lozan'da kalacağından bahsetmekteydi. Vaziyetin ağır olduğunu belirten İsmet Paşa güçlüğü Musul'dan kaynaklandığını ifade etmekteydi. Üçüncü maddede ise yabancı basından gazetecilerin kendilerine "siz burada talep ve iddia ediyorsunuz; halbuki milletiniz orada sulh istiyor" gibi şeyler söylediklerini belirten İsmet Paşa bu hususta dikkatli olunmasını, bu tarz haberlerin dışarıya çıkmamasını rica etmekteydi³⁴¹.

Rauf Bey bu raporları okuduktan sonra mevcut duruma yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur³⁴². Bu değerlendirmenin ardından bazı mebuslar mevcut duruma yönelik endişelerini ifade etmişlerdir³⁴³.

Sırrı Bey mebusların meseleye yönelik tartışmaları esnasında Hariciye Vekili Rauf Bey'i salonda göremediğini belirtmiş, bunun üzerine Hakkı Hami Bey Hariciye Vekili salonda olmadığı müddetçe söz almanın doğru olmadığını belirtmiştir. Anlaşılan Rauf Bey konuşmasını yaptıktan sonra salondan ayrılmıştır ve bu nedenle de görüşmelere ara verilmiştir³⁴⁴.

³⁴⁰ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1236-1238.

³⁴¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3 28.1.1339, s. 1238-1239.

³⁴² **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3 28.1.1339, s. 1239-1242.

³⁴³ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3 28.1.1339, s. 1244.

³⁴⁴ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3 28.1.1339, s. 1244.

Görüşmelere tekrar başlanmasının ardından Sırrı Bey söz alarak mevcut duruma yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur. Sırrı Bey Mudanya Konferansı öncesinde Rauf Bey'in konferansın toplanmasını kabul ettiklerini zira kendilerine özel bir surette tüm taleplerimizin karşılanacağını üstü kapalı temin edildiğini söylediğini ileri sürmüş, O zaman Türklerin Mudanya Konferansı'na iştirak ve kararlarını kabul etmesi karşılığında barış konferansında taleplerinin karşılanacağını söyleyen adamlardan niçin şimdi hesap sorulmadığını sual etmiştir.

Sırrı Bey Mudanya Konferansı'ndan sonra şimdi gelinen vahim noktanın ortada açıkça bir aldatılma olduğunu gösterdiğini ifade ederek neden aldanılacak kadar iyi niyet sahibi olduğu sorusunu sormaktaydı.³⁴⁵

Sırrı Bey'in konuşmasının devamından anlaşıldığı kadarıyla Heyet-i Murahhasa'ya yönelik bakış açısı değişmiş durumdaydı ve Avrupa basınında yer alan haberlerden anladığı kadarıyla murahhasların beklenildiği kadar teşebbüs kuvveti gösteremediğini ifade etmekteydi.

Heyet-i Murahhasa'nın desteklenmesinin meclisteki her ferdin bir görevi olduğunu söyleyen Sırrı Bey aynı şekilde hataların da eleştirilmesi gerektiğini zira ancak bu şekilde düzeltilebileceklerini ifade ediyordu. Sırrı Bey Hariciye Vekili'nin murahhasların uygun bir şekilde hareket ettiklerini belirttiğini ancak neticenin bunun doğru olmadığını gösterdiğini, alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu ilave ediyor, Türk heyetinin konferansta o ana kadar hiç bir heyetin gösteremediği bahadırılığı gösterdiğini kendisinin de kemal-i iftiharla okuduğunu ancak bunun bahadırılık sahası olmaktan ziyade siyaset sahası olduğunu ifade ediyordu³⁴⁶.

Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Bey'in "ne yapılmalıydı?" sorusu üzerine Sırrı Bey satrançtan örnek vermiş, satrançta her bir hamleden sonra ne hamle geleceğinin düşünüldüğünü, bir hamleden sonra nasıl bir hamle yapılması gerektiğini bilen satrançta usta addedileceğini söylemiştir. Sırrı Bey Heyet-i Murahhasa'nın da aynı bu şekilde görüşmeler esnasında kendilerine söylenen tatlı bir sözün ardından üçüncü, beşinci devrelerde ne sorular sorulacağını, vaziyetin nereye evrileceğini tahmin ederek

³⁴⁵ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3 28.1.1339, s. 1245.

³⁴⁶ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1245-1246.

tedbirlerini ve tutumlarını buna göre alması, eğer bir konuda yeterli yetkisi yoksa onu da meclise sorması gerektiğini ancak bu konuda başarısız olduğunu ifade etmişti³⁴⁷.

Sırrı Bey açısından bir diğer önemli konu ise konferans esnasında Türk heyetinin yalnızlığı olmuştur. Muhasımları tek bir cephe halinde karşısında dururken Türk heyetinin yanında bir dost bulmak adına tek ümidinin Rus heyeti olduğuna işaret eden Sırrı Bey neden Ruslarla fikir birliğine varılarak ortak hareket edilmediğini sorgulamaktaydı. Avrupalıların karşılarında daha büyük bir güç görmelerini sağlayacak ve çok fayda sağlayacak böyle bir işbirliğine girilmediğini kendisinin kesinlikle bildiğini ve basında yer alan haberleri okuyanların da bunu anlayacağını söyleyen Sırrı Bey bu durumun izah edilmesini talep etmekteydi. Öte yandan İran'ın konferansa katılma noktasındaki taleplerine destek çıkılmamasının bilinçli bir tavır olup olmadığı sorusunu soran Sırrı Bey, bu cihet anlaşıldıktan sonra hükümetin takip ettiği siyasete bir mana verilebileceğini söylemekteydi³⁴⁸.

Sırrı Bey İsmet Paşa'nın yolladığı rapordaki maddelerin tek tek değerlendirilmesini hükümete bıraktığını söyleyerek bir bütün olarak bu maddelerin kabul edilip edilmemesi halinde ortaya çıkacak tabloyu şöyle değerlendirmişti: Bu maddeler kabul edilmediği takdirde savaş olacaktı. Burada sorulması gereken soru Mudanya Konferansı'nın getirdiği hükümleri bozmanın kendilerine düşüp düşmediği idi. Bozulduğu takdirde ortaya çıkacak vaziyete hazır olunmalıydı. Bu durumda Yunanlılar Edirne'de ilerleyeceklerdi ve bu ilerleyiş zayıf bile olsa Türk tarafının elde etmiş olduğu şerefe düşecek gölgeyi düşünmek gerekirdi. Bununla birlikte savaş diğer sınırlara da sirayet ederse ehemmiyetli bir manzara ile karşı karşıya kalınacaktı ve bunun sonuçlarını düşünmeli, buna göre tedbir alınmalıydı.

Sırrı Bey'in en büyük endişelerinden biri sahada kazanılan askeri başarının diplomasi masasında sürdürülememesiydi. Bunun hep böyle olduğunu ve tekerrür etmesinden korktuğunu açıkça ifade eden Sırrı Bey Osmanlı-Yunan harbinde ordunun başında bulunan Rıza Paşa'nın zaferin ardından söylediği aynı minvaldeki sözleri örnek getiriyor ve *“akan bu kadar kanlarımızın yazmasını istediğimiz beraat-i istiklalimiz eğri büğrü yazılarla yazılmasın”* diyordu.

³⁴⁷ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1246.

³⁴⁸ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1246-1247.

Sırrı Bey son söz olarak hükümete tek bir kelime bile söylemek niyetinde olmadığını, hükümetin serbesti-i mutlakla hareket etmesi, zira Lozan Konferansı'yla başlayan faaliyetlerini yine kendilerinin bitirmesi gerektiğini ve bu süreçte hükümete büyük destek ve itimat göstereceklerini söylüyor ama şunu da ekliyordu: “*Ancak neticeyi kendilerinden nasıl kelimelerle soracağımı kendileri düşünsünler*”³⁴⁹.

Sırrı Bey'e cevap vermek adına söz alan Rauf Bey, sözü kısa tutacağına dair verdiği teminata rağmen söz aldıktan sonra satranç bile oynadığını (burada Sırrı Bey'in Türk heyetinin masada bir satranç ustası gibi hareket etmesi gerektiğine dair açıklamalarına atıf var) ifade ederek Sırrı Bey'in sözü uzatmasına espri yollu bir eleştiri yönelterek konuşmasına başlamıştır³⁵⁰.

Sırrı Bey'in murahhasların cesur ve kahramanca hareket ettikleri ama bunun diplomatik başarı için yeterli olmadığı yönündeki eleştirilerini reddeden Rauf Bey murahhasların milli hedefleri Meclis'in arzu ettiği dairede savunduklarını ve ayrıca Sırrı Bey'in iddiasının aksine muhataplarının (aldatıcı) tatlı sözleriyle değil en ağır sözleriyle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmiştir.

Rauf Bey'in üzerinde durduğu bir diğer önemli husus ise Sırrı Bey'in Ruslarla neden ortaklaşa hareket edilmediğine dair sorgulaması ve bunu katiyen bildiğine dair ifadeleri olmuştur :

“Sırrı Bey arkadaşımıza şimdi rica ediyorum, bunu katiyen bilebilmek için tarafeynden birinin nokta-i nazarı olmasıdır. Bizim nokta-i nazarımız diye telakki buyururlarsa, acaba böyle bir şey var da bizim dairemizden intişar mı etmiştir? Çok endişe ediyorum, bunu bilmek istiyorum. Yok mukabil taraftan yalnız Ruslardan kendilerine böyle bir serzenişte, şikayette bulundularsa onu da bilmiyorum”

Rauf Bey'in bu sözleri esnasında Erzurum mebusu Salih Efendi Sırrı Bey'i Bolşeviklikle itham etmişse de Rauf Bey hiç bir Türk'e hiç bir dindaşına, hiç bir arkadaşına ima yollu iğneleme yapmanın kendi ahlakı olmadığını ifade etmiştir. Rauf Bey daha sonra Sırrı Bey'in anlattığının aksine Rus hükümetiyle dostluğa önem verildiğini, konferansta da Ruslarla samimi bir şekilde temaslara devam edildiğini söylemiş, bunun iki tarafın birbirlerine arzularını kabul ettirmeleri demek olmadığını,

³⁴⁹ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1247.

³⁵⁰ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1247.

tarafların dostane bir şekilde münazara ettiğini ilave etmiş ve Sırrı Bey'in ifade ettiği gibi Rus murahhaslarının gücenmesi veya Türk murahhaslarından ayrılması gibi bir durum söz konusu olmadığını tekrar vurgulamıştır.

Rauf Bey Sırrı Bey'in Mudanya mukavelesiyle ortaya konan vaziyeti bozmanın doğru olup olmadığı noktasındaki sorusuna ise bunun cevabını Sırrı Bey'in vermesi gerektiği, zira Hariciye Vekaleti Vekili sıfatıyla kendisinin bu konuda gerekli açıklamaları yaptığı şeklinde cevap vermiştir³⁵¹.

Bu ifadelerin ardından söz alan Sırrı Bey Ruslarla işbirliği yapılmadığına dair kullandığı “katiyen biliyorum” sözünün Rauf Bey tarafından istismar edildiğini, Rauf Bey'in kendisinin (Sırrı Bey) bu sözün devamında sarf ettiği ve bu sözü anlama kavuşturan sözlerini okumayarak manayı yarım bıraktığını söylemiş ve konuya tekrar açıklık getirmeye çalışmıştır. Ruslarla işbirliği yapılmadığı yönündeki kanaatini basından edindiğini tekrarlayan Sırrı Bey gazeteleri okuyan herkesin aynı kanaate ulaşacağını belirtmiş ve Rauf Bey'in “*ya bizden çıkmıştır veyahut Ruslar tarafından söylenmiştir*” şeklindeki sözlerinin manasızlığını vurgulamıştır. Daha sonra Sırrı Bey İstanbul matbuatını okuyanlar Ruslarla ortak hareket edildiğini düşünüyorlarsa kendisinin hatasını kabul ve istifa edeceğini söylemiş ve Rauf Bey'e yönelik sert bir çıkış yapmıştır: “*Eğer siz benim bu sözümü gazeteden garı başka bir membadan aldıgıma kani iseniz ve bunu da ortaya koymazsanız Rauf Bey sizi Hamidiye süvarisi addetmem*”.

Bunun üzerine söz alan Rauf Bey sözlerinde bir itham olmadığını ve gayet açık olduğunu, bu hususta kati bir malumatın ya Türk hükümetinden ya da Ruslardan alınmış olması gerektiğini tekrarlamıştır. Sırrı Bey'in bu husustaki kati bilgiyi Türk Hükümeti'nden edinmiş olma ihtimalinin kendisine endişe verdiğini ve bunun gidermeyi amaçladığını, eğer değilse o zaman karşı taraftan (Rus) bunun nereden çıktığını söylemelerinin istirham edilmesi lüzumunu belirten Rauf Bey ortada Hamidiye kumandanlığına yakışmayacak bir durum olmadığını ve her şeyin gayet açık olduğunu ifade etmiştir³⁵².

³⁵¹ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1248.

³⁵² TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 28.1.1339, s. 1249.

Ruslarla ilişkiler noktasında Sırrı Bey'in haklı olduğunu söylemek mümkündür. Zira konferans esnasında Rus-Türk ilişkilerindeki soğukluk Rus basınına da yansımıştır. Rus basınındaki demeçlerinde Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ve Litvinov Ankara'yı Türk-Sovyet dayanışmasına gerekli önemi vermemekle itham ediyorlar ve Boğazlar meselesinde Moskova yerine İtilaf Devletleri'yle birlikte hareket ettiği için sert bir şekilde eleştiriyorlardı³⁵³. Bununla birlikte Rus Büyükelçisi Semyon Aralov da ilişkilerin gittikçe kötüleştiğini söylüyor, Türklerin artık elçiliğe neredeyse hiç uğramadığını belirterek bunun sorumlusu olarak da Rauf Bey'i gösteriyordu³⁵⁴.

Sırrı Bey'in Lozan Konferansı sırasında Türk ve Rus heyetleri arasındaki ilişkiye dair kanaatinin basın haricinde başka kaynaklardan da beslenip beslenmediği meselesi bir yana, bu dönemde Rus Büyükelçi Semyon Aralov ile olan ilişkisi dikkat çekicidir. Aralov net bir tarih vermemekle birlikte Lozan görüşmeleri esnasında Sırrı Bey'in kendisini ziyarete geldiğinden bahsetmektedir. Aralov'a göre Sırrı Bey Türk Hükümeti'nin Rusya ile olan ilişkilerini küstahça bulmaktaydı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'daki görüşmelerde işler kötüleşirse Rus Elçiliği'ne uğramasını beklemenin mümkün olduğunu ancak Ruslara karşı ne ölçüde nazik davranacağını kestiremediğini söylemişti. Eğer Aralov'un ifadelerini doğru kabul edecek olursak bu durum Sırrı Bey'in Türk-Rus ilişkileri ile ilgili Ruslardan şikayet almadığını ama kendisinin Türk Hükümeti'ni Ruslara şikayet ettiği gösterir³⁵⁵.

2.4.4. Görüşmelerin Kesilmesi

Lozan'da görüşmelerin kesilmesiyle birlikte Meclis'te tartışmalar iyice şiddetlenmiştir. Sırrı Bey de, Lozan'dan dönüşünün ardından İsmet Paşa'ya yönelik eleştirilerini sert bir şekilde ortaya koyacaktır.

İsmet Paşa Meclis'te 27 Şubat 1923 tarihli gizli celse görüşmelerinde Lozan Konferansı'na yönelik açıklamada bulunmuştur. Lozan'da Müttefiklerin ortaya

³⁵³ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 294.

³⁵⁴ Mihail Serafimoviç Meyer, Çeviri: Fatih Yapıcı, "Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk Rus İlişkileri", **Gazi Akademik Bakış**, C.3, Sayı 5, 2009, s. 262.

³⁵⁵ Semyon İvanoviç Aralov, Çeviren: Hasan Âli Ediz, **Bir Sovyet diplomatının Türkiye anıları (1922-1923)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 219-220.

koyduğu projenin bir kaç günden beri mütalaa edildiğini söyleyen ve konferansta bir sonuca vardırılamayan sınırlara, mali, iktisadi ve idari meselelere yönelik bir takım açıklamalarda bulunan İsmet Paşa, son durumda sulhun devam etmesi için ne yapılması gerektiğinin tetkik edilmesi gerektiğine, konferansın kesinti halinin devamının savaşın da devamına yol açabileceğine işaret etmiştir. Sınır meselelerine yönelik görüşmelerle ilgili bilgi veren İsmet Paşa Batı’da öncelikle 1913 sınırları üzerinde ısrar edildiğini, daha sonra yalnız Karaağaçla yetinilerek teklifin değiştirildiğini ancak bunun bile mümkün olmadığını ifade ederek İtilaf Devletleri’ne verilecek karşı teklifte her ne kadar milletin menfaati için önemli olsa da Misak-ı Milli’ye dahil olmayan Meriç nehrinin batısındaki araziden feragat etmeyi düşündüklerini söylemiştir. Musul meselesinin çözümünün ertelendiğini, bu meselenin bir sene içinde İngiltere ile Türkiye arasında halledilmesi, eğer bir mutabakata varılmazsa Milletler Cemiyeti’ne başvurulması şeklindeki bir çözümle Müttefiklerin görüşüne yaklaşmak istediklerini söylemişti. Türkiye’nin mevcut durumda kontrolü altında bulunmayan araziye geri almasının ancak savaşla mümkün olabileceğini söyleyen İsmet Paşa buna da Meclis’in karar vereceğini söylüyordu. Neticede İsmet Paşa Heyet-i Vekile’nin görüşünün arazi meselelerinde fedakârlık yapıp diğer meselelerde isteklerini kabul ettirmeye çalışmak olduğunu açıklıyor ve nihai kararın Meclis’e kaldığını, iki yoldan birinin seçilmesi gerektiğini belirtiyordu: Ya müttefiklerin projesi tamamen reddedilecekti ya da Meclis’in kararıyla bazı meselelerde fedakarlık yapılacak ve sulhun temini için çalışmaya devam edilecekti ³⁵⁶.

İsmet Paşa konuştuğu sırada Meclis’te Musul’un elden gittiği şeklinde sesler de yükselmişti. Sırrı Bey ise Müttefiklerin projesi ve onlara verilecek karşı proje hususunda Heyet-i Vekile’nin İsmet Paşa tarafından açıklanan yaklaşım biçimine Heyet-i Vekile’nin ittifakla mı karar verdiğini yoksa arada ihtilaf mı olduğunu sormuş, İsmet Paşa buna “Müttefikim efendim” şeklinde cevap vermiştir.

İsmet Paşa’nın ortaya koyduğu fikirler mebuslar tarafından eleştirilmiş ama özellikle Musul meselesi ile ilgili açıklamaları büyük bir memnuniyetsizliğe neden olmuştur³⁵⁷.

³⁵⁶ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1339 s. 1304-1305.

³⁵⁷ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1339, s. 1307-1309.

Bu eleştirilerin ardından Sırrı Bey de söz almış, senelerdir milletin uğrunda kan döktüğü, tek kelimesinden bile feragat edilemeyeceğini ilan ettikleri, mümkün olsa Arş-ı Ala'ya yazmak istedikleri, aleyhine fikir beyan edenleri idam ettikleri Misak-ı Milli'ye Heyet-i Murahhasa'nın ve Heyet-i Vekile'nin sadık olup olmadıklarının düşünülmesi gerektiğini söyleyerek radikal bir çıkış yapmıştır. Sırrı Bey Mudanya Konferansı'nda Müttefikler tarafından aldatılan zevatin bu sefer Lozan'a gittiğini ve orada da Misak-ı Milli'den feragat ettiklerini, Misak-ı Milli'nin çiğnendiğini, heba olduğunu, iptal ve battal edildiğini söylemiştir.

Sırrı Bey eleştirilerini iyice şiddetlendirerek Heyet-i Murahhasa'ya destek çıkması nedeniyle Heyet-i Vekile'nin mevkiini terk etmesi gerektiğini ancak ne Heyet-i Murahhasa'nın ne de Heyet-i Vekile'nin bunu lüzumlu görmeyerek gereğini yapmadıklarını, mebuslara düşen vazifenin onları düşürmek olduğunu, müzakerelere devam etmeden önce Heyet-i Vekile ve Heyet-i Murahhasa için güven oylamasına gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁵⁸.

Bu noktada Rauf Bey söz alarak İsmet Paşa'yı savunmaya ve ortaya koyduğu proje ile alakalı yanlış anlaşılmalara gidermeye çalışmış, ancak tartışmalar devam etmiştir³⁵⁹.

Rauf Bey'in açıklamalarının ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa mevcut kargaşayı gidermek adına bir açıklamada bulunmuştur. Öncelikle Meclis'i sükuta davet eden Paşa Heyet-i Murahhasa'nın ortaya koyduğu projenin ne olduğunu, Heyet-i Vekile ile Heyet-i Murahhasa arasında nasıl bir görüşme gerçekleştiğini ve sonuçta ne karar verildiğini açıklayarak, sonra tekrardan sulh talep edileceğini, hudut meselesinin ne şekilde halledileceği noktasında Heyet-i Vekile ile Heyet-i Murahhasa'nın ortak bir karar verdiğini ifade etmiştir. Bu karar üzerinde duran Mustafa Kemal Paşa, Karaağaç'tan vazgeçilmesi ve Musul meselesinin bir sene sonraya ertelenmesinin nedenlerini açıklamış, Musul meselesinin ertelenmesinin ondan vazgeçmek olmadığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa mevcut durumda Musul'u bugün talep etmenin savaş anlamına geleceğini ve bu noktada sadece İngilizlerle değil aynı zamanda Fransız, İtalyan ve Japonlar ve tüm dünya ile karşı

³⁵⁸ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1339, s. 1310.

³⁵⁹ TBMM GCZ, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1339, s. 1311-1316.

karşıya kalınacağını, ancak meselenin ertelenmesi halinde ise sadece İngilizlerle karşı karşıya kalınacağını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa işin askeri boyutuna da değinmiş, hemen Musul üzerine yürüyüp almanın mümkün olduğunu ancak işin bununla bitmeyeceğini, orada yeni bir cephe açılmış olacağını da eklemiştir³⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa Sırrı Bey'in Misak-ı Milli'nin çiğnendiğine yönelik açıklamalarına da cevap vermiş, Sırrı Bey'in Misak-ı Milli'nin ne olduğunu anlamadığını, Misak-ı Millinin hiç bir zaman kesin bir hudut çizmediğini belirtmiştir.

Bu açıklamaların ardından Sırrı Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında ilginç bir diyalog gerçekleşmiştir. Sırrı Bey, Paşa'nın Misak-ı Milli'yi anlamamış olduğu şeklindeki kendisine yönelik ifadelerine cevaben kendisinin bizzat Misak-ı Milli'yi yazanlardan olduğunu vurgulamıştır:

“Sırrı Bey: Paşa Hazretleri çok teşekkür ederim ki sözlerimi şayan-ı müdafaa buyurdunuz, anlamadığımı söylediniz. Misak-ı Millinin, bendeniz, mingayri haddim, muharrirlerindenim.

*Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok bela koydunuz. Yani bugün katiyeti ihlal eder sözlerden başka bir şey yapmadınız.*³⁶¹”

2.4.5: Ekalliyetler Meselesi

2 Mart 1923 tarihli gizli celsede Heyet-i Murahhasa mensubu Rıza Nur Bey Lozan Konferansı hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Rıza Nur Bey'in üzerinde durduğu konulardan biri olan ekalliyetler meselesine yönelik olarak Sırrı Bey bazı sorular yöneltmiştir.

Sırrı Bey Batı Trakya Müslümanlarının mübadele dışı bırakılmalarına, İstanbul Rumlarıyla muadil ve aynı muameleye tutulmaları açısından itiraz etmiştir. Misak-ı Milli'ye göre Batı Trakya Müslümanlarının kendi kaderlerini tayin edebileceklerini, ayrıca Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmış ve onların hukukunu kabul eden bir memleket olmadığını vurgulayan Sırrı Bey, bu sebeple Batı Trakya Müslümanlarının

³⁶⁰ **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1339, s. 1317-1318.

³⁶¹ Sırrı Bey Misak-ı Milli'yi imzalayanlar arasında yer almakla birlikte ayrıca Misak-ı Milli metnini hazırlayan heyette de yer almıştır. Kendi ifadesine göre Osmanlı Bankası Müdürü Halit Bey, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, kendisi ve üç diğer kişiden oluşan bir heyet Misak-ı Milli metnini hazırlamıştır. **TBMM GCZ**, D.1, C.3, İS.3, 27 Şubat 1338, s. 1319., **ATASE ATAZB**, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No:50-7, Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 60.

İstanbul Rumlarına muadil tutulmalarının Misak-ı Milli'ye aykırı olduğunu ifade etmiştir.

Rıza Nur Bey ise Batı Trakya Müslümanlarının mübadeleden hariç tutulmalarının orada kalmaları ve kaderlerini tayin etmeleri anlamına geldiğini, bunun da Misak-ı Milli'ye aykırı olmadığını belirtmiştir³⁶².

Bununla birlikte Sırrı Bey'in bir diğer itiraz noktası Hristiyanların özel günlerinde mahkemeye gidilememesi olmuştur. Rıza Nur Bey ise buna karşılık kabahatin kendilerinde değil Misak-ı Milli'de olduğunu, Misak-ı Milli bu hususta uluslararası anlaşmaları kabul ettiğinden durumun bu şekilde olduğunu söylemiştir. Bu noktada Sırrı ve Rıza Nur Beyler arasında Misak-ı Milli'de böyle bir maddenin olup olmadığı hakkında sonuç vermeyen bir tartışma yaşanmıştır³⁶³.

2.4.6. Mukabil Proje Tartışmaları

Lozan Konferansı'nın ikinci perdesi 23 Nisan 1923'te açıldıktan sonra Sırrı Bey Meclis'te en sert eleştirilerini 5 Mart 1923 tarihli gizli celsede yapacaktır. Lozan Konferansı'na sunulan mukabil sulh teklifi hakkında söz aldığı anda öncelikle görüşmelerin neden gizli yapıldığına yönelik şikayetini dile getirmiştir. Heyet-i Murahhasa'nın ve Heyet-i Vekile'nin beyanatları zaten basına yansıdığından ve milletten saklanacak da bir durum olmadığından görüşmelerin açık oturumda gerçekleşmesinde bir sakınca olmadığını savunuyordu.

Sırrı Bey'in bundan sonra söylediği şeyler ancak onun gerçek bir polemik müptelası olmasıyla açıklanabilecek türdendir. Sözlerine Lozan'da Heyet-i Murahhasa'nın Müttefiklere verdiği nota içeriğinin Heyet-i Vekile tarafından teyit edilmesini eleştirerek başlamıştır. Aslında Lozan'daki heyetin Ankara'daki hükümetle uzlaşısı içinde hareket ettiğini gösteren ve son derece doğal kabul edilmesi gereken bu durum Sırrı Bey'in bakış açısından o kadar da doğal ve masum değildir. Zira anlaşılan Sırrı Bey Heyet-i Murahhasa'nın yetkileri ve Heyet-i Vekile ile arasındaki ilişkinin niteliğine dair kafasında kendine göre bir tablo oluşturmuştur. Bu tabloda sürekli kafasına göre hareket eden ve Misak-ı Milli'den taviz verme hususunda bonkör bir

³⁶² TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 2.3.1339, s. 9-10.

³⁶³ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 2.3.1339, s. 11.

Heyet-i Murahhasa ve onun gayrimeşru faaliyetlerini engellemesi gereken ve her seferinde engelleyecekmiş gibi yapan ama neticede meşrulaştırarak suç ortağına dönüşen bir Heyet-i Vekile vardır. Bir başka açıdan bakıldığında ortada barış sürecine ve bu noktada alınacak kararlara hakim olması gereken Misak-ı Milli'nin muhafızı bir Meclis, Lozan'da Misak-ı Milli'yi tarumar eden bir heyet ve hükümette de Meclis'i oyalayıp Lozan'daki heyetin önünü açan işbirlikçi Vekiller vardır. Ama Sırrı Bey'in tablosunda Heyet-i Vekile bu pozisyonunu kimi zaman bir sır olarak görmekte ve güya saklamaya çalışmaktadır. Ve Sırrı Bey bu büyük sırrı çözen ve Meclis'e ifşa eden adamdır. Sırrı Bey'in konuşmaları ve yaklaşımları ancak bu tablo göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanmaktadır.

Meclis'te söylediklerine dönecek olursak; Sırrı Bey son dakikada Heyet-i Murahhasa tarafından verilen notanın Heyet-i Vekile'ce kabul edilmesinin hikmetinin ne olduğunu sormaktadır. Ardından da büyük bir oyunu açığa çıkarır bir edayla İsmet Paşa'ya bu notayı verme konusunda yetkisi olup olmadığını sorduğunu ve onun da barışı imzalamaya bile yetkisi olduğunu söylediğini hatırlatmıştır³⁶⁴.

Elbette Sırrı Bey'in nota üzerinde bu kadar durmasının sebebi onun Misak-ı Milli'ye aykırı olduğunu düşünmesindendir. Örneklerle hangi hususlarda Misak-ı Milli'ye aykırı hareket edildiğini ve ne hatalar yapıldığını açıklayan Sırrı Bey mevcut durumda sükût edilmesi halinde murahhasların meclis tarafından verilen yetki dairesinde hareket ettiklerini öne sürerek sorumluluğu Meclis'e yükleyeceklerini iddia etmekte, bu noktada Heyet-i Vekile'nin ve Heyet-i Murahhasa'nın hatalarına cevap verme işinin Meclis'e düştüğüne ve şimdi söz söylemenin tam zamanı olduğuna işaret etmektedir.

Sırrı Bey'e göre çözüm Heyet-i Murahhasa'nın görevden alınarak yeni bir heyetin teşkil edilmesi ve Heyet-i Vekile'nin de değiştirilmesidir³⁶⁵.

Sırrı Bey sözlerinin devamında Heyet-i Murahhasa'ya yönelik eleştirilerini sürdürürken kendisine Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından bir soru yöneltilmiştir. Hamdullah Suphi Bey Sırrı Bey'in Londra Konferansı'nda itilafnameyi imzalayarak getiren murahhaslardan olduğunu söylemesi üzerine (1921 yılı Şubat ve

³⁶⁴ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 107.

³⁶⁵ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 108.

Mart aylarında Londra’da gerçekleştirilen konferansa giden Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyeti Fransız, İtalyan ve İngiliz heyetleriyle ayrı ayrı anlaşmalar imzalamış ama bu anlaşmalar Misak-ı Milli’ye uygun olmadıkları gerekçesiyle Meclis tarafından onaylanmamıştı) Sırrı Bey kendisinin Londra Konferansı’nda murahhas değil, müşavir olarak bulunduğunu söylemiş, bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey bu sefer de neden istifa etmediğini sormuştur. Sırrı Bey ise onu da yaptığını ve konferansta cereyan eden tartışmaların Meclis açık oturumunda görüşülmesini talep ettiğini, bu hususta bir takrir de verdiğini ancak bunun kabul edilmediğini söylemiştir. Sırrı Bey Londra Konferansı’nda kendisini sorumlu mevkiye koyacak herhangi bir durum olmadığının altını çizirken eğer öyle bir durum olmuş olsa meseleyi Meclis’te tartışmaya açma talebinin kendisinden gelmesinin mantıksız olmuş olacağını söylemiştir. Sırrı Bey’in bu açıklamaları karşısında Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey ise Sırrı Bey’in konferans sonrası Meclis’e zamanında gelmediğini ve haftalarca ailesinin yanında kaldığını ifade etmiş, başka mebusların söze karışmasıyla Tunalı Hilmi Bey’in sözü arada kaynamış ve Sırrı Bey esas konuya dönerek buna her hangi bir cevap vermemiştir³⁶⁶.

Bundan sonra Sırrı Bey Lozan’da yapılan hataların üzerinde madde madde durmuştur. Öncelikle Karaağaç’tan feragat etme konusu üzerinde duran Sırrı Bey Karaağaç’ın Misak-ı Milli’ye dahil olduğunu, terkinin onun daha gerilerinde olan bölgelerin de (Batı Trakya) Yunanistan’a terki anlamına geldiğini ifade ederek Misak-ı Milli mefhumunun iptal edildiğini tekrar etmiştir.

Batı Trakya’da mukim Müslümanların kendi kaderlerini tayin etme hakkının insani bir hak olduğunu vurgulayan Sırrı Bey, Lozan’daki heyetin böyle bir haktan nasıl feragat ettiğini sormakta, bu durumun söz konusu hakkın sadece Hristiyanlara mahsus olduğunu gösterdiğini ve Müslümanların bu haktan mahrum bırakılması demek olduğunu söylemiştir³⁶⁷.

Sırrı Bey Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi çerçevesinde Suriye sınırını değerlendirirken, bu itilafname ahkâmının Lozan Antlaşması’na konularak uluslararası bir hale getirildiğinden yakınmış, zamanında kendisinin Fransızlarla böyle

³⁶⁶ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 109-110.

³⁶⁷ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3 5.3.1339, s. 110.

bir antlaşma yapılmaması gerektiğini zira bunun Suriye'nin hakimiyetinin Fransa'ya devri anlamına geleceğini söylediğini ancak Hariciye Vekili'nin böyle bir durum olmayacağını temin ettiğini ifade etmiştir³⁶⁸. Sırrı Bey ikazlarına rağmen Suriye İtilafnamesi'nin barış antlaşmasına konulduğunu ve Suriye'nin böylece baştan sona Fransız sömürgesi haline geldiğini de eklemiştir. Suriye İtilafnamesi yapıldığı esnada Suriye ile anavatan arasında kalan ve “Eski Türkistan” namıyla bilinen bölgenin Türklere iltihak edeceğine dair bir teminat verildiğini ve bu itilafnamenin geçici olduğunun söylenildiğini de ifade eden Sırrı Bey o bölgede kalan halkın düşman eline bırakılmış olduğunu ve bu hususun daha önce de protesto edildiğini de ilave etmiştir³⁶⁹. Sırrı Bey Antakya ahalisinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığının da altını çizmiştir³⁷⁰.

Sırrı Bey Irak sınırlarına dair konuşmasında ise daha önce de kullandığı argümanları öne sürerek Musul'daki Türk ve Kürt çoğunluk sebebiyle bölgenin Türkiye'yi tamamlayan bir parça olduğunu ve bu noktada Misak-ı Milli'ye aykırı hareket edildiğini vurgulamış, bu esnada araya giren Ergani mebusu Emin Bey'in “Musul'u satıyorlar” demesi üzerine Meclis'te büyük bir tartışma çıkmış ve bu yüzden celse tatil edilmiştir³⁷¹.

Celsenin tekrar açıldığında Sırrı Bey Musul'a yönelik açıklamalarına devam etmiş, İngilizlerin Musul'da kukla bir Kürt hükümeti teşkil etmek istediklerini, daha sonra İran ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerin de bu hükümete iltihaklarına çalışacakları uyarısında bulunmuştur. Sırrı Bey'e göre böyle bir durumda hem İran hem Türkiye zaafa düşecek, İngilizlerin bölgede kuvvetli bir İslam hükümeti bulunmamasına yönelik gayesinin gerçekleşmesi de kolaylaşacaktı³⁷².

Daha sonra sözü Adalar meselesine getiren Sırrı Bey Adaların Anadolu'nun bir parçası olduğu şeklindeki daha önce de dile getirdiği yaklaşımını tekrarlamış ve bu

³⁶⁸ Sırrı Bey'in Ankara İtilafnamesine yönelik itirazlarını 15 madde halinde ele alarak yaptığı konuşması için bakınız: **TBMM ZC**, D.1, C.2, İ.2, 13.10.1337, s. 303-304.

³⁶⁹ Sırrı Bey 4 Ocak 1923 Tarihinde bu hususta bir takrir vermiştir. Antakya havalisinden aldığı telgrafi mecliste okuyan Sırrı Bey Fransızların bölgeye yerleştirdikleri Rum, Ermeni ve Alevilerden oluşan intikam kıtaları aracılığıyla burada yaşayan Türkleri katlettiklerini söylemektedir. Sırrı Bey bu telgrafın Lozan'daki heyete gönderilmesini ve buna göre hareket edilmesini talep etmiştir. **TBMM ZC**, D.1, C.26, İS.3, 4.1.1339, s. 175-176.

³⁷⁰ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3 5.3.1339, s. 111.

³⁷¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3 5.3.1339, s. 111.

³⁷² **TBMM GCZ**, D. 1, C.4, İS. 3, 5.3.1339, s. 112.

derece önemli toprakların İtalyanlara ve Yunanlara verilmesinin Anadolu'nun istikbalini tehlikeye attığını ifade etmiştir. Oniki Ada'nın Trablusgarp savaşı sonucu İtalyanlara verildiğini ancak bunların İtalyanlarca ilhak edilmediğini zira hukuken Türkiye'ye ait olduğunu öne süren Sırrı Bey, bu adaların Lozan'da yapılan antlaşmayla Türklere iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Oniki Ada'nın peşkeş çekildiğini söyleyen Sırrı Bey Sevr Antlaşması'yla kendilerine bırakılan Çanakkale Boğazı'na yakın iki adanın ³⁷³ Lozan Antlaşması'nda da Türklere bırakıldığını ancak bu sefer adalara muhtariyet verildiğini ve bunun da murahhaslarca kabul edildiğini iddia etmiştir³⁷⁴.

Sırrı Bey Türklerden ayrılan arazilerin durumu hakkında ileride verilecek kararların Türkiye tarafından peşinen kabul edilmesine dair maddeyi de kıyasıya eleştirmiş, böylece İslam memleketlerinin Avrupalı devletler tarafından ilhak edilebilecek konuma getirildiğini ve hususta da murahhasların herhangi bir itirazda bulunmadığını söylemiştir. Sırrı Bey'e göre Misak-ı Milli mucibince buraların geleceğinin, üzerinde yaşayan Müslüman çoğunluğun reyine bırakılmasında ısrar edilseydi ve bu bir İslam tezi olarak ortaya konuşmuş olsa idi, o zaman Müslümanların büyük bir desteğine sahip olunacak ve kuvvet kazanılacaktı³⁷⁵.

Kendi memleketi olan Kıbrıs ile ilgili konuşmasında ise adanın bahşış olarak verilen memleketlerden biri olduğunu söylemiştir. Adanın dörtte birinin Müslüman olduğunu ve hem sayıca az olmalarına hem de Rum ve İngiliz baskısı altında yaşamalarına rağmen bunların Milli Mücadele'ye verdikleri desteği vurgulayan Sırrı Bey en azından burada yaşayan Müslümanların hukukunu temin edecek bir maddenin antlaşmaya konulmamasından yakınmakta ve hiç olmazsa üçüncü bir devlete, yani Yunanistan'a verilmesini engelleyecek bir madde koydurmayı bile düşünemeyen Heyet-i Murahhasa'ya veryansın etmekteydi.³⁷⁶

³⁷³ Sırrı Bey'in bu husustaki mukayesesi yanlıştır. Sevr antlaşmasının 84. maddesine göre Türkiye bahsi geçen iki ada olan İmroz ve Bozcaada üzerindeki haklarından Yunanistan yararına vazgeçecektir. Esra Baş, "Cumhuriyet Döneminde Gökçeada ve Bozcaada Rumları", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 20

³⁷⁴ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 113.

³⁷⁵ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 114.

³⁷⁶ Aslında Sırrı Bey bu hususta Paris Barış Konferansı'na giden Tefik Paşa'ya bir dilekçe vermişti. Dilekçenin birinci maddesinde İngilizlerin adayı herhangi bir sebepten dolayı elinde tutmaya gerek görmeyecek olması halinde adayı üçüncü bir devlete devretmeyerek, adanın yasal sahibi Osmanlı

Sırrı Bey Türk hükümeti ve memurlarının, Türkiye’den ayrılan ve antlaşmada imzası bulunan hükümetlerden birinin egemenliği veya himayesinde altında bulunan topraklar ahalisi üzerinde siyasi, adli ve idari hiçbir kuvvet ve hakk-ı kaza kullanamayacaklarına dair taslaktaki 25. maddenin 1 ve 2. fıkralarının, Türkler kendilerinden ayrılan topraklar üzerinde zaten egemenlik iddia edemeyeceklerine göre, tamamen Türklerin diğer memleketlerdeki Müslümanlarla bağlarını koparmak ve bunlar üzerinde halifenin hukukunu yok etmek üzere tasarlandığını ileri sürmüştür. Sırrı Bey bu hükümleri kabul etmenin halifenin hukukundan feragat anlamını taşıdığını, buna ise halifenin kendisi dışında hiç kimsenin hakkı olmadığını, dolayısıyla Meclis’in kendi yetki alanı dışında kalan bu hükümleri kabul etmesinin mümkün olmadığını ileri sürmekteydi.

Sırrı Bey için en can alıcı maddelerden biri de Çanakkale Boğazı’nda mezarlık olarak Anzak arazisi adı altında bir arazinin İngilizlere bırakılmasıydı. Meseleyi İngilizlerin stratejik geçit noktalarında egemenlik tesis etme siyasetiyle bağlantılandıran Sırrı Bey, İngilizlere verilen bu arazinin yine Akdeniz girişinde İngiliz egemenliği altında bulunan Cebelitarık’tan sekiz kat büyük olduğunu vurgulayarak İngilizlerin gelecekte burayı tahkim ederek bir üsse dönüştürmeleri tehlikesine dikkat çekmiş ve İngilizlerin ayaklarını oraya atmalarına mani olunması gerektiğini ifade etmiştir³⁷⁷.

Sırrı Bey tazminat meselesine de değinerek Türk topraklarında yenildikleri için Yunanlardan iki kat tazminat talep edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yunanların İngiliz, Fransız ve İtalyanların yolladığı bir jandarma müfrezesi olduğunu, bu sebeple bu milletler herhangi bir tazminat talebinde bulunuyorlarsa önce Yunanların tazminatını Türklere ödemeleri gerektiğini söyleyen Sırrı Bey Heyet-i Murahhasa’nın bu noktayı da gündeme getirmediği eleştirisinde bulunmuştur³⁷⁸.

İmparatorluğuna devredeceğinin ilan edilip onaylanması gerektiği ifade edilmişti. Sırrı Bey yıllar sonra verdiği bir röportajda Lozan görüşmeleri esnasında İsmet Paşa ile özel olarak Kıbrıs meselesini görüştüğünü ve daha önce Kıbrıs ile alakalı Tefik Paşa’ya verdiği dilekçeye benzer bir dilekçe verdiğini söylemektedir. Sırrı Bey İsmet Paşa’dan bu dilekçeye yönelik düşüncelerini söylemesini istemiş, İsmet Paşa ise Sırrı Bey’in Kıbrıs için düşündüklerinin “Hayal-i Muhal” olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey İsmet Paşa’nın konuşmasının devamında Kıbrıs’ta yaşayan üç beş Türk için böyle taleplerde bulunarak komik duruma düşemeyeceğini söylediğini ifade etmiştir. Özker Yaşın, **a.g.e.**, s. 525-527.

³⁷⁷ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 116-117.

³⁷⁸ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 117.

Konuşmasının sonuna gelirken Sırrı Bey eldeki taslak metni kendi bakış açısından şöyle tanımlamıştır:

“Bu kitapla ne kadar tashih ediliyorsa edilsin elde edilen netice, şiar-ı dinisini gaip etmiş, şiarı dinisini terk etmiş; tebea namı altında hıristiyanların taazzuv siyasetini kabul etmiş, bazı uhud-i istiklâli teahhüt edilmiş ve fakat istikbali tehlike altında malen zayıf bir Türkiye. İşte bize verilen ahitname ancak memleketi bu halde gösterir efendiler. Başka vasfı yoktur. Allah beni... (Bu sırada Kayseri mebusu Osman Bey araya girerek “Bir zait işareti çek üzerine” demiştir) Allah beni böyle ahitnameye muvafakat etmekten esirgesin. (Âmin sesleri)”

Sırrı Bey bundan sonra kendince Meclis’in izlemesi gereken yolu tarif etmiştir. Öncelikle barış antlaşmasının onaylanmasıyla Meclis’teki vazifelerinin son bulacağını hatırlatan Sırrı Bey, bu metni onayladıkları takdirde yanlarına döndükleri müvekkillerinin yani milletin yüzüne bakamayacaklarını ifade etmiştir. Böyle bir durum ortaya çıkmaması için tek yol milletin karşısına çıkıp işin siyasi kısmını başaramadıklarını itiraf ederek seçimlere gitmek ve barış antlaşmasını onaylama işini millete Misak-ı Milli’yi gerçekleştirme ahdinde bulunmamış olan yeni Meclis’e bırakmaktı. Sırrı Bey’in milletin karşısına geçip söylenmesi gereken şeylere dair ifadeleri bir hayli çarpıcı olduğundan aynen aktarıyoruz:

“Ey muhterem millet, bizi şu maksat için intihap ederek buraya gönderdiniz ve 'biz elimizden geldiği kadar sizin kanınızı akıttık, çeşme suları gibi milletin kanı aktı ve buna mukabil hakikaten semalara kadar âbideler dikmeye lâayık zaferler meydana getirdik. Buna şüphe yok. Fakat, siyasî cihetini idareye kafamız müsaade etmiyor. Zorla değil ya. (Bravo) Bunun siyasî cihetini idare etmek harp sahasında husule getirdiğiniz zaferin şaniyle münasip bir şey vücade getirmeye, kafamız kifayet etmiyor. Eğer bu kifayetsizliğe - bunu nefsimi izafe ederek söylüyorum - sana verdiğim ahitten hânis olarak, senin esaretini tasdik etmek, senin kardeşlerini hıristiyanlığın esaretine vermek için bunu imza etmiş olsaydım, sana hiyanet etmiş olacaktım. İşte bu dakikada aczimi anlamıyorum. Aczimi itiraf ediyorum. Sana hiyanet edemem. Onun için sen gel. İşte mes'elenin safahatı. Bu safahata göre bir karar vermek için tekrar ikinci bir surette reyini göster. (Bravo, alkışlar) (Yeni intihap sesleri) Reyini göster. Eğer daha evvel beni yeminimle bağladığın misakı milliden fedakârlık etmek zamanı gelmiş ise,

onu ahit ile sana bağlanmayan ikinci bir Meclis yapsın demeliyiz. (Kendi reyimizle olamaz, olur sadaları)"...“...Arkadaşlar, işte bunu böyle söylemeliyiz. Milleti ahvalden haberdar etmeliyiz. Şerait-i cedide dairesinde intihabat yapılsın ve burada bir Meclis teşekkül etsin. Eğer bu fedakarlıkları da yapamazsak... Efendiler yaparız. (Hay Hay sesleri).”³⁷⁹”

Sırrı Bey’in bu sözleri karşısında Rauf Bey hükümeti temsilen söz almıştır. Öncelikle Sırrı Bey’den önce söz alan Hüseyin Avni Bey’in eleştirilerini yanıtlayan Rauf Bey ardından Sırrı Bey’in eleştirilerine cevap vermiştir. Sırrı Bey’in Heyet-i Murahhasa ile Heyet-i Vekile arasındaki fikir birliğini eleştirmesine değinen Rauf Bey, Heyet-i Murahhasa’nın fikrine iştirak etmemelerinin söz konusu olmayacağını, zira önemli olanın fikrin kime ait olduğundan çok vatanın menfaatine uygunluğu olduğunu ifade etmiş ve aylardır temaslarda bulunan ve müzakereleri yürütenlerin murahhaslar olduğuna dikkat çekerek onların ilettiği bilgileri kendi değerlendirmelerine tabi tuttukten sonra Heyet-i Murahhasa’nın fikrine iştirak ettiklerini vurgulamıştır.³⁸⁰

Batı Trakya meselesinde Sırrı Bey’in anlattığı gibi Misak-ı Milli’ye aykırı bir durumun söz konusu olmadığını belirten Rauf Bey’in “...Halbuki Batı Trakya’dakiler Ustruma ile mübadele edilmek üzere hicrete tabidir...”³⁸¹ sözlerinden pek bir şey anlaşılmıyor. Ancak Lozan’daki mübadele müzakerelerine bakıldığında Rıza Nur Bey’in Mesta-Ustrumca arasında mukim Ustrumca vadisi Müslümanlarını, bu bölgenin de coğrafi olarak Batı Trakya’ya dahil olduğu argümanı ile mübadele dışı bırakmaya çalıştığı görülür. Ancak neticede Rıza Nur Bey ısrarından vazgeçecek ve Utrumca vadisi Müslümanları mübadeleye dahil edilecektir.³⁸² Rauf Bey Ustrumca vadisinin Batı Trakya’ya dahil olup olmadığının belirsizliğini ve dolayısıyla Misak-ı Milli’ye aykırı bir durum olmadığını anlatmak için coğrafya bilgisinin az olduğunu söyleyerek Batı Trakya tabirinin Balkan Harbi’nden sonra ortaya çıktığını, bu noktada Batı Trakya hududunun neresi olduğunu sorgulamak, bunun da coğrafyacılar tarafından tespit edilmesi gerektiğini söylemiş, buna karşılık Sırrı Bey ise kendisinin

³⁷⁹ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 117-118.

³⁸⁰ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 120.

³⁸¹ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 121.

³⁸² Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, 4 Cilt, C. 1, çev. Seha L. Meray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 493, 902, 942-945, 949, 953, 967, 974-975, 990.

coğrafya mütehassısı olarak bunları söylediğini ifade etmiştir. Bu noktada Rauf Bey o dakika Meclis'te Misak-ı Milli'nin önemi vurgulayan Sırrı Bey'in de içinde bulunduğu Heyet-i Murahhasa'nın³⁸³ Londra Konferansı'nda Batı ve Doğu Trakya'da ve İzmir'de plebisit teklif ettiklerini hatırlatmış ve Sırrı Bey'in çelişkili tavrını eleştirmiştir³⁸⁴.

Aslında Batı Trakya Müslümanları hakkında yapılan bu tartışmaların, yakından bakıldığında oldukça absürt olduğu görülür. Rauf Bey ile Rıza Nur Bey başka, Sırrı Bey bambaşka bir şeyden bahsetmektedirler ve Rauf ve Rıza Nur Beylerin verdiği cevapların Sırrı Bey'in kastettiği manayla hiçbir ilgisi yoktur. Sırrı Bey'in bahsettiği şey Batı Trakya Müslümanlarının mübadeleye tabi olup olmamaları değil (ki olmadıklarını elbette biliyordu) mübadele anlaşmasında konu edilmiş olmalarıydı. Sırrı Bey meseleye Misak-ı Milli açısından bakarak Batı Trakya Müslümanlarının plebisitle kendi kararlarını vermeleri gerektiğini vurguluyor, İstanbul Rumlarına bedel yerlerinde kalmalarının söz konusu edilmesinin ise nasıl İstanbul Türk hakimiyetindeyse Batı Trakya'nın da Yunanistan hakimiyetinde olduğunun kabulü anlamına geleceği uyarısını yapıyordu. Halbuki Rauf Bey ve Rıza Nur Beylerin verdiği cevaplar sanki Sırrı Bey'in itirazı Batı Trakya Müslümanlarının mübadeleye tabi olduğunu zannetmesinin bir ürünüymüşçesine verilmişti ve sürekli bunun vaki olmadığını, Batı Trakya Müslümanlarının yerlerinde kaldıkları ama sadece coğrafi olarak Batı Trakya'ya dahil olup olmadığı tartışmalı Ustrumca Müslümanlarının mübadeleye dahil edildiğini tekrarlayıp durmuşlardır. Şu veya bu sebepten Sırrı Bey'in meseleyi uzatmadığı görülüyor.

Meclis'teki tartışmalara dönecek olursak; Sırrı Bey'in Türkiye dışında kalan Müslümanların ihmal edildiğine yönelik ifadelerine karşı çıkan Rauf Bey bu ülkelerin mukadderatlarını kendilerine terk ettiklerini ancak bu memleketlerin bağımsızlıklarının devamı için harp etmek gerektiğini, nitekim bu ülkelerden birinin (Suriye) bağımsızlık ilan etmesinin ardından Fransız işgaline uğradığını ifade etmiş ve Sırrı Bey'e hitaben Fransızları buradan çıkarmak niyetinde olup olmadıklarını sormuş, bunun üzerine Sırrı Bey böyle bir şey söyleyen olmadığını ifade ederek gıyabında ne söylenirse kabul ettiğini söyleyip Meclis salonunu terk etmiştir³⁸⁵.

³⁸³ İleride de bahsedileceği üzere Sırrı Bey konferansa murahhas değil, müşavir sıfatıyla gitmiştir.

³⁸⁴ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 121.

³⁸⁵ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 122.

Sırrı Bey'in salonu terk etmesinin ardından eleştirilerine cevap vermeye devam eden Rauf Bey Antakya'nın Fransızlara terk edilmesi, Musul meselesi gibi konular üzerinde durarak Sırrı Bey'in tasvir ettiği şekilde bir durum olmadığını izah etmiştir.

Yine aynı şekilde Adalar meselesinde de Sırrı Bey'in eleştirilerini yanıtlayan Rauf Bey Kıbrıs'la alakalı olarak ilginç bir yaklaşımda bulunmuştur. Sırrı Bey'in adanın daha sonra Yunanlılara verilmeyip mutlaka İngilizlerin elinde kalması gerektiğini söylediğini iddia eden³⁸⁶ Rauf Bey adanın zaten elimizden çıkarak "gavur eline geçtikten sonra" hangisinin elinde kalacağını tartışmanın anlamlı olmadığını ileri sürmüştür³⁸⁷. Oniki Ada ile alakalı olarak ise her ne kadar Uşi Antlaşması Oniki Ada'yı İtalyanlara vermiyorsa da İtalyanların I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı harbe girmesiyle bu antlaşmanın geçerliliğini yitirdiğini, o dakikadan sonra kim kazanırsa onun olacağını ve İtalyanların da galipler safında olarak Oniki Ada bizimdir dediklerini ifade ederek artık söz konusu adaları almanın tek yolunun yeni bir antlaşma olabileceğini (yani mevcut durumda söz konusu olmadığını) ifade etmiştir³⁸⁸.

Rauf Bey Sırrı Bey'in İslam alemiyle alakanın koparıldığına yönelik eleştirilerine de değinmiş ve bu memleketlerin mukadderatlarının kendilerine bırakıldığını tekrar etmiştir. Sırrı Bey'in "bunun üzerine oynaya idik, İslamlar galeyana gelir, biz de kazanırdık" dediğini söyleyerek (Sırrı Bey aslında "kazanırdık" değil "kuvvet kazanırdık" demişti)bunun Müslümanların kanını boş yere dökmek olacağını ve neyi kazanacaklarını anlayamadığını ifade etmiştir³⁸⁹.

Rauf Bey İngilizlere verilen arazi üzerine yaptığı açıklamada ise bunun mezarlık arazisi olduğunu vurgulamış, İngilizlerin buraya asker çıkarmak için zaten bu araziye ihtiyacı olmadığını, donanmasının buna yeterli olduğunu ifade etmiştir³⁹⁰.

³⁸⁶ Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ise buna itiraz ederek Sırrı Bey'in böyle bir ifadede bulunmadığını söylemiştir.

³⁸⁷ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 123.

³⁸⁸ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 123.

³⁸⁹ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 124.

³⁹⁰ Her ne kadar Rauf Bey bölgenin bir mezarlık arazisi olduğunu söylese de Lozan görüşmelerinde iş farklı bir boyut almıştı. İngilizlerin mezarlıklara yönelik talebi karşısında İsmet Paşa da bölgenin askeri hareket için kullanılabilceğini sezmekteydi ve anlaşmada bölgenin askeri amaçlarla kullanılmayacağına dair bir madde bulundurulmuştu. Lakin buna rağmen stratejik bir hata yaparak bölgedeki mezarlıkların gayrimeşru bir şekilde inşa edilmiş olmasına rağmen bu arazinin savaş sonrası Osmanlı hükümeti tarafından İngilizlere tahsis edildiğini varsayarak bölgedeki mezarlıkların statüsünü Lozan'da onayladılar. Halbuki bölgedeki mezar inşasına Osmanlı hükümetinin onayı söz konusu değildi. Bu durum Türkiye'nin bölgedeki askeri faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açacaktır. 1. Dünya

Rauf Bey ayrıca Yunanistan'dan tamirat istenmediği eleştirisine de itiraz etmiş, bunun muahdede yer aldığını söylemiştir³⁹¹.

Sırrı Bey kısa bir süre sonra salona geri dönmüştür. Rauf Bey Sırrı Bey'in hükümeti dinsizlikle itham ettiğini söylemesi üzerine iki taraf arasında bir tartışma çıkmış, Rauf Bey sözlerini düzeltmesini isteyince Sırrı Bey Rauf Bey'in mugalata ettiğini söylemiştir³⁹².

Rauf Bey Sırrı Bey'in seçime gitme önerisini ise sorumluluktan kaçmak, süreci uzatarak belirsizliğe ve ordunun zaafına yol açmak gibi argümanlarla çürütmeye çalışmıştır³⁹³.

Meclis'te müzakereler bir süre daha devam ettikten sonra Sırrı Bey Meclis riyasetine "Misak-ı Milli haricinde müzakereye salahiyetimiz olmadığından keyfiyetin milletin âra-yı umumiyesine arzını teklif ederim" şeklinde bir takrir vermiştir³⁹⁴.

Sırrı Bey'in Lozan görüşmeleri esnasındaki eleştirilerinin pek çok açıdan tetkik edilmesi gerekmektedir. Öncelikle Sırrı Bey'in görüşmeler esnasında zaman zaman son derece radikalleşen söylemlerinin³⁹⁵ hükümeti epey zor duruma soktuğunu söylemek mümkündür. Hıfzı Topuz'un Sırrı Bey'den aktardığına göre Lozan müzakerelerine verilen ara sebebiyle İsmet Paşanın Türkiye'de bulunduğu sırada Sırrı Bey'in yaptığı eleştiriler Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini yanına çağırarak imzalaması için eline bir tutanak vermesine ve ikilinin arasında aşağıdaki diyalogun geçmesine sebep olmuştur:

"Sırrı, sen dün bazı tenkitlerde bulundun, fakat biliyorsun, durum nazik. Tenkitlerini geri al ve şunu imzala" diye bana bir tutanak uzattı.

"Paşam, dedim, dün benim tenkitlerime cevap verilmedi. Eğer şimdi bu tutanağı imzalayacak olursam sahtekar mevkiine düşmüş olmaz mıyım?"

savaşından Lozan'a bölgedeki mezarlıkların statüsü ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımada'sında İtilaf Blok'una ait harp mezarlıklarının inşası ve statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.28, Sayı:84, 2012, s. 57-101.

³⁹¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 124.

³⁹² **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 125.

³⁹³ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 125.

³⁹⁴ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 5.3.1339, s. 141.

³⁹⁵ Emin Erkul hatıralarında Sırrı Bey'in İsmet Paşa'ya yönelik eleştirileri esnasında İsmet Paşa'yı İstiklal Mahkemesinde yargılayarak astırmak istediğini söylediğini ifade etmiştir. Umut Dere, Operatör Emin (Erkul) Bey'in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2018, s. 122.

*“Gazi sert bir ifadeyle yüzüme baktı ve ‘Sen bu memlekete müfit (faydalı) olamayacaksın Sırrı!’ dedi.”*³⁹⁶

Görüldüğü üzere Sırrı Bey’in muhalefeti epey etkili olmuş olacak ki Mustafa Kemal Paşa bizzat Sırrı Bey’den böyle bir talepte bulunmuştu.

Bu noktada sorulması gereken soru Sırrı Bey’in eleştirilerinde ne kadar samimi olduğudur. Zira Lozan meselesi İkinci Grup’un hükümete karşı muhalefetine kullanabileceği önemli bir araç haline gelmiştir. Hükümetin görüşmeler esnasında Meclis’e yaptığı açıklamalarının yetersizliği de bu noktada etkili olmuştur³⁹⁷. İkinci Grup’un programının en önemli amaçlarından biri Misak-ı Milli hedeflerini elde etmektir ve hükümetin Misak-ı Milli’den vereceği her taviz İkinci Grup üyeleri için tepe tepe kullanabilecekleri bir malzeme anlamına geliyordu. Zaten böyle olmuş ve Lozan görüşmelerinde Misak-ı Milli’den verilen bir takım tavizler İkinci Grup’a hükümete karşı oldukça geniş bir siyasi manevra sahası sağlamıştır. İhsan Şerif Kaymaz bu noktada İkinci Grup’un bu durumdan iktidar mücadelesi adına faydalandıklarını, ne var ki örgütlü ve programlı hareket etmediklerini ifade etmektedir³⁹⁸.

Bir bütün olarak İkinci Grup’un yaptığı muhalefetin samimiyetini sorgulamayı bir kenara bırakıp Sırrı Bey’e dönecek olursak ilkin belki de şu tespit yapılabilir: Sırrı Bey daha konferans başlamadan önce üzerinde durulması gereken önemli hususları tek tek sıralamış, görüşmeler süresince de bunları kararlı bir şekilde savunmaya devam etmiştir. Sırrı Bey konferansa giden heyetten beklentilerini ortaya koyarken, bunları büyük ölçüde Misak-ı Milli prensiplerine dayandırmış, Konferansa verilen aranın ardından İsmet Paşa’nın tekrar Lozan’a gitmesini müteakip yaptığı eleştirileri de yine aynı prensiplere dayandırmıştır.

Günümüz penceresinden bakıldığında Sırrı Bey’in özellikle sınırlara yönelik eleştirilerinde önemli noktalara değindiği görülür. Ancak konferansın gerçekleştiği

³⁹⁶ Hıfzı Topuz, **Bana Atatürk’ü Anlattılar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2022, s. 61.

³⁹⁷ Ali Fuat Cebesoy İsmet Paşa’nın mukabil proje üzerine yaptığı açıklamalar esnasında meclisin konu hakkında yeterince aydınlatılmadığından bahsetmektedir. Ortada müttefiklerin yanlış tercüme edilmiş projesinden başka yazılı bir şey olmadığını da ayrıca eklemektedir. Bununla birlikte İsmet Paşa’nın meseleye yönelik açıklamalarının kısa ve ayrıntılardan mahrum oluşu ve mesele ile alakalı vekillerin de o anda orada bulunmamış olması Lozan görüşmelerine yeterli ehemmiyetin verilmediği izlenimini yaratmıştır. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a**, C.1, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 269.

³⁹⁸ Umut Dere, **a.g.t.**, s. 122. İhsan Şerif Kaymaz, **a.g.e.**, 290.

konjonktür Sırrı Bey'in beklentilerinin gerçekleşmesine büyük bir engel teşkil etmekteydi³⁹⁹. Ayrıca Sırrı Bey'in kimi eleştirileri gayet makul kabul edilebilirse de sunduğu çözüm önerileri sınırlıdır. Öte yandan Sırrı Bey'in, üzerinde bu kadar hassasiyetle durduğu Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Batum'un Moskova Antlaşması'yla Gürcülere bırakılmasını hiç gündeme getirmemiş olması da ilginçtir⁴⁰⁰.

6 Mart 1923 tarihli oturumda okunan takrirlerin üçünde Sırrı Bey'in imzası vardır. Bunlardan ilki azınlıklara ve yabancı tebaaya verilen hakların memleketin kolonize edilmesiyle sonuçlanacağını, mali ve iktisadi hükümlerin ülkenin ilerlemesine mani olup onu iflasa sürükleyeceğini, Heyet- Murahhasa'nın resmi bir sıfatı kalmadığını, Yunanistan'dan tazminat alınması ve Türkiye'nin borç ödeme koşullarının hafifletilmesi gerektiğini, Türkiye'nin hayat hakkını ve istiklali garanti altına alınmadan fedakârlık yapılamayacağını ve esasa ait meselelerin muallakta bırakılmaması gerektiğini ifade eden Sivas mebusu Vasıf Bey'in verdiği 54 imzalı takrirdi. Sırrı Bey'in de aralarında olduğu 16 mebusun imzasını taşıyan ikinci takrir de genel olarak başta iktisadi ve mali meselelerle Musul olmak üzere hiçbir meseleyi muallakta bırakmayacak, Türkiye'nin şeref ve istiklaline uygun kati ve nihai bir barışın akdedilmesi hedefiyle Lozan müzakerelerine devam edilmesine yönelikti. Son takrir ise Sırrı Bey'in bir gün önce verdiği "Misak-ı Milli haricinde müzakereye salahiyetimiz olmadığından keyfiyetin milletin âra-yı umumiyesine arzını teklif ederim" şeklindeki takririn tekrarıydı ve yine sadece Sırrı Bey'in imzasını taşıyordu.⁴⁰¹. Ancak sonuçta Meclis, Sırrı Bey'in de imzasını taşıyan takrirleri değil Saruhan Mebusu Reşat Bey'in verdiği 128 imzalı takriri, Birinci Grup üyelerinin

³⁹⁹ Örneğin Sırrı Bey'in ısrarla üzerinde durduğu Musul Meselesinde Türk heyetinin tüm ısrarlarına rağmen İngilizlerin Musul'u terk etmeye niyeti yoktu. Musul meselesi Lozan'a giden heyete verilen direktiflerde kapitülasyonlar ya da Ermeni yurdu meselesinden farklı olarak pazarlığa açıktı ve bir takım tavizler verilebilirdi. Buna rağmen Musul Meselesinde İsmet Paşa'nın koyduğu direnci inkâr etmek doğru değildir. İsmet Paşa aynı Sırrı Bey'in de üzerinde durduğu üzere Türklerin ve Kürtlerin birbirinden ayrılamayacağı ve Musul'da Arap nüfusunun azlığı tezini öne sürerek Musul'un Türklere bırakılması gerektiğini savunsa da de bunun Lord Curzon açısından kabul edilebilir bir yanı bulunmamaktaydı. Bununla birlikte İtalyan ve Japon delegeleri bile Musul meselesinin milletler cemiyetine havale edilmesinden yanaydı. İhsan Şerif Kaymaz **a.g.e.**, 238. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2018, s. 343-375.

⁴⁰⁰ Bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir, Sırrı Bey Batum'un geleceğine yönelik görüşmelerin yapıldığı 21 Şubat 1921 tarihli gizli celsede yer almamıştır, zira kendisi o esnada Londra Konferansında bulunmaktadır. Bahsi geçen görüşmeler için bakınız: **TBMM GCZ**, D.1, C.1, İ.1, 21.2.1337, s. 446-457.

⁴⁰¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.4, İS.3, 6.3.1339, s. 182-185.

oylarıyla kabul etti. Bu takrir, İtilaf devletlerinin verdiği sulh projesinin, tadil edilmediği takdirde reddini ama mali, iktisadi ve idari hususlarda Türkiye'nin hukuk ve istiklalini tam ve emin bir şekilde sağlayacak bir barış için teşebbüslere devam edilmesini ve bu doğrultuda Heyet-i Vekile tarafından Heyet-i Murahhasa'ya talimat verilmesini teklif ediyor ve ilave olarak işgal kuvvetlerinin memleketi bir an önce tahliyesini koşul olarak koyuyordu. Takrir Musul ve Avrupa hudutlarına dair hükümetin yaklaşımına her hangi bir itiraz getirmiyordu⁴⁰². Diğer İkinci Grup üyeleri gibi Sırrı Bey de oylamaya katılmamıştır. Sırrı Bey oylamaya katılmayarak Makam-ı Riyaseti protesto ettiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa ise Makam-ı Riyaseti protesto edemeyeceğini Sırrı Bey'e ihtar etmiştir.⁴⁰³

Yıllar sonra bile Lozan Antlaşması'na yönelik olumsuz görüşlerini sürdüren Sırrı Bey Sevr'in "Ölüm" ve bu gerçeği kabul etmemenin aptallık olduğunu söylerken, Lozan için "Hayat" demenin ise aynı derecede aptallık olduğunu ifade edecektir⁴⁰⁴.

2.5. Takrir ve Tekliflerinden Bazıları

2.5.1. Af Kanunu Teklifi

Sırrı Bey 22 Ocak 1921 tarihinde Leyali-i Mübareke hürmetine ceza müddetinin üçte ikisini doldurmuş olan mahkumlar için bir af kanunu teklif etmiş, bu teklif layiha encümenine havale edilmiştir⁴⁰⁵. Layiha Encümeni ise 3 Şubat 1921 tarihinde teklifi Adliye ve Dahiliye Encümenlerine havale etmiştir⁴⁰⁶. Kanun teklifine yanıt ancak bir sene sonra 5 Ocak 1922 tarihinde verilmiş, Sırrı Bey'in geçmiş hükümetlerin de böyle uygulamaları olduğu ve Padişahların da mübarek günlerde bu tarz aflarda bulunduklarını örnek göstererek verdiği kanun teklifi, Dahiliye ve Adliye Encümenlerince daha önceden bu tarz afların kötü sonuçlar doğurduğu ve kanun teklifinin uygunsuz olduğu öne sürülerek reddedilmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰² TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 6.3.1339, s. 181-182, 190.

⁴⁰³ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 6.3.1339, s. 190.

⁴⁰⁴ Özker Yaşın, **a.g.e.**, s. 527.

⁴⁰⁵ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.1, 22.1.1337, s. 344.

⁴⁰⁶ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.1, 3.2.1337, s. 61-62.

⁴⁰⁷ TBMM ZC, D.1, C.15, İ.2, 5.1.1338, 6 sayılı matbua, s. 3-4.

2.5.2. Kalebentlik Cezalarına Yönelik Teklifi

Sırrı Bey 7 Temmuz 1921 tarihinde kalebentlik cezasıyla mahkum olan şahıslara kürek cezası çektirilmekte olduğu iddiasıyla Adliye Vekaleti'ne şifahi bir sual takriri vermiştir. Bu takriri yanıtlayan Adliye Vekili Refik Şevket Bey kalebentliğe mahkum olduğu halde kürek cezası çeken bir şahıs olmadığını ifade etmiş, Sırrı Bey ise kastettiği şeyin kalebentlik cezasına mahkum olanların kürek cezasına mahkum olanlarla aynı hapishanelerde yatırılması olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Refik Bey kanunen bunların ayrı ayrı hapishanelerde bulunması gerektiğini doğrularken, mevcut şartların yetersizliğini öne sürerek kalebentliğe mahkum olanları koyacak kale olmadığı belirtmiştir. Sırrı Bey ise bu durumun kabul edilemeyeceğini, hükümetin elinde kale olmaması nedeniyle kalebent mahkumlarını, onların cezasını şiddetlendirecek şekilde kürek mahkumlarıyla birlikte yatırmaya hakkı ve yetkisi olmadığını, bu iki cezanın birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Sırrı Bey hükümetin verilen bir cezayı tatbik edememesi durumunda, daha şiddetli bir ceza şekli değil daha hafif bir ceza şekli uygulaması gerektiğini, bunun da Kalebentliğin sürgün cezasına dönüştürülmesiyle gerçekleşebileceğini öne sürmüş, Adliye Vekili ise Vekalet'in böyle bir yetkiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Refik Bey meselenin kanunla alakalı olduğunu, kanunu değiştirme yetkisinin de Meclis'te olduğunu belirtmiş ancak geçici imkansızlıklar sebebiyle mevcut programın bozulmasına taraftar olmadıklarını da ifade etmiştir. Refik Bey'e göre Meclis'in yapması gereken şey kalebentlik cezalarının infazı için yer bulmaya ve kürek cezasının düzgün bir şekilde uygulanması için de tedbir almaya mecbur olan Adliye Vekaleti'nin üzerinden bu mecburiyeti kaldırmak değil, gerekeni yapması için Vekalet'e yardım ve teşvikte bulunması ve hatta zorlamasıydı⁴⁰⁸.

Sırrı Bey bu açıklamaları yetersiz bulmuş olacak ki 9 Temmuz 1921 tarihinde ilgili kanunda değişiklik yapılması adına bir teklif vermiştir. Kalebentlik cezasının sürgün cezasına çevrilmesine yönelik bu kanun teklifi Layiha Encümeni'ne gönderilmiş⁴⁰⁹, 7 Kasım 1921 tarihinde ise Layiha Encümeni kanun teklifini Adliye Encümenine havale etmiştir⁴¹⁰.

⁴⁰⁸ TBMM ZC, D.1, C.11, İ.2 7.7.1337, s. 162-164.

⁴⁰⁹ TBMM ZC, D.1, C.11, İ.2 9.7.1337, s. 189.

⁴¹⁰ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 7.11.1337, s. 92.

21 Ocak 1922 tarihinde Sırrı Bey'in teklifi ile Heyet-i Vekile'nin meseleye yönelik benzer bir teklifi⁴¹¹ birleştirilerek Adliye Encümeni'nce değerlendirilmeye alınmıştır. Kanundaki kalebentlik cezalarının bazılarını sürgüne, bazılarını küreğe çeviren, diğer bir kısım kalebentlik cezasını ise kaldıran kanun teklifi Adliye Encümeni tarafından çıkış noktasının kalebentlik cezalarının uygulanabileceği mahal (yani kale) olmamasından ibaret bulunduğu, halbuki bir cezanın ancak işlenen suça nispetle tayin edilebileceği, dolayısıyla teklifin makul bir sebebe dayanmadığını öne sürülerek i reddedilmiştir⁴¹².

Bunun üzerine söz alan ve teklifin hazırlanmasında da rolü olan Adliye Vekili Refik Bey meselenin önemine dikkat çekerek bir düzenleme yapılmaması halinde Adliye memurlarının ve Adliye Vekili'nin cezaların uygulanmasında güçlük çekeceğini ifade etmiş ve bu sebeple meselenin tekrar müzakere edilmesi için Adliye Encümeni'nin teklifi reddeden mazbatasının kabul edilmeyerek Encümen'e geri gönderilmesini teklif etmiştir. Bu noktada söz alan Mersin mebusu Selahaddin Bey gayet mühim olan bu meseleye dair evrakın basılı hale getirilip ondan sonra müzakere edilmesi gerektiğini ifade etmiş, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey ise Adliye Vekili'nin yaptığı açıklamaların önemine dikkat çekerek meselenin tekrar tetkik edilmesi gerektiğini, bunun için ruznameye ithalini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine meselenin ruznameye alınması oylanarak kabul edilmiştir⁴¹³.

Ancak mesele birinci dönemin sonuna kadar bir daha gündeme gelmemiştir. Cumhuriyet döneminde kürek ve sürgün cezasıyla karışık halde bir süre daha uygulanan kalebentlik cezaları ise 1926 tarihli bir kanunla kaldırılmıştır⁴¹⁴.

2.5.3. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Vekalet Tahviline Yönelik Kanun Teklifi

7 Haziran 1920 tarihinde teşkil edilen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti, İcra Riyaseti'ne bağlı bir müdüriyet olarak tesis edilmiştir. Bu duruma yönelik bir değerlendirmede bulunan Sırrı Bey, Heyet-i Vükela Reisi düştüğünde bütün heyetin

⁴¹¹ Heyet-i Vekile de aynı şekilde kalebentlik cezasının uygulanamaması nedeniyle kanunda tadil yoluna gidilmesine yönelik bir teklifte bulunmuştur. **TBMM ZC D.1 C.16 İS.2 21.1.1338 s. 103-104.**

⁴¹² **TBMM ZC, D.1, C.16, İS.2, 21.1.1338, s. 104.**

⁴¹³ **TBMM ZC, D.1, C.16, İS.2, 21.1.1338, s. 104-105.**

⁴¹⁴ Ömer İşbilir, “**Kalebend**”, DİA, Ankara, Ek-2. C. 2019, s. 5-7.

düşmüş olacağını ama bir vekilin düşmesiyle Heyet-i Vükela'nın tümünden düşmeyeceğini hatırlatarak müdüriyete yöneltilecek bir suçlamada veya yolsuzluk durumunda, müdüriyet bir vekalet değil de doğrudan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne bağlı olduğundan reisin düşürüleceğini ve bunun da tüm Heyet-i Vükela'nın düşmesi anlamına geleceğini, bunun önüne geçmek için müdüriyetin Vekaletlerden herhangi birine bağlanmasının uygun olacağını belirtmiştir⁴¹⁵.

Meseleye yönelik söz alan İrşat Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey başlangıçta müdüriyetin Dahiliye Nezareti'ne bağlanmasını düşündüklerini ancak müdüriyetin Dahiliye kadar Hariciye Nezareti'nden de ve hatta diğer nezaretlerden de istifade edebileceğini fark ettiklerini, bu durum göz önünde bulundurulduğundan müdüriyetin müstakil bir şekilde İcra Riyaseti'ne bağlanmasını uygun gördüklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Yunus Nadi Bey müdüriyetin eksiklerinden ötürü Heyet-i Vükela Reisi'nin sorumlu tutulması gibi bir durumun söz konusu olmadığını, müdüriyetin müstakil olmasında fayda olduğunu ve genel müdürün de Meclis'e gelip cevap vereceğini ifade etmişse de Sırrı Bey genel müdürün değil Heyeti Vükela'nın mesul olacağını söyleyerek Yunus Bey'e itiraz etmiştir⁴¹⁶.

Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi de Sırrı Bey'in önemli bir noktaya değindiğini ifade etmiş, bir müdüriyet için Heyet-i Vekile Reisi'ni hırpalamanın doğru olmadığını ve müdüriyetin Dahiliye, Hariciye veya Maarif Nezaretlerinden birisine bağlanması gerektiğini belirtmiştir⁴¹⁷.

Meseleye yönelik Yunus Nadi Bey ve Abdullah Azmi Efendi'nin tartışması bir süre devam ettikten sonra tartışmanın yeterli olduğuna karar verilmiştir. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey müdüriyetin Hariciye Nezare'tine raptına yönelik bir takrir vermişse de bu takrir reddedilmiştir⁴¹⁸.

Mesele daha sonra tekrar gündeme getirilerek Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Matbuatı Dahiliye ile alakalı işlerde Dahiliye Vekaleti ile doğrudan temas etme şartıyla Hariciye Vekaleti'ne bağlanmıştır⁴¹⁹.

⁴¹⁵ TBMM ZC, D.1, C.2, İS.1, 7.6.1336, s. 131-132.

⁴¹⁶ TBMM ZC, D.1, C.2, İS.1, 7.6.1336, s. 131-132.

⁴¹⁷ TBMM ZC, D.1, C.2, İS.1, 7.6.1336, s. 132

⁴¹⁸ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.1 7.6.1336, s. 133-134.

⁴¹⁹ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.1 25.12.1336, s. 10-11.

Sırrı Bey daha sonra Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin ayrı bir vekaletle dönüştürülmesi için bir kanun teklifinde bulunmuştur. Bu teklif önce Layiha Encümeni'ne gönderilmiş,⁴²⁰ encümeninin bu teklifin müzakere edilmeye uygun olduğuna yönelik mazbatası, sonra müzakere edilmek üzere Kanun-i Esasi Encümeni'ne verilmiştir⁴²¹. Ancak mesele bir daha gündeme gelmemiştir.

2.5.4. Pontus Propagandası ve İzmit'in İşgaline Yönelik Tahrirleri

Sırrı Bey 22 Ekim 1921 tarihinde Rum-Pontus propagandasına dair Dahiliye Vekaleti'ne bu propagandaya karşı vesika neşrinde siyasi fayda görülüp görülmediğine dair de Hariciye Vekaleti'ne birer sual takriri vermiştir⁴²². Ayrıca 24 Kasım 1921 tarihinde Yunanlarca tahrip edilen İzmit livasının imarı için ne gibi tedbirler alındığına dair Hariciye ve Dahiliye Vekaletlerine bir sual takriri vermiştir⁴²³. Sırrı Bey'in sorularına yazılı cevap verilmişse de Sırrı Bey buna itiraz ederek sorulara sözlü yanıt verilmesini istemiş, Meclis dahili nizamnamesine göre bu hakkının bulunduğunu ifade etmiştir⁴²⁴.

Bunun üzerine mesele ertelenmiş ve ancak 29 Aralık 1921 tarihinde tekrar gündeme gelmiştir. Sırrı Bey'in sorularına cevap vermek üzere Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey söz almış, Yunanların İzmit'te yaptıkları tahribatın yanı sıra bölge Rumlarının Müslümanlara zulmünden de bahsetmiş, yapıların sadece halkın hürriyetini hedef almadığını aynı zamanda bölgeye iktisadi anlamda da zarar verilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Zararın boyutuna dair açıklamalarda bulunan Ali Fethi Bey imar faaliyetlerine başlanması adına bir kanun layihası hazırlanarak Dahiliye ve Maliye Encümenlerine havale edildiğini, kanun kabul edildiği takdirde hasarı bir nebze düzeltebileceklerini ancak hasarın tamamıyla tamirinin hükümetin mevcut imkanlarıyla mümkün bulunmadığını ifade etmiştir. Sonra hasarın ne suretle tamir edileceğinin sual gereği Hariciye Vekaleti'nce de cevaplanması gerektiğini

⁴²⁰ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 24.11.1337, s. 307.

⁴²¹ TBMM ZC, D.1, C.15, İ.2 8.12.1337, s. 62.

⁴²² TBMM ZC, D.1, C.13, İ.2 22.10.1921, s. 219.

⁴²³ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 24.11.1921, s. 310.

⁴²⁴ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 24.11.1921, s. 316.

söyleyerek Pontus propagandası meselesine geçmiştir⁴²⁵. Fethi Bey Pontus meselesinin tarihi arka planına yönelik bir bilgilendirme yaptıktan sonra Karadeniz bölgesinde Pontus çetelerinin faaliyetlerine değinmiş ve bu faaliyetlere karışanların İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla cezalandırıldıklarını açıklamıştır⁴²⁶.

Sırrı Bey yapılan açıklamalardan müteessir olduğunu belirtmiş ve bir noktanın eksik bırakıldığını söylemiştir. Düşmanların Türkler aleyhine basın yoluyla yaptıkları propagandalardan bahseden Sırrı Bey Türklerin ise bu konuda yetersiz kaldığını, kendi hukukunu müdafaa edemediklerini dile getirmiş, Yunanların yaptığı fecayiin yüzde birini Türkler yapmış olsa Avrupa'nın ayağa kalkacağını belirterek bu durumu Türklerin kendi davalarını yeterince anlatamamalarına bağlamıştır. Sırrı Bey bu noktada Türk tarafının durumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hakayiki ifham için bir tedbire tevessül etmiyoruz. Gazetelerimiz susuyor, Avrupa'daki adamlarımız susuyor, Hükümetimiz susuyor. Gönül arzu ederdi ki, bu fecayi şimdiye kadar kitap şeklinde neşredilsin, tedvin edilsin, tesiri olsun, olmasın, Avrupa'ya neşredilsin. Fakat bunlara tevessül etmedik, bütün inşaaata karşı sükût ettik, sükûtumuzu itiraf mahiyetinde telakki ediyorlar”

Sırrı Bey hükümetten bu konuda bir şey yapılmasını ve Avrupa basınında Türk tarafının haklılığının neşrine çalışılmasını rica etmekte, Misak-ı Milli dahilinde sulh yapmak için masaya oturulduğu vakit kendilerini kuvvetli bir şekilde savunabilmek için şimdiden medeni dünyaya haklılıklarını göstermenin gerekli olduğunu ifade etmekteydi. Sırrı Bey bu noktada Ahmet Emin Bey'in bir makalesinde yer alan, harbin sadece muharebe meydanında değil aynı zamanda matbuat âleminde kazanılacağı sözünü zikretmiş, matbuat sahasında da savaşılmaması gerektiğini vurgulamıştı⁴²⁷.

2.5.5. Basına Yönelik Sansür Konusundaki Tahriri

Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından Lozan'da başlayan barış görüşmeleri devam ettiği bir sırada Sırrı Bey, 2 Şubat 1923 tarihli takririnde yaklaşan seçimlere vurgu yaparak, böyle bir dönemde İstanbul basınının sansüre boğulmasının

⁴²⁵ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 29.12.1921, s. 238.

⁴²⁶ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 29.12.1921, s. 239-241.

⁴²⁷ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.2 29.12.1921, s. 241-242.

Meclis'e uygun olmadığını belirtiyor ve bütün memleketin sesi olan İstanbul basınının üzerindeki bu sansürün Meclis'in yetkisiyle kaldırılmasını talep ediyordu. 3 Nisan 1923 tarihinde Meclis'te gündeme gelen ve Sırrı Bey tarafından konunun önem ve aciliyetine vurgu yapılarak ısrarla savunulan söz konusu tahrir hakkında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey söz almış ve İstanbul matbuatının sansüre boğulduğu iddiasının doğru olmadığını basının Meclisçe malum olan bir nokta haricinde milleti bilgilendirme yolunda serbestisini muhafaza ettiğini iddia etmişti. Sırrı Bey'in ısrarı üzerine de mesele Meclis'te müzakere edildiği zaman fikrini söyleyebileceğini ifade etmiş⁴²⁸ Ancak bu mesele bir daha gündeme gelmemiştir. Şu var ki Sırrı Bey 8 Mart 1923 tarihinde İstanbul'da sansür edilen mebus mektupları ile ilgili Dahiliye Vekaleti'ne bir sual tahriri vermiş ama bu da yanıtız kalmıştır⁴²⁹.

2.5.6. Adapazarı'ndaki Kereste Fabrikasına Dair Tahriri

Sırrı Bey 29 Ocak 1923 tarihinde Adapazarı Kereste Fabrikası hakkında Maliye ve İktisat Vekaletlerine 3 maddelik bir sual tahriri vermiştir. Sırrı Bey'in verdiği tahririn ilk maddesi Adapazarı halkının emeği ve parasıyla inşa edilen Ahşap ve Demir Fabrikası'nın tasarruf hakkının alakası olmayan şahıslara verilmesi ve tapuya raptı noktasındaki iddiaların doğru olup olmadığı hakkındaydı. İkinci madde ise Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalâthanesi Osmanlı Anonim Şirketi adıyla kurulan şirketin onay işleminin yapıp yapılmadığına ve bu imalathanenin gerçek mutasarrıflarının kimler olduğunun araştırılıp araştırılmadığına dairdi. Üçüncü ve son madde ise Adapazarı Ahşap ve Demir Fabrikası'na pazarlık suretiyle tahsis edilen yarım milyon metre küp keresteye ait mukavele şartlarına şirket tarafından uyulmaması sebebiyle mukavelenin feshinin lazım gelip gelmeyeceği hakkındaydı⁴³⁰.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey birinci soruya cevaben söz konusu fabrikanın bazı şahıslara verilmesine ve tapuya rapt edilmesine dair bir teşebbüsten İktisat Vekaleti'nin haberinin olmadığını, eğer bu doğru olsa şirket tarafından kendilerine bilgilendirme yapılmış olacağını söylemiştir. Bununla birlikte tapuya rapt konusuyla alakalı Maliye Vekaleti'nin bir izahatta bulunması gerektiğini de eklemiştir. İkinci soruya verdiği cevapta ise söz konusu şirket 1333 senesinde İstanbul'da

⁴²⁸ TBMM ZC, D.1, C.28, İS.4, 3.4.1339, s. 317.

⁴²⁹ TBMM ZC, D.1, C.28, İS.4, 8.3.1339, s. 34.

⁴³⁰ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.5, 29.1.1339, s. 59.

kurulduğundan onay işlemine gerek olmadığını, anonim şirket olması sebebiyle de hakiki mutasarrıf olarak yüzlerce hissedarın isminin değil şirketin kendisinin, yani şahs-ı manevisinin mevzubahis olduğunu ifade etmiştir. Mahmut Esat Bey üçüncü soruya verdiği cevapta ise söz konusu şirkete tahsis edilen kerestelerle ilgili mukavelelerin vaktinin hakikaten de geçirildiğini, bu yüzden İktisat Vekaleti'nin mukaveleyi tanımadığını, bunun üzerine şirketin İktisat Vekaleti'ne başvurarak işin neden zamanında yapılmadığına yönelik bir izahatta bulunduğunu belirtmiş, meselenin Heyet-i Vekile'ye sevk edildiğini ve olumlu veya olumsuz yanıtın oradan geleceğini belirtmiştir⁴³¹.

Sırrı Bey ise bu yanıtlardan memnun kalmamıştır. Zira onun sorusu hem İktisat hem de Maliye Vekaleti'ni ilgilendirmekteydi ancak Maliye Vekaleti'nden bir cevap gelmemişti. Sırrı Bey'e göre vatandaş devlete ait olduğu söylenerek fabrikanın inşasında zorla çalıştırılmış yani angarya iş yapmaya zorlanmış⁴³², üstelik çalışma koşulları yüzünden pek çok insan inşaat faaliyeti sırasında hayatını kaybetmiştir. Sırrı Bey konuşmasının devamında eleştirilerini şiddetlendirerek önce fabrikanın üzerine anonim şirket yazıldığını, sonra *"Belçika'dan yine Mehmetlerin kanıyla elde edilen fabrika ganaiminden makinalar"* getirildiğini ve bu durumda hem fabrikanın hem de içindekilerin hakiki mutasarrıfının halk olduğunu söylemiştir. Bütün bunlar yapıldıktan sonra fabrikanın faaliyette bulunabilmesi için ormana ihtiyaç duyulduğunu ve bunun da kanun dışı bir şekilde en yakın ormanlardan pazarlık suretiyle yarım milyon metreküp ağacın o dönemdeki hükümetçe fabrikaya tahsis edilmesiyle sağlandığını belirtmiştir. Sırrı Bey'e göre ormanın fabrikaya tahsisi yetmiş köyün ahalisini odun toplama ve kesme hakkından mahrum bırakmıştı ve halen bu insanlar yakacak odunu ve ziraat aletlerini hariçten tedarik edebiliyorlardı.

Konuşması esnasında İstanbul mebusu Neşet Bey Sırrı Bey'e bu durumdan eskiden beri mi yoksa yeni mi haberi olduğunu sormuş, Sırrı Bey ise soruyu cevaplamak yerine bunun meselenin mahiyetini değiştirmeyeceğini söylemiştir. Ancak Neşet Bey sorusunu tekrar ettiğinde, bu hakikati söylemesi için zamanın şimdi müsait olduğunu ifade etmiştir.

⁴³¹ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.5, 29.1.1339, s. 60.

⁴³² Bolu Mebusu Şükrü Bey'e göre beş bin kişi fabrikanın inşasında çalışmıştır

Sırrı Bey açıklamalarına devam ederek fabrikayı yaptıran kişinin daha önce kendilerinden lütuf ve nimet gördüğü şahısları on para vermedikleri ve bir saat bile çalışmadıkları halde şirkete ortak yaptığını, bölge halkından kendi gözleri önünde ortaya çıkan bu şirkete parasını verip ortak olmak isteyenlerin ise geri çevrildiğini söyledi. Onay işlemi o güne kadar gerçekleşmeyen şirket sekiz ay önce borçlarının ertelenmesi ve orman hakkındaki mukavelenin yenilenmesi için bir müracaatta bulunmuş, yapılan incelemede şirkete ait 17 bin liralık gecikmiş bir borç olduğu anlaşılmıştı. Normalde şartnamenin iptali gerekiyordu ama mesele Heyet-i Vekile'ye aktarılmış ancak bir sonuca varmamıştı. Fabrikanın tapusunu bile alamamış olan ve nasıl ortaya çıktığını anlattığı bu şirketin meşruiyetine İktisat Vekaleti'nin onay vereceğini zannetmediğini söyleyen Sırrı Bey bölge halkının ormandan yararlanma hakkı gözetilerek şirketle yapılan kanunsuz mukavelenin iptalini talep ediyor, ortaya koyduğu tablo çerçevesinde fabrikanın tasarruf hakkının halk olduğunu vurguluyordu. Sırrı Bey 16 Mart 1336 tarihinden önce alındığı için geçerli olan Şura-yı Devlet kararına atıf yaparak halkın yardım ve emeğiyle ortaya çıkan kamu binalarının halk istediği zaman kendilerine iadesinin zorunlu olduğunu, dolayısıyla fabrikanın da halka iade edilmesi gerektiğini bir kez daha öne sürüyordu. Sırrı Bey halk taraftarı olduğuna emin olduğu İktisat Vekili'nin fabrika ile ilgili evrak kendi önüne geldiği zaman hak ve hakikati açığa çıkaracak şekilde hareket etmesini temenni ve istirham ettiğini belirterek sözüne son vermiştir⁴³³.

Sırrı Bey meseleyi 1 Şubat 1923 tarihli oturumda tekrar gündeme getirdi ve sorusuna Maliye Vekili'nin henüz bir cevap vermediğini hatırlatarak bu mesele uzadıkça hazinenin zarara uğradığını vurguladı⁴³⁴.

3 Şubat 1923 tarihli oturumda meseleye yönelik söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey Meclis'te bulunmadığı için sorunun kendisine taalluk eden kısmını cevaplayamadığını belirttikten sonra bir takım açıklamalarda bulundu. Fabrikaya ait arazinin fabrika idare reisi Nihat Bey'in üzerine olduğunu söyleyen Hasan Fehmi Bey Nihat Bey'in mahalli tapu dairesine müracaat ederek fabrika arazisini şirketin üzerine devir ve ferağ etmek için gerekli muamelenin yapılmasını istediğini beyan etti. Bunun

⁴³³ TBMM ZC, D.1, C.27, İS. 5, 29.1.1339, s. 61-62.

⁴³⁴ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.3, 1.2.1339, s. 103.

üzerine tapu dairesi Maliye'ye başvurmuş, Maliye Vekaleti de İktisat Vekaleti'ne başvurarak şirketin tasdik edilip edilmediğini sormuş, şirket henüz tasdik edilmediğinden tapu şirkete verilmemişti⁴³⁵.

Hasan Fehmi Bey ise Maliye Vekaleti'nin elinde şirketi kuran şahısların şirkete sermayesiz bir şekilde ortak olduklarına ya da fabrikanın halkın mesaisiyle vücuda geldiğine dair bir vesika olmadığını belirtti. Birinci Dünya Savaşı esnasında kurulan fabrikanın kuruluşu esnasında ahali ve askerın çalıştırıldığına dair malumat almıştı ancak yine de fabrikaya el koymak için elde yeterli vesika yoktu. Şirket sahibi Nihat Bey'in üzerine kayıtlı olan mala kimsenin el koyamayacağını söyleyen Maliye Vekili, fabrika hakkında inceleme yapabilmek için kendilerine yetki verilmesi gerektiğini zira ortada bir şikayet veya vesika olmadığını söyledi. Bu hususta malumatı olan birileri varsa bir takrirle meclise müracaat etmelerini isteyen Maliye Vekili bunun ardından yapılacak incelemeden bir sonuç çıkarsa ona göre milletin hukukunu takip edeceklerini ifade etti⁴³⁶.

Sırrı Bey Maliye Vekili'nin bu konuda bir ihbar yapılmadığı şeklindeki sözlerine itiraz ederek kendisinin ihbar yaptığını, milleti temsilen yaptığı bu ihbar karşısında hariçten yapılan bir ihbarın sönük kalacağını söylemiştir. Sırrı Bey bunun ardından Maliye Vekili'nden meseleye yönelik vazifesini yapmasını istemiş, Maliye Vekili de fabrikanın ne suretle yapıldığını tahkik ettirmek için bir Maliye müfettişi göndereceğini belirtmiştir.

Bu meselede Sırrı Bey'e bir destek de yine İzmit mebusu olan Abdullah Efendi'den gelmiş, bizzat Adapazarlı olduğunu söyleyen Abdullah Efendi fabrikayı inşa eden askerlerin yevmiyesini ve ekmeklerini hazinenin verdiğini söylemiştir. Sırrı Bey de fabrika içerisindeki makinelerin ganimet malı olduğunu bir kez daha tekrar etmiştir.

Sonra Erzurum mebusu Salih Efendi Adapazarı fabrikasının incelenmesi için bir takrir vermiş ve üst üste gelen taleplerin ardından Maliye Vekili fabrikanın teftiş ve tahkik edileceğini tekrarlamıştır⁴³⁷.

⁴³⁵ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.3, 3.2.1339, s. 133.

⁴³⁶ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.3, 3.2.1339, s. 134.

⁴³⁷ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.3, 3.2.1339, s. 135.

Sırrı Bey de 7 Şubat 1923 tarihinde “Adapazarı fabrikası meselesinde hukuk-i milliyenin ziyanına meydan verilmemesi”ne dair bir temenni takriri vermiş ve bu takrir Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekaletlerine gönderilmişse de meseleye yönelik bir ilerleme olmamıştır⁴³⁸.

2.6. Sırrı Bellioğlu’nun Meclis Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi

Görüldüğü gibi Meclis içerisinde oldukça aktif olan Sırrı Bey’in meclisteki konumunu tespit etmek o kadar da kolay değildir. Vekillere karşı şiddetli hücumlar yapan Sırrı Bey’in iş Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına geldiğinde bu tavrını değiştirdiği görülür. Özellikle Heyet-i Vekile’nin yetkileri ve Başkumandanlık yetkileri konularında sergilediği tutum onu net bir şekilde diğer İkinci Grup üyelerinden ayırmaktadır. Yine vekillerin Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilme şekline şiddetle karşı çıkan diğer İkinci Grup üyelerinin aksine Sırrı Bey bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Sırrı Bey’in Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına yönelik bir muhalefetten kaçınmasının Paşa’ya olan saygısından mı yoksa doğrudan Paşa’nın şahsına muhalefeti riskli bulduğundan mı kaynaklandığını tespit etmek kolay değildir. Murat Yılmaz tezinde Sırrı Bey’in diğer muhaliflerden farklı olarak TBMM Reisi ve Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa üzerinden değil, daha alt düzeydeki kişiler üzerinden muhalefet etmesini bir taktik olarak değerlendirmiştir⁴³⁹. Sırrı Bey’in karakteri göz önünde bulundurulduğunda kendisinin bu tarz bir taktiğe ihtiyacı olup olmadığı ise tartışılır. Hayatı boyunca sonuçları ne olursa olsun muhalefet etmekten kaçınmayan Sırrı Bey’in Mustafa Kemal Paşa’ya karşı böyle bir taktik izlemeye ihtiyaç duyması pek de mantıklı durmuyor. Ancak Mustafa Kemal Paşa ile Sırrı Bey arasındaki ilişkinin de irdelenmesi gerekir. Süreç içerisinde Sırrı Bey’in Mustafa Kemal Paşa’ya olan övgüleri göz önünde bulundurulacak olursa kendisinin gerçekten de Paşa’ya saygı duyduğu söylenebilir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa’nın da Sırrı

⁴³⁸ TBMM ZC, D.1, C.27, İS.3, 7.2.1339, s. 188.

⁴³⁹ Murat Yılmaz, “Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 163.

Bey'i Adliye, Nafia ve Maarif vekilliklerine aday olarak gösterdiği⁴⁴⁰ göz önünde bulundurulacak olursa, Paşa'nın da Sırrı Bey'e güvendiği ortadadır. Ancak Paşa ile Sırrı Bey'in arasındaki ilişki, ileride de görüleceği üzere Sırrı Bey'in sola olan eğiliminin ortaya çıkmasıyla bozulmaya başlayacaktır. Öte yandan Lozan'da Sırrı Bey'in İkinci Grup ile aynı çizgide yürüttüğü muhalefetin de Paşa ile Sırrı Bey arasındaki ilişkileri epeyce gerdiği ortadadır.

Sırrı Bey'in İkinci Grup ile olan ilişkilerine dönecek olursak Lozan'a kadar olan süreçte Sırrı Bey'in İkinci Grup üyelerinin muhalefet çizgisine pek de yakın olduğunu söylemek mümkün değildir. Sırrı Bey açısından rejimin hangi temeller üzerine kurulacağı meselesinden ziyade kişisel hak ve hürriyetlerin ne durumda olacağı ve elbette Misak-ı Milli'den taviz verilip verilmeyeceği meselelerinin daha mühim olduğu söylenebilir.

2.7. Milli Mücadele'de Diğer Faaliyetleri

2.7.1. PTT Genel Müdürlüğü

Büyük Millet Meclisinin açılışının ardından bakanların seçilmesi ve ardından bakanlıklara yapılan görev dağılımında Posta ve Telgraf Bürosu'nun Dahiliye Vekaletine bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu sayede büro daha düzenli çalışma olanağı bulmuş ve merkez kadrosu da bu düzene göre genişletilmiştir. Bu dönemde Posta ve Telgraf Umum Müdüriyeti'ne Posta ve Telgraf Muamelat müfettişlerinden Salim Bey getirilmiştir⁴⁴¹.

Salim Bey'in hatıratında aktardığı kadarıyla posta ve telgraf işlerinin Dahiliye Vekaletine bağlı bir büro olarak çalışması işlerin gecikmesine neden olmaktaydı. Bu durumu Dahiliye Vekili Cami Bey'e aktaran Salim Bey idarenin başında bir genel müdür bulunmasının gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine yapılan değişiklikle birlikte TBMM üyelerinden birinin Posta ve Telgraf Umum Müdürü seçilmesi ve İdarenin bu kişinin yönetimine bırakılması kararlaştırılmıştır. Neticede 20 Mayıs 1920'de Sırrı Bey Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ne atanmıştır. Göreve

⁴⁴⁰ Yılmaz tezinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sırrı Bey'i İktisat Vekilliğine de aday gösterdiğini söylese de ileride görüleceği üzere Sırrı Bey'in İktisat Vekilliğine seçildiği seçimlerde tüm meclis aday gösterilmiştir. Yılmaz, a.g.t., s. 162.

⁴⁴¹ **İstiklal Harbi'mizde PTT**, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2009, s. 228.

atandıktan sonra bir genelge yayınlarak neler yapılacağını idare şubelerine bildiren Sırrı Bey, özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra yaşanan göçler ile birlikte posta ve telgraf konusunda uzman çok sayıda memurun Anadolu'ya geçtiğini, bu memurlardan yararlanarak başarılı bir örgütlenme sağlanabileceğini belirtmiş ve milliyetçi telgraf arkadaşları ile her türlü zorluğun üstesinden geleceklerini vurgulamıştır.

Kısıtlı imkanlarla çalışmak durumunda kalan Müdüriyetin yönetim kadrosu bu dönemde tek bir odada çalışıyordu. Yeterli yazı masası ve hatta mürekkep hokkasının bile bulunmadığı bu ortamda herkes aynı mürekkep hokkasını kullanıyor, odanın bir köşesinde duvara çakılı bir tahta üzerinde yazı yazılıyordu. Bu zor şartlar altındaki müdüriyetin ilk icraati Ankara şurşarjlı ilk posta pullarını tedavüle çıkarmak olmuştur. Eldeki imkanlar yetersizliği nedeniyle Ankara ve civarındaki postahanelerden temin edilen 1914 baskısı 2 Paralık posta pullarının üzerine “Ankara” şurşarjları basılarak kullanıma sunulmuştur.

Bu dönemde TBMM bahçesinde bir çadır içinde “Büyük Millet Meclisi Hükümeti Posta ve Telgraf Merkezi” adıyla bir posta ve telgraf merkezi açılmış ve bu ibare ile ilk tarih damgası kullanılmıştır. Ayrıca Ankara Telgrafhanesi'nden yurdun dört bir yanına çekilen telgraflar, PTT muhabere defterlerine kayıt edilmiştir.⁴⁴²

Üç aylık görev süresinin ardından Sırrı Bey 12 Eylül 1920 tarihinde görevinden istifa etmiştir⁴⁴³

2.7.2. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Sırrı Bey:

Esasında bir efsane olarak ortaya çıkan ve zamanla bir kesimce kurtarıcı bir kuvvet olarak görülmeye başlanan Yeşil Ordu'nun kökeni ile ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Bu efsane Enver Paşa ile bağlantılandırılmış ve onun önderliğinde Müslüman kuvvetlerden oluşan bir Yeşil Ordu'nun Arpaçayı'na kadar geldiği iddiası Anadolu'da bir dönem yayılmıştı⁴⁴⁴. Yeşilordu efsanesi 1920'li yılların ortalarında Türk basınında da yer bulmuş kurtarıcı bir ordunun Kafkaslardan Türk sınırına kadar

⁴⁴² İstiklal Harbi'mizde PTT, s. 229.

⁴⁴³ İstiklal Harbi'mizde PTT, s. 231.

⁴⁴⁴ Mete Tunçay, Erden Akbulut, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), İletişim Yayınları, 2016, s. 18.

geldiğine dair iddialar gazetelere yansımıştır⁴⁴⁵. Basında yer alan haberlere göre Kafkaslarda yer alan Müslüman bir ordu Bolşeviklerle birlikte Denikin ve İngiliz taraftarı hükümetlere karşı savaşıyordu⁴⁴⁶. Öte yandan Stefanos Yerasimos’a göre Yeşilordu hareketi çarlık yanlısı Denikin kuvvetlerine karşı 1919 baharında Rusya’nın Karadeniz kıyılarında Soçi ve Suhum’da ortaya çıkan bir Hristiyan köylü hareketidir. Sancaklarını kırmızı zemin üzerine yeşil haç olarak belirleyen Yeşilorducular Bolşeviklere de karşıydı ama 1920 başlarından itibaren yönlerini sola kaydırmış, kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmişlerdir ve görüldüğü gibi İslamla, Türklükle ya da Türkçülükle hiçbir ilgileri yoktur.⁴⁴⁷

Gerek bu Hristiyan Yeşilordu, gerek onun hayali İslami versiyonu bir yana, bilindiği gibi Anadolu’da da Yeşilordu adı altında bir takım faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kazım Karabekir Paşa Erzurum’da adını Yeşil Ordu koyduğu ve Yeşil İslam Ordusu’nun yolda olduğuna yönelik propaganda yapacak olan bir milis müfrezesi oluşturarak Ankara’ya yollamıştır. Ancak tam da bu sıralarda Ankara’da da bir Yeşilordu Cemiyeti kurulmuştu.⁴⁴⁸

1920 mayısında kurulan Yeşilordu Cemiyeti’nin genel merkez üyeleri şunlardı: “Şeyh Servet(Akdağ), Dr. Adnan(Adıvar), Hakkı Behiç, Eyüp Sabri(Akgöl), Yunus Nadi, Hüsrev Sami(Kızıldoğan), İbrahim Süreyya(Yiğit), Çerkes Reşit, Sırrı Bey, Hamdi Namık(Gör), Mustafa(Cantekin) Muhittin Baha(Pars) ve Nazım(Öztelli-Resmor) Bey. Cemiyetin kuruluş amacı Anadolu hareketini dinsizlik ve komünistlikle itham eden propagandaya karşı Bolşeviklik ile İslam’ın birbirine uyumlu olduğunu ortaya koymak ve Bolşeviklerle işbirliği için uygun bir ortam hazırlamaktır.⁴⁴⁹

Nizamnamesine bakılırsa İslam ile komünizm ilkelerini bağdaştıran antiemperyalist ve antikapitalist bir yapıya sahip olup.⁴⁵⁰ Batı emperyalizmine karşı

⁴⁴⁵ Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İstanbul Tüstav, 2006, s. 309.

⁴⁴⁶ Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 197.

⁴⁴⁷ İmren Arbaç, “Milli Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu – Çerkez Ethem - Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C. 1, Sayı 2, Haziran 2017, s. 40.

⁴⁴⁸ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁴⁹ Mete Tunçay, Erden Akbulut, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, s. 19-20

⁴⁵⁰ İmren Arbaç, **a.g.m.**, s. 45,

mücadele amacı taşımaktaydı.⁴⁵¹ Yarı gizli bir yapıya sahipti ve Ankara'daki ilk komünist teşkilatı.⁴⁵²

Ancak cemiyetin teoride ortaya koyduğu amaçlarıyla pratikteki faaliyetleri birbirinden farklıydı. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Yeşilordu Cemiyeti'nden yarı gizli bir örgüt olarak bahsetmekle birlikte bazı yakın arkadaşlarının kendisini yormamak fikriyle inisiyatif alarak bu örgütü kurduklarını ve kendisine de faydalı bir iş yapacaklarını bildirdiklerini belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre örgüt iç isyanlar karşısında milli müfrezeler teşkil etmek gibi kısıtlı bir amaçla kurulmuştu ama zamanla daha geniş amaçlar benimsemişti⁴⁵³.

Ali Fuat Cebesoy da aynı şekilde iç isyanları bastırmak maksadıyla kurulan örgütün üyelerinin Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları olduklarını ileri sürdüklerini belirtmektedir. Bununla birlikte Cebesoy'a göre örgütün amacı bununla sınırlı değildi. Cebesoy Yeşilordu'nun gizli gayesini şu cümlelerle ifade etmekteydi: *"Hariçte İslam memleketlerinde gizlice Yeşil ordu teşkili için çalışan arkadaşlarıyla muhaberede bulunarak onların mesaisinden de faydalanmışlardı. Hudut dışındaki bu teşkilatı Ankara'ya bağlarlarken hariçteki İslam memleketlerinin, İslam Sosyalist İttihadı sayesinde belki de Rus istilasından kurtarılabilceği ümidine düşmüşlerdi"*. Cebesoy'un aktardığı kadarıyla Yeşilordu'nun gizli faaliyetlerini haber alan Mustafa Kemal Paşa örgütün kapatılması için harekete geçmişti⁴⁵⁴.

Cemiyetin kapanmasını hızlandıran en büyük etken ise Çerkes Ethem'in katılmasıyla silahlı bir kuvvete sahip olması olacaktır⁴⁵⁵. Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa'nın kapatma isteğine direnmişse de bir süre sonra çalışmalarını durdurmuştur. Ancak Nazım Bey başta olmak üzere bazı cemiyet üyeleri gizli bir şekilde çalışmalarını devam ettirmişlerdir⁴⁵⁶.

Yeşilorducular Meclis içerisinde de aktifti. Cemiyet üyelerinden olan Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey kendisine yöneltilen gensorular nedeniyle 2 Ağustos 1920'de istifa etmiştir. Sırrı Bey'in de içinde bulunduğu bazı mebuslar Hakkı Behiç Bey'in

⁴⁵¹ Mete Tunçay, Erden Akbulut, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, s. 28.

⁴⁵² Tevetoglu, **a.g.e.**, s. 218.

⁴⁵³ Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 468.

⁴⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyat, 1953, s. 451-452.

⁴⁵⁵ Mete Tunçay, Erden Akbulut, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, s. 23-24.

⁴⁵⁶ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, s. 92.

istifasını önlemek adına bir dilekçe vermişse de durum değişmemiştir.⁴⁵⁷ Meclis'te yeni Dahiliye Vekili'ni tayin etmek için 4 Eylül 1920 günü yapılan seçimleri bu sefer de Yeşilordu Cemiyeti'nin genel sekreterliğini yürütmekte olan Nazım Bey kazanmıştır⁴⁵⁸. Ancak Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliği uzun sürmemiş, seçildikten sadece iki gün sonra, 6 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle istifa etmiştir.⁴⁵⁹

Bu olaydan iki gün sonra ise Yeşilordu Cemiyeti'nin Meclis'teki uzantısı olan Halk Zümresi, Yunus Nadi'nin *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi vasıtasıyla programını yayımlayarak kendisini duyurmuştur⁴⁶⁰. Mete Tunçay'a göre Halkçılık ilkesini temel alan Halk Zümresi üyelerinin genel itibarıyla İttihatçılardan oluşmasından ve bunların Meclis'e egemen olma ihtimalinden çekinen Mustafa Kemal Paşa, zümrenin görüşlerini hükümete mâletmiştir⁴⁶¹.

Ancak burada bizim için önemli olan mesele Sırrı Bey'in Yeşilordu ve Halk Zümresi'yle ilişkisidir.

Emel Akal Yeşilordu Cemiyeti için "İttihatçılarla Anadolu'daki sol unsurların ittifak yaptığı bir gizli örgüttür" tanımlamasında bulunarak, ittifakı oluşturan unsurları İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa'nın adamları ve yeni fikirlerden etkilenerek Bolşeviklerle İttifakı savunan isimler olarak sınıflandırır. Sırrı Bey'i Bolşeviklerle ittifaktan yana olanlardan sayan Akal'a göre örgüt üyeleri dış politikada Ruslarla ittifak yapılması konusunda hemfikirdi.⁴⁶²

Fethi Tevetoğlu ise cemiyet içerisindeki herkesin sıkı birer komünist olmadığını vurgular ve bunlardan bazılarının Mustafa Kemal Paşa'nın adamı olarak

⁴⁵⁷ Emel Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 220. **TBMM ZC**, D.1, C. 3, İS.1, 7.8.1336, s. 113.

⁴⁵⁸ Aslında seçimlerin ilk turunda bir sonuca varılamamış Refet Bey 65 Nazım Bey 66, Sırrı Bey ise 31 oy almıştır. Bu noktada oylamanın yenilerek tekrar edilmesi kararına varılmıştır. Sırrı Bey adaylıktan çekildiğini söylemiş yeniden yapılan oylamada Sırrı Bey'e verilen oylar Nazım Bey'e kaymış ve Nazım bey 98 oyla Dahiliye Vekaletine seçilmiştir. **TBMM ZC**. 4.9.1336 s. 514,518.

⁴⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu meseleden bahsederken henüz Sivas kongresi döneminde kendisine yönelik olumsuz bir düşünceye sahip olduğu gözükmemektedir. Nazım Bey'in henüz bu dönemde kendisine yolladığı bazı mektupları safsatalar olarak tanımlayan Paşa Nazım Bey'in zihniyetini bu dönemde anladığını belirtmektedir. Nazım Bey'in ecnebi mehalifinden bazılarıyla temas ettiğine değinen Paşa onun casusluk ettiğine şüphe etmediğini söylemekteydi ve onu Paralı bir uşak olarak tanımlamaktaydı. Atatürk, **Nutuk**, C.2, s. 500-501.

⁴⁶⁰ Emel Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 222.

⁴⁶¹ Mete Tunçay, Erden Akbulut, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, s. 37.

⁴⁶² Emel Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 60-62.

örgüt içerisinde bulunmuş antikomünist isimler, bazılarının ise yine Mustafa Kemal Paşa'nın uyarıları neticesinde cemiyet ile bağlarını kesen “aldatılmış” isimler olduğunu belirtir. Tevetoğlu tüm bunlar haricinde cemiyetin içerisinde Yeşilordu Cemiyeti'nin kapatılmasına rıza göstermemiş ve Yeşilordu'yu takip eden Halk Zümresi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nda yer almış, Rusya'daki komünist kuruluşların işbirlikçisi ve Ankara'daki Rus elçisi Budu Mdivani'nin alet ve ajanı olan kimseler, aşırı Bolşeviklik ve komünistlik taraftarı kimseler olduğunu da eklemektedir⁴⁶³.

Sırrı Bey'in Yeşilordu Cemiyeti içerisinde yer aldığı konusunda şüphe yoktur. Ancak onun cemiyetle ilişkisinin biçiminden bahseden bir hatırat ya da Sırrı Bey'e ait bir açıklama bulunmamaktadır. Bu yüzden Akal ve Tevetoğlu'nun yorumları Sırrı Bey'in Yeşilordu Cemiyeti içerisindeki konumunu anlamak ve onun gerçekten sola eğilimli olduğundan mı yoksa kendisini siyasi konjonktüre göre konumlandırarak mı örgüt içerisinde yer almayı tercih ettiğini mi tespit etmek açısından büyük öneme sahiptir. Bu bahsi daha ileriye götürebilmek için ise onun Meclis'te yaptığı konuşmalardan çıkarımlar yapmaktan başka yol yokmuş gibi gözükmektedir.

Sırrı Bey'in ve meclisteki diğer mebusların Bolşeviklere yönelik söylemlerini anlayabilmek adına kısaca bu dönemde neler olduğundan da bahsetmek gerekiyor. 1920 yılında İç isyanların genişlemesi, Ankara'nın bile iç isyanların tehdidi altında kalması, Sevr Antlaşması ile Türkiye'nin idam fermanının imzalanacağını anlaşılmaması ve Yunanların bir direnişle karşılaşmadan Bursa'yı işgali 1920 yılının ortalarında umutsuzluğu iyice arttırmıştır⁴⁶⁴. Özellikle Bursa'nın işgali ile birlikte mecliste Bolşeviklikle ilgisi bulunmayan milletvekillerinin bile Bolşeviklerden medet umduğu bir durum ortaya çıkmıştır⁴⁶⁵. Bolşevik kuvvetlerinin Kafkaslardan ilerliyor oluşu karşısında mecliste Bolşevik olunması fikri bile ileri sürüldüğü bu dönemde Mahmut Goloğlu'na göre “Bolşevik orduları ile sınır ayrılığını bile ortadan kaldıracak bir işbirliği için Meclis kararı alınabilirdi”⁴⁶⁶

⁴⁶³ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 219.

⁴⁶⁴ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, İkinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1978, s. 429.

⁴⁶⁵ Avcıoğlu, **a.e.**, s. 430-431.

⁴⁶⁶ Avcıoğlu, **a.e.**, s. 432-433.

Meclisteki konuşmaların başına dönecek olursak, 11 Mayıs 1920’de Mayıs’ında İtilaf Devletlerinin San Remo Konferansında aldıkları kararları Paris’te Tevfik Paşa’ya iletmesi karşısında Tevfik Paşa’nın “istiklal ve hatta devlet mefhumları ile katiyen kabil-i telif görülemeyen” yorumunu yaptığı⁴⁶⁷ antlaşma şartları Anadolu’yu da dehşete düşürmüş ve Bolşevik rüzgarı Anadolu’da iyice şiddetlenmiştir. Tam bu dönemde Bolşeviklerin Şark Müslümanlarına yönelik desteğini içeren tamim mecliste Sırrı Bey’in de dahil olduğu mebusların Bolşevikliğe yönelik tutumunun net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

11 Mayıs 1920 tarihinde Rus Millet Komiserliği’nin Şark Müslümanlarına yönelik yayımladığı tamim Kazım Karabekir Paşa tarafından Meclis’te okunmuştur. Bolşeviklerin Müslümanların bağımsızlıklarını desteklediklerini göstermek için yayımladıkları bu tamim İstanbul’un işgaline karşı çıkarak şehrin Müslümanlar elinde kalacağını bildiriyor, Türkiye ve İran’ın taksimi ve imhasına yönelik antlaşmaları da reddediyordu⁴⁶⁸.

Tamimin okunmasının ardından mebuslar Bolşevizm’e yönelik fikirlerini belirtmişlerdir. Bolşevikliğe yönelik olumsuz algının yanlış olduğunu dile getiren mebuslar Bolşeviklerin bu tamimine karşılık bir teşekkür telgrafı çekilmesini öneriyorlardı⁴⁶⁹.

Sırrı Bey de söz alarak İstanbul’un Türklere bırakılacağını ve Ermenistan’a Anadolu’dan toprak verilmeyeceğini belirten Bolşeviklere karşı hissiz durulmasının doğru olmadığını, fiilen şükranlarını göstermeleri gerektiğini söylemiş ve Bolşeviklere teşekkür edilmesi adına bir takrir vermiştir⁴⁷⁰.

29 Mayıs 1920 tarihli Meclis oturumunda İsmet Paşa mevcut askeri ve siyasi duruma yönelik açıklamalar yaparken Bolşeviklerin Kafkaslardaki ilerlemelerinden ve Ermenilerin Bolşeviklerle temasta olduğundan söz etmişti⁴⁷¹. Oturumda söz alarak ne

⁴⁶⁷ Murat Aydoğdu, “Ahmet Tevfik Paşa ve Sevr Antlaşması”, **İmparatorluklar Çağına Veda**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 375.

⁴⁶⁸ **TBMM ZC**, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 11.5.1336, s. 256-257.

⁴⁶⁹ **TBMM ZC**, D.1, C.1, İS.1, 11.5.1336 S.257-259. Sırrı Bey bu konuşması nedeniyle Türkiye Bolşevik Komünist Partisi Kurucusu Şerif Manatov tarafından Meclis-i millinin en cesur insanlarından biri olarak sayılarak Bolşevikliği savunduğu ifade edilecektir. Emel Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 108.

⁴⁷⁰ **TBMM ZC**, D.1, C.1, İS.1, 11.5.1336, s. 260-261.

⁴⁷¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.1, İ.1, 29.5.1336, s. 42.

zaman Bolşeviklerle ilişkiler konusu gündeme gelse yan çizildiğini ifade eden Sırrı Bey şunları söyleyecektir:

“Diyoruz ki şarkla birleşelim, necatımız şarktan gelen tesir neticesinde husul bulacaktır. Bunu hararetle alkışlıyoruz. Fakat heyet-i icraiye demiyorum ki, mademki bu milletin ruhu bu merkezde tebellür ediyor memleketin, vatanın ve hatta dinin selâmeti şarktan gelen seylâbın önüne katılmakta bulunuyor, siz şimdiye kadar ne düşündünüz? (Bravo sedaları) Garbin her vakit üzerimize havale ettiği imha politikasına karşı mukavemet edebilmek için ancak şarkı gösteriyoruz ve sonra yine onunla içli dışlı olmaktan ihtiraz ediyoruz. Şarkla temasta, şarka teslim-i nefis etmekte bir faide-i maddiye görüyorsak bunu vaktiyle yapmalıyız. Zira Kafkasyada bizimle itilâfa menafi icabından zıt bir millet vardır. O millet ki; bizi doğramakla zevk alıyor. Bizden evvel bizim menafimize muhalif olarak Bolşeviklerle bir mukavele aktederlerse biz ne yapacağız? (Pek doğru sedaları) İcap etmez mi ki biz onlardan evvel davranalım da menafi-i vataniyemiz ve menafi-i milliyemiz neyi icap ediyorsa onun üzerine bir mukavele aktedelim. Bendeniz teklif ediyorum. Heyet-i icraiye bunun hakkında ne biliyorsa bize söylesin ve Meclis te ittihaz-ı meslek buyursun. (Alkışlar)”⁴⁷²

Sırrı Bey’in Bolşeviklerle ilişkiler konusundaki tavrı görüleceği üzere nettir. Bu sözler onun Batı’ya karşı tek çare olarak Doğu gösterildiği halde iş Bolşeviklerle işbirliğine geldiğinde Türk tarafının belirsiz bir tutum sergilemesinden duyduğu rahatsızlığı göstermektedir.

8 Temmuz 1920 tarihli Meclis oturumunda İsmet Paşa Azerbaycan’dan Nahçıvan cihetinden Azerbaycanlılarla birlikte bir kuvvetin Anadolu’ya hareket ettiğinden bahsetmiştir. Bu bahis üzerine söz alan Sırrı Bey şu konuşmayı yapmıştır:

“Bu Meclis-i Ali teşekkül ettiği andan itibaren, şarktan her mazlum milletler için olduğu gibi bizim refahımızı, saadetimizi, istiklalimizi temin edecek bir kuvvet ve bir nurun her halde buraya geleceğine intizar olunuyordu. Tebşir ederim arkadaşlar, şimdi o nur şarktan doğmuştur. Bu nurun çoktan beri buraya gelmesi memuldü, ahval ve hadisat buna mâni oldu. İşte şimdi bütün mevani izale edildi ve o nur meydana geldi. Bu nurun bizi ne veçhile tenvir edeceğini tabii biliriz. İsmini söylemeyeyim. O nurun mahiyetini takdir etmiş memlekette nasıl refah verecek bir istiklalini nasıl temin

⁴⁷² TBMM GCZ, D.1, C.1, İ.1, 29.5.1336, s. 47.

*edecektir, onu tamamen anlamış büyük bir kütle vardır. Hatta Meclis-i Alinizde bu nazariyeyi müdafaa edecek büyük bir zümre vardır (Alkışlar) bu nurun mahiyet-i ülviyesini takdir eden zümrenin burada vücudunu Hükümete resmen beyan ediyorum.*⁴⁷³”

Sırrı Bey’in burada bahsettiği nurun Yeşilordu Cemiyeti olduğu ortadadır. Ancak bu noktada “Meclis-i Alinizde bu nazariyeyi müdafaa edecek büyük bir zümre vardır” ifadesine de dikkat etmek gerekiyor. Henüz bu dönemde Halk Zümresi’nin kuruluşu duyurulmamış olsa da Sırrı Bey’in ifadesi mecliste bu oluşumun örgütsüz bir şekilde varlığını ortaya koymaktadır.

Sırrı Bey’in Bolşeviklerle ilişkilere yönelik hassasiyeti Moskova sefirliğinin boş bırakıldığı dönemde tekrar ortaya çıkacaktır. Meclis’teki 13 Kasım 1922 tarihli konuşmasında İtalya’da Faşistlerin iktidara gelmesiyle sadece basit bir hükümet değişikliği yaşanmadığını, hükümet şeklinin değiştiğini vurgulayarak meselenin önemini ve endişelerini ifade eden Sırrı Bey⁴⁷⁴ öte yandan neden Moskova Sefirliği’nin böyle hassas bir dönemde boş bırakıldığına yönelik Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey’e şifahi bir sual takriri yöneltmiştir⁴⁷⁵. Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey yaptığı açıklamada Moskova Sefiri Ali Fuat Bey’in Müdafaa-i Hukuk Grubu riyasetine seçilmesiyle elçilik görevinden istifa ettiğini ve bu süreçte Moskova Sefirliği’nin geçici olarak boş kaldığını ifade etmiş ve Tiflis mümessili Muhtar Bey’in Moskova Sefareti’ne tayininin münasip görüldüğünü ve yakında göreve başlayacağını belirtmiştir. Ancak Sırrı Bey bu açıklamayı yetersiz bulmuş, Türklere kara günlerinde dostluk gösteren bir hükümeti uzun müddet sefirsiz bırakmanın devlet geleneğine aykırı olduğunu belirtmiştir. Hükümetin bu konuda vazifesini yapmadığını belirten Sırrı Bey, bu kadar uzun süre boş bırakılmakla ortaya çıkan mahzurların birkaç ay sonra sefir atamakla giderilemeyeceğini ifade etmiş, bu durumun Türklerin umumi siyasetini rencide ettiğini söylemiştir⁴⁷⁶.

Rauf Bey buna cevaben Türk ve Rus hükümetlerinin dostluğunun ne kadar kuvvetli olduğunu vurgulayarak iki ülke arasında bir antlaşma bulunduğunu

⁴⁷³ TBMM ZC, D.1, C.2, İS.1, 8.7.1336, s. 223.

⁴⁷⁴ Ramazan Erhan Güllü, ”Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 318.

⁴⁷⁵ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3, 13.11.1338, s. 496.

⁴⁷⁶ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3, 13.11.1338, s. 497.

hatırlatmış, Türkiye-Rusya ilişkisinin sefaretin boş kalmasıyla bozulmayacak kadar kuvvetli olduğunun altını çizmiştir.⁴⁷⁷

O an için Rauf Bey'in açıklamasının kendisini ne kadar tatmin ettiği tartışılır ancak Ruslarla ilişkilerin Sırrı Bey'in bakış açısından genel anlamda olumlu bir seyir takip etmediği onun daha önce bahsettiğimiz şekilde Lozan görüşmeleri esnasında Ruslarla ilişkilere yönelik dile getirdiği memnuniyetsizlikte net bir şekilde görülmektedir

Tüm bu konuşmalar Sırrı Bey'in sola olan eğilimi ve Ruslarla olan ilişkilerdeki tavrının 1920'lerde esen Bolşevik rüzgarının etkisiyle ortaya çıkan ve geçici bir durum olmadığını, 1923'e gelindiğinde bile hala Ruslarla olan ilişkileri ısrarla gündeme Sırrı Bey'in bu tavrında samimi olduğunu ortaya koyuyor. Bu durumu daha net bir şekilde anlamak için Hıyanet-i Vataniye kanunu tartışmaları esnasında Yunus Nadi'nin Sırrı Bey'e imalı bir şekilde "Bolşevik mi olalım" sorusunu sorduğu ana dönmek gerekiyor. Daha önce de belirttiğimiz üzere Yeşilordu Cemiyeti kurucu üyelerinden biri olan Nadi'nin bu imalı sorusu mecliste Bolşeviklere yönelik olumlu havanın da değiştiğini gösteriyor.

Öte taraftan Sırrı Bey'in sola olan eğiliminin konjonktüre dayalı olmadığını bir diğer örneği ise Yeşilordu Cemiyeti'nin dağılmasının ardından Sırrı Bey'in Nazım Bey ile birlikte Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına katılması⁴⁷⁸ ve fırkanın toplantılarında da aktif bir şekilde yer almış olmasıdır⁴⁷⁹.

2.7.3. Londra Konferansı'nda Sırrı Bey

Anadolu hareketinin gittikçe kuvvetlenmesiyle diplomatik ve askeri alanda elde ettiği başarılar İngilizleri endişelendirmeye başlamış ve neticede Anadolu'ya karşı politikalarında değişikliğe gitmeye zorlamıştır. Özellikle 1921 yılı ocak ayında I. İnönü Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerine karşı elde edilen zafer bu anlamda bir dönüm noktası olmuştur⁴⁸⁰. İngilizlerin Anadolu'yu hizaya getirmek için maşa olarak kullandıkları Yunanların bu mağlubiyetinin ardından Yunan kuvvetlerinin

⁴⁷⁷ TBMM ZC, D.1, C.24, İS.3, 13.11.1338, s. 498.

⁴⁷⁸ Hamit Erdem, **1920 Yılı ve Sol Muhalefet**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2010, s. 113.

⁴⁷⁹ Mete Tunçay, Erden Akbulut, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), a.g.e.**, s.184-185.

⁴⁸⁰ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 143-144.

toparlanmasını sağlamak ve Sevr Antlaşması'nı ufak tefek değişikliklerle Türklere kabul ettirmek amacıyla Londra'da bir konferans düzenlenmesi planlanmıştır⁴⁸¹.

Konferans ile ilgili en büyük problemlerden biri Türkiye'yi temsil edecek heyetin kimliği noktasında ortaya çıkmıştır. İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti'ne Türkiye'yi temsilen konferansa bir heyet göndermesi için bildirimde bulunmuş, bu heyete Anadolu hareketi delegelerinin de iştirak etmesini istemiş, Sadrazam Tevfik Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya durumu telgrafla ileterek İstanbul heyetine katılmak üzere delege gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Türkiye'de tek meşru hükümet olarak kendisini gören TBMM Hükümeti'nin bu çağrıya olumlu karşılık vermesi söz konusu değildi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya cevabı da İstanbul Hükümeti diye bir hükümet tanımadıkları, Türkiye'yi ancak TBMM tarafından tayin edilen bir heyetin temsil edebileceği ve İtilaf Devletleri'nin Ankara'yı muhatap alması gerektiği yönünde olmuştur. Padişahı da TBMM'yi tanımaya davet eden Mustafa Kemal Paşa'nın bu istekleri Tevfik Paşa tarafından kabul edilmemiştir⁴⁸².

Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgraf TBMM'de mebuslar huzurunda okunmuş ve büyük bir coşkuyla desteklenmiştir. Bu noktadan itibaren mebusların Padişah'ın Anadolu hareketine karşı olan tavrını netleştirmesine yönelik taleplerini de ortaya koyduklarını görmekteyiz. Meseleye dair görüşlerini belirten mebuslardan biri olan Sırrı Bey, Padişah'ın Heyet-i Milliye'yi nasıl telakki ettiğini açıklaması gerektiği yönünde şu sözleri söylemiştir:

“Teşekkül eden heyet-i Milliye'nin Padişah nazarında nasıl telâkki edilmekte olduğunun alenen ilân edilmesini teklif ettik. Pek doğru, hattâ geç kaldığımız bir tedbirdir bu Padişah, şimdiye kadar bizi nasıl telâkki ettiğini alenen söylemeli idi. Filvaki kavlen anlıyorduk, fakat herkesin anlıyacağı bir surette bunu fiilen söylemeli idi. Bu teklifimiz karşısında Padişah iltizam-ı sükût eder veyahut aksini terviç ederse o vakit tebaasını ecnebi esaretine birriza tevdi eden, askerini ecnebilere teslim eden ve kalelerini düşmanlara tevdi eden, tebaası üzerindeki hakk-ı kazasından feragat

⁴⁸¹ Durmuş Yalçın, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2019, s. 271.

⁴⁸² Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin Ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 122,123.

eden İmamülmüsliminin ne olacağını ulemeden sorarız ve verecekleri fetva mucibince amel ederiz.”⁴⁸³

Görüldüğü üzere artık Anadolu hareketinin meşruiyetini herkese kabul ettirme noktasında hemfikir olan mebusların İstanbul’a karşı tavrı da bu doğrultuda şekillenmekteydi. Bu bağlamda konferansa müstakil bir heyetle gidilip gidilmeyeceği meselesi büyük önem arz ediyordu. Meclis’te 4 Şubat 1921 tarihli gizli celsede temsil meselesi ve Londra’ya gidecek murahhas heyetinin mahiyeti görüşüldü. Tartışmalar sırasında Ankara’nın talepleri karşısında sadece İstanbul Hükümeti’nin değil bizzat Padişah’ın olumsuz tavrının da sert bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Meclis’in önemli bir kısmı Ankara’nın konferansa ayrı bir heyetle iştiraki konusunda hemfikirdi ancak bir kısım mebus Londra’ya ortada konferansın tertipçileri tarafından yapılmış doğrudan bir davet olmaksızın heyet gönderilmesi noktasında bir takım şüphelere sahipti⁴⁸⁴. Tekrar altını çizmek gerekirse; mebusların hemfikir olduğu en önemli nokta Ankara Hükümeti’nin meşruiyeti ve buna karşılık İstanbul Hükümeti’nin tavırlarının kabul edilemez olduğuydı.

Sırrı Bey de bu celsede meseleye dair görüşlerini ortaya koydu. Tevfik Paşa’dan Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen telgrafta yer alan *“Hükümet-i seniyyeye gönderilecek davet Mustafa Kemal Paşa’nın, yahut Ankara’ca mezuniyet-i lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyet-i murahhasası meyanında bulunmakla meşruttur”* cümlesini yorumlarken Londra’ya gidecek heyetin içerisinde Mustafa Kemal Paşa tarafından veya Ankara Hükümeti’nce gönderilecek bir heyetin bulunmasının şart koşulduğunu, bu durumda Ankara’dan (İstanbul heyetine katılmak üzere) bir heyet yollanmaması halinde Londra’ya gidecek İstanbul heyetinin hiçbir siyasi mahiyeti olmayacağını ve kıymet verilmeyeceğini, dolayısıyla da konferans huzuruna çıkamayacağını vurgulamaktaydı. Sırrı Bey’in buradan vardığı nokta İtilaf Devletleri nazarında aslolanın Ankara Hükümeti olduğu İstanbul Hükümeti’nin ise bir ayrıntı olduğuydu. Sırrı Bey’e göre İtilaf Devletleri Ankara Hükümeti’ni doğrudan doğruya tanımayı azametlerine sığdıramadığından bu tarz bir yöntem izlemişlerdi. Aslında

⁴⁸³ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.1, 29.1.1337, s. 413-414.

⁴⁸⁴ TBMM GCZ, D.1, C.1 İ.1, 4 Şubat 1337, s. 367,368.

konferansta karşılaşmak istedikleri Ankara'nın göndereceği yetkili murahhaslardı. Ancak İstanbul'dakiler bu gerçeği görerek Ankara'ya tabi olma hassasiyetini göstermedikleri gibi Türklerin Londra'ya davet edilme sebeplerinden bahsederken büyük bir nankörlükle Anadolu'daki direnişi ağızlarına almıyorlardı. İstanbul Hükümeti TBMM'nin temsil ettiği milleti dikkate almamakta ve yetki sahibi olarak kendisini görmekteydi ki bu durumda yaptıkları teklifi kabul etmek mümkün değildi. Sırrı Bey tüm bunlarla birlikte gönderilecek heyetin kimlerden oluşması gerektiğine dair de fikirlerini belirtecektir. Murahhasların kendi aralarından yani Meclis'ten seçilmesi, şahsiyetlerinin de iyice tetkik edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Şahsiyet derken Sırrı Bey'in kastettiği şey siyasi şahsiyet ve fikirlerdi. Bunun muhataplar üzerinde önemli bir etkisi olacağını düşünmekteydi. Bu kişilerin Avrupa'da tanınan ve itibar gören kişiler olması da lüzumluydu. Meclis'te Avrupa'ca tanınmış, siyasi fikirleri belli şahsiyetler mevcuttu ve bunlardan istifade edilebilirdi. Bununla birlikte Meclis dışından şahsiyetler de heyete ilave edilmek istenirse bu konuda da önerebileceği bazı isimler olduğunu söyleyen Sırrı Bey'in örnek olarak ortaya attığı isimler Ahmet Rıza Bey, Ahmed Cevdet Bey ve Fuat Selim Bey oldu. Bu şahısların Meclis'in fikirleriyle uyuşamayabileceğini ancak Avrupa'da milli gaye için çalıştıklarını söyleyen Sırrı Bey'e göre böyle şahıslara ihtiyaç vardı. Sırrı Bey heyete ulemadan da bir iki kişi katılması gerektiğini düşünüyordu. Meclis'in dayanağı olan millet ve ordunun İslam âleminin şerefi ve namusu olduğunu, İtilaf Devletleri'nin kendilerine fazlaca kıymet izafe etmesinin de İslam âlemine önderlik edebilme kabiliyetlerinden kaynaklandığını söyleyen Sırrı Bey İslam âleminin desteğini daha büyük oranda alabilmek adına bunun yapılması gerektiğini düşünüyordu. Ulemadan olan bu şahıslar lisan bilmediklerinden murahhas heyetine giremeyeceklerdi ama en azından istişare heyetinden böyle şahısların bulunması İslam âlemi üzerinde bırakacağı etki açısından önemliydi.⁴⁸⁵

Tüm bu tartışmalar devam ederken Sırrı Bey 5 Şubat tarihli gizli celsede yapılan görüşmelerde son kez İstanbul Hükümeti'ne bir teklifte bulunmaktan yana olduğunu ifade etti: *“Bu kararı ittihazdaki saik Meclis-i Âlinizin muhik ve musip lisanıyla İstanbul heyetini bir kere daha hakka davet etmektir. Günahları üzerimizden*

⁴⁸⁵ TBMM GCZ, D.1, C.1, İ.1, 4 Şubat 1337, s. 376-377.

atmak için şöyle son bir teklifte bulunalım ve binaenaleyh bunun tahririni taht-ı karara aldık. Maksudımız şu idi. Bendeniz bu hususta ittihaz edeceğimiz kararın o mahiyette olmasını isterim, ki neşrettiğimiz zaman halk başta Padişah olduğu halde İstanbul Hükümetinin hakikaten kendi uhdelerine terettüp eden vazifenin yapılmadığına kendileri de şahit olsun... Binaenaleyh bu karar bu suretle değil; cereyan-ı hali hikâye ederek hadisattan mütevellit bütün mesuliyetlerin oraya ait olacağını söylemek lâzımdır.”

Tüm bu tartışmaların neticesinde Ankara, İstanbul Hükümetinin davetine uymayarak, İtilaf Devletleri tarafından davet edildikleri taktirde konferansa katılma kararı alarak Bekir Sami Bey önderliğinde ve içinde Sırrı Bey’inde olduğu heyet oluşturmuştur. Bu noktada Sırrı Bey’in heyet içerisindeki konumunu da netleştirmek gerekiyor. Heyet-i Vekile’nin aldığı kararla Londra Konferansına Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu Cami Bey, Trabzon mebusu Hüsrev Bey, İzmir mebusu Yunus Nadi Bey ve Adana mebusu Zekai Bey’den oluşan bir heyet tayin edilmiştir⁴⁸⁶. Heyet-i Vekile kararnamesinde Sırrı Bey’in adı geçmemekle birlikte Hüsrev Gerede hatıralarında heyette Sırrı Bey’in de olduğundan bahsetmektedir⁴⁸⁷. Kazım Karabekir hatıralarında heyet azalarının yukarıda geçen isimler olduğunu belirtmekle birlikte bir de Heyet-i Mütahassısa’dan bahsetmektedir. Heyet-i mütahassısa içinde yer alanları İzmir Mebusu Mahmud Esat, Karesi Mebusu Vehbi, İzmit Mebusu Sırrı, Erzurum Mebusu Necati Beyler olarak sıralamaktadır. Bununla birlikte Karabekir’e göre bir de müşavirler bulunmakta, bunlar da Sabık Saruhan mebusu Tevfik, Niyazi ve Hariciye müsteşarı Münir Beylerdir⁴⁸⁸. Tarık Mümtaz Göztepe ise Ankara heyet-i murahassasının yanı sıra Sırrı Bey’in de içinde yer aldığı müşavirlerden bahsetmektedir⁴⁸⁹. Ortada Sırrı Bey’in heyetteki konumu noktasında bir belirsizlik bulunmakla birlikte Sırrı Bey’in Meclis’te Lozan Konferansı tartışmaları esnasında daha önce kendisinin de Londra Konferansı heyetinde yer aldığıının hatırlatılması üzerine söyledikleri, bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Sırrı Bey’e

⁴⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30/18/1/1, 2/33/14.

⁴⁸⁷ Hüsrev Gerede’nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 211.

⁴⁸⁸ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, C.2 İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 1020

⁴⁸⁹ Tarık Mümtaz Göztepe, Mütareke Günleri, Ankara, Cümle Yayınları, 2017, s. 561.

göre Mustafa Kemal Paşa Londra Konferansı'na kendisini başta murahhas olarak göndermek istemişse de Fransızcasının iyi olmaması nedeniyle bunu kabul etmemiş, neticede heyete müşavir olarak eşlik etmiştir⁴⁹⁰. 6 Şubat'ta hareket eden heyet Ankara'dan Antalya'ya oradan da bir İtalyan Savaş gemisine binerek Brindizi üzerinden Roma'ya varmıştır. Burada İtalyan Dışişleri Bakanlığıyla yaptığı görüşmede İstanbul Hükümeti aracılığıyla yapılan davetten bahseden Bekir Sami Bey Anadolu'yu temsil edecek heyetin kendileri olduklarını ayrıca Türkiye ile ilgili meseleler konuşulacaksa kendilerinin doğrudan davet edilmeleri gerektiğini bildirerek bu hususta bir nota vermiştir. Nota İtalyanlar vasıtasıyla İngilizlere iletilince İngiltere Başbakanı Lloyd George Ankara'yı konferansa davet etmiştir⁴⁹¹.

21 Şubat 1921 tarihinde başlayan konferansta Türk tarafı Batı Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması, İstanbul'daki yabancı kuvvetleri geri çekilmesi, İzmir'in işgaline son verilmesi ve Boğazlarda Türk egemenliğinin sağlanması taleplerinde bulunmuştur. Müttefikler ise Sevr antlaşmasında küçük değişiklikler (Boğazlar komisyonunda Türkiye'ye bir yerine iki oy verilmesi, jandarma gücünde sayısal artış) içeren önerilerini Türk ve Yunan taraflarına sunmuşlardır.⁴⁹²

Sırrı Bey konferansa yönelik gözlemlerini Ankara'ya iletmiştir. Bu gözlemleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Genel olarak konferansın ilk günü görüşmeler iyi geçmiş ancak ikinci gün inkisara uğramışlardı. Konferansın üçüncü günü ise görüşmeler oldukça memnuniyet verici şekilde cereyan etmişti. Lloyd George'un Türk Heyeti'ne Ankara ile telgraf vasıtasıyla görüşebileceklerini söylemesi kendilerine vakit kazandırmış, bu esnada İngilizlerle bir takım ikili görüşmelerde bulunulmuş ve bu da Yunanları epey rahatsız etmişti. Ayrıca bu esnada Zekai ve Nadi Beyler Fransız Başbakanı Aristide Briand ile de görüşmelerde bulunmuş, Briand Türklerle meskün yerlerin terk edileceğini söylemişti. Sırrı Bey Yunan tarafının Türklerin İngilizlerle konferans müddetince yaptığı görüşmelerden epeyce rahatsız olduğunu ama Türk kuvvetlerine karşı başarılı olacaklarından hala emin göründüklerini ifade ediyordu. Yunanların üç ay içerisinde savaşı bitireceklerini ifade etmeleri üzerine Fransız

⁴⁹⁰ TBMM GCZ, D.1, C.4, İS.3, 5 Mart 1339, s. 109.

⁴⁹¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mundanya'ya Kadar IV**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s. 34.

⁴⁹² Oran, **a.g.e.**, s. 144.

temsilcisi (General) (Gouraud) Fransız kuvvetlerinin bile Antep'i almak için aylar boyunca uğraştığını ve üstelik bu kuvvetin Yunan kuvvetlerine kıyasla sayıca üstün ve muntazam bir kuvvet olduğunu vurgulamıştı. Bunun üzerine Yunan temsilci Türklerle çarpışacak olan kuvvetin Yunan askeri olduğunu söyleyince salonda gülüşmeler gerçekleşmişti⁴⁹³.

Sırrı Bey ayrıca 1955 yılında *Akşam* gazetesine verdiği mülakatta konferans esnasında güney hududu görüşülürken kendisinin ısrarlı bir şekilde Fırat nehrinin hudut tanınması ve Türk mezarı olarak da adlandırılan Caber kalesinin Türk toprağı olarak kabul edilmesini önerdiğini, bunun üzerine Fransızlar ile yapılan antlaşmada bunun kabul edildiğini ifade ediyordu⁴⁹⁴. Kaleye Türk bayrağı çekilerek bölgede bir kıta Türk askeri bulunmasına izin verilecekti⁴⁹⁵. Ancak Sırrı Bey'in bu ifadelerinde bir hata olduğunu da belirtmek gerekiyor, zira Caber Kalesi'nin Türkiye'ye bırakılması Londra Konferansı esnasında değil, Sırrı Bey'in bir takrir vererek şiddetle karşı çıktığı 20 Ekim 1921 Fransa-Türkiye arasındaki Ankara İtilafnamesi'yle gerçekleşecektir⁴⁹⁶.

Konferansta yapılan görüşmeler genel olarak bir sonuca varamamıştır. Ancak Londra Konferansı Misak-ı Milli'nin uluslararası alanda tanınırlığı ve Ankara Hükümeti'nin meşruiyetini sağlamlaştırılması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Diğer taraftan Bekir Sami Bey konferans esnasında İtilaf temsilcileriyle bir takım ikili antlaşmalar imzalamış ancak yetkisi dışında imzaladığı bu antlaşmalar TBMM tarafından onaylanmamış ve kendisi konferans döndükten bir süre sonra istifa etmiştir⁴⁹⁷.

Tüm bunlarla birlikte konferans ile ilgili en önemli olaylardan bir tanesi Tevfik Paşa'nın konferans esnasında sözü Ankara hükümetine bırakmış olduğu iddiasıdır. Günümüzde bile genel olarak kabul gören bu iddia ile Sırrı Bey'in de ilişkisi olduğu görülmektedir. Sırrı Bey'e göre konferansın ilk toplantısında Tevfik Paşa sözünü kısa keserek Ankara heyetini işaret etmiş ve "*Sözü milletin hakiki temsilcilerine bırakıyorum*" demiştir. Öncelikle Sırrı Bey'in bu ifadesine 1955 senesinde, olaydan

⁴⁹³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:7, D:18, F:68.

⁴⁹⁴ "Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu", *Akşam*, 20 Ocak 1955, s. 3.

⁴⁹⁵ Topuz, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁹⁶ Antlaşmanın 9. Maddesine göre "Süleyman Şah'ın Caber kalesinde bulunan ve Türk Mezarı adı ile tanınan kabri Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir", Oran, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁹⁷ Oran *a.g.e.*, s. 144-145.

yıllar sonra bir gazeteye verdiği röportajda rastladığımızı belirtmekte fayda vardır.⁴⁹⁸ Bu noktada Sırrı Bey'in olayın ardından geçen yıllar nedeniyle Tevfik Paşa'nın ifadesini farklı bir şekilde hatırladığı düşünülebilir. Ancak meselenin daha da derinine incek olunursa bu ifadeyi en başta Sırrı Bey'in kamuoyuna yaydığı görülmektedir. Zira Sırrı Bey konferansa iştirakinden kısa bir süre sonra bu meseleye dair Ankara'ya bir telgraf çekmiş ve bu telgraf 24 Şubat 1921 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Kemal Paşa tarafından okunmuştur:

“Tevfik Paşa konferans huzurunda millet namına idare-i kelâm etmekliğin Ankara Büyük Millet Meclisi Murahhaslarına ait olduğunu ifade etmiştir. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisini tebrik ederim. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arz-ı tâzimat eyler ve işbu telgrafname muhteviyatının en yakın telgraf merkezi vasıtasıyla Büyük Millet Meclisine iblâğını rica ederim.”

Sırrı Bey'in bu ifadeleri Meclis'te büyük sevinçle ve mebusların şiddetli alkışlarıyla karşılanmıştır⁴⁹⁹.

26 Şubat tarihli Meclis oturumunda ise Mustafa Kemal Paşa Sırrı Bey'in yolladığı telgrafın gayri resmi bir telgraf olduğunu ancak Bekir Sami Bey'in gönderdiği telgrafla birlikte Sırrı Bey'in ifadelerinin tamamen doğrulandığını ve söz hakkının Ankara Heyeti'ne ait olduğu ifadelerinin Tevfik Paşa tarafından kullanıldığını söylemektedir⁵⁰⁰.

Sırrı Bey'in bu ifadeleri gerçeği yansıtmakta mıydı? Öncelikle Sırrı Bey'in Tevfik Paşa'nın sözü milletin hakiki temsilcilerine bıraktığına yönelik ifadesinin kısa bir süre sonra kamuoyunda paylaşıldığı görülmektedir. 26 Şubat 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesi Tevfik Paşa'ya atfedilen bu sözleri yayımlamış, ancak ortaya çıkan bu haberlere yönelik İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Safa Bey bir beyanda bulunarak bu ifadeleri yalanlamış ve ortada bir yanlış anlaşılma olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte Bekir Sami Bey de konuyla ilgili gönderdiği telgrafa dair bir düzeltme yapmak istemiş, bu hususta basına verdiği demeçte konferansta iki heyetin ortak kararlar aldığını, Tevfik Paşa'nın Türklerle meskun yerlerin bırakılması gerektiğini ifade eden bir konuşma yaptığını ve genel itibarıyla iki heyetin görüş birliği

⁴⁹⁸ “Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu”, **Akşam**, 20 Ocak 1955, s. 3.

⁴⁹⁹ **TBMM ZC**, D.1, C.8, İ.1, 24.2.1337, s. 402.

⁵⁰⁰ **TBMM ZC**, D.1, C.8, İ.1, 26.2.1337, s. 450.

içerisinde olduğunu ifade ederek bu husustaki yanlış anlaşılmayı gidermeyi amaçlamıştır⁵⁰¹.

İfadelerin şüpheli olduğu bu açıklamalardan da görülmekle birlikte konferans tutanaklarına bakıldığında Tevfik Paşa'nın bu tarz ifadelerine rastlanmamaktadır. Ankara Heyeti yazmanının kaleme aldığı tutanaklara bile bakıldığında bu gerçek görülmektedir. Tevfik Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin barış koşullarına yönelik görüşünü birkaç ana başlık halinde ortaya koyan bir muhtıra okuduğunu ifade eden tutanak, sonrasında söylediklerini ise şöyle kayıt altına almıştır: *Ankara Millet Meclisi'nin intihab ederek işbu meclis namına söz söylemeye salahiyet verdiği murahhaslar konferansça davet edilmiş olduğu cihetle tekliflerini konferansa bildirmeleri maksadıyla sözü bunlara terk ettiğini beyan etti*". Tevfik Paşa'nın Ankara Heyeti'nin temsil ettiği yeri Anadolu ile sınırladığı, İstanbul Hükümeti'nin otoritesini sarsacak ifadelerden kaçınarak iki otoritenin birbirinden farklı olduğunu vurguladığı görülmektedir. Mantık sınırları içerisinde düşünüldüğünde de Tevfik Paşa'nın söz hakkını tamamen devrettiğine yönelik bir ifade kullanması İstanbul Hükümeti'nin, yani kendi otoritesini yok sayması anlamına gelecektir. Tevfik Paşa'nın basına da yansıyan çarpıtılmış ifadeleri Ankara Hükümeti'ne olağanüstü bir propaganda malzemesi sağlamıştır. Böylece Ankara'da veya başka yerlerde şu veya bu ölçüde hala Saray'a ve İstanbul'a sadakat besleyenler İstanbul'daki sadrazamın bile başında bulunduğu hükümetten ümidini kesmiş ve tek umut olarak Ankara'yı işaret etmiş olduğunu düşüneceklerdi⁵⁰².

Ancak Sırrı Bey yıllar sonra bile bu konuda söylemini değiştirmemiştir. Diğer taraftan bu meseleyle ilgili akla gelen sorulardan biri de Sırrı Bey'in Tevfik Paşa'nın konferanstaki söz konusu konuşmasına dair Ankara'ya gönderdiği telgrafı kendi inisiyatifleriyle mi yoksa heyet başkanı Bekir Sami Bey'le danışıklı olarak mı gönderdiği. Görüldüğü üzere Bekir Sami Bey Sırrı Bey'in ifadelerini doğrular nitelikte bir başka telgraf göndermiş olsa da daha sonra bu konuda basına çelişkili

⁵⁰¹ Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diploması: Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi", **Belleten**, C.79, Sayı: 284, 2015, s. 369-370.

⁵⁰² Söz hakkının devredilmesine yönelik genel kabul gören ifadenin gerçekliğiyle ilgili olarak bkz: Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)" **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2016, s. 274-285.

ifadeler vermiş olması Sırrı Bey'in bu işe kendi başına kalkışmış olduğuna ancak Bekir Sami Bey'in konjonktür icabı Sırrı Bey'i doğrulamak zorunda kaldığına yönelik bir izlenim oluşturmaktadır. Sırrı Bey'in bahsi geçen telgrafi gönderdikten sonra Londra Konferansı'na yönelik ilk telgrafi kendisinin gönderdiğini umduğuna dair bir başka telgraf göndermiş olması da ilginçtir. Anlaşılan Sırrı Bey konferansta ilk gün neler yaşandığına dair bilgileri herkesten önce Ankara'ya ileterek kendisini ön plana da çıkarmak istemektedir. Konuya dair bir diğer ilginç mesele ise Sırrı Bey'in 1955 yılında *Akşam* gazetesine verdiği beyanatta bahsi geçen haberin Ankara'ya ulaştıktan sonra nedense hoş karşılanmadığını ifade etmiş olmasıdır. Ancak Meclis'te bu ifadelerin sevinçle karşılandığını ve hızlı bir şekilde basına yansıdığını da biliyoruz. Ne yazık ki bu konuda Sırrı Bey'in kendi başına bir işe kalkıştığı ve bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın da bu haberi siyaseten kullanmakla beraber bu durumu hoş karşılamamış olabileceği şeklinde bir varsayımda bulunmaktan öteye gidemiyoruz.

2.7.4. İktisat Vekilliği

Sırrı Bey'in Milli Mücadele esnasındaki önemli görevlerinden bir tanesi de İktisat Vekilliği⁵⁰³ olmuştur. Sırrı Bey 19 Ocak 1922 tarihinde 213 oydan 105'ini alarak İktisat Vekilliği'ne seçilmiş⁵⁰⁴ ve şu sözleriyle görevine başlamıştır:

“Heyet-i Muhteremenin hakkımda gösterdiği itimat ve teveccühe teşekkür ederim. Bu teşekkürü ne suretle eda edeceğimi burada söyleyeceğim söz ile değil, göstereceğim efal ile ispat edeceğim. Cenab-ı hakkın muavenetini temenni ederim.”

Sırrı Bey İktisat Vekaleti'ne seçilmesinden kısa bir süre sonra *Vakit* gazetesine verdiği bir röportajında düşmana karşı gösterilen milli mukavemetin dayanağını ancak iktisadi faaliyetin teşkil ettiğini söylemiştir. Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi için

⁵⁰³ 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan İktisat Vekaleti ormancılık, tarım, ticaret, hayvancılık gibi alanlarda yapılacak düzenlemeler ve bu alanların geliştirilmesi ile ilgili hususlarda devreye girmiştir. Bununla birlikte bu alanlarda çalışan işçilerin hakları da İktisat Vekaleti tarafından korunmaktadır. Düşük bir bütçesi olduğundan ötürü bütçenin önemli bir kısmını Vekalet bünyesindeki memurlara ayırmak durumunda kalmış, bahsi geçen alanların gelişimi hususunda önemli rol oynayamamıştır. Vekaletin kuruluş süreci ve Milli Mücadeledeki rolüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Doğru, “**Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)**”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.9, Sayı: 3, 2007, s. 269-287.

⁵⁰⁴ **TBMM ZC, D.I, İ.S.2, C.16, (19 Ocak 1922), s. 90.** Seçimlerle ilgili önemli bir husus ise seçimlere tüm vekillerin aday gösterilmesidir. Normal şartlarda vekil Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilecek birkaç aday içerisinde seçilirken bu seçimlerde tüm milletvekilleri aday gösterilmiştir. Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, s. 324

Çalışanların iktisadiyata ehemmiyet vermeleri gerektiğini söyleyen Sırrı Bey bu doğrultuda hareket edeceklerini ve bu hususta bir program vücuda getireceklerini de eklemiştir⁵⁰⁵.

Yaptığı bir açıklamada halktan alınan vergilerin Hükümet'in temel para kaynağı olduğunu ifade eden Sırrı Bey halkın maddi durumunun iyi olmasının da tarım, sanayi ve ticaretin çağa uygun bir şekilde düzenlenmesine bağlı olduğunu ve bu doğrultuda hareket edeceklerini beyan etmişti⁵⁰⁶.

Sırrı Bey 15 Şubat 1922'de *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesine verdiği röportajında ise Milli Hükümet'in uyandırdığı güven sebebiyle pek çok şirketin sermayelerini işletmek için müracaat ettiklerini ve şimdilik bu şirketlerin ortaya koyduğu şartların incelenmekte olduğunu ifade ediyordu. Eski devrin hatalarının tekrar edilmeyeceğini ve iktisadiyatın siyasi düşüncelere tabi kılınmayacağını vurgulayan Sırrı Bey, madenlerin devletleştirilmediğini ve üzerinde yaşayan azami fayda temin edileceğini de eklemekteydi⁵⁰⁷.

Sırrı Bey'in İktisat Vekilliği döneminde ziraat alanında gelişme sağlamak amacıyla projeler yapılması planlanmış⁵⁰⁸ ve yurtdışından traktör getirilmesi amaçlanmıştır⁵⁰⁹. Ayrıca idadilerde meslek kursları açılmış, bu kurslarda sanayi-yi hadidiye, elik dövmeçilik, demircilik, tornacılık, marangozluk, oymacılık, modelcilik, kimyevi boyacılık ve bağcılık dersleri verilmiştir⁵¹⁰.

Sırrı Bey'in İktisat Vekilliği süresince yukarıda bahsedildiği gibi özellikle ziraat alanında ciddi esaslara dayanan projeler hazırlanırken bir taraftan da maden kanunu tetkik edilerek düzenlemeler yapılması planlanmaktaydı.⁵¹¹ 1922 Mart ayına gelindiğinde işler daha da somutlaşmaya başlamıştı. Basında İktisat Vekaleti'nin

⁵⁰⁵ **Vakit**, "Üç Vekilin Beyanatı", 24 Ocak 1922 s. 1.

⁵⁰⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Ocak 1922 "İktisat Vekili Sırrı Bey'in Beyanatı" s. 1. Aktaran: **Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 244,

⁵⁰⁷ Berna Arsoy, "Anadolu'da Yeni Gün" Gazetesinde Milli Mücadele Dönemi Ekonomisi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 55

⁵⁰⁸ "Anadolu'nun İnkişaf-ı İktisadiyesi", **Vakit**, 16 Şubat 1922 s. 1

⁵⁰⁹ "Makine Devri", **Yeni Gün**, 1 Şubat 1922. Aktaran: Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.257,

⁵¹⁰ "İktisat Vekaletinin Meslek Dersleri Programı", **Tevhid-i Efkar**, 16 Mart 1922, s. 1.

⁵¹¹ "Anadolu'nun İnkişaf-ı İktisadiyesi", **Vakit**, 16 Şubat 1922, s. 1.

memleketin iktisadi cephesi hakkında bir program hazırladığı ve bu programı yakında Meclis'te açıklayacağı ifade ediliyordu⁵¹².

Sırrı Bey'in verdiği demeçler onun rasyonel, planlı ve programlı bir şekilde hareket ederek İktisat Vekaleti'ni bir düzene oturtmak istediğini ortaya koymaktadır. Ancak Anadolu'nun içinde bulunduğu durum onu başka problemlerle yüzleşmek zorunda bırakmıştır.

Sırrı Bey İktisat Vekilliği'ne seçilmeden önce, 10 Ocak 1922 tarihinde kabul edilen geçici bir kanun ile kıtlık meselesinin çözümü noktasında Mükellefiyet-i Ziraiye kanununda bir takım değişiklikler yapılmış ve kanunun kapsamı da genişletilmişti. Yeni düzenlemede vatandaşlar vergi ve gelir durumlarına, yanı sıra Mükellefiyet-i Ziraiye heyetlerinin takdirine göre sınıflara ayrılarak ziraat yapmaları zorunlu kılınıyordu. Toprağı olmayan vatandaşlar Mükellefiyet-i Ziraiye Heyetleri vasıtasıyla asker ailelerinin ve dulların ihtiyaçtan fazla arazisini kiralayacak ve bu yükümlülüklerini yerine getireceklerdi⁵¹³.

Ancak Sırrı Bey'in uygulamak durumunda kaldığı bu kanun birtakım tartışmalara da neden olmaktaydı. Ankara mebusu Mustafa Efendi kanunun birtakım yolsuzluklara yol açtığını ve hiçbir faydası olmadığını ileri sürmekteydi. Arazisi olanların zaten ziraat yapmaya mecbur olduğunu, arazisi olmayanlar için ise mevcut şartlarda arazi ve alet tedarik imkanı olmadığını ifade eden Mustafa Efendi'ye göre kanun ahaliyi tazyik ederek fena yollara sevk etmekte, köylü kendi nefsi için ektiği tohum ve tarlayı bir parça menfaat için tüccarlarla ortak göstermekteydi. Mustafa Efendi bu doğrultuda İktisat Vekaleti'ne bir takrir vererek bu uygulamadan vazgeçilmesini ve farklı çarelere başvurulmasını önermekteydi⁵¹⁴.

İktisat Vekili olarak bu takriri okuyan Sırrı Bey ise genel olarak takrirdeki eleştirilere katılmaktaydı ancak hali hazırda uygulamaya konmuş bir kanun varken bunun uygulanmamasının söz konusu olmadığını ve ancak Meclis'in alacağı karara göre hareket edileceğini ifade etmekteydi⁵¹⁵.

⁵¹² “İktisadi Program İkmal Olundu”, **Tevhid-i Efkar**, 1 Mart 1922, s. 1.

⁵¹³ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 371-372.

⁵¹⁴ **TBMM ZC**, D.1, C.18, İS.3, 14.3.1338, s. 199-200.

⁵¹⁵ **TBMM ZC**, D.1, C.18, İS.3, 14.3.1338, s. 199-200.

Hacı Mustafa Bey ise itirazlarına devam ederek köylü ile şehirlinin ortaklık ederek kanunun suistimal edildiğini, ve yine kanunun suistimal edilerek askerlikten kaçmak için kullanıldığını belirtmişti⁵¹⁶. Sırrı Bey ise kanunun askerlikten muafiyet değil tecil temin ettiğini, bununla birlikte meselenin suistimali ve askerlikten kaçmaya vesile olması hakkında mahalli hükümetlerce tahkikat ile gerekli muamelenin yapılmasının uygun olduğunu söylemişti. Sırrı Bey ortadaki durumun kendi şahsi kanaatine uygun olmadığını ifade etmekte ancak ortada bir kanun varsa bunun uygulanması gerektiğini, hali hazırda uygulanmakta olan bir kanunu Vekalet'in kararıyla iptal etmenin uygun olmayacağını, bunun için Meclis'in iptale yönelik bir kanunu kabul etmesi gerektiğini tekrar etmişti⁵¹⁷.

Kıtlıkla mücadele noktasında İktisat Encümeni'nin teklif ettiği tedbirlerden biri de bazı gümrüklere giren kimi gıda malzemesinin gümrük vergisinden muaf tutulmasına dair kanun teklifiydi. 4 Şubat 1922 tarihli meclis oturumunda “*Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmit Sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların gümrük resminden istisnası hakkında iktisat encümeni mazbatas*” ile ilgili gerçekleşen görüşmeler esnasında ekim miktarı ile alakalı bilgilendirme yapmak isteyen Sırrı Bey görüşmelerin gizli celsede devam etmesini teklif etmiştir. Zira ekim miktarı, ordunun iase vaziyeti gibi meselelerin dışarıya çıkmamasını arzu etmektedir. Bu talebinin ardından görüşmeler gizli celsede gerçekleştirilmiştir⁵¹⁸.

Sırrı Bey'e göre ekim miktarı ile alakalı olarak gönderilen raporlar gerçeği yansıtmamakta, ziraat memurları ekim miktarını abartmaktaydı. Zira gerçek miktarları söylemeleri halinde kendileri hakkında gayretsiz olduklarına dair bir kanaat uyanmasından çekiniyorlardı. Sırrı Bey yapılan incelemeler sonucu ekim miktarının gerçekte olduğundan yüzde seksen daha fazla rapor edildiğinin ortaya çıktığını ifade etmekteydi. Bunun üzerine Meclis'te bahsi geçen memurların İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanması gerektiğine dair sesler yükselmiştir. Sırrı Bey konuşmasının devamında Ankara'da dahi ekim miktarının bir önceki senenin yüzde yirmisini geçemediğini, ümidin ancak ilkbahar ekiminde olduğunu ancak rençperin

⁵¹⁶ TBMM ZC, D.1, C.18, İS.3, 14.3.1338, s. 200.

⁵¹⁷ TBMM ZC, D.1, C.18, İS.3, 14.3.1338, s. 201.

⁵¹⁸ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 680.

elinde kalan hayvan miktarının azlığı nedeniyle ilkbahar ayında da bu durumu telafi etmenin pek mümkün olmadığını söylemiştir. Sırrı Bey'e göre meselenin çözümü makine kuvvetinden geçmekteydi. Eğer makinalar vaktinde getirilebilirse telafi söz konusu olabilecek, aksi takdirde ekim yapılamayacak ve kıtlık olacaktı. Sırrı Bey bu hususta bir tedbir alınmadığı takdirde ordunun çok zor bir durumda kalacağını, düşmanların cephede silahla değil, abluka yoluyla orduyu mağlup edebileceğini söylemekteydi. Ayrıca sahildeki şehirler açlıkla yüzleşmekte, iç bölgelerden hububat alamamaktaydılar⁵¹⁹.

Hububata gümrük muafiyeti konusunda Sırrı Bey'e katılan mebusların yanı sıra bu konuda farklı düşünen mebuslar da bulunmaktaydı. Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey memlekette yeterli miktarda hububat mevcut olduğunu ama problemin bunları ihtiyaç duyulan yerlere sevk etmekte yaşandığını söylemekte, gümrüğü hububata açmanın iktisaden intihar olacağını iddia etmekteydi. Hasan Fehmi Bey'e göre bütün limanlar hububat ithaline açılmamalı, ancak iç bölgelerdeki hububat ihtiyaç duyan bölgelere ulaştırılincaya kadar belli limanlara belli miktarda ve belli bir süre için hububat ithaline izin verilmeliydi⁵²⁰.

Sırrı Bey bu ifadeler karşısında hükümetin ithalatı zaten geçici olarak kabul ettiğini, ancak miktar olarak kısıtlamaya gidilemeyeceğini, zira böyle bir durumda bazı tüccarların vurgunculuk yapabileceğini söyledi⁵²¹.

Konuya dair tartışmalar devam ederken Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi İktisat Vekili Sırrı Bey'i hedef alarak ekim miktarını yanlış bildiren memurlar hakkında ne gibi bir işlem yaptığını sordu. Milletın parasını milletin aleyhine kullanan bütçeler yapıldığını söyleyen Hacı Bekir Efendi, milletin böyle memurlara para veremeyeceğini ve bunların tard edilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Bundan sonra zahire meselesine değinen Hacı Bekir Efendi Anadolu içerisinde zahire alacak tek müşterinin hükümet olduğunu, ancak hükümetin satın alımlar esnasında adaletsiz davrandığını⁵²² söyledi. Böyle bir durumda çiftçinin buğdayı ne kadara mal ettiğinin sorgulanması ve buna göre alım yapılması gerektiğini belirten Hacı Bekir Efendi aksi

⁵¹⁹ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 681.

⁵²⁰ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 683

⁵²¹ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 684.

⁵²² Hacı Bekir Efendi'ye göre hükümet Konya ve Akşehir'den buğdayın kilosunu beş kuruşa almakta, Aziziye'den dört Ankara'dan ise 8-9 kuruşa almaktadır.

takdirde çiftçinin bu şartlar altında ekim yapmayacağını ve ekim miktarının yüzde yirmiyi geçmemesinin normal olduğunu ifade etti. Sırrı Bey'in makinelere bel bağlamasını da gerçekçi bulmayan Hacı Bekir Efendi'ye göre makinelerin getirilip yeni hasıllata dek işletilebilmesi mümkün değildi, zira makineyi getirecek benzine, kömüre ve mühendise ihtiyaç vardı ve bunlar ise ortada yoktu⁵²³. Tüm bunlara ek olarak bir kazadan diğer kazaya buğday çıkarmanın neden yasaklandığının da tetkik edilmesi gerektiğini söyleyen Hacı Bekir Efendinin bu ifadeleri karşısında Sırrı Bey söz alarak meseleyi izah etmiştir.

Öncelikle hayati bir öneme sahip bu meselede yalan rapor veren memurları cezalandırdığını, örnek olması adına diğer memurlara da tamim ettiğini, bu durumun tekrarı halinde memurları daha da şiddetli bir şekilde cezalandıracağını söyleyen Sırrı Bey bir kazadan diğer kazaya buğday ihracının yasaklanması meselesinde de bu durumun Konya vilayeti için geçerli olup kararın Konya valisi tarafından alındığını, gerekçesinin de ordunun iase durumunun kritik bir hal almış bulunması olduğunu ifade etti. Sırrı Bey'e göre esasen Vali'nin yetkisi dışında olmasına karşın Vali'nin izahatına itimat edilip bu karar uygulanmalıydı⁵²⁴.

Ancak Konya vilayetinde yeterli hububat olup olmadığı noktasında mebuslar arasında bir fikir birliği oluşmamış gibi gözükmektedir. Hacı Bekir Efendi Konya'nın ihtiyacından daha fazla malı olduğunu öne sürmekteydi. Sırrı Bey ise buna itiraz ederek vilayetlerin ahvalini ancak memurlar vasıtasıyla bilebileceklerini, bulundukları yerden başka bir vilayetin durumuna dair bir çıkarımda bulunmanın mümkün olmayacağını söylemişti. Bu sözleri ardından Sırrı Bey Konya Valisi'nin kendilerine yaptığı bilgilendirmenin ardından meseleye dair dosyayı tetkik ettiğini ve mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini tekrar etti⁵²⁵.

Antalya mebusu Rasih Efendi aynı memleket içerisinde bulunan livalar arasında ihracatın yasaklanmasının mantıksız olduğunu, mesela Adana'ya Silifke'den veya Antalya'dan hububat götürüp açlığa mani olmak dururken Amerika'dan Adana'ya hububat götürmenin mantığını sorgulamaktaydı. Samsun ve Antalya

⁵²³ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 685.

⁵²⁴ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 686.

⁵²⁵ TBMM GCZ, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 686.

Livalarının buğdaylarına mahreç bulunması için mütemadiyen müracaatta bulunduklarını da hatırlatan Rasih Efendi çıkış yasağı uygulaması yüzünden bir önceki sene hububatın işgal altında olan yerlerde düşmana bırakılmış olduğunu, bu gün de aynı tedbir neticesinde hububatın çürütüleceği ve milletin aç bırakılacağı uyarısında bulunmuştu.⁵²⁶

Bu noktada tekrar söz alan Sırrı Bey Konya Vilayetinden hububatın çıkıp çıkmaması meselesinin ordunun bileceği iş olduğunu belirtmiş, Hacı Bekir Efendi itiraz ederek orduyu besleme işini ordunun bilmeyeceğini söylemiştir. Halkın elindeki hububatın ordunun değil milletin malı olduğunu vurgulayan Hacı Bekir Efendi ordunun ancak hükümetten ihtiyacını isteyebileceğini ve hükümetin de bunu teminle mükellef olduğunu eklemiştir⁵²⁷.

Ordunun ihtiyacı olan hububatın tespiti noktasındaki tartışmalar uzadığı gibi Konya’da bulunan hububatın yeterli olup olmadığı meselesinde de net bir sonuca varılamamıştır. Mebuslar arasında gümrüğün açılmasına karşı olanlar tartışmayı sürdürürken Sırrı Bey 6 Şubat’taki oturumda meseleye dair tüm vesikaları getirdiğini söyleyerek Konya Vilayeti’nden gelen telgrafları okumuştur. Sırrı Bey telgraflardan birinde yer alan ve hububatın ordu ve ahalinin ihtiyacına kâfi olmadığını belirten kısmı okuduğu sırada Rasih Efendi bunun açıktan açığa yalan olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey sözlerine devam etmiş ve Konya Valisi’nin hububat ihtiyacını karşılamak adına ihracatı yasaklamanın gerekliliğine, kendisinin buna yetkisi olup olmadığına dair tartışmaya vakit olmadığına, ordu ve ahalinin ihtiyacının tehdit altında olup böyle bir tedbir alınması mecburiyetine dair sözlerini aktarmıştır⁵²⁸.

Sırrı Bey’in Vali’den aldığı bilgileri Meclis’te paylaşarak ekim noksanlığını kanıtlamaya çalışmasına⁵²⁹ karşın Meclis içerisinde meseleye ihtiyatla yaklaşan mebusların çokluğu nedeniyle tartışma iyice uzamış ve 7 Şubat tarihli gizli celsede de devam etmiştir⁵³⁰.

⁵²⁶ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 4 Şubat 1338, s. 686,687.

⁵²⁷ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 4.2.1338, s. 687.

⁵²⁸ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 6.2.1338, s. 692-693.

⁵²⁹ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 6.2.1338, s. 693-696.

⁵³⁰ **TBMM GCZ**, D.1, C.2, İ.2, 7.2.1338, s. 700-711.

Gümrüklerin açılması noktasındaki itirazlar ile Sırrı Bey'in kitleye yönelik önlem alınması uyarıları arasında bir orta yol bulunmuş ve gümrüklerin belirli şartlar altında açılmasına karar verilmiştir⁵³¹.

Sırrı Bey kısa süreli İktisat Vekilliği görevini Vekalet'i bir düzene sokma hayaliyle yürütürken, Meclis'ten gelen bir gensoru önergesi bu hayale büyük bir darbe vuracaktır.

Karahisar-ı Sahib mebusu İsmail Şükrü Efendi Sırrı Bey hakkında 11 maddelik bir gensoru önergesi vermiştir. Önergede Sırrı Bey'e İktisat Vekilliği süresince Hazine'yi zarara soktuğu, usulsüz ve liyakatsiz atamalar yaptığı ve sair suçlamalar yöneltiliyordu:

“

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

- 1. Memlekette zeriyyatın teksir ve bilûmum istihsalâtın tezyidine hasr-ı mesaiye mecbur olan İktisat Vekâleti gaye-i mevzua hilâfında hareket etmiş, gerek Heyet-i Hükümet ve gerekse Büyük Millet Meclisi harb iktisadiyatıyla meşgul bulunduğu şu sırada Vekâlet-i Müşarünileyha encümen mukarreratı hilâfına hodbahod fidanlık tesisine teşebbüs etmiş, mevsimin tecavüzü sebebiyle binlerce lirayı heder etmiştir.*
- 2. Ankara'da tâyin ettiği Ticaret Müdür-i Umumisi Vehbi Beye İstanbul'da tâyin edilmiş gibi İstanbul'dan Mersin tarikiyle Ankara'ya kadar (270) lira aile harcırahı kavanin-i mevzua hilâfında verilmiştir.*
- 3. Vazife-i memuriyetini suiistimal ederek azledilen İnegöl Orman Fen Memuru Fazıl Efendi hilaf-ı kanun İlğaz Fen Memurluğuna tâyin edilmiştir.*
- 4. İktidar-ı fennisi şöyle dursun en iptidai malûmatı bile haiz olmıyan sabık Adapazarı Süvari Tahsildarı Hafız Osman Efendi fen memuru tâyin edilmiştir.*
- 5. Antalya tüccarlarından Mehmed Nevres Efendinin mukavelenamesi feshedilerek teminat akçası irat kaydedilmiş ve orman içinde bulunan (41 669) parça kerestesi bermucib-i nizam Hazine namına zabt ve müsadere edilerek mevki-i müzayedeye*

⁵³¹ 26 Şubat 1922 Tarihli ve 195 numaralı “Zahire ithalatından alınmakta olan Gümrük Resmi Hakkında Kanun” ile birlikte İzmit ve Zonguldak limanlarına ithal olunacak buğday unlarından alınacak gümrük vergisi düşürülmüştür. Bununla birlikte Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unlarından alınmakta olan gümrük vergisi de aynı şekilde düşürülmüştür. Kanun ise Haziran 1922 tarihine kadar geçerli olacaktır. **TBMM ZC**, D.1, C.17, İS.2, 25.2.1338, s. 132.

çıkarılması lâzım iken 20/22 Şubat'ta bu kerestelerin Mehmed Nevres Efendiye teslim edilmesine emir verilmiştir.

6. Silifkeli Hacı Hulusi Efendizade Mehmed Efendi Kâtibi Basri Efendinin Karaman kazası ormanlarına dair kereste mukavelenamesi feshedilerek depozito akçesi irat kaydedilmiş olduğu halde şimdi ihyaen temdid-i müddet edilerek depozito akçesinin iadesine teşebbüs edilmiştir.

7. Antalya'nın Kalkan İskelesi tüccarlarından koca Mustafa Efendiye ait kereste mukavelenamesi esbab-ı kanuniye ve makbuleye müsteniden feshedilerek teminat akçesi irat kaydolunduğu halde bunun dahi bu kere yeniden ihyasına ve teminat akçasının iadesine teşebbüs olunmuştur.

8. Safranbolu kereste tüccarlarından Mehmed Fuad Efendiye Ardıçbaş ormanından yirmi bin metre mikâp kerestenin bilâmüzayede ihale edilmesine teşebbüs olunmuş ve bu yüzden Hazine elli bin'lira kadar ızrara çalışılmıştır.

9. Bulgardağı altın gümüş madeninin Arif Oruç Beye verilmesine teşebbüs olunmuştur.

10. Fransa tebaasından mösyö (Greni Plând) a Heyet-i Vekilenin mintaka irae edilmesi hakkındaki kararına rağmen Türkiye'nin her tarafında maden taharrisi vesikası verilmiştir.

11. Cide kereste tüccarlarından Necib Efendi kereste mukavelenamesine mahsuben 15 Mayıs 1336 tarihinde yani Hükümet-i Milliye'nin Ankara'da teşekkülü ile mukadderat-ı millete bilfiil vaziülyed olduğu tarihten iki ay sonra (5 363) lirayı İstanbul'da teslim etmiş ve İktisat Vekâletince mahsubu icra edilmemiş ve bu para verilmediği takdirde mukavelenamesinin feshedileceğinin kendisine tebliğ edilmesi Kastamonu Orman Müdüriyetine yazılmış idi. Bu kere bu paranın mütaahhitten alınmaması için iki defa telgraf yazılmıştır.

On bir maddeyi ihtiva eden suiistimalâtın Hazine-i millete iki milyon lira miktar-ı zarar ika eylediğinden mevadd-ı marazanın İktisat Vekâletinden istizahını teklif eylerim.

22 Nisan 1338

Karahisarı Sahib Mebusu

*İsmail Şükrü*⁵³²"

Sırrı Bey bu iddialara karşı tek cümle ile cevap vereceğini söyleyerek her bir maddenin kanuna muvafık olduğu belirtmiş, İsmail Şükrü Efendi ise maddelerin gayet açık bir şekilde hangi konuda kanunsuzluk yapıldığı açıkladığını, Sırrı Bey'in de bu maddelere göre tek tek cevap vermesi gerektiğini, ardından kendisinin de bu cevaba göre fikrini belirteceğini ifade etmiştir. Sırrı Bey ise bu sefer kendine yönelik iddiaları madde madde okuyarak her birinin doğru olduğunu ama kanuna da uygun ifade etmiştir⁵³³.

Bu şekilde bir yere varılamayacağını anlayan İsmail Şükrü Efendi ise şu halde bu maddelerin kanuna uygun olmadığını ispatın kendisine düştüğünü söyleyerek maddeleri tek tek ayrıntılı olarak ele almaya başlamıştır. İsmail Şükrü Efendi birinci madde ile ilgili olarak fidanlık tesisi için bütçede yirmi bin lira olduğunu ancak encümenin Sırrı Bey'e bir direktif verdiğini, bu direktife göre bu parayı harcayabilmesi için kanun teklif etmesi gerektiğini ve ancak o kanunla bu parayı sarf edebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte İsmail Şükrü Efendi'ye göre Sırrı Bey harp iktisadiyatıyla meşgul olduğu sırada bu parayı gayenin hilafına olarak sarf etmiştir⁵³⁴. Ayrıca yine İsmail Şükrü Efendi'ye göre bu para sarf olduğu vakit fidan dikim zamanı geçmiş bulunmaktaydı. Ardından ikinci madde ile ilgili konuşan İsmail Şükrü Efendi ticaret müdür-i umumisinin Ankara'da iken İstanbul'dan tayin olunmuş gibi kendisine iki yüz yetmiş lira harcırah verildiğini, Ankara'da bulunan ve Ankara'da görev yapan birinin bu şekilde harcırah almasına hakkı olup olmadığını sormuştur⁵³⁵. Sırrı Bey'in bu konuyla alakalı olarak başka Vekaletlerin de böyle bir uygulamada bulunduğunu söylediğini ifade eden İsmail Şükrü Efendi, böyle bir durumda diğer Vekaletlerin de mesul tutulması gerektiğini söylemiştir⁵³⁶. İsmail Şükrü Efendi üçüncü madde ile ilgili olarak Sırrı Bey tarafından Ilgaz Fen memurluğuna atanan Fazıl Efendi'nin önceki memuriyetinde vazifesini suistimal ettiğinin evrakla sabit olduğunu, bu şahsın zamanında azledilip mahkemeye sevk edildiğini, bu nedenle böyle bir şahsın bu göreve tayininin kanuna aykırı olduğunu iddia etmiştir. İsmail Şükrü Efendi'ye göre

⁵³² TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 394-395.

⁵³³ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 395.

⁵³⁴ Ancak mecliste bu paranın Maliye vekili tarafından sarf edildiği sesleri yükselmektedir.

⁵³⁵ Mecliste "Var" sesleri yükselmektedir.

⁵³⁶ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 396.

muhakemesi devam eden Fazıl Efendi'nin henüz beraat etmeksizin bir memuriyete tayini Sırrı Bey'in kanunu ayaklara altına alması anlamına gelmekteydi⁵³⁷. Dördüncü maddeye değinen İsmail Şükrü Efendi, liyakatsiz bir şekilde Ilgaz Fen memurluğuna tayin edilen Adapazarı süvari tahsildarı Hafız Osman Efendi'nin bir dilekçesini örnek göstermiş, bu dilekçedeki imla hatalarına dikkat çekerek dilekçesinde dört tane imla hatası olan böyle bir şahsın Orman Müdürü tarafından da istenmediğini ancak bir şekilde bu göreve atanarak Sırrı Bey tarafından kayırıldığını iddia etmiştir⁵³⁸. Beşinci maddede yer alan Antalya tüccarlarından Nevres Efendi'nin mukavelenamesinin feshine değinen İsmail Şükrü Efendi, mukavelenamenin feshedilip hazineye gelir kaydedildikten sonra tekrar kendisine iadesinin hazineyi 60 bin lira kadar zarara uğrattığını iddia etmiştir. Aynı şekilde altıncı ve yedinci maddelerde belirtildiği şekilde mukavelelerin feshedilmesiyle gelir kaydedilen depozito akçelerinin iadesine teşebbüs edilmesinin şaibeli bir durum olduğunu dile getirmiştir⁵³⁹. Sekizinci maddede yer alan Safranbolulu Mehmet Fuat Efendi'ye Ardıçbaşı ormanlarından yirmi bin metreküp kerestenin ihalesine teşebbüs edilmesi ise İsmail Şükrü Efendi'ye göre Hazine'yi zarara sokabilecek bir durumdu. Dokuzuncu maddede zikredilen Bulgar Dağı altın, gümüş madeninin Arif Oruç Bey'e verilmesi ise İsmail Şükrü Efendi'ye göre usulsüz bir işlemdi. Sırrı Bey'in Hazine'nin çıkarının bunu gerektirdiğini şeklindeki savunmasına itiraz eden İsmail Şükrü Efendi Hazine'nin çıkarının bahsi geçen madenin doğrudan doğruya talip olan kişiye mi yoksa müzayede yapılarak en uygun şartları teklif edene mi verilmesinde olduğu sorusunu ortaya atmıştır. İsmail Şükrü Efendi onuncu maddede yer alan Mösyö (Grain Pland)'a verilen maden arama yetkisini bahşiş kabilinde verilen kapitülasyonlara benzetmiş, bir Fransız'ın Türkiye'nin her tarafında maden arama hakkına sahip olmasının ne kadar doğru olduğunu sormuştur⁵⁴⁰. Onbirinci maddede yer Alan Necip Efendi meselesinde de Sırrı Bey'in yapılan işlemin adalet gereği olduğu şeklindeki sözlerini açıklaması gerektiğini söylemişti. İsmail Şükrü Efendi bu maddelere ek olarak bir de soru önergesinde yer almayan başka meseleyi daha gündeme getirmiş, bir Fransız'ın otomobilleri ve

⁵³⁷ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 397.

⁵³⁸ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 398.

⁵³⁹ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 399-400.

⁵⁴⁰ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 400-401

kamyonları gümrükten resim ödemededen geçirdiğini, bu durumun da Hazine'yi zarara uğrattığını ifade etmişti⁵⁴¹.

Bu iddialar karşısında Sırrı Bey tüm maddeleri birer birer açıklayarak kendisini savunmaya çalışmıştır. Sırrı Bey birinci maddede yer alan fidanlık tesisi meselesinde, bütçede yer alan yirmi bin liranın sadece beş bin yüz otuz lirasının harcadığını, ayrıca Encümen kararına aykırı bir şekilde fidanlık tesis edilmediğini çünkü kendisine tebliğ edilmiş böyle bir karar olmadığını ifade etmiştir. Bütçeyi tamı tamına tatbika mecbur olduğunu eden Sırrı Bey ancak bu şekilde Meclis'in vekili olduğunu ispat edebileceğini ifade etmiştir.

İkinci maddedeki harcırah meselesi ile ilgili de Ticaret Müdür-i Umumisi Vehbi Bey'in kendisinden önce Vekalet'e tayin olduğunu, ailesini almak için Berlin'e gidip sonra İstanbul'a döndüğünü, bu sırada İktisat Vekili olarak kendisi göreve geldiğinden Vehbi Bey'in eski İktisat Vekili döneminde atandığı memuriyetin geçerli olup olmadığını sorduğunu, kendisinin de olumlu cevap verip Vehbi Bey'i Ankara'ya çağırdığını söylemiştir. Sırrı Bey Vehbi Bey eğer Berlin'den gelmiş olsa harcırahının da buna göre verilecek olduğunu ama İstanbul'dan geldiği için ona göre verildiğini eklemiştir.

Üçüncü maddedeki vazifesini suistimal eden İnegöl Fen memuru Fazıl Efendi'nin kanuna aykırı bir şekilde tayini iddiasına değinen Sırrı Bey, şahıs hakkında tahkikatın tamamlanmadığını, Meclis-i İdare'nin şahsın tahkikat evrakı hakkında aleyhte veya lehte bir söz söylemediğini belirtmiştir. Bunun üzerine İsmail Şükrü Efendi şahsın bu iddialar neticesinde azledilip edilmediğini sormuş, Sırrı Bey de şahsın daha önce görevinden azledildiğini söylemiş, buna karşılık İsmail Şükrü Efendi de meselenin burada olduğunu vurgulamıştır. Ancak Sırrı Bey kanundan örnek getirerek şahsın azledilmesini doğru bulmadığını, eğer kendisi İnegöl Fen Müdürlüğü'nün başında olsa tahkikat sonuçlanana kadar şahsa vazifesini devam ettirmesini söyleyeceğini belirtmiştir⁵⁴². Şahsın eğer bir suçu var ve Meclis-i İdare'ce de tasdik edilmiş ise memurun mahkemeye sevk edileceğini söyleyen Sırrı Bey, cezası en fazla bir aylık maaş kesintisinden ibaret olan bir şahsın aylarca açıkta kalmasının doğru

⁵⁴¹ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 401.

⁵⁴² TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 402.

olmayacağını, bu doğrultuda kendisinin Meclis,'in verdiği yetkiye dayanarak bu muameleyi yaptığını ve vicdanen rahat olduğunu belirtmiştir⁵⁴³.

Sırrı Bey dördüncü maddede yer alan Hafız Osman Efendi'nin liyakatsiz olduğu halde Ilgaz Fen memurluğuna atanması meselesinden bahsederken Orman Kanunu icabı iki türlü fen memurluğu olduğundan, birinci kısım fen memurlarının vazifesinin ormanların haritalarını almak, hesabatını yapmak gibi şeyler olduğunu, ikinci kısım memurların vazifesinin ise yalnız ağaçları ölçmekten ibaret olduğunu söylemiştir. Bu ölçümün de ağacın yüksekliği ve devresi gibi hususlara dair olduğunu söyleyen Sırrı Bey bu işlemleri okuma yazması olan bir adamın iki saatte öğrenebileceğini belirtmiştir. Bahsi geçen şahsı kendisinin de ayrıca imtihan ettiğini ve liyakat sahibi olduğunu vurgulayan Sırrı Bey, iki saatte öğrenilebilecek bu görevin şahsa öğretildiğini ve yapılan imtihan neticesinde şahıs liyakat gösterdiğinden usulen tayin ve terfi ettirildiğini belirtmiştir⁵⁴⁴.

Beşinci maddede yer alan feshedilen mukavele sonucu Hazine'ye aktarılan gelirin iade edilmesiyle Hazine'nin altmış bin lira kadar zarara uğratılması iddiası Sırrı Bey tarafından mesele en başından itibaren açıklanmak suretiyle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Sırrı Bey Anadolu'nun İstanbul ile alakasını kesmesinden sonra bir müddet için Heyet-i Temsiliye'nin ve Reisinin memlekette bir fetret uyandırmamak adına İstanbul Hükümeti'ne ait olan yetkileri mahalli hükümetlere ve mahalli memurlara terk ettiğini, bir hükümet tesis edilene kadar da bu görevi sürdürmelerini söylediğini belirterek söze başlamıştır. İşte bu süreç içerisinde Mehmed Nevres Efendi'nin kontratını uzatma talebini mahalli hükümet onaylayarak beş sene kadar uzatmıştır. Bununla birlikte Ankara'da bir hükümet teşekkül etmesinin ardından bu mesele kendisinden (Sırrı Bey)önceki İktisat Vekili'ne bildirilmiş, Vekalet tarafından şahsın kontratı feshedilmiş ve depozito akçesi zaptedilip gelir kaydedilmiştir. Bu olayın ardından şahıs mahkemeye müracaat etmiş, ve ihraç edilmeyen kerestelerin şahsa iadesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu süreçte hükümetin kerestelere el koyması ve şahsın depozito akçesinin gelir kaydedilmesi ile hükümetin bu husustaki kararı keenlemyekün hükmünde kalmıştır. Sırrı Bey bu süreçte kerestelere müşteri

⁵⁴³ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 403.

⁵⁴⁴ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 403.

bulunamaması ve parça parça da satılamaması üzerine bu karar öncesinde açıkta kalan keresteleri Mehmed Nevres Efendi'den kefil ücreti alınarak kendisine teslim edildiğini, bahsi geçen kefil değerinin on beş bin lira olduğunu, iddia edildiği gibi bir milyon lira olmadığı söylemiştir. İsmail Şükrü Efendi ise ağaçların değerinin on kuruştan hesap edilerek on beş bin lira etmesinin doğru olmayacağını söylemiş, Erzurum mebusu Salih efendi de aynı şekilde kerestenin nasıl on kuruş olabileceğini, kerestenin dağda mı olduğunu sormuş Sırrı Bey ise bunu doğrulayarak kerestelerin dağda olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁵

Altıncı ve yedinci maddelere değinen Sırrı Bey iki zatın kontrat mukaveleleri fesih ve depozito akçeleri gelir kaydedildiği halde mukavelelerin yeniden canlandırılmasına ve teminat akçesinin iadesine teşebbüs ettiğini doğrulamıştır. Müteahhitlerin bu tarz bir meselelerde eskiden olsa Şura-yı Devlet'e itiraz ettiklerini ancak mevcut durumda itiraz merciinin Heyet-i Vekile olduğunu belirten Sırrı Bey vuku bulan itiraz üzerine kendisinin de meseleyi Heyet-i Vekile'ye sevk ettiğini belirterek teamül, usul ve kanunun bu merkezde olduğunu vurgulamıştır. Kendisinin söz konusu kontratların uzatılması için daha önce 30 kuruş olan kereste ihale fiyatının güncel fiyat olan 150-170 kuruşa çıkartılmasını Heyet-i Vekile'ye bildirdiğini ifade eden Sırrı Bey kararın Heyet-i Vekile'ce verilmesi gerektiğini, durumun bundan ibaret, teamüle ve Hazine'nin hukukunu muhafazaya da uygun olduğunu söylemiştir⁵⁴⁶.

Sekizinci maddedeki Safranbolu orman müteahhitlerinden Değirmencizade Mehmet Efendi'ye yirmi bin metreküp kerestenin müzayedesiz verilmesi konusunda Sırrı Bey bazı mıntikalarda kerestenin müzayede yapılmaksızın talibine verilmesinin kanuna uygun olduğunu ifade etmiş ve meselenin safhalarını anlatmaya girişmiştir. Mehmet Efendi'nin kendi Vekilliği'nden önce bu iş için müracaat ettiğini ve Safranbolu Orman Müdürlüğü'nün şahsın hali hazırda tesis ettiği bir fabrika bulunmasını göz önüne alarak talebe olumlu baktığını Kastamonu Vilayeti'ne bildirdiğini, ancak o zamanki İktisat Vekili Celal Bey'in kerestenin beş biner metreküplük dört parçaya ayrılarak farklı şahıslara verilmesi içtihadında bulunduğunu,

⁵⁴⁵ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 404-405.

⁵⁴⁶ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 405.

bunun üzerine şahsın talebini yenilediğini ve bu sefer meselenin Heyet-i Vekile'ye havale edildiğini anlatan Sırrı Bey daha sonra Sakarya Savaşı sebebiyle ilgili evrakın Kayseri'ye taşındığını ve muamelenin geciktiğini söylemiştir. Kendisi Vekalet makamına geldiğinde bu konuyu Genel Müdüre incelettiğini ve ondan gelen raporun talebin olumlu karşılanması ve bunun Hazine'nin menfaatine yönünde olacağı mütalaasını içerdiğini ifade eden Sırrı Bey, bundan sonra kanuna uygun olarak evrakı Heyet-i Vekile'ye iletildiğini ama henüz tetkik edilip bir karara bağlanmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla keresteler henüz adı geçen şahsa verilmiş değildir ve şimdilik mesele bir teşebbüsten ibarettir. Bununla birlikte Sırrı Bey normalde kerestenin metreküpü 30-35 kuruş üzerinden verilirken bahsi geçen şahsın 140-170 kuruşa satın alımı gerçekleştireceğini, bu durumun da Hazine'nin hukukunun bu olayda gözetildiğini gösterdiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁷

Dokuzuncu maddede yer alan Bulgardağı madeninin Arif Oruç Bey'e verilmesi hususuna değinen Sırrı Bey'e göre bir önceki sene Vekalet madenleri işletmek için müteşebbislere on bin lira kadar avans verilmesini teklif etmiştir. Hükümet ise bu avansı vermenin yanı sıra elli dirhem altın ve dört yüz bin dirhem gümüşü dört milyon sekiz yüz altmış kuruşa satın almayı taahhüt etme, böylelikle madeni işletenleri bu miktar için müşteri arama zorunluluğundan kurtarma kararı almıştı. Sırrı Bey kendisinin bu durumdan ancak Vekalet'e geçtikten birkaç gün sonra Arif Oruç Bey'in konuyla ilgili müracaatı sonucu haberdar olduğunu söylemiştir. Arif Oruç Bey yaptığı teklifte avans istemediğini beyan etmiş ve hükümetin kararındaki miktar kadar cevheri de hükümetin tespit ettiği fiyattan 1.600 lira daha düşük fiyata vereceğini taahhüt etmişti. Sırrı Bey böyle bir teklif karşısında herhangi bir vekilin ne yapabileceğini sormuş, alınan kararla Arif Oruç Bey'in verdiği teklifi kararlaştırınca meseleyi Heyet-i Vekile'ye sevk etmenin doğru olacağını düşünerek bu şekilde hareket ettiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁸

Onuncu maddede yer alan Fransız tebaasından Groen Plând'a maden arama vesikası verilmesi durumunu izah eden Sırrı Bey, şahsa ilmi araştırmalar noktasında izin verdiğini, bahsi geçen muhitte başkalarının da arama yapabileceğini ve şahsa

⁵⁴⁷ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 405-406.

⁵⁴⁸ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 407.

herhangi bir öncelik hakkı bahşedilmediğini söylemiştir. Arama yapma izninin kanunen bir hak temin etmediğini söyleyen Sırrı Bey bahsi geçen arama izninin memleketin topografik durumunu ilim ve fen açısından meydana çıkartmak için verildiğini, bu araştırmalar sonucu ortaya çıkan raporla memleketin iktisadiyatının ne suretle verimli hale getirilebileceği orya konacağını ifade etmiştir⁵⁴⁹.

On birinci maddedeki Necip Efendi ismindeki bir şahıstan 5.363 lira para alınmaması ve taahhüdün feshi için emir verdiği iddiasını doğrulayan Sırrı Bey, Anadolu'da hükümet değiştiği vakit bu şahsın taksit müddetinin girmiş olduğunu, İstanbul'a müracaat ederek bahsi geçen parayı İstanbul Hükümeti'ne verdiğini ancak tam bu esnada Anadolu'da teşekkül eden hükümetçe İstanbul'da yapılan muamelelerin geçersiz kabul edildiğini söylemiştir. Bu doğrultuda Kastamonu hükümeti bu muameleyi hiç olmamış sayarak şahıstan ikinci kez para istemiş, vermediği takdirde mukavelenin feshedileceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine şahıs ikinci defa ve bu sefer Anadolu'daki hükümete olmak üzere para vermiş ama bunun gelecek borçlarına mahsup edilmesi için Meclis'e müracaat etmiş, Meclis de durumu İktisat Encümeni'ne havale etmiştir. Halihazırda durum buyken Sırrı Bey vaadini yerine getirmiş ve haksız olarak kendisinden ikinci kez para alınmış bu şahsın mukavelesini feshetmiş ve depozito akçesini gelir kaydetmiş olsa işte o zaman Meclis'in kendisine güvensizlik beyan etmesi gerektiğini, zira böyle bir durumda açık bir hakkı iptal etmiş olacağı açıklamasında bulunmuştur⁵⁵⁰.

Elbette tüm bu açıklamalar tartışmaya son noktayı koymuş değildir. Meclis'te konuyla ilgili müzakerenin yeterli olup olmadığı noktasında bir fikir birliğine varılamamıştır. Müzakerenin yeterli olduğuna dair elli imzalı bir takrir verilmiştir. Abdullah Azmi Efendi nizamnameye göre meselenin lehinde veya aleyhinde söz söylenmeden müzakerenin kifayetinin reye konulamayacağını söylemiş ise de Ziya Hurşit Bey Meclis'e nizamnamenin hakim olamayacağını ifade etmiştir. Bu tartışmalar devam ederken İsmail Şükrü Efendi de başka söyleyeceği şeyler olduğunu ve Sırrı Bey'in cevaplarının da noksan olduğunu söyleyerek kendi sorularına cevap verilmeden müzakerenin kifayetine neden taraftar olunduğunu sormuş ve böyle bir

⁵⁴⁹ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 409.

⁵⁵⁰ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 408.

durumda bir takım hakikatlerin ortaya çıkmayacağını ifade etmiştir. Neticede yapılan oylamada müzakerenin kifayetine karar verilmiştir⁵⁵¹.

Müzakerenin bu şekilde son bulmasının ardından Sırrı Bey'e yönelik bir güven oylamasına gidilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁵². Ancak yapılan oylamaya 149 mebusun katılmış olması nedeniyle bir sonuca varılamamıştır. Zira kanun gereği bir karara varılabilmesi için en az 161 mebusun oylamaya katılması gerekmektedir⁵⁵³. Yapılan bu ilk oylamada 7 kişi çekimser kalmış, 44 kişi itimatsızlık ve 98 kişi ise itimat oyu vermiştir⁵⁵⁴.

Sonuçsuz kalan bu oylama üzerine 27 Şubat günü bir oylamaya daha gidilmiş, ancak bu sefer de bir sonuca varılamamıştır. Zira 180 kişinin katıldığı oylamada 24 çekimser oy çıkarken, 78 itimatsızlık oyuna karşılık aynı sayıda (78) itimat oyu çıkmıştır⁵⁵⁵. Bu noktada oylamanın sonucu ile alakalı olarak mebuslar arasında tartışma çıkmış, Karahisar-ı Sahip mebusu Nebil Efendi çekimser oyların güvensizlik anlamına geldiğini ifade etmiş, ancak Kayseri mebusu Osman Bey ise bu tarz bir yorumun yanlış olduğunu belirtmiştir. Bursa mebusu Operatör Emin Bey de 180 kişilik bir seçimde güvenoyunun ancak 91 oyla sağlanabileceğini ancak Sırrı Bey'in 78 oy aldığını, bu nedenle bunun güvensizlik olarak yorumlanması gerektiğini söylemiştir⁵⁵⁶. Oylamanın nasıl yorumlanması gerektiğine dair tartışmalar bir yere varmadığından tekrar güven oylamasına gidilmiş, 199 kişinin katıldığı oylamada 25 çekimser, 85 itimat ve 89 itimatsızlık oyu çıkmıştır. Meclis'in itimadını elde edemeyen Sırrı Bey istifa ettiğini ilan etmiş ancak Operatör Emin Bey bunun zapta geçemeyeceğini, istifanın ancak güven oylamasından önce yapılabileceğini söylemiştir⁵⁵⁷.

Sırrı Bey'in bu şekilde İktisat Vekilliği'nden düşürülmesi bir takım soruları beraberinde getirmektedir. Öncelikle İsmail Şükrü Efendi'nin daha söyleyecekleri olduğunu ve hakikatlerin tam olarak ortaya çıkması gerektiğini ifade etmesine rağmen Meclis'teki tartışmanın yarım kalmış olması düşündürücüdür. Diğer taraftan Sırrı

⁵⁵¹ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 410,411.

⁵⁵² TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338, s. 411

⁵⁵³ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 338.

⁵⁵⁴ TBMMZC, D.I, C.19, İS.8, 25.4.1338 s. 411.

⁵⁵⁵ TBMMZC, D.1, C.19, 27.4.1338, s. 423.

⁵⁵⁶ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 338.

⁵⁵⁷ TBMMZC, D.1 C.19 27.4.1338 s. 430.

Bey'in İktisat Vekilliği'nden düşürülmesi ile ilgili bir takım ilginç iddialar da bulunmaktadır. Bir Rus Elçiliği görevlisinin notlarında parti sempatisini ve birçok kez Nazım Bey'in direktiflerini uygulamış biri olarak bahsedilen Sırrı Bey'in istifa etmek zorunda kalmasında Nazım (Resmor) Bey vasıtasıyla Sovyet temsilciliğiyle ilişki içerisinde bulunduğu kuşkusunun etkili olmuş olabileceği, bununla birlikte Sovyet temsilciliğinin bu istifayı önlemek için hiç bir şey yapmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca bahsi geçen notlarda Sırrı Bey'in vekillik süresi boyunca İktisat Vekaleti için çok şey yaptığından, yine Sovyetler Birliği için oldukça önemli bir çok ekonomik konuda malumat ve uyarı anlamında Rus Elçiliği için de önemli işler yaptığından bahsedilmektedir⁵⁵⁸. Sırrı Bey'in Yeşilordu Cemiyeti kurucuları arasında yer aldığı ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırka'sında da yer aldığını düşünecek olursak kendisinin Nazım Bey ile ilişkisi içerisinde olduğu muhakkaktır. Ancak yukarıdaki bahsi geçen notlardaki iddialar bir yana bu ilişkinin derinliği hakkında yeterli bilginiz yok. Diğer yandan Sırrı Bey'in Rus Büyükelçisi Aralov ile pek çok kez görüştüğünü de biliyoruz. Bu görüşmelerde iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin gelişmesi bağlamında iş birliğine dair bir takım fikir alışverişleri yapılmıştır⁵⁵⁹. Bununla birlikte Aralov Sırrı Bey'in imtiyaz politikası ile ilgili kendisine danışmak için görüştüğünü de belirtmektedir⁵⁶⁰. Elimizdeki belgelere göre Sırrı Bey'in Rus Elçiliği'yle olan görüşmeleri ekonomi alanında fikir alışverişinden öteye gitmemektedir. Bu noktada Sırrı Bey'in istifasında Rus Elçiliği ile ilişkisinin ne kadar etkili olduğuna dair net şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sırrı Bey'in İktisat Vekilliği'nden düşürülmesine yönelik Rıza Nur'un hatıratında da ilginç ifadeler bulunmaktadır. Rıza Nur Mustafa Kemal Paşa'nın, muhaliflerin Dahiliye Vekilliği'ne seçtiği Nazım Bey'i kovduğu gibi Sırrı Bey'i de İktisat Vekilliği'nden kovduğunu ileri sürmektedir:

⁵⁵⁸ Erden Akbulut, Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 310.

⁵⁵⁹ "Türkiye- Rusya Münasebat-ı İktisadiyyesi" **Tevhid-i Efkar**, 9 Şubat 1922, s. 1. "Rus Sefirinin İktisad Vekili İle Mülakatları" **İleri**, 10 Şubat 1922 s. 1.

⁵⁶⁰ Mehmet Perinçek **"Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri"** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 337-338.

*“Muhalipler sonra bir aralık da Sırrı (Kocaeli Mebusu) yı vekil yaptılar. Mustafa Kemal onu da kovdu. Sırrı değersiz seviyesiz biri idi. Muhalipler de bula bula böylelerini buluyorlardı.”*⁵⁶¹

Sırrı Bey’in Nazım Bey ile aynı kaderi paylaşmış olması mümkün müdür? İki de sol eğilimli ve muhalif şahıslardı. Ancak Sırrı Bey başından beri Mustafa Kemal Paşa ile şahsen karşı karşıya gelmekten kaçınmış, Paşa’nın şahsına yönelik bir muhalefet söz konusu olduğunda pek çok kez diğer muhalif mebuslardan belirgin şekilde farklı hareket etmişti. Ama neticede onun sola ve Rusya’ya eğilimi ve Mustafa Kemal Paşa’nın istediği ayara gelmeyeceği de ortadaydı. Dolayısıyla Meclis’te muhalifler tarafından desteklenen Sırrı Bey’in Mustafa Kemal Paşa’nın her hangi bir vekaletin başında görmek isteyeceği isimlerden biri olduğu herhalde söylenemez.

Sırrı Bey ise Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta istifa etmek zorunda kalışını kendisine yönelik verilen takrirden sonra Aksaray mebusu Vehbi ve Çorum mebusu İsmet Beyler ile kendisi arasında gerçekleşen bir tartışmada şahsına yöneltilen çirkin ifadelere bağlamakta, bu tartışmadan sonra görevini daha fazla sürdüremeyeceğini ifade etmekteydi.⁵⁶²

⁵⁶¹ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.3, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 688.

⁵⁶² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:11, D:48, F:5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cumhuriyet Döneminde Sırrı Bey

3.1. Tüccarlık Yılları

1 Nisan 1923 tarihinde TBMM seçimlerin yinelenmesini kararlaştırmıştır⁵⁶³. İhsan Güneş'e göre İkinci Grup'un seçimlerde örgütlü olarak yer almasının önünde bir engel bulunmamaktaydı. Ancak İkinci Grup, Mustafa Kemal Paşa gibi ünlü bir komutanın, Türkiye Devleti'nin kurucusunun önderi olduğu ve günün koşullarına göre iyi bir örgütlenmeye sahip olan Birinci Grup karşısında seçimlere girmeyi uygun bulmamıştır⁵⁶⁴. Diğer İkinci Grup üyeleri gibi meclis dışı kalan Sırrı Bey bu dönemde siyasetten uzak kalmış, bazı İkinci Grup üyelerinin yaptığı gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmamıştır⁵⁶⁵. Bu dönemde ticaret hayatına atılan Sırrı Bey, özellikle Sovyet Rusya ile ticaret yapmaya başlamıştır. Ancak Sırrı Bey'in tüccarlık yılları epey olaylı geçmiş, bu dönemde büyük zarara uğramıştır.

1927 senesinde Moskova Ticaret Komiserliği ile vardığı mutabakata göre Sırrı Bey Rusya'ya ithal edeceği 150.000 rublelik mal karşılığında Rusya'dan 150.000 rublelik mal ihraç edecekti. Rusya'dan mal ihracı koşulu aslında Sırrı Bey'in de işine geliyordu zira Rusya'dan para çıkartılması yasak olduğundan, Rusya'da birikecek rublelerini de bu vesileyle dövize çevirebilecekti. Moskova Ticaret Komiserliği durumu İstanbul'daki Viniştorg (Sovyet Dış Ticaret Teşkilatı'na verilen isim)⁵⁶⁶ idaresine bildirmiş ve söz konusu idare de Sırrı Bey'in Rusya'ya mal ithal etme hakkına sahip olduğuna dair Rus gümrüklerine hitaben yazılmış vesika vermişti. Sırrı Bey bu doğrultuda Odessa'da yarı-resmi ve hükümet kontrolü altında faaliyet gösteren "İsborsiriyo" ticaret müessesesiyle bir mukavele yapmış ve mevsiminde teslim edilmek ve Rusya'dan ihraç edilmek üzere yaklaşık 150.000 ruble değerinde elma

⁵⁶³ İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 136.

⁵⁶⁴ Güneş a.e., s. 168.

⁵⁶⁵ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s. 602-603.

⁵⁶⁶ Murat Küçükuşurlu, "Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sovyet Rusya ile Türkiye Arasında Sınır Ticareti", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C.4, Sayı: 3, 2010, s. 169-170.

satın almıştır. Buna karşılık Rusya'ya 2.500 sandık limon ve 50 ton fıstık sevk etmiştir. Sırrı Bey'e göre limonların bedeli 124.408 ruble tutmasına karşın Rus Hükümeti gümrükte iken bunları 71.788 rubleye satmış ve 10.659 ruble masraf ettiğini belirterek bu miktarı da düşmüş ve Sırrı Bey'e 61.128 ruble vermiştir. Dahası Sırrı Bey'in sevk ettiği fıstıklara el konmuş, "İsborsiriyo" ticaret şirketiyle yaptığı anlaşmanın kabul edilmediği, doğrudan bir hükümet müessesesiyle anlaşma yapması gerektiği belirtilerek bu anlaşma gerçekleşene kadar fıstıkların kendisine iade edilmeyeceği söylenmiştir⁵⁶⁷.

Sırrı Bey bunun ardından Kırım'a giderek 40.000 ruble değerinde elma satın almış ve bunu Rusya'dan ihraç etmiştir. Bununla birlikte "ittifak" kooperatifine 30.000 ruble kapora vererek mevsiminde teslim etmek üzere 100.000 rublelik elma satın almıştır.

Bu anlaşmayı yaptıktan sonra Sırrı Bey gümrükte el konulan fıstıklarını almak için Moskova'daki ticaret komiserliğine başvurmuştur. Malların kendisine teslimi noktasında hiç bir engel kalmamasına rağmen bu sefer de malların mutlaka kooperatife satılması şartı öne sürülerek bunların hususi tüccarlara satılmasına engel olunmuştur. Sırrı Bey'e göre bunun sebebi Moskova Ticaret Komiserliği'nden İstanbul'daki Vinşitorg'a daha önce Sırrı Bey'in bu fıstıkları serbest bir şekilde istediği kişiye satabileceği tebliğ edilmiş olmasına rağmen bir memurun bu tebliği aylarca saklamış olmasıydı. Nihayet defterleri arasında tebliğin numarasını ve tarihini bulan Sırrı Bey tekrar Vinişitorg'a müracaat etmiş, durum Moskova'ya bildirilince de mallarını istediği gibi satabilme hakkını kazanmıştır. Ancak bu esnada Moskova'daki Armentorg kooperatifinden aldığı elmalar mevsimin geçmesi ve çürüme nedeniyle değerini kaybetmiş, elmaları düşük fiyatla elden çıkaran Sırrı Bey büyük zarara girmiştir⁵⁶⁸.

Sırrı Bey "İttifak" kooperatifinden satın aldığı elmaları teslim almaya başladığında ise ayrı bir problemle karşılaşmış, Ticaret Komiserliği'nin emriyle kooperatifin Sırrı Bey'e teslim edeceği elmalara el konularak Gostorg'a (Devlet Ticaret

⁵⁶⁷ Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Katalog No: 571 / 34465-133601-13, s. 1-2.

⁵⁶⁸ TDA, 571 / 34465 - 133601-13, s. 2.

Kurumu)⁵⁶⁹ verilmiş, Sırrı Bey ile kooperatif arasındaki anlaşma bozulmuştur⁵⁷⁰. Sırrı Bey bunun üzerine Moskova'daki Ticaret Komiserliği'ne başvurarak durumu anlatmış, Ticaret Komiserliği de malların kendisine teslimi hususundaki emrini ihracat şubesine iletmiştir. Sırrı Bey bunun ardından kooperatifin bulunduğu Kırım'a giderek malları teslim almak istemişse de Ticaret Komiserliği'nin emri uygulanmamıştır. Gostorg Sırrı Bey'e avansı kadar mal verebileceğini bildirerek bunun için de hükümetten zarar ve ziyan talep etmesini istemiş, bir sene boyunca ülkede kalan kaporası için faiz bile verebileceklerini belirtmişse de Sırrı Bey bunu reddetmiştir. Gostorg ise Sırrı Bey'in ısrarı karşısında Kırım'da yaşanan kuraklık ve depremi ileri sürerek malların kendisine tesliminin mümkün olmadığını belirtmişse de Sırrı Bey bu açıklamayı kabul etmemiş, kooperatifin en başta kendisine malların hazır olduğunu söylediğini ifade etmiştir⁵⁷¹.

Sırrı Bey tekrar Moskova'ya gitmiş, bu süreçte Ticaret Komiserliği kendisinin hukukunu müdafaa etmiş ancak İhracat Şubesi bu emirleri uygulamaya yanaşmayarak Sırrı Bey'in bu malları ülkeden çıkarmasının mümkün olmadığını söylemiş ve kendisine 30.000 rublelik kaporası iade edilmiştir. Sırrı Bey ise Rusya'da dahili ticaret yapmadığını, malları Rusya'ya yaptığı ithalata karşılık aynı değerde malı Rusya'dan ihraç etme sözünü yerine getirmek üzere satın aldığını bildirmiştir. Ancak neticede Sırrı Bey taleplerini yanıtsız bırakan Rus devlet daireleriyle daha fazla uğraşamayacağını sonucuna vararak bankadaki kaporasını almış, elindeki malları satma ve teslim edilmesini talep ettiği malların takibi işini Rusya'da Şılağen ve Medoviç adındaki iki tüccara havale ederek İstanbul'a gelmiştir. Ancak Şılağen ve Medoviç'e teslim ettiği elmaların satışından 51.000 ruble zarar etmiştir⁵⁷².

Bunun neticesinde tekrar Moskova'ya giden Sırrı Bey Ticaret Komiserliği'ne dört maddede özetlediği şikayetlerini iletmiştir. Bu şikayetlerden ilki satın aldığı 100.000 ruble değerinde elmanın Rusya dışına çıkartılmasına izin verilmemesi ve dolayısıyla elmaların bedelini dövize çevirememesine, ikincisi malları vaktinde teslim

⁵⁶⁹ Erdal Bilgiç, Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri, **Doktora Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 16.

⁵⁷⁰ TDA, 571 / 34465 - 133601-13, s. 3.

⁵⁷¹ TDA, 571 / 34465 - 133601-13, s. 4.

⁵⁷² TDA, 571 / 34465 - 133601-13, s. 5.

edememesi nedeniyle hariçte 1.500 İngiliz lirası zarar etmesine, üçüncüsü 100.000 rublenin bir seneden uzun süre Rusya’da kalması nedeniyle edeceği kârdan yüzde otuz oranda zarar etmesine, dördüncüsü ise Şılagen ve Medoviç’e teslim ettiği malların satışında 51.000 ruble zarar etmesine dairdi. Sırrı Bey tüm bu zararlarının karşılanması adına bir dilekçe vermişse de talepleri reddedilmiştir⁵⁷³.

Sırrı Bey’in taleplerinin neden reddedildiğine dair üç sebep ileri sürülmüştür. Birincisi Sırrı Bey’in kooperatiften elmaları teslim alabilmesi için ihracat izni gerektiği ancak bu izne sahip olmadığıdır. Bu şartlar altında kooperatif kendisine bu elmaları teslim etmeme hakkına sahiptir ve zaten dış ticaret tekel olduğu için istese de teslim edemeyecektir. Sırrı Bey ise Türk hükümetine yazdığı dilekçesinde bu gerekçeye karşılık kendisinin kooperatifle bir ihtilafı olmadığını, kendisinin daha önce 40.000 rublelik mal aldığını ve bu esnada Narkomtorg⁵⁷⁴’a müracaat ederek bu malların ihracı için de izin aldığını ifade etmiştir. Sırrı Bey daha sonra aldığı malları teslim etme noktasında kooperatifin bir sıkıntı çıkarmadığını ancak Gostorg’un bu hususta verdiği emirle problem çıkardığını vurgulamıştır⁵⁷⁵. İkinci ret sebebi olarak Sırrı Bey’in Gostorg’dan almayı düşündüğü elmalarla ilgili muamelenin bizzat kendisinin bu hususta muvafakat etmeyişi nedeniyle gerçekleşmediği idi. Sırrı Bey ise kendisinin Gostorg vasıtasıyla elma almak gibi bir düşüncesinin hiçbir zaman olmadığını ifade etmiştir. Üçüncü sebep ise Şılagen ve Medoviç’e teslim ettiği mallarla ilgili sorumluluğun kendisinde olduğu ve zararından dolayı Sovyet teşkilatının sorumlu tutulamayacağıdır. Sırrı Bey şeklen bu ifadenin doğru olduğunu belirtmekle birlikte kendisinin bu hususta zarara girmesinin temel nedeninin kendisine son dakika malların teslim edilmemesi ve malları Rusya’da satmak durumunda kalması olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey bahsi geçen sebepler nedeniyle dilekçesinin reddedildiğinin ifade edildiğini, ancak Moskova Büyükelçiliği’ne yazılan notada bu sebeplerden bahsedilmediğini, ortaya konan gerekçenin kendisinin ihracat izni olmayışı olduğunu belirtmiştir. Ancak Sırrı Bey bahsi geçen izne sahip olduğunu belirtmekte ve bunu da Ticaret Komiserliği’nin bilmeme ihtimali olmadığını söylemektedir.⁵⁷⁶ 5 Ağustos

⁵⁷³ TDA, 571 / 34465-133601-13, s. 6.

⁵⁷⁴ Ticaret Komiserliği

⁵⁷⁵ TDA, 571 / 34465-133601-13, s. 6-7.

⁵⁷⁶ TDA, 571 / 34465-133601-13, s. 8.

1929 tarihinde yolladığı dilekçesinin ardından zararının karşılanması noktasında talepleri karşılık bulmayan Sırrı Bey 10 Kasım 1929 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne tekrar bir dilekçe yollayarak Rusya ile şahsi münasebetini kestiğini ve zararlarının karşılanması ve Rusya'da kalan sermayesinin Türkiye'ye nakli hususundaki taleplerini iletmiştir⁵⁷⁷.

Büyükelçilik meseleye dair Sovyet Hariciye Komiserliği'yle iletişime geçmişse de Komiserliğin Sırrı Bey'in talepleri karşısındaki tutumu olumsuz olmuştur. Hariciye Komiserliği'nin verdiği yanıtta Sırrı Bey'in Rusya'ya ithal ettiği malların 162.000, Rusya'dan ihraç ettiği malların ise yalnızca 40.000 ruble tutarında olduğu ve dolayısıyla 120.000 rublelik bir açık bulunduğu bildirilmiştir. Hariciye Komiserliği'ne göre Sırrı Bey'in Rusya'dan ihraç edeceği malları satın almak için vakti olmasına rağmen neden ihracatta bulunmadığı ve zarara girdiği anlaşılamamaktaydı ve zarara girmesi tamamen kendi eylemlerinin sonucuydu. Satın aldığı elmalarla ilgili yaşadığı problem de Dış Ticaret Komiserliği tarafından piyasanın düzeni gözetilerek Rusya dışına elma ihracının yasaklanmış olmasından kaynaklanmıştı ve bu konuda istisna yapılması mümkün değildi. Neticede Hariciye Vekaleti Moskova Büyükelçiliği'nden aldığı bu cevabı, Büyükelçiliğin bu konuda yapılması mümkün olan bütün teşebbüslerin müteaddiden yapılmış olduğu notuyla birlikte Sırrı Bey'e iletmiştir⁵⁷⁸.

Sırrı Bey'in yaşadığı problemler bununla sınırlı kalmamıştır. 1929 senesinde Hrant Bezaz isminde bir tüccarın Rusya'dan İstanbul'a gönderilen 17.500 ruble karşılığı valuta bedelini vekil sıfatıyla tahsil ederek Bezaz'a göndermiştir. Bu olaydan bir süre sonra Sırrı Bey kendi yaptığı ticari işlemler nedeniyle valuta bedeli almak istediğinde kendisine Hrant Bezaz'ın valutasını alırken gerekli belgeleri vermediği ve bunları verinceye dek garanti olarak kendi valutasına el konduğu söylenmiştir. Sırrı Bey bunun ardından gerekli belgeleri getirmiş ancak bu sefer de Unanof adında bir tüccarın Hrant Bezaz'ın aynı malları için ikinci kez 12.000 rublelik bir valuta aldığı ileri sürülerek Sırrı Bey'e Unanof ile Bezaz arasında bu mesele halledilinceye kadar kendi valutasını alamayacağı bildirilmiştir⁵⁷⁹.

⁵⁷⁷ TDA, 571 / 34465-133601-12.

⁵⁷⁸ TDA, 571 / 34465-133601-1.

⁵⁷⁹ TDA, 571 / 34465-133601-17, s. 1.

Sırrı Bey konuyla ilgili Hariciye Vekaleti'ne yaptığı müracaatta meseleyi aktararak ortada Rus Hükümeti'nin dolandırılması gibi bir durum varsa Unanof adındaki tüccar ve ona ikinci kez valuta bedelini veren memurun mahkemeye verilmesi gerektiğini, kendi yaptığı işlemin haksız bir tarafı bulunmadığı halde mağdur edildiğini ifade etmiş ve bu konuda kendi haklarının Hukuk Müşavirliği'ne tespit ettirilip meselenin Moskova Büyükelçiliği'ne bildirilmesini istemiştir⁵⁸⁰.

Başvurusu uzun süre bir sonuca varamayan Sırrı Bey süreç içerisinde meselenin çözümüne yönelik taleplerini yinelemiştir. 26 Temmuz 1931 tarihinde Sovyet makamlarınca Sırrı Bey'e alacağı değerinde mal ihraç etme hakkı tanınmıştır⁵⁸¹. Sırrı Bey ise bu yöntemi reddetmiş, alacağının doğrudan nakit olarak verilmesini talep etmiştir⁵⁸². Bu talebi Sovyet makamlarınca reddedilen Sırrı Bey 29 Eylül 1931 tarihinde bir kez daha başvuruda bulunmuş ancak bu da reddedilmiştir⁵⁸³. Sovyet makamları Sırrı Bey'in taleplerinin reddedilmesine gerekçe olarak ise Hrant Bezaz, Unanof ve Sırrı Bey arasında bir ortaklık olduğunu öne sürmüşlerdir⁵⁸⁴.

Sırrı Bey ise Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği 18 Nisan 1933 tarihli dilekçesinde Hrant Bezaz ile arasında bir şirket mukavelenamesi olmadığını, yalnızca malları ortaklaşa Rusya'ya gönderdiklerini ifade etmekteydi. Sırrı Bey bu dilekçesinde yeni bir meseleyi daha gündeme getirecekti. Buna göre Sırrı Bey ve Hrant Bezaz, aralarında bir mukavele olmaksızın hususi bir uzlaşma çerçevesinde yarı yarıya olmak üzere mallarını Rusya'ya ortaklaşa göndermekteydiler. Bu mallardan bir kısmı en büyük hissedarı Sovyet Hükümeti olan resmi bir konsesyona ankonsinyasyon olarak aynı şartlar altında İsborseriyo adında bir firma vasıtasıyla gönderilmişti. Ancak Sovyet Hükümeti'nin İsborseriyo şirketine el koyarak tasfiye etmesi neticesinde yollanan mallar ve yapılan masrafların bedeli olarak bu şirketten alacakları 214.000 ruble Sovyet Hükümeti zimmetine geçmiş durumdaydı⁵⁸⁵. 20 Nisan 1933 tarihli

⁵⁸⁰ TDA, 571 / 34465 - 133601-17, s. 2.

⁵⁸¹ TDA, 571 / 35579 - 140210 - 21.

⁵⁸² TDA, 571 / 34465 - 133601 - 10.

⁵⁸³ Sovyetler tarafından verilen ikinci notada ise birincisinden farklı olarak Sırrı Bey'e alacağı kadar mal ihraç etme hakkı tanınmamıştır. TDA, 571 / 35579-140210-20, lef 1. TDA, 571/ 35579 - 140210 - 16, s. 2.

⁵⁸⁴ TDA, 571 / 35579 - 140210 - 19.

⁵⁸⁵ TDA, 571 / 35579 - 140210 - 17.

dilekçesinde ise Sırrı Bey 17.500 liralık alacağını tekrar gündeme getirerek o ana kadar kendisine parasının verilmemesinin ve buna yönelik ileri sürülen sebeplerin Sovyet kanunlarına aykırı olduğunu ifade etmiş, Moskova Büyükelçiliği'nin bu konuda bir kez daha teşebbüste bulunmasını istemiştir⁵⁸⁶.

Moskova Büyükelçiliği bu konuda yaptığı girişime Sovyet Hükümeti'nin verdiği cevabı Hariciye Vekaleti'ne iletmış ve Vekalet Hukuk Müşavirliği de mütalaasını 26 Ağustos 1933'te ortaya koymuştur. Öncelikle Sovyet Hükümeti verdiği cevapta İsborsiriyo şirketinin faaliyetlerinin durdurulmasının ardından söz konusu şirketten alacakları olanların tasfiye komisyonuna başvurmaları gerektiğini, ancak Sırrı Bey ve Hrant Bezaz belirlenen başvuru süresini geçirdiklerinden bu hususta yapılacak bir şey olmadığını bildirmiştir. Hukuk Müşavirliği'ne göre bundan sonra yapılabilecek şey durumu Sırrı Bey ve Hrant Bezaz'a bildirerek kendilerinden İsborsiriyo şirketi ve tasfiye komisyonu hakkındaki mevzuat ve özellikle de alacaklılara dair hükümleri hakkında bilgileri olup olmadığını sormaktır⁵⁸⁷.

17.500 rublelik alacağına yönelik talebine de yine Rus Hükümeti tarafından Bezoz, Unanof ve kendisi arasında ortaklık olduğu ileri sürülerek ret cevabı verilen Sırrı Bey 4 Ocak 1934 tarihinde Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği dilekçede Hrant Bezoz ve Unanof ile aralarında bir ortaklık olmadığını tekrarlayarak Bezoz ile ilişkisinin mahiyetini yeniden açıklamaya çalışmış Unanof tarafından usulsüzce alınan valuta bedelinden dolayı kendisinin sorumlu tutulamayacağını bir kez daha vurgulamıştır⁵⁸⁸. Tasfiye komisyonuna zamanında başvurmadığı iddiasını da reddeden Sırrı Bey, kendisinin gerekli başvuruları zamanında yaptığına yönelik belgeleri de dilekçesine eklemiştir⁵⁸⁹.

Sırrı Bey bir süre sonra meseleyi bizzat takip etmek adına Moskova'ya gitmeye karar vermiştir⁵⁹⁰. Haziran 1934'te Rusya'ya hareket edeceğini bildiren⁵⁹¹ Sırrı Bey'in sonrasında Rusya'da ne yaptığı bilinmiyor. Ancak Moskova Büyükelçiliği'nin

⁵⁸⁶ TDA, 571 / 35579 - 140210-18.

⁵⁸⁷ TDA, 571 / 35579 - 140210-13.

⁵⁸⁸ TDA, 571 / 35579 - 140210-9, s. 1-3.

⁵⁸⁹ TDA, 571 / 35579 - 140210-9, s. 3-4.

⁵⁹⁰ TDA, 571 / 35579 - 140210 - 7

⁵⁹¹ TDA, 571 / 35301 - 140055 – 35.

Ankara'ya 3 Mart 1936 tarihinde gönderdiği yazıda Sovyet tarafının tutumunda ısrarcı olduğunu ve artık yapılacak bir şey kalmadığını bildirmesinden anlaşılacağı üzere Sırrı Bey'in girişimleri sonuçsuz kalmıştır⁵⁹².

3.2. Müstakil Mebusluk Uygulaması

Sırrı Bey'in siyasetten uzak kalarak ticaretle uğraştığı yıllarda Türkiye'de çok partili hayata geçiş için iki farklı deneme gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki olan ve liberal bir politik görüşü savunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kasım 1924'te CHF'nin rakibi olarak siyasal hayata katılmasıyla başlayan süreç, Şeyh Sait isyanına karşı bir tedbir olarak çıkarılan Takrir-i Sükun yasasına binaen teşkil edilen İstiklal Mahkemelerinin, parti üyelerinin isyanı desteklediklerini ve dini siyasi amaçlarla istismar ettiklerini ileri sürerek TCF'nin kapatılması gerektiği yönünde ortaya koyduğu görüşün hükümetçe benimsenip tatbik edilmesiyle Haziran 1925'te sona ermiştir⁵⁹³.

İkinci bir deneme ise 1930 yılında bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyaset sahnesine çıkartılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı böyle bir girişimde bulunmaya iten başlıca sebepler 1929 ekonomik buhranının ürettiği olumsuz etkiler, doğuda çıkan isyanların da etkisiyle halk arasında ortaya çıkan memnuniyetsizlik ve ortadaki muhalefet boşluğunu doldurma düşüncesi idi. Ancak TCF gibi liberal görüşleri savunan SCF da kuruluşundan kısa bir süre sonra CHF tarafından gelen yoğun baskılar ve partinin kontrolden çıkabileceği yönündeki endişeler sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda kendisini feshetmiştir⁵⁹⁴.

SCF deneyiminin ardından 1931 seçimlerine gelindiğinde ise ortadaki muhalefet ihtiyacını gidermek adına müstakil mebusluk uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle 22 ilden 30 milletvekilliği kontenjanı müstakiller için boş bırakılmıştır. Halk Fırkası programını eleştirerek

⁵⁹² TDA, 571 / 35582 - 139257 – 3.

⁵⁹³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 201-205.

⁵⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 247-275.

ortadaki muhalefet eksikliğini giderecek olan müstakil mebusların samimi, cumhuriyetçi, milliyetçi olmaları istenmişti⁵⁹⁵. Süreç içerisinde 30 kişilik kontenjan için 194 kişi başvuruda bulunmuştur. Ancak Atatürk'ün ikinci seçmenlerden müstakil mebusları da seçerek fırkayı tenkide tabi tutma noktasındaki talebi karşılıksız kalmış, 30 kişilik kontenjanın sadece 20'sine müstakil mebuslar seçilebilmiştir. Ayrıca seçilen müstakillerin 2 tanesinin seçim tutanakları reddedilmiş, 10'u ise dönem içerisinde CHF'ye geçmiştir. Neticede içlerinde Sırrı Bey'in de bulunduğu 8 müstakil mebus 4. dönem içerisinde mecliste yer almıştır⁵⁹⁶.

347 oyla Kocaeli'nden müstakil mebus olarak seçilen⁵⁹⁷ Sırrı Bey seçimlerin ardından basına verdiği demeçte başlangıçta ikinci seçmenlere müstakil mebus adaylarına oy vermemeleri yönünde bir takım gizli emirler verildiği noktasında bazı şüpheleri olduğunu, ancak İzmit'e gittiğinde yaptığı görüşmeler ve hem İzmit merkezindeki hem de Adapazarı'ndaki seçimlere dair izlenimleri neticesinde seçimlere müdahale olmadığını ve gerçekten oy verilecek muhalif isimler arandığını gördüğünü ifade etmiştir. Sırrı Bey Meclis'te fırkalı mebusların dile getiremeyeceği hakikatleri dile getirmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın müstakil mebus uygulaması ile amaçladığı faydaları somut bir şekilde göstermek niyetinde olduğunu söylemiştir. Meclis'teki faaliyetlerini ekonomi üzerine yoğunlaştıracaklarını söyleyen Sırrı Bey, özellikle tekellerin amansız düşmanı olduğunu vurgulamış, yabancı sermayenin Türkiye'den kaçmasının ve Avrupa'dan alınan kanunların verimli bir şekilde uygulanamayışının nedenlerini araştıracağını belirtmiştir⁵⁹⁸.

3.3. Devletçilik tartışmaları

Sırrı Bey'in Meclis'teki faaliyetlerine geçmeden önce kısaca mevcut ekonomik ortam ve devletin iktisadi politikalarındaki değişimden bahsetmek, Sırrı Bey'in muhalefetini daha iyi anlayabilmek açısından önemlidir. 1929 ekonomik buhranı tüm

⁵⁹⁵ Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, s. 352.

⁵⁹⁶ Yasemin Türkkân Tunalı, "Tek Partili Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 20/41, 2020, s. 669-670.

⁵⁹⁷ **TBMM Arşivi**, Hüseyin Sırrı Bellioğlu Sicil Dosyası, Sicil No: 235.

⁵⁹⁸ "“İnhisarların biaman düşmanı” bir meb'us!", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931, s. 1, 5.

dünya ile birlikte Türkiye'nin ekonomisini de büyük ölçüde etkilemiş, bu dönemde Türk lirası hızla değer kaybetmiş⁵⁹⁹ ve dış ticarete açık verilmeye başlanmıştır⁶⁰⁰.

Buhran karşısında ekonomik önlemlerin yanı sıra bir takım siyasi önlemler de alınmak istenmiş, bu bağlamda sadece demokratikleşmeye yönelik bir adım olarak değil, aynı zamanda hükümetin aldığı/alacağı ekonomik tedbirlerin kritiğe tabi tutulup denetlenmesi amacıyla da, yukarıda da bahsedildiği üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası adı altında güdümlü bir muhalefet partisi kurulmuştur⁶⁰¹. SCF esas itibarıyla ekonomik alanda yaptığı muhalefette yüksek vergiler, tekeller ve demiryolu siyasetini eleştirerek CHF'nin devletçi politikalarına hücum etmekteydi. Korkut Boratav buradaki tartışmaların Devletçilik-Liberalizm tartışmaları gibi keskin bir ifadeyle tanımlanmasını doğru bulmamakta, ortada yapay bir tartışma olduğunu belirtmektedir. Zira o denli gelişmiş bir iktisat politikası mevcut olmadığı gibi devletçilik kavramının savunulduğu bir ortam da söz konusu değildir⁶⁰². Ancak neticede CHF'li yetkililer SCF'nin hücumları karşısında kendilerine, henüz içeriği tam olarak belli olmayan devletçiliği savunmak gibi bir vazife çıkarmışlardır. İsmet Paşa 1930 senesinde ilk defa “mutedil” devletçilik kavramını kullanarak hükümetin iktisadiyatta bu politikayı izlediğini ifade etmiştir⁶⁰³. Ardından Devletçilik kavramı 1931 senesinde CHF programına girmiştir⁶⁰⁴.

İşin siyasal karşıtlık boyutunun ötesinde devletçiliğe geçişi teşvik eden önemli sebeplerden birisi de 1923-1931 seneleri arasında iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma hedefleri doğrultusunda özel sektörün kendisinden beklenen performansı gösterememiş olmasıdır. Yabancı sermayeye de güvensizlik duyulduğu bir ortamda söz konusu hedeflere ulaşmak ve hızlı bir sanayi hamlesi gerçekleştirmek adına devleti daha fazla devreye sokmak neredeyse kaçınılmaz görülmeye başlanmıştır⁶⁰⁵.

⁵⁹⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977, s. 78-80.

⁶⁰⁰ Tekeli, İlkin, **a.e.**, s. 88.

⁶⁰¹ Tekeli, İlkin, **a.e.**, s. 154-155.

⁶⁰² Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 87-89.

⁶⁰³ Boratav, **a.e.**, s. 92.

⁶⁰⁴ Boratav, **a.e.**, s. 95.

⁶⁰⁵ Boratav, **a.e.**, s. 140-142.

Buhranın etkileri karşısında devletçiliğe geçiş bir zorunluluk haline gelmişse de devletçiliğin sınırları noktasında bir netlik söz konusu değildi. Bu dönemde devletçiliğin gideceği yön noktasında özellikle CHF içerisindeki iki grubun tartışmalarının etkili olduğu görülmektedir. İsmet İnönü, Recep Peker ve Mustafa Şeref Özkan'ın temsil ettiği daha radikal bir devletçilik anlayışının karşısında devletin müdahalesinin nispeten daha az olması gerektiğini savunan ve içerisinde Celal Bayar ve Mahmut Soydan gibi isimlerin yer aldığı İş Bankası kadrosu bulunmaktaydı.⁶⁰⁶

1932 senesinde devletçiliğin uygulamadaki görünürlüğü artmış, bu tarihten itibaren İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in üst üste çıkardığı müdahaleci kanunlar özel kesimi rahatsız etmiş, Meclis'te de özellikle Sırrı Bey'in de içinde bulunduğu müstakil mebuslar tarafından bu müdahaleci kanunlara karşı sert bir muhalefet yapılmıştır. Kısa süre sonra Mustafa Şeref Bey İktisat Vekilliği'nden alınacaktır ancak bunda Meclis'teki itirazlardan ziyade Mustafa Şeref Bey dönemindeki Sanayi Umum Müdürü'nün İş Bankası'nın kağıt fabrikası kurmasına getirilen itirazın İş Bankası grubundan Mahmut Soydan tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya aksettirilmesi etkili olacaktır. İktisat Vekilliği'ne Mustafa Şeref Bey'in yerine Celal Bayar getirilmiştir⁶⁰⁷. Bu dönemde Devletçilik uygulamaları özel sektörle uzlaşa içerisinde devam ettirilecek, liberalizme doğru bir sapma gerçekleşmeyecektir⁶⁰⁸.

Bu bölümde Sırrı Bey'in Devletçilik uygulamalarına muhalefeti, bu muhalefetin iki farklı İktisat Vekili döneminde nasıl şekillendiği ve Sırrı Bey'in muhalefetine diğer müstakil mebuslarınkinden ne derece farklılaştığı incelenmeye çalışılacaktır.

⁶⁰⁶ Devletçiliğin farklı gruplar tarafından nasıl yorumlandığı hususunda bkz.: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1982, s. 79-102.

⁶⁰⁷ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler Ve Türkiye, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 2011, s. 363-366.

⁶⁰⁸ Kuruç, a.e., s. 322.

3.4.Dördüncü Dönem TBMM’de Sırrı Bey

3.4.1.Siyasi Meselelere Yönelik Görüşleri

3.4.1.1.Hükümet Programına Yönelik Düşünceleri

İsmet Paşa’nın Meclis’te 9 Mayıs 1931 tarihli oturumda hükümet programına yönelik yaptığı açıklamaların ardından Sırrı Bey söz alarak programın bazı kısımlarına yönelik görüşlerini belirtmiştir.

Sırrı Bey öncelikle dış politikaya değinerek şu sözleri sarf etmiştir:

“Evveleminde siyaseti hariciyeden bahsedeceğim; biz Avrupalıyız. Fakat nazarı dikkatinizi celbederim ki; Avrupalılar ailevî mesaili düşünecekleri zaman bizi derhal kendilerinden addetmiyerek, diğer hükümetler gibi, aralarında müzakerelere içtimalara davet etmiyorlar ve ancak bazı dostlarımızın teklifleri üzerine bizi de kendi aralarında buludurmağa muvafakat ediyorlar”

Sırrı Bey bu sözlerinin ardından Türklerin en ileri hükümete ve kanunlara sahip olduğunu vurgulayarak Avrupalıların Türklerde ne gibi kusur görerek kendilerinden saymadıklarını sorusunu ortaya atmış, bunun dikkate değer ve açıklanması gereken bir husus olduğunu ifade etmiştir. Ekonomiye değinen Sırrı Bey tüm dünya ile birlikte Türkiye’yi de içine alan iktisadi buhrana karşı hükümet tarafından o ana dek alınan tedbirlerin istenen neticeyi mükemmel bir surette vermediğini söylemiştir⁶⁰⁹.

Hükümet’in bir halk hükümeti olduğunu ancak halkın insani ve tabii hukukunun bazen ihmal edildiğini ifade eden Sırrı Bey teşkil edilen tekellerin bireylerin teşebbüs kudretini ve yeteneğini ortadan kaldırdığını ya da uyuşturduğunu ileri sürmekteydi. İstanbul Liman Şirketi’nin İstanbul limanını öldürdüğünü, diğer tekellerin de birçok uzman vatandaşın şahsen çalışmalarına ve yeteneklerini geliştirmelerine mani olduğunu vurgulamıştır. Küçük ya da büyük sermayelerin semere vermesine engel olunduğunu söyleyen Sırrı Bey, Seyrisefain idaresinin Türkiye’de vapurculuğun ve deniz ticaretinin gelişmesine bizzat kendi tedbirleriyle mani olduğunu ifade ederek bu sektörün halka bırakılması gerektiğini belirtmiştir⁶¹⁰.

⁶⁰⁹ TBMM ZC, D.4, C.1, Fevkalade İctima, 9.5.1931, s. 23.

⁶¹⁰ TBMM ZC, D.4, C.1, Fevkalade İctima, 9.5.1931, s. 23-24.

Mali kanunların tatbik şekline yönelik şikayetlerden bahseden Sırrı Bey bu konuda vaat edilen ıslahatın hayata geçirilip geçirilemeyeceğini zamanın göstereceğini ifade etmiştir.

Adli kanunların uygulanmasındaki aksaklıklara da değinen Sırrı Bey kanunların memlekete menfaat verici şekilde uygulanmadığını belirtmiştir.

Memleketin iç idaresine değinmeden önce Dahiliye Vekilini överek kendisi hakkındaki olumlu düşüncelerini ifade etmiş ancak memleketin idaresi noktasında acıklı bir durum olduğunu da ifade etmekten kaçınmamıştır. Sırrı Bey Dahiliye Vekili'nin ıslahını vaat ettiği, mesela İdare-i Vilayat Kanunu'nda valilerin yetkilerinin genişletilmesi gibi meselelerin eski kanunlarda zaten mevcut olduğunu ancak zamanla diğer Vekillerin vilayetlerdeki memurlarını doğrudan doğruya kendilerine bağlamak için taşradaki idarecilerin yetkilerini yavaş yavaş kıptıklarını ve durumun bizzat mevcut Dahiliye Nazırı'nın gözü önünde cereyan ettiğini söylemiştir. Dahiliye Vekaleti'nin yetkilerinin bu şekilde kısıtlanmasının, kanunlara karşı gerçekleştirilen bu tecavüzlerin dahili idareyi ne denli zaafa uğratacağını herkesten daha iyi bilen Dahiliye Vekili'nin bu duruma sessiz kalmasına anlam veremediğini ifade eden Sırrı Bey'e göre taşra idarecilerinin yetkileri kısıtlanmamış olsa Şark İsyanı ve Menemen olayları belki de hiç meydana gelmeyecekti.

Sırrı Bey tekel idarelerinin liyakat sahibi idarecilerinin emekli edilerek yerlerine tecrübesiz şahısların getirilmesini de eleştirmiş, idarecilik kabiliyetinden yoksun bu şahısların vazifelerini zaafa uğratmakta olduklarını ifade etmiştir⁶¹¹.

Sırrı Bey bundan sonra sınırlarda görevli askerlerin giyim kuşamı meselesine, ordunun önemini de vurgu yaparak şu şekilde değinmiştir:

“İki kelime ile de Müdafaa-i Milliye'den bahsedeceğim. Dostuna, düşmanına, yıkıcı, ezici kudreti karşısında daima boyun eğdiren ordumuzun, neferlerinden başkumandanına kadar cümlesini tebci etmek hepimizin ve benim en büyük vazifemdir.

⁶¹¹ TBMM ZC, D.4, C. 1, Fevkalade İçtima, 9.5.1931, s. 24.

Bu gün hükümetin orduya karşı yapacağını ben kendi nefsimde çok az görüyorum. Onların ayaklarının tozu bizim gözlerimizin sürmesidir ve o kadar nazarlarımızda muhteremdir. Bunu samimi olarak söylüyorum ve rica ediyorum ki; bu söyleyeceğim sözler mesmuat ve müşahadatıma müstenittir. Hudutlarda bulunan neferlerimizin telebbüsüne biraz daha itina buyrulsun ve onlar karşılarındaki komşu askerlerin telebbüsatından yerinmesin. Bunu yüreğim acıyarak söylemekteyim ve hiç şüphe etmem ki bu yapılacaktır”

Bu eleştirilerinin İsmet Paşa kabinesine itimatsızlık oyu vereceği anlamına gelmediğini, bunun asla hatırandan geçmediğini söyleyerek konuşmasına devam eden Sırrı Bey özellikle demiryollarıyla memleketi birbirine bağlayan İsmet Paşa hükümetlerinin bu başarısının tek başına İsmet Paşa’nın iftiharına yeteceğini vurgulamış ve Türkiye’nin ilerleme tarihi yazıldığında bu başarının İsmet Paşa’nın hanesine yazılacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa ve kabinesinin yüksek vasıflarını vurgulayarak sözlerine devam eden Sırrı Bey tam da bu yüzden eleştirilmeyi hak ettiklerini çünkü vaat ettiklerini gerçekleştirme donanım ve kudretine sahip olduklarını söylemiştir. Düşünce tarzı itibarıyla hükümetle arasında bazı farklılıklar olabileceğini ancak netice itibarıyla hedefin Cumhuriyetin takviyesi ve yükselmesi olduğunu söyleyen Sırrı Bey mümkün oldukça fikirlerini ortaya koyacağını ve delilleriyle hükümeti ikna edeceğini, zaman zaman hükümetin de kendisini ikna edebileceğini söyleyerek müstakil mebusluk sıfatıyla muhalefetini hangi çerçevede yapacağını ortaya koymuştur. Devamında İsmet Paşa’nın Cumhuriyetin yükselmesini isteyeceği konusunda şüphesi olmadığını söyleyen Sırrı Bey bunun aksini düşünmenin mümkün olmadığını, bu kabineye itimatsızlık oyu vermenin kendisi için vatansızlık anlamına geleceğini ve ortaya konan programın uygulanacağına dair inanç ve beklentisini ifade ederek ilk oy olarak kendi itimadını ilan edip konuşmasına son vermiştir.⁶¹²

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Sırrı Bey’in Türkiye’nin Avrupa ailesinde olmasına rağmen neden dışlandığı noktasındaki sorusuna yanıt vermiş, bu noktada Türkiye’nin bir kusuru olmadığı noktasında kendisini temin etmiştir.⁶¹³

⁶¹² TBMM ZC D.4, C.1, Fevkalade İctima, 9.5.1931, s. 24-25.

⁶¹³ TBMM ZC D.4, C.1, Fevkalade İctima, 9.5.1931, s. 26.

İsmet Paşa ise Sırrı Bey'in itirazlarını prensiplere ve uygulamalara yönelik itirazlar olarak iki ayrı sınıfa ayırmıştır. Uygulamaya yönelik itirazların daima olacağını söyleyen İsmet Paşa, her idarede memurların birtakım hataları olabileceğini kabul etmiş, bu hususta genel şikâyetlerden bir şey çıkmayacağını ancak belirli bir idareye yönelik şikâyet gelirse bunun dikkate alınarak tahkikat yapılabileceğini söylemiştir.

Sırrı Bey'in esaslara yönelik olarak sınıflandırdığı eleştirilerine yönelik ise bu noktada hükümetin fikirlerinin belli olduğunu, genel bir prensip olarak takip edilen yolun başka bir şekilde olamayacağını belirterek tekel politikasının netliğini vurgulamıştır. İsmet Paşa belli tekellere veya belli kanunlara yönelik bir itiraz söz konusu olursa bunun tartışılması için çok fırsat olacağını ve bu fırsatları da memnuniyetle karşılayacaklarını ifade etmiştir.

İsmet Paşa'nın bu konuşmasının ardından Sırrı Bey İsmet Paşa'ya teşekkür etmiş, "Yaşasın İsmet Paşa" sözleriyle Paşa'ya olan desteğini bir kez daha ortaya koymuştur.⁶¹⁴

3.4.1.2. Yüzelliliklerin Mustafa Kemal Paşa'ya Muhalefeti Karşısında Sırrı Bey

14 Mayıs 1931 tarihli Meclis oturumunda gündeme gelen ilginç bir telgraf Paris'te başını Yüzelliliklerden Mehmet Ali Bey'in çektiği Türkiye Siyasi Mülteciler Cemiyeti adlı muhalif grubun Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına seçimine yönelik protestolarını içermektedir⁶¹⁵. Telgrafa göre Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi Kanun-ı Esasi'ye aykırıydı. Bahsi geçen telgraf Meclis'te gündeme geldiğinde pek çok mebus bu hareketi vatan hainliği olarak itham etmiş, Kanun-ı Esasi'nin artık geçerli olmadığı, artık geçerli olanın Teşkilat-ı Esasiye kanunu olduğunu vurgulamış, bu muhalefeti yapanların aslen Türk bile olmadıklarının altını çizmişlerdir⁶¹⁶.

⁶¹⁴ TBMM ZC D.4, C.1, Fevkalade İctima, 9.5.1931, s. 26

⁶¹⁵ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2011, s. 106-107.

⁶¹⁶ TBMM ZC, D.4, C.1, Fevkalade İctima, 14.5.1931, s. 34-42.

Söz sırası Sırrı Bey’e geldiğinde kendinden önce söz alan arkadaşlarının sözlerine katıldığını ifade etmiş, ardından şu sözleri sarf etmiştir:

“Reisicumhur intihabatının gayri kanunî olduğunu söylüyorlar. Kendilerine, kendi nazariyelerine göre olabilir. Çünkü onlar Teşkilat-ı Esasiye kanunun mefhumunu müdrük değillerdir. Türk milleti bu kendi kanyla, canıyla, bütün mevcudiyetiyle vücuda getirdiği Teşkilat-ı Esasiye kanununa muvafık bir surette yapılan bu intihabın meşruiyetine kanidir. Onun için bu telgraf, bu sözler, avavayi kilâptan başka bir şey değildir ve cevaptan müstağnidir. Bu adamlara cevap verilmesindeki hikmet, bu gibi adamlar kendilerine cevap verilmezse muhataplarını ilzam ettiklerine kani olurlar. Sırf bu kanaatlerine, bu telakkilerine cevap vermek için, sözlerine cevap vermiş oluyorum. Yoksa hakikatta cevaba lâyük değildir. Reisicumhur intihabına gelince: bunu bilmelidirler ki Mustafa Kemal ömrünün nihayetine kadar Türk milletinin tabii reisi dir. (Bravo sesleri). Bu yapılan muamele sırf bir formaliteden ibarettir. Yoksa bu formalite yapılmamış olsa dahi, Mustafa Kemal yine Türk milletinin reisi tabiisidir. (Alkışlar, bravo sesleri). Onun için arkadaşlar, bir söz vardır bu işarata karşı, bu sözlerle karşı ne diyeceğiz bir şey söylemek lâzımdır. (İt ürür, kervan yürür sesleri). Evet it ürür, kervan yürür.”⁶¹⁷

3.4.1.3. Evkaf Bütçesi Tartışmaları

Sırrı Bey Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bütçesinin görüşüldüğü 8 Haziran 1931 tarihli meclis oturumunda söz alarak laik bir hükümetin evkaf bütçesini mecliste tartışmasının ne derece doğru olduğu sorusunu ortaya atmıştır⁶¹⁸. Vakıfların özel hukuka tabi olduğunu ifade eden Sırrı Bey vakıfların gelirini kamuya ait olan genel bütçede göstermenin doğru olmadığı kanaatindeydi. Sırrı Bey’e göre Osmanlı döneminde Evkaf idaresinin devlete dahil görülmesi düşünülebilirdi ancak artık böyle bir durum söz konusu olamazdı. Evkaf İdaresi devlet teşkilatından hariç tutulmalı ve doğrudan milletin idaresine bırakılmalıydı. Medeni Kanun ahkâmının tamamen tatbik edilmesi gerektiğini söyleyen Sırrı Bey laiklik sıfatını muhafaza ettiği sürece hükümetin evkaf idaresinin bütçesini tartışmasına yer olmadığı kanaatindeydi.

⁶¹⁷ TBMM ZC, D.4, C.1, Fevkalade İctima, 14.5.1931, s. 42.

⁶¹⁸ TBMM ZC, D.4, C.2, Fevkalade içtima, 8.6.1931, s. 45.

Eskişehir mebusu Emin Bey ise laik olmanın dünyada insani hislerden ve manevi zevklerden mahrumiyet anlamına gelmediğini belirtmiş, Evkaf idaresini şimdiki zamanın zihniyetine göre teşkilatlandırmak gerektiğini, bunu hükümetin cemaate terk etmeyeceğini, vakıfların daha kuvvetli bir idare altında verimli bir şekilde çalışmaya devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶¹⁹.

Bunun ardından Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey Evkaf bütçesindeki masraflara yönelik bir açıklamada bulunmuş, ardından Evkaf'ın sadece cami imamına ve hademesine bakan bir idare olmadığını, tam manasıyla bir sosyal yardımlaşma müessesesi olduğunu vurgulamıştır⁶²⁰.

Çorum Mebusu İsmet Bey de bu konu üzerine bir açıklama yapmış, Evkaf Müdürlüğü'nün görevinin sadece sosyal yardımlaşma müessesesi diyerek tek cümle ile açıklanamayacağını, vakıfların sosyal hayatın en sağlam ilkesi ve esası olduğunu vurgulamış, ardından Medeni Kanun dahilinde vakıfların statüsünü açıklamıştır⁶²¹.

Sırrı Bey ise Hasan Fehmi Bey ve İsmet Bey'in sözlerine katıldığını söylemekle birlikte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre Türkiye'nin resmi bir dini olmadığını, devletin tüm vatandaşlarına karşı eşit şekilde yaklaşması gerektiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin vakıfları nasıl Meclis'te tartışılmıyorsa Müslümanların diniyle alakadar olan hususların tartışılmasının da doğru olmadığını savunmuştur. Zira böyle bir durumda Müslümanların diğer unsurlarla eşitliğinin inkâr edilmesi söz konusu olacaktır. Sırrı Bey'in bu ifadelerinden sonra Hasan Fehmi Bey söz alarak vakıfların sosyal yardımlaşma kurumu olduğunu, ama dini hizmetlerle alakasını da inkâr etmediğini söylemiş, ancak ardından vakıfların dini yönünden ziyade sosyal yardımlaşma adına yaptığı faaliyetleri örneklendirmiş, ancak Sırrı Bey'in sorularını cevaplamaktan kaçınmıştır⁶²².

Bu tartışmaların ardından bütçe oylamaya sunulduğunda tek ret oyu Sırrı Bey'den gelmiştir⁶²³.

⁶¹⁹ TBMM ZC, D.4, C.2, Fevkalade içtima, 8.6.1931, s. 46.

⁶²⁰ TBMM ZC, D.4, C.2, Fevkalade içtima, 8.6.1931, s. 46-48.

⁶²¹ TBMM ZC, D.4, C.2, Fevkalade içtima, 8.6.1931, s. 48.

⁶²² TBMM ZC, D.4, C.2, Fevkalade içtima, 8.6.1931, s. 49.

⁶²³ Yasemin Türkan Tunalı, *a.g.m.*, s. 673.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 1932 bütçesi gündeme geldiği vakit Sırrı Bey görüşlerinin arkasında yine kararlı bir şekilde durmuş, vakıfların bütçesinin devlet işi olmadığını ve Meclis'te tartışılmayacağını tekrarlayarak bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'nin ruhuna aykırı olduğunu eklemiştir. Sırrı Bey Evkaf bütçesinin Meclis'te tartışılmasının Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı bir durum olmakla birlikte aynı zamanda bunun memleketin asli sakinleri olan Müslümanların hükümet nazarında Rumlardan, Ermenilerden ve Yahudilerden daha noksan görüldüğü düşüncesini uyandırdığını ileri sürmüştür. Bu noktada Meclis'te “*Hayır, asla*” sesleri yükselmiş ama Sırrı Bey devam etmiştir: “*Evet sarahat budur. Çünkü biz, Meclisi Âli ve onun icraî mümessili olan Hükümet Evkaf bütçesini buraya sevk etmekle salahiyetimizi ancak Müslümanlara inhisar ettirmiş oluyoruz*”. Sonrasında Sırrı Bey Evkaf İdaresini de ayrıca eleştirmiş, kötü idare nedeniyle vakıfların gelişemediğini ve adeta kuruyarak çöktüğünü ifade etmiştir. Sırrı Bey sürekli tekrarladığı ve artık kanıksanan eleştirisini burada da dile getirerek bütçenin ilmi bir şekilde düzenlenmediğini söylemiş, bütçede masrafların fazla olduğunu da ilave etmiştir⁶²⁴.

Sırrı Bey'in bu ifadeleri üzerine söz alan Gaziantep mebusu Reşit Bey ise Sırrı Bey'in Evkaf bütçesinin Müslüman bütçesi olduğu ve Meclis'te müzakere edilmemesi gerektiği sözünden bir şey anlamadığını, Evkafın bir hayır müessesesi olup Başvekalet'e bağlı olduğunu ve bütçesinin Meclis'te müzakere edileceğini, cami ile kilisenin bir tutulamayacağını, Meclis'te Müslüman bütçesinin müzakere edileceğini Rumların ve Ermenilerin bütçesinin müzakere edilemeyeceğini zira Meclis'te Türk milletinin vekilleri bulunmakta olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey'e göre Reşit Bey kendi bakış açısına göre haklı olmakla birlikte ortada Türkiye Cumhuriyeti'nin laik sıfatına aykırı bir durum bulunmaktadır. Sırrı Bey laik Cumhuriyetin kendi vatandaşları arasında ayırım yapmadan hepsine eşit mesafede durması, dolayısıyla Müslüman vakıflarının idaresinin de gayrimüslimlerin vakıfları gibi vatandaşa bırakılması gerektiği yönündeki düşüncesini tekrar etmiştir. Bunun üzerine Hasan Fehmi Bey “*mürteci bir teşkilat istemeyiz*” şeklinde bir çıkış yapmıştır⁶²⁵.

⁶²⁴ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 12.5.1932, s. 107.

⁶²⁵ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 12.5.1932, s. 108.

Evkaf Umum Müdürü Rüştü Bey Sırrı Bey'in bütçeye yönelik eleştirilerini cevapladıktan⁶²⁶ sonra bütçe oylamaya konulmuş ve Sırrı Bey'in de dahil olduğu 198 mebusun oyuyla bütçe kabul edilmiştir⁶²⁷.

Sırrı Bey eleştirilerini sürdürmesine karşın ilginç bir şekilde bu sefer bütçe oylamasında ret oyu kullanmamıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus Sırrı Bey'in yaptığı eleştiriler neticesinde adını vermediği üç mebus ve Recep Peker tarafından ikaz edilmiş olmasıdır. Sırrı Bey 21 Haziran 1932 tarihli meclis oturumunda bu ikazlara değinmiştir. Vakıflar ile ilgili sözlerini geçmiş memuriyet hayatındaki tecrübelerine ve tahsiline dayanarak söylediğini, sözlerinin doğru olduğuna emin olduğunu ancak Meclis'teki arkadaşlarından gelen uyarılar sonucu hatasını anladığını ifade etmiştir. Bu ikazlardan Recep Peker'e ait olanının Meclis dışında olduğu varsayılabilir, zira Meclis zabıtlarında Recep Peker'in Sırrı Bey'e vakıflarla ilgili bir ikazı söz konusu değildir. Sırrı Bey'e göre Recep Bey kendisini vakıflar konusunda ikaz ettikten sonra hatasının farkına varmış ve Recep Bey'e bu konuda teşekkür etmiştir⁶²⁸. Sırrı Bey'in bu kez kabul oyu kullanması da bu duruma bağlanabilir⁶²⁹.

Sırrı Bey gibi kolay kolay fikirlerinden vazgeçmeyen birisinin bir uyarı neticesinde fikrini değiştirmesinin anlamı üzerinde durmak açısından Yasemin Türkkan Tunalı'nın makalesinde yer alan yorumu dikkate almak önemlidir. Tunalı'ya göre Bellioğlu'nun meclis dışında uyarılması, Devletçilik tartışmalarından farklı olarak Laiklik ilkesinin meclis tarafından tartışmaya açık olmadığına bir göstergesidir. Sırrı Bey'in vakıf işlerine yönelik özel teşkilat önerisi karşısında "mürteci teşkilatı istemeyiz" tepkisi de bu durumu ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan 1932 yılının bütçesi tartışılırken de görüleceği üzere Sırrı Bey'in Devletçiliğe yönelik eleştirileri meclis içerisinde sert bir şekilde eleştirilirken iş Laiklik ilkesine geldiğinde mesele oturum dışına taşınmıştır. Tunalı Laiklik ilkesine yönelik hassasiyette Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi gerici ayaklanmaların getirdiği deneyimin etkisine dikkat çekmektedir. Bu durum Laikliğin Devletçilikten farklı olarak bir rejim meselesi olarak algılanması demekti ve Laikliğe yapılacak bir eleştiri

⁶²⁶ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 12.5.1932, s. 109-110.

⁶²⁷ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 12.5.1932, s. 126.

⁶²⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 220.

⁶²⁹ Yasemin Türkkan Tunalı, *a.g.m.*, s.674.

hükümetin faaliyetlerini denetleme ve sorgulamanın ötesine bir durumdu⁶³⁰. Sırrı Bey'in müstakil mebusluğa "Laik" olma sıfatıyla seçildiği göz önünde bulundurulacak olursa Sırrı Bey'in dolaylı yoldan bile olsa Laikliğe karşı bir eleştirisiyle müstakil mebusluğunun sınırlarını aşması anlamına söz konusu olduğu anlaşılabacaktır. Sırrı Bey doğrudan rejimi eleştirmek anlamına gelen bu meselede Recep Peker'den gelen uyarıyla tehlikeli sulara yüzdüğünü fark etmiş olacak ki hatasının farkına vardığını söyleyerek işin içinden çıkmayı tercih etmiştir.

3.4.1.4. Matbuat Kanununa Yönelik Düşünceleri

1930 yılı içerisinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının ardından yeni partiyi destekleyen basın ile CHF yanlısı basın arasındaki tartışmalar giderek şiddetlenmiş, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Hakimiyet-i Milliye* gibi CHF yanlısı gazeteler ile *Son Posta* ve *Yarın* gazeteleri arasında kıyasıya bir kalem savaşı gerçekleşmişti⁶³¹.

SCF'nin kapatılmasından sonra da basındaki bu gerginlik devam etmiş, özellikle basın özgürlüğünün muhalefet adı altında istismar edilmesi meselesi Meclis'te gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 5 Temmuz 1931 tarihinde Elazığ mebusu Fazıl Ahmet Bey ve iki arkadaşı, muhalif gazetelerin neşriyatı hakkında hükümetin ne gibi önlemler aldığına yönelik bir istizah takriri vermiştir. Meclis'teki tartışmalar epey şiddetli geçmiş, muhalif basın yazarları hainlik, bozgunculuk ve iftiracılıkla suçlanmıştır⁶³². Tartışmaların ardından İsmet Paşa bir konuşma yaparak basının Türk toplumunda geldiği konuma değinmiş, ardından propagandanın ne kadar yıkıcı olabileceğini, basının hükümetin faaliyetlerine karşı olmasının normal olduğunu ancak gerçekleri çarpıtmanın büyük tehlike olduğunu söylemiştir. Bunun ardından basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasının zararları karşısında alınacak bir önlem olarak bir yasa çıkarılacağından bahsetmiştir.⁶³³

⁶³⁰ Yasemin Türkkân Tunalı, **a.g.m.**, s.674.

⁶³¹ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 5 Sayı: 18, 1996, s. 144.

⁶³² Bahsi geçen tartışmalar için bkz.: **TBMM ZC**, D.4, Fevkalade İçtima, 5.7.1931, s. 2-44.

⁶³³ Nurşen Mazıcı, **a.g.m.**, s. 146-147.

Neticede Adliye Vekaleti'nin 21 Temmuz 1931'de hazırladığı yasa tasarısı 25 Temmuz 1931'de TBMM'ye sunulmuş, 67 maddeden oluşan ve genel itibarıyla rejime yönelik yayınları cezalandıran matbuat kanunu, Giresun milletvekili Hakkı Tarık'ın özellikle kanunun 27. maddesine yönelik itirazları nedeniyle verdiği ret oyu dışında tüm milletvekillerince kabul edilmiştir⁶³⁴.

Sırrı Bey açısından belki de en önemli meselelerden biri olan basın özgürlüğü, kendi ifadesiyle bu kanunla birlikte büyük bir darbe almıştır. Sırrı Bey yıllar sonra Hıfzı Topuz'a verdiği röportajda kendisinin de matbuat kanununu hazırlayan komisyonda yer aldığını, kanunu savunan gazetecilerin de olduğunu, kendisinin kanun aleyhinde bulunarak özgürlüğün savunulması için gayret gösterdiğini ve kanunun cumhuriyetin alnında bir kara leke olacağını belirttiğini, ancak çabaları sonuçsuz kalınca komisyondan çekildiğini ifade etmiştir⁶³⁵.

Ancak Sırrı Bey'in bu ifadeleri Meclis zabıtlarına geçen ifadeleriyle karşılaştırıldığında aradaki epeyce fark olduğu görülür. Sırrı Bey kanun çıktığı gün Meclis'te yaptığı konuşmalarda kanunu doğrudan eleştirmekten kaçınmıştır. Kanun tasarısının görüşüldüğü 25 Temmuz 1931 tarihli oturumda söz almış, müstakil bir mebus olarak meclisin ekseriyetiyle aynı fikirde olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey görüşülen kanunun Cumhuriyet mefhumunun geniş manasıyla çelişki içerisinde olduğunu ancak bu kanunun çıkarılmasının sebebinin münekkit gazeteler olduğunu ileri sürmüştür. Hükümeti bu yönde tedbir almaya itenlerin yıkıcı neşriyatta bulunan gazeteler olduğunu belirten Sırrı Bey bu gazetelerin tek bir amacı olduğunu, bunun da beş kuruş olduğunu söyleyerek gazetelerin para uğruna milletin efkâr-ı umumiyesini ihlal ettiklerini ifade etmiştir. Daha sonra sözü hükümete yakın gazetelere getiren Sırrı Bey bu gazetelerin de eleştiri noktasında geri kaldıklarını ifade ederek Halit Sabit Bey'in tüm çabalarına rağmen Türk iktisadı ve Türk sermayesinin muhafazası hakkında bu gazetelerde yazı yazdırılamamış olmasını örnek olarak zikretmiştir. Hükümet'e yakın gazetelerin bu tutumlarıyla eleştiri alanını diğer gazetelere bıraktıklarını ve ortaya çıkan tablodan mesul olduklarını söyleyen Sırrı Bey'e göre

⁶³⁴ Hakkı Tarık'ın itiraz ettiği 27. maddeye göre "her gazete yada derginin yayınından doğan sorumluluk genel yayını fiilen yöneten kişi ile bu gazete ya da dergisine aittir" Nurşen Mazıcı, **a.g.m.**, s. 147-148.

⁶³⁵ Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 61.

eğer bu gazeteler hükümetin eksiklerine yönelik eleştirel birtakım yazılar ile halkı aydınlatmış olsalardı mevcut durum ortaya çıkmayacaktı⁶³⁶.

Tüm bunlarla birlikte Sırrı Bey kanunun bir açığından da bahsetmiştir. Sırrı Bey'e göre kanun mesuliyet tanımlaması yaparken mebus gazetecilerle ilgili bir hüküm belirtmediği için diğer gazetecilere fiillerinden dolayı uygulanan takibat, dokunulmazlıklarından dolayı mebus gazetecilere uygulanamamaktaydı. Sırrı Bey buna örnek olarak Yakup Kadri⁶³⁷'nin kendisini hedef alan bir yazısını göstermiştir. Sırrı Bey'in aktardığı kadarıyla Yakup Kadri yazısında böyle bir dönemde borçlamadan ve tekellerin fenalığından bahsedilemeyeceğini, bunun hıyanet olduğunu ifade etmiştir⁶³⁸. Sırrı Bey yine Yakup Kadri'nin "Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa rejiminden, çizgisinden ayrı yolda yürümek hıyanettir" sözlerine ise şu şekilde cevap vermiştir:

"Hayır ben böyle düşünmüyorum. Mustafa Kemal, bir çizgi göstermemiştir, bir hedef göstermiştir. O hedefe siz başka yoldan gidersiniz, ben başka yoldan giderim. Eğer hedefte ayrılık olursa o vakit ben hıyanet etmiş oluyorum. Zaten Büyük Gazinin söylediği söz bundan ibarettir. Hükümet Reisinin, lütfen tenkidi takdir ve teşvik eden bir hükümet önünde dururken bunu şükranla söylemeye mecbur oldum, bu hakikat ortada iken bir mebus arkadaşın bunun mevzuunu efkârı umumiyyeye hıyanet şeklinde göstermesi, söylemesi, doğrusu hayret edilecek bir şeydir."

Sırrı Bey'in bu konuşması üzerinde söylenecek çok şey vardır. Öncelikle bu konuşma Sırrı Bey'in fikirlerinin ve yürüdüğü yolun da mebusluğu gibi müstakil olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak konuşmanın asıl hedefine dönülecek olursa; Sırrı Bey gazetelerde yazı yazarak kendisini vatan hainliğiyle

⁶³⁶ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade içtima, 25.7.1931, s. 357.

⁶³⁷ Yakup Kadri aynı zamanda Mardin Mebusudur.

⁶³⁸ Burada şu düzeltmeyi yapmak gerekiyor. Yakup Kadri bahsi geçen yazısında doğrudan Sırrı Bey'in adını kullanmamış olsa da hedeflediği ismin Sırrı Bey olduğu açıktır. Zira Yakup Kadri'nin yazısında geçen şu ifadelerin: "Böyle bir anda iktisadi liberalizmden bahsetmek nedir? Böyle bir anda, vergiler ağırdır, gümrük tarifeleri yüksektir demenin böyle bir anda himaye ve devletçilik sistemlerinin aleyhine yürürmenin nihayet, böyle bir anda ecnebi sermayesinden medet ummanın manası nedir?" Mecliste bu doğrultuda muhalefet yapan en önemli ismin Sırrı Bey olduğu düşünülecek olursa kimi hedeflediği ortadadır. Bununla birlikte Yakup Kadri yazısının devamında Sırrı Bey'in dışarıdan yardım alma hususundaki düşüncelerini Damat Ferit, Ali Kemal, Rıza Tevfik gibi isimlerin düşüncelerine benzetmektedir. Bahsi geçen yazı için bkz.: Yakup Kadri, "İki Türlü Muhalefet Olmaz", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1931, s. 1.

suçlayan Yakup Kadri'nin bunu mebus sıfatını istismar ederek ve bu sıfatı bir kalkan gibi kullanarak yaptığını ortaya koymakta ve bu duruma bir önlem alınmasını istemektedir⁶³⁹.

Encümen namına konuşan Kayseri mebusu Sait Azmi Bey ise Sırrı Bey'e cevap vererek bunun Encümen tarafından düşünüldüğünü, mebus gazetecilerin gazetelerinin mesuliyeti noktasında önlem alındığını, dokunulmazlık perdesi altında hiçbir gazetenin vatandaşların hürriyet ve haysiyetine tecavüz edemeyeceğini ifade etmiştir⁶⁴⁰.

7 Mayıs 1932 tarihinde Matbuat Kanunu'nun 51. maddesine bir fıkra eklenmesi⁶⁴¹ hususundaki kanun layihası tartışılırken Sırrı Bey söz alarak müstebit bir hükümetin koyduğu matbuat kanununun anlamının meşruti bir hükümetin ortaya koyduğu matbuat kanununun anlamı ile bir olamayacağı gibi, en mükemmel hükümet şekli olan cumhuriyette ortaya konan matbuat kanununun da diğerlerine benzemeyeceğini ifade etmiştir. Sırrı Bey kanun ilk ortaya çıktığında, kanunun hangi şartlar altında ortaya konduğunu belirterek kanunu müdafaa ettiğini, ama bu müdafaası esnasında bile kanunun ruh ve mana itibarıyla Cumhuriyet'e aykırı olduğunu söylediğini vurgulamıştır. Sırrı Bey bu kanunu Cumhuriyet'e lâayık görmemekle birlikte şartlar gereği kabul etmek durumunda kaldığını, kanunun mesuliyetinin onun çıkmasına sebebiyet verenler olduğunu tekrarlayarak bu fikrini değiştirmedığını vurgulamıştır kanunun Cumhuriyet'e bir "Kara Leke" olduğunu ifade etmekten de çekinmemiştir. Sırrı Bey'in kanun hakkındaki bu ifadeleri Çanakkale mebusu Ziya

⁶³⁹ Sırrı Bey'in meclisteki bu konuşması üzerine bir kaç gün sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesinde bir yazısını yayımlayan Yakup Kadri İstiklal Harbi sırasında mücadele karşıtlarını hainlikle itham ettiyse şu anda aynısının geçerli olduğunu söylüyordu. Yakup Kadri'ye göre İstiklal Mücadelesinin Harp safhası kapanmış, ancak inkılap safhası ise kapanmamış ve memleket tam anlamıyla normal safhaya girmemiştir. Yakup Kadri Bey eğer Sırrı Bey samimi olsaydı inkılap havası devam ederken bir muhalefeti hıyanet telakki etmenin manasını anlayacağını söylemekle birlikte Sırrı Bey'i müstakil mebusluğu üzerinden vurarak şu sözleri söyleyecektir: "*Müstakil mebus olmak kolay mı? Sağ kollamak, solu kollamak, ikisi ortası bir taktikle, hem dünyayı hem ahireti sağlamlaştırmak lazım*". Sırrı Bey'in orta yolu tercih ettiğini ifade eden Yakup Kadri yegâne inkılap yolu olan inkılap fırkası dışında kalanlara şüphe ve tereddütle baktıklarını söylemektedir. Yakup Kadri, "Vuzuha Doğru" **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁴⁰ **TBMM ZC**, D.4, C.3, Fevkalade içtima, 25.7.1931, s. 358.

⁶⁴¹ Eklenen Fıkra ile birlikte Yabancı memlekette çıkan ve matbuat kanunun 1. maddesinde yazılı olan matbuaların Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla yasaklanabilecekti. Bununla birlikte yasaklı yayınları Türkiye'ye sokan ve dağıtanlar 300 liraya kadar para cezası alacaktı. **TBMM ZC**, D.4, C.8, İ.1, 7.5.1932, s. 83.

Gevher Bey tarafından eleştirilmiş, “Kara Leke” olarak adlandırdığı kanun lehinde oy verdiği ve bunun bir çelişki olduğu kendisine hatırlatılmıştır. Sırrı Bey ise daha önceki ifadelerini tekrarlayarak kanunun Cumhuriyet rejimine uygun ve “*Demokles’in kılıcı gibi matbuatın başında durmasının*” doğru olmadığını ancak mevcut şartların bunu gerektirdiğini ve bunun sorumlusunun da bu kanunu çıkarmaya hükümeti mecbur edenler olduğunu vurgulamıştır⁶⁴².

Sırrı Bey kanuna eklenecek fıkra ile ilgili olarak da bu fıkranın eklenmesini gerektirecek bir hadise gerçekleşip gerçekleşmediği sorusunu ortaya atmıştır. Dahiliye Encümeni namına söz alan Şükrü Bey ise kanun çıktığı vakit ecnebi memleketlerde çıkan yayınların ülkede fesat vasıtası olarak kullanıldığına yönelik bir örnek görülmediğini ancak vakit geçtikçe zararlı yayınların yurt dışından ülkeye getirildiğinin görülmesi üzerine böyle bir önlem alındığını ifade etmiştir⁶⁴³.

3.4.2. Mali Konulardaki Görüşleri

3.4.2.1. 1931 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey

Ekonomik buhranın ortaya çıkardığı durum elbette bütçe oluşturma noktasında büyük problemlere yol açmaktaydı. Ekonomik buhranın etkileriyle gelirlerde büyük düşüş yaşanmış, bu da doğal olarak pek çok alanda tasarrufa gidilmesini gerektirmiştir⁶⁴⁴.

14 Temmuz 1931 tarihli bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Sırrı Bey hükümetin bütçe denkleştirerek Meclis karşısına gelmekle iftihar etmekte haklı olduğunu ancak kendilerinin de bu bütçenin hangi mali esaslara dayandırılarak yapıldığını tetkik ve eleştirme hakları olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey Maliye Vekili’nin konuşmasına ve esbab-ı mucibe mazbatasında yer alan konulara tek tek değinerek bir takım eleştirilerde bulunmuştur.

⁶⁴² TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 7.5.1932, s. 81-82.

⁶⁴³ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 7.5.1932, s. 82.

⁶⁴⁴ Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey’in 1931 Bütçesine yönelik konuşması için bkz.; TBMM ZC D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 75-79.

Maliye Vekili'nin değindiği Osmanlı borçları meselesi üzerinde duran Sırrı Bey alacaklıların vekilleriyle yapılan görüşmelere değinmiş, Maliye Vekili'nin açıklamalarının aksine basına da yansıdığı gibi görüşmelerin kesintiye uğradığını ve bu haberin duyulmasından itibaren 17 günlük süre zarfında Duyun-i Muvahhade'nin (birleştirilmiş borç tahvilleri) 20 kuruş azaldığına yönelik basında haberler yer aldığını ifade etmiştir. Sırrı Bey bu noktada Maliye Vekili'nin gerçekleri saklamasının piyasada olumsuzluğa sebep olduğunu vurgulamıştır⁶⁴⁵.

Sırrı Bey esbab-ı mucibe metninde yer alan mevcut buhranın her memleketi etkilediği ve ağırlaşan vergi yükünden tüm memleketlerin şikayetçi olduğu şeklindeki ifadeleri değerlendirirken bunun senelerden beri devam eden bir durum olduğunu ancak halkın şikayetlerini dinletemediğini vurgulamıştır. Sırrı Bey bir taraftan hükümetin yanında olmanın vatanperverliğin bir gereği olduğunu vurgulamaktaydı ancak öte taraftan mevcut ekonomik buhranın ortaya çıkardığı memnuniyetsizliğe hükümet politikasının yol açtığını söylemekteydi. Sırrı Bey hükümetin bu hususta atacağı adımlarla millete güven vermesini temennisini de ifade ediyordu⁶⁴⁶.

Sırrı Bey ardından bütçe encümeninin mazbatasında yer alan Tayyare Cemiyeti'nden bütçeye aktarılacak iki milyon liralık tahsisata değinmiş, bunun iktisadi açıdan uygun olmadığını, zira halkın bağışlarıyla kurulan bu kurumun amacının Türk milletinin hava filosunu teşkil etmek olup, hükümetin bütçe eksiklerini tamamlamak olmadığını belirtmiştir.

Sırrı Bey'in değindiği bir diğer husus ise memur alımlarında adayların karakterlerinin göz önünde bulundurulmasına dair karardı. Sırrı Bey bunun yerinde bir karar olmakla birlikte tek başına yeterli olmadığını, insan karakterini etkileyen muhtelif unsurlar bulunduğunu, idari usullerin buna bir örnek olduğunu ileri sürmüştür. Ziraat Bankası örneğini ele alan Sırrı Bey bankanın mevcut idaresinin ve mevzuatının aralarında kötülüğe meyilli olanlar bulunsa bile personelin yolsuzluk yapmasına ve karakterlerinin kötü yönde gelişmesine engel olduğunu belirtmiştir. Devlet idaresinin de bu şekilde çalışması gerektiğini vurgulayan Sırrı Bey Türkiye'de

⁶⁴⁵ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 85.

⁶⁴⁶ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 85-86.

devlet idaresindeki usul problemlerinin sonucunu bir örnekle ortaya koymaya çalışmıştır:

“Şimdi bu yolda diğer bir misal söyleyeceğim. Kıbrıs ile Adana yan yanadır. Kıbrıs'ta bir anadan ve bir babadan doğmuş, birisi 28, diğeri 29 yaşında iki genç farz edelim. Bunlar aynı terbiyeyi almış, aynı mektepte okumuş bulunsunlar, birisinin Kıbrıs'ta, diğerinin Adana vilâyetinde jandarma yazılmış olduğunu ve mururu zamanla ikisinin de aynı zamanda karakol kumandanı tayin edildiklerini farz edelim. Kıbrıs'taki karakol kumandanını gider görürseniz masasının başında kondrası lostralanmış, tıraşını olmuş çalışmaktadır, Aynı zamanda Adana'daki karakol kumandanını tetkik ederseniz, ayağından kunduralarını çıkarmış, tavuklara yem verir görürsünüz. Aynı anadan ve babadan terbiye gören bu kardeşlerden birinin burada böyle, diğerinin öyle olmasının saiki nedir? Zannederim ki bu usullerden ileri geliyor. Bu hakikattir. Ve bu söylediğim söz de bunu teyit eder.”⁶⁴⁷

Sırrı Bey bir diğer problem olarak her vekaletin kendine mahsus daktilo odası olmamasını göstermiş, Vekaletlerin her odasında daktilo sesleri arasında çalışmanın ortaya çıkardığı karışıklığı vurgulamıştır.

Sırrı Bey encümenin mazbatasında gümrük muhafaza memurlarına değinmiş olması nedeniyle bu meseleye de girmiş, gümrük kaçakçıları yakalamada en iyi usullerin Rusya'da olduğunu ileri sürerek bu hususta Rusya'nın örnek alınarak oradaki usullerin tetkik edilmesinin önemli olduğunu söylemiştir⁶⁴⁸.

Sırrı Bey mekteplerdeki meccanî talebelerin şark vilayetlerinde zorunlu göreve tabi tutulması noktasına değinmiş, bunun sadece meccanî talebelerle kısıtlı kalmaması ve her memurun görev süresince ülkenin her bir noktasında ayrı zamanlarda görev alması gerektiğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey mazbatada yer alan ‘bütçenin sene sonunda tamamen tahmin edildiği şekilde gerçekleşmesinin vatandaşın ödeme kuvvetine bağlı olduğu’ ifadesinin gerçeği tam olarak yansıttığını ama vatandaşın ödeme kuvvetinin tamamen hükümetin alacağı

⁶⁴⁷ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 86.

⁶⁴⁸ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 86.

tedbirlere bağılı olduğunu, hükümetin vatandaştan ödeme beklemeden önce kendini bu noktada sorgulaması gerektiğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey bunun ardından hükümetin iktisat programına yönelik bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. (İleride tekrar ifade edeceğimiz gibi aslında Sırrı Bey'in Hükümet'in İktisat Programı zannettiği ve elinde matbu olarak bulunan program eski İktisat Vekili Şakir Bey tarafından hazırlanmış ama hükümet ve parti tarafından reddedilmiş programdı ve bu konuda diğer mebuslarca konuşmasının bir noktasında uyarılacaktır) Programda yer alan deniz ticaretinin gelişmesi doğrultusunda gerçekleştirilmesi planlanan uygulamaları eleştirmiştir. Hükümetin Türkiye'deki limanları birbirine ve ardından bunları da dış pazara bağlama noktasındaki hedefinin yerine getirilmediğini söyleyen Sırrı Bey bu hususta Seyrisefain İdaresi'ni⁶⁴⁹ sert bir şekilde eleştirmiş, idarenin bu hedeflerin gerçekleştirilmesini bizzat engellediğini ve kötü yönetildiğini ifade etmiştir⁶⁵⁰.

Ardından programın bir başka maddesini ele alan Sırrı Bey: “*memleketimizin coğrafi vaziyeti itibariyle bizde transit muamelaı ayrıca memleketimize servet verecek bir iştir*” ifadesine katıldığını ama bu hususta hükümetin uygulamalarının yetersiz olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey İstanbul limanının coğrafi açıdan önemine karşın Yunanistan'daki Pire limanına kıyasla çok geri kaldığını ve adeta acınacak halde olduğunu söylemesi bazı mebusların sert tepkisine neden olsa da Sırrı Bey durumu tetkik ettiğini, istatistiklere dayanarak bu çıkarımda bulunduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey bunun ardından İstanbul Liman Şirketi'nin limanı mahvettiğini iddia etmiş, şirketin inşası esnasında hukuki açıdan pek çok ihlal olduğunu söylemiştir.

Sırrı Bey ayrıca uzun yıllardır memlekette bir serbest mıntika tesis edilmesinin hedeflendiğini, bir sürü incelemeler yapıp raporlar hazırlandığını ama sonuçta ortaya hiçbir şey çıkmadığını ifade etmiş, Türkiye'nin komşularının bunu gerçekleştirmek üzere olduğunu, oralara çevrilecek ticaret yollarını daha sonra tekrar Türkiye'ye çevirmenin güç olacağını ve bu işin bir an önce ele alınarak diğer ülkelerden önce bitirilmesi gerektiğini söylemiştir.

⁶⁴⁹ Sırrı Bey'in Seyri Sefain İdaresi'ne yönelik görüşleri ayrıca işlenecektir.

⁶⁵⁰ **TBMM ZC**, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 87.

Yine Sırrı Bey muhacirlerden ne şekilde faydalanılabileceğinin o ana dek düşünülmediğini çünkü hükümetin muhacirlere yönelik bir politikası olmadığını, bu insanların gelişigüzel memlekete dağıtıldığını ileri sürerek muhacirlerin memleketin ümrani adına demiryolu güzergahına iskanı fikrinin kağıt üzerinde kaldığını ifade etmiştir. Bu hususta Yunanistan'ı örnek gösteren Sırrı Bey, Yunanistan'ın sırf muhacirler sayesinde refaha kavuştuğunu, ülkedeki imar faaliyetlerinin büyük bir kısmını Türkiye'den giden Rumların gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Bu ifadelerinin ardından Sırrı Bey Diyarbakır mebusu Kazım Paşa tarafından değerlendirdiği metnin hükümetin iktisat programı olmadığı noktasında uyarılmış, Hasan Fehmi Bey ise Sırrı Bey'in elindeki metnin eski İktisat Vekili'nin hazırladığı ancak kabul edilmeyen bir program olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey ise asıl programda her ne olursa olsun Meclis'in dikkatini çekmiş bulunduğunu, programda mevcut olsun ya da olmasın eleştirilerini sürdüreceğini ifade etmiştir.

Eleştirilerine devam eden Sırrı Bey Yunanistan'ın hayvan ithalatının yüzde seksenini Türkiye'den yaptığını ancak senelerden beri hastalıklı olduklarını ileri sürerek bu hayvanları karantinaya aldığını, pek çok tüccarın hayvanların değeri düştüğü için mağdur olduğunu, bu hususta hükümetin bir tedbir alarak meseleyi tetkik etmesi ve bir hastalık durumu söz konusuysa bunu izale etmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶⁵¹.

Bu ifadelerinin ardından Sırrı Bey dış borçlanma meselesini gündeme getirdiyse de pek çok mebus buna itiraz etmiştir⁶⁵².

Sırrı Bey, bütçe görüşmeleri esnasında, Duyun-i Umumiye, Adliye, Maliye ve Müdafaa-i Milliye bütçeleri hakkında söz almış, ancak en büyük eleştirilerini İktisat Vekaleti bütçesi tartışılırken yapmıştır.

16 Temmuz tarihinde İktisat Vekaleti bütçesi ele alınırken Sırrı Bey İktisat Vekaleti'nin başarısının diğer vekaletlerin başarısına bağlı olduğunu, Dahiliye, Adliye, Nafia ve Hariciye Vekaletlerinin görevlerini yerine getirdiği bir durumda İktisat Vekaleti'nin de başarılı olması gerektiğini belirtmiştir. Bu dört Vekalet'in

⁶⁵¹ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931 s. 88.

⁶⁵² Bu mesele borçlanma bölümünde ayrıca işlenecektir.

bütçesinin onaylandığını ve bu durumda muvaffakiyetlerinin kaçınılmaz olduğunu söyleyen Sırrı Bey bu durumda İktisat Vekalet'nin başarısını sorgulamak gerektiğini ifade etmiş ve bazı sorular ortaya atmıştır.

Sırrı Bey öncelikle Karadeniz'in önemine ve Türkiye'nin Karadeniz'deki en kıdemli devlet olduğuna dikkat çekmiş ancak buna rağmen Rusya, Romanya ve hatta Bulgaristan'ın Karadeniz'de kurduğu limanlarla kıyaslandığında Türkiye'nin bu hususta başarısız olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey *“Devri sabıkın ataletinden, devri hazırın mesul olmasına imkân yoktur”* demekle birlikte mevcut hükümetin Karadeniz'de bir liman inşa etmeyi düşünüp düşünmediğini sormuştur⁶⁵³.

Sırrı Bey ardından Türk denizciliğinin durumunu ele almış ve Seyrisefain İdaresi'nin memlekete faydalı olup olmadığının sorgulanması gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul limanına yönelik eleştirilerine tekrarlayan Sırrı Bey liman şirketinin faydalı bir oluşum olup olmadığı noktasında Vekalet'in ne düşündüğünü sormuştur.

Sırrı Bey sonrasında İktisat Vekili'ne tekellerin halkçı bir hükümete uygun olup olmadığı, hariçte değer kaybeden tiftiklerin ve yünlerin değerini koruma noktasında ne önlemler alındığı, gümrük vergilerinin ticarete olan etkisi konusunda ne düşünüldüğü, çiftçinin kalkınması için ne gibi tedbirler alındığı, bütçenin verimli olup olmadığı hakkında ne düşünüldüğü, İktisat Vekaleti'nin bilimsel metotlarla yönetilmesi gerektiğinden genel müdürlüklerin başında Avrupalı uzmanlar bulunmasında fayda görülüp görülmediği ve görülüyorsa neden getirilmediği, dışarıdan borçlanma hususunda neler düşünüldüğü sorularını yöneltmiştir⁶⁵⁴.

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ise Sırrı Bey'in sorularına ancak 18 Temmuz tarihli oturumda cevap verebilmiştir. Karadeniz'de Bulgaristan bile yeni limanlar yaparken Türkiye'nin bu hususta bir girişiminin olup olmadığı sorusuna cevap veren Mustafa Şeref Bey limanların demiryollarının son noktalarına yapıldığını, dolayısıyla demiryolu hatları tamamlandıkça bu hatlara bağlı limanlar da yapılacağını ifade etmiştir⁶⁵⁵.

⁶⁵³ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 16.7.1931, s. 154.

⁶⁵⁴ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 16.7.1931, s. 155.

⁶⁵⁵ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 181.

Denizciliğin gelişimi ve Seyrisefain İdaresi'ne dair sorulara değinen Mustafa Şeref Bey kabotaj kanunuyla birlikte pek çok limanın canlandığını belirtmiştir. Kabotaj ihtiyacının Türk müteşebbislerce tamamlanması ve Seyrisefain İdaresi'nin hedeflerine ulaşması noktasında birtakım eksiklikler olduğunu kabullenen Mustafa Şeref Bey, bu noktada finansman sağlanması açısından bir bankaya ihtiyaç olduğunu ve ancak bu şekilde idarenin başarılı olabileceğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey'in İstanbul Liman Şirketi'ne yönelik eleştirilerini de cevaplayan Mustafa Şeref Bey, şirketin kendinden önceki vaziyete kıyasla büyük bir ilerleme kaydettiğini söylemiştir. İstanbul limanının tüm hizmetlerini tek bir elde toplayarak ayrı bir bütçe ve idare ile burayı yönetmeyi amaçladıklarını söyleyen Mustafa Şeref Bey, bu hususta bir kanun layihası hazırlandığını söylemiştir.

Mustafa Şeref Bey Sırrı Bey'in tekellerin halk hükümetiyle uyuşup uyuşmadığı noktasındaki sorusuna ise tekeller ile hükümetin halkçılık prensibi arasında herhangi bir alaka olmadığı şeklinde bir cevap vermiştir. Tekel tanımlaması yaparak tekellerin görevleri üzerinde duran Mustafa Şeref Bey, mali tekellerin vergileri tahsil etme noktasında en iyi vasıta olduğunu söylemiştir. Ardından idari tekellerden bahsederek bunların da amme hizmeti görmek için ortaya konduğunu, amme hizmetinin devlet tarafından tekel şeklinde mi üstlenileceği yoksa fertler ile müştereken mi yapılacağı sorusunun sırf teoriyle cevaplandırılmayacağını, tekellere dair kanun ortaya koyarken her bir maddenin fayda noktasından ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen Mustafa Şeref Bey, idari tekeller için gelişi güzel bir şekilde doğrudur veya yanlıştır demenin uygun olmadığını söylemiştir. Mustafa Şeref Bey ancak "*kıpkızıl liberal mektebe*" mensup olanların tekellere bir bütün olarak olumsuz bakacağını söyleyerek Sırrı Bey'in "*kıpkızıl liberal*" düşünceleriyle hükümetin politikası arasında fark olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Çiftçilere yönelik politikayı açıklayan İktisat Vekili, çiftçilere sigorta yapılmasının ehemmiyetinden ve bu yönde Ziraat Bankası'nın incelemeler yapmakta olduğundan bahsetmiş, bununla birlikte kendisinin de bu konuya yönelik bir fikri olduğunu, hayvan hastalıkları için ayrılan bütçenin sigorta şekline dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.

İktisat Vekaleti'nde yabancı uzmanların istihdamının idari bir mesele olduğunu söyleyen Mustafa Şeref Bey, kanunlara ve halkın adetlerine vakıf oldukları için işleri yabancı uzmanlara göre çok daha iyi idare edebileceklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte yabancı uzmanlardan istifade edilecek yerlerde bunu yaptıklarını ifade eden Mustafa Şeref Bey, kurdukları laboratuvarların, istasyonların ve daha başka bir çok araştırma merkezlerinin başına kendi memleketlerinde ün yapmış yabancı profesörleri uzman olarak getirip koyduklarını ifade etmiştir⁶⁵⁶.

3.4.2.2. Dış Borçlanma Fikri

Sırrı Bey'in Meclis faaliyetleri sırasında belki de en çok tepki gören fikirlerinden biri Türkiye'nin kalkınması adına dışarıdan borç alınmasıdır. Sırrı Bey bu fikrini ilk kez 14 Temmuz 1931 tarihli Meclis oturumunda 1931 senesinin bütçesi konuşulurken gündeme getirecektir.

Sırrı Bey dışarıdan borç alınırken mali bağımsızlığın gözetilmesi gerektiği düşüncesine katıldığını vurgulamakla birlikte hiçbir hükümetin dışarıdan borç almadan kalkınamayacağını, kendi geliriyle memleketi idare edemeyeceğini iddia etmekteydi. Bu iddiasını desteklemek adına Yunanistan örneğini vermiş, Yunanistan'ın istediği zaman dışarıdan borç para bulabildiğini ve böylelikle dışarıdan ülkesine refah getirmekte olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey'e göre Yunanistan bu paraları doğru yerlerde kullanarak verimli işler yapmış ve böylelikle borçlandığı ülkelerin güvenini kazanarak istediği zaman para bulabilir hale gelmiştir⁶⁵⁷.

Muş mebusu Muhittin Nami Bey'in "*Hariç bedava para vermez. Bu muhakkaktır*" çıkışına karşı Sırrı Bey'in verdiği cevap oldukça ilginç ve düşündürücüdür. Sırrı Bey Yunanistan maliyesinin murakabe altında olduğunu bildiğini, bunu Türkiye'nin de kabul etmesi gerektiğini zira Yunanistan'ın bu denetlemeyi kabul ederek borç bulup her istediğini yapabildiğini, dolayısıyla bunun bir sakınca ortaya çıkarmadığını söylemiştir. Denizli mebusu Yusuf Bey'in bunun kapitülasyon anlamına geleceğini ifade etmesi üzerine de kelimelerden korkmamak gerektiğini, Yunanistan örneğinin bunu gösterdiğini söylemiştir. Muhittin Nami Bey

⁶⁵⁶ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 182.

⁶⁵⁷ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 88.

bu kez de Duyun-i Umumiye tecrübesini hatırlatmış, Sırrı Bey'in buna yanıtı, alınacak paraların halkı zengin etme yolunda kullanılacağı şeklinde olmuştur.

Sırrı Bey hükümetin hazinesinin halkın kesesi olduğunu ifade ederek halkın kesesinde para olmamasının hükümetin hazinesinin de boş olması anlamına geleceğini, halkı zenginleştirmek için de dışarıdan borç alınması gerektiğini tekrar ileri sürmüştür⁶⁵⁸.

Sırrı Bey'in kalkınma için dışarıdan borç almanın zorunluluğu yönündeki fikirleri Meclis'in geneli tarafından olumsuz karşılanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz itirazlara ilave olarak Bursa mebusu Rüştü Bey borçlanmayı miras yiyicilik olarak nitelendirmiş, Osmanlı örneğini öne sürerek memleketin kendisini tekrar böyle bir faciaya atmayacağını ifade etmiştir. Mevcut ekonomik buhranı inkâr etmeyen Rüştü Bey bundan kurtulmak adına borçlanmaya gitmenin doğru olmadığını ifade etmiştir⁶⁵⁹.

15 Temmuz 1931 tarihli görüşmelerde konuya yönelik tartışmalar devam etmiş, Sırrı Bey ülkenin nefes almasının dışarıdan bulunacak borçla mümkün olabileceği fikrinde ısrar etmiştir. Avrupa'da da diğer memleketlerde de herkesin ekonomik dertlerine bu şekilde çare bulmaya çalıştığını ifade eden Sırrı Bey herkes para bulurken Türkiye'nin neden bulamadığını sormuş, paranın verimli yerlere harcanacağı konusunda ikna edildikleri takdirde yabancıların Türkiye'ye de para vereceklerini söyleyerek hükümetin bu hususta bir teşebbüsü olup olmadığını sormuştur⁶⁶⁰.

Sırrı Bey borç bulmak için dışarıya güven vermek adına yabancı uzmanlar getirilmesinin doğru olacağını, bunun Türkiye'nin iyi niyetini göstereceğini söylemiştir. Bu durumda yabancılar paranın kendi ellerinde ve nezaretleri altında olduğunu düşüneceklerdir. Diyarbakır mebusu Kazım Paşa uzmanların güven vermek adına mı getirileceğini sorduğunda Sırrı Bey bunu onaylamış, Kazım Paşa ise bunların murakıb sıfatıyla burada bulunacaklarını ifade etmiştir.

⁶⁵⁸ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 89.

⁶⁵⁹ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 14.7.1931, s. 94.

⁶⁶⁰ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 15.7.1931, s. 105.

Borçlanma ile birlikte maliyenin murakebe altına girmesi meselesinde tekrar Yunanistan örneğine dönen Sırrı Bey, Yunanistan'ın kontrolü kabul etmesine rağmen mali bağımsızlığını muhafaza ettiğini, işlerini de gayet güzel yürüttüğünü ileri sürmüş, maliyesi kontrol altında bulunan bir devlet aldığı borcu verimli yerlerde kullandığı için dışarıdan para bulabiliyorken Türkiye'nin mali istiklaline sahipken neden bulamadığını sormuştur.⁶⁶¹

Sırrı Bey'in bu ifadeleri karşısında Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey dışarıdan rehinle veya yüksek faizle borç bulunabileceğini ama bu takdirde yabancıların borcu idare etmek ve ülkenin belli başlı gelirlerini doğrudan tahsil etmek isteyeceklerini, mali istiklalin kaybolacağını vurgulamıştır. Ayrıca bir kez adi masraflar için borç alındı mı bunun devamının geleceğini ve kendileri yüksek faizlerle aldıkları paraları saçıp savuran öncekileri nasıl telin ettiyse gelecek kuşakların da kendilerini telin edeceğini söylemiştir.⁶⁶²

Dışarıya güven verme adına uzman getirme fikrini de eleştiren Abdülhalik Bey, zaten maliyede her şeyin şeffaf olduğunu, kimseden bir şey saklanmadığını ifade etmiş ve herkesin olduğu gibi yabancılarında kendilerine güveni olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte borç almak için uzman getirmenin yeterli olmadığını söyleyerek Sırrı Bey'in Balkanlarda yapılan borçlanmanın hangi şartlarda yapıldığını tetkik edip etmediğini sormuş, bunu tetkik edecek olursa borçlanma hususundaki sorusunun cevabını alacağını söylemiştir.

Abdülhalik Bey'in bu konuşmasının ardından söz alan İzmir mebusu Vasıf Bey alınacak paranın adi masraflara değil de imar, nafia ve iktisat masraflarına harcanması durumunda da mali bağımsızlıktan fedakârlık anlamına gelip gelmeyeceğini sormuş, Abdülhalik Bey de imar ve nafia için para bulunursa almamazlık etmeyeceklerini ifade etmiştir. Sırrı Bey de bahsettiği borcun israf etmek için alınması düşüncesinde olmadığını, Vasıf Bey'in değindiği gibi imar, nafia ve iktisat alanlarında harcanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶³

⁶⁶¹ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 15.7.1931, s. 106.

⁶⁶² TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 15.7.1931, s. 106.

⁶⁶³ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 15.7.1931, s. 106-107.

Abdülhalik Bey'in bu açıklamaları dışarıdan borç alma meselesine son noktayı koymuş değildi. Sırrı Bey 16 Temmuz tarihli Meclis oturumunda meseleyi tekrar gündeme getirmiştir. Alınacak dış borcun memleketin iktisadiyatı açısından faydası sebebiyle İktisat Vekilini de alakadar ettiğini ifade ederek meselenin siyasi tarafının bir kenara bırakılarak İktisat Vekili'nin Maliye Vekiline bu hususta kolaylık sağlayıp sağlayamayacağını sormuştur⁶⁶⁴.

Sırrı Bey'in borçlanma meselesini tekrar gündeme getirmesiyle birlikte bu hususta Sırrı Bey'in fikirlerine destek çıkan bir mebus daha ortaya çıkacaktır. Müstakil mebuslardan İzmir mebusu Halil Bey ekonomik buhrandan ve bunun memlekete etkilerinden bahsederken, buna karşı alınacak önlemlerden biri olarak dışarıdan alınacak borcu göstermiştir. Halil Bey Maliye Vekili Abdülhalik Bey'in bir gün önceki oturumda mali bağımsızlığa ve adi masraflara harcama yapılmamasına yönelik vurgusuna katıldığını, ancak memleketin kalkınması için yapılacak borçlanmadan korkulmaması gerektiğini, zira yapılacak kilometrelerce yol, pek çok liman ve tanzim edilecek şehir bulunduğunu söylemiştir⁶⁶⁵.

18 Temmuz tarihli meclis oturumunda borçlanmaya yönelik tartışmalar devam etmiş, Kütahya mebusu Hacı Mehmet Bey Sırrı ve Halil Beylerin borçlanmaya yönelik fikirlerini eleştirmiştir. Hacı Mehmet Bey de diğer mebuslar gibi mali bağımsızlığı vurgulamış, Türkiye'ye yapılan borç tekliflerinin gelirlerin rehin alınması veya bir takım imtiyazlar talep edilmesi şeklinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Hacı Mehmet Bey tarihten örnekler vererek Duyun-ı Umumiye'nin Osmanlı maliyesini kontrol altına alışına dikkat çekmiş, Duyun-ı Umumiye meselesi halledilmedikçe borç almanın doğru olmayacağını, borç alınması halinde yine maliyenin kontrol altına gireceğini ifade etmiştir⁶⁶⁶.

Sırrı Bey'in verdiği Yunanistan örneğine de değinen Hacı Mehmet Bey, Sırrı Bey'in Yunanistan'ın hangi şartlar altında para aldığından haberi olup olmadığını sormuştur. Ardından meseleyi açıklayan Hacı Mehmet Bey, dünyanın dört bir yanında ticaret yapan Yunanların İngiliz bankalarındaki mevduatları nedeniyle kolayca

⁶⁶⁴ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 16.7.1931, s. 155.

⁶⁶⁵ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 16.7.1931, s. 162-163.

⁶⁶⁶ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 170-172.

borçlanabildiklerini söylemiştir. Ecnebilerin Yunanlar gibi gayrimüslimlere daha kolay destek çıktıklarını ifade eden Hacı Mehmet Bey, Sırrı Bey'in Yunanistan örneğinin yerinde olmadığını, Türkiye'nin bu hususta ancak tarafsız bir devletle mukayese edilebileceğini söylemiştir⁶⁶⁷.

Borçlanma meselesine yönelik aynı oturumda İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey de söz almıştır. Mustafa Şeref Bey Türkiye'nin borçlanma yapmamasının sebebini açıklamış, borçlanmak yerine üretim kuvvetini arttırmayı uygun gördüğünü ifade etmiştir⁶⁶⁸. Lozan'da İsmet Paşa'ya isteklerini kabul ettiremeyen düşman murahhaslarının onu ekonomik açıdan tehdit ederek harap düşen ülkesinin kalkınmak adına borç almak zorunda kalacağını söylemelerine karşın onun bunu reddederek Türklerin bağımsızlığını savunduğunu söylemiş ve Lozan'daki bağımsızlık vurgusuna hanel getirecek bir borçlanmayı asla kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir⁶⁶⁹.

22 Temmuz tarihli meclis oturumunda Devlet Demiryolları ve Limanları bütçesi görüşülürken söz alan Sırrı Bey, Türkiye ve Sovyetler haricinde hiçbir devletin bütçesinden inşaat yapmadığını söylemiş, bir an evvel yapılması gereken liman ve demiryollarının ancak dışarıdan alınacak borç ile yapılabileceğini ifade etmiştir. Borçlanmayı ekonominin kaçınılmaz bir neticesi olarak gören Sırrı Bey önünde sonunda borçlanmaya gidileceğini, ancak bunu ne kadar erken yaparlarsa o kadar fayda elde edileceğini söylemiştir. Sırrı Bey borçlanırken milli hakimiyete zarar getirilmeyeceğine ve buna dair verdiği Yunanistan örneğine bir kez daha vurgu yaparak Maliye Vekili'nin meseleyi tetkik etmesini istemiştir.

Borçlanmaya yönelik sözlerinin ardından Kütahya Mebusu Rasim Bey Sırrı Bey'e bu işi yapabilmek için arkasında bir maliye grubu olup olmadığını sormuş Sırrı Bey ise şu sözlerle soruyu cevaplamıştır:

“Beyefendi buyuruyorlar ki arkanızda bir maliye grubu var mıdır? Biz inşaatı vücuda getirmek için istikraz isterken bu para ile yapacağımız limanları, demiryollarını karşılık göstererek; işte alacağımız parayı buraya sarfedeceğiz mahalli

⁶⁶⁷ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 172.

⁶⁶⁸ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 176.

⁶⁶⁹ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İctima, 18.7.1931, s. 179.

sarfi burasıdır, başka yere sarfetmeyeceğiz dersek, bu şerait dahilinde mutlaka bize para verirler”

Sırrı Bey konuşmasının devamında İktisat Vekili'nin Lozan ile ilgili sözleri için ise şunları söylemiştir:

“Vesile düşmüş iken kendimi huzuru âlinizde ağır bir yükten kurtarmak isterim. O da istikraz meselesi mevzubahs olurken İktisat Vekili Beyefendinin; biz Lozan'da bir zerre bile feda edemeyiz demeleridir. Acaba ben bir Türk olmaklığım itibarıyla memlekete pek pahalya mal olmuş olan bu kıymettar eserden bir zerrenin koparılmasına tahammül edebilir miyim ? Ben böyle bir şey söylemedim. Benim dediğim şey kabili telif noktasını bulmaktır. Bunda Lozan'da fedakarlık yapmak arzusu mündemiç olabilir mi ?”

Ancak Sırrı Bey'in mali bağımsızlığa hâlel getirmeden borçlanılabileceği noktasındaki fikirleri tam anlamıyla ikna edici olmamıştır. Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey taviz talep etmeksizin borç vermeyi kabul eden olursa bu borca talip olacaklarını söylerken Cebelibereket mebusu İbrahim Bey net bir şekilde borçlanmaya karşı olduklarını, demiryollarını yaparken pek çok zahmet çekeceklerini ama asla borçlanmaya gitmeyeceklerini ifade etmiştir⁶⁷⁰.

Sırrı Bey'in dış borç meselesine yaklaşımı ve söyledikleri basında da bu meseleye dair hareketlenmeye neden olmuş, bazı gazeteciler Sırrı Bey'in borçlanmaya dair fikirlerini eleştiren yazılar kaleme almıştır. Örneğin Yakup Kadri 18 Temmuz 1931 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı “İki Türlü Muhalefet Olmaz” başlıklı yazısında doğrudan isim vermemekle birlikte Sırrı Bey'in dışarıdan yardım alma noktasındaki düşüncelerini eleştirmiş, hatta Sırrı Bey'i vatana ihanetle suçlamıştır⁶⁷¹. Siirt mebusu Mahmut Bey ise 25 Temmuz 1931'de *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı “Niçin İstikraz Yapmıyoruz” başlıklı yazısında yine doğrudan isim vermeyerek bazı mebusların dışarıdan yardım alma noktasında hükümetin bir girişimi olup olmadığını sorduğunu, bu sorunun yerinde olduğunu ancak istemekle yapmak arasında büyük bir uçurum bulunduğunu ifade etmiştir. Bahsi geçen borçların uzun vadeli borçlar

⁶⁷⁰ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İçtima, 22.7.1931 s.306-307.

⁶⁷¹ Yakup Kadri, “İki Türlü Muhalefet Olmaz”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1931, s. 1.

olduğunu söyleyen Mahmut Bey, dünyadaki mevcut vaziyet nedeniyle kimsenin uzun vadeli borç vermeye yanaşmadığını, hükümete ağır ya da hafif şartlar altında borç teklifi gibi bir durum söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bunun haricinde Mahmut Bey ülkeye yabancı sermaye akışı noktasında herhangi bir engel söz konusu olmadığını, hükümetin hariçten gelecek sermayeleri kalkınma noktasında kullanacağından kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini belirtmiştir⁶⁷². Mehmet Asım Bey ise 4 Ağustos 1931 tarihli *Vakit* gazetesindeki “*İstikraz Propagandası*” başlıklı yazısında borçlanma lehine yapılan propagandaya değinmiş, Sırrı Bey’in ismini vermeksizin Yunanistan örnek gösterilerek neden murakabe kabul edilerek borçlanmaya gidilmediğinin sorulduğunu, Halk Fırkası hedef alınarak hükümetin ekonomik buhran karşısında önlem almadığının ima edildiğini ifade etmiştir. Mehmet Asım Bey de Meclis’teki tartışmalarda olduğu gibi konuyu Millî Mücadele’ye getirerek Türk milletinin yapılan propagandalara rağmen hariçten yardım almadan bu mücadeleyi başardığını, birlikte bugün de mevcut ekonomik buhrandan milletin kendini kurtaracağını ifade etmiştir⁶⁷³.

Meclis’te olduğu gibi genel olarak basında da borçlanmaya yönelik bakış açısı olumsuzdu ama meseleye elbette ılımlı yaklaşımlar da vardı. Ahmet Şükrü Bey 9 Nisan 1932 tarihli “*İstikraz Siyasetimiz*” başlıklı yazısında Türkiye’nin borçlanmaya tamamen karşı olduğuna dair sözlerin ecnebi propagandası olduğunu ve doğru olmadığını belirtmiştir. Uygun şartlar bulunduğunda Türkiye’nin borçlanmaya karşı olmadığını söyleyen Ahmet Şükrü Bey, borçlanmaya tamamen karşı olanların gösterdiği Osmanlı örneğine karşı çıkmıştır. Ahmet Şükrü Bey Osmanlı’nın aldığı borçları israf ettiğini, buna karşın Amerika’nın aldığı borçlarla kalkındığını ifade etmiştir. Ahmet Şükrü Bey en hafif şartlarla bile borç almaktan kaçınmanın “*parayı nereye sarf edeceğimizi ve nasıl idare edeceğimizi bilmiyoruz*” demek olduğunu, bu sözleri düşmanlara bırakmak gerektiğini ifade etmiştir⁶⁷⁴.

Görüldüğü üzere genel itibariyle Sırrı Bey’in borçlanma fikri mali bağımsızlık endişesi nedeniyle eleştirilmiştir. Lozan’ın en büyük kazanımlarından biri olan

⁶⁷² Siirt Mebusu Mahmut, “Niçin İstikraz Yapmıyoruz”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁷³ Mehmet Asım, “İstikraz Propagandası”, 4 Ağustos 1931, **Vakit**, s. 1-2.

⁶⁷⁴ Ahmet Şükrü, “İstikraz Siyasetimiz”, **Milliyet**, 9 Nisan 1932, s. 1.

kapitülasyonların kaldırılması ve bunun neticesinde elde edilen mali bağımsızlığı zedeleyecek şekilde borçlanmaya gidilmesi önerisi karşısında meclisin genelinin Sırrı Bey'in bu ifadelerine sert çıkışı gayet makuldür. Öte yandan Sırrı Bey'in borçlanma ve akabinde Türk maliyesi üzerinde oluşabilecek olan yabancı kontrolünü bu kadar hafife alması, ancak onun liberalliğinin sınır tanımayışı ile açıklanabilir. Tüm bu eleştirilere rağmen hükümet uygun şartlarda borç alma noktasında açık kapı da bırakmıştır. Nitekim 1934 senesinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan anlaşma neticesinde faizsiz ve 20 sene içerisinde ödenmek üzere 8 milyon dolarlık bir kredi alınmış ve bu kredi sanayi için gerekli makinelerin alımında kullanılmıştır⁶⁷⁵.

3.4.2.3. Ekonomik Krize Karşı Alınan Önlemlere Eleştirileri

Ekonomik buhranın Türkiye üzerindeki etkileri gittikçe artmaktayken Meclis'te de bu duruma karşı alınacak önlemlerin üzerinde durulmaktaydı. İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey bir taraftan mevcut buhranın tüm dünya üzerindeki etkisini vurgularken bir taraftan da hükümetin buhrana yönelik önlemlerini açıklamıştır. Mustafa Şeref Bey konuşmasında özellikle ithalat ve ihracat arasındaki dengesizliğe değinmiş ve bu durumu düzeltmek için alınan önlemlerden bahsetmiştir. Gümrükte yapılan düzenlemeler neticesinde ithalat mallarına bir kontenjan konularak, belli bir miktarın üstünde malın ithal edilmesinin engellenmesi kararı alınmıştır.⁶⁷⁶

Sırrı Bey 29 Kasım 1931 tarihli Meclis oturumunda ekonomik buhran karşısında alınan önlemleri değerlendirmiş ve gümrüklerde yapılan düzenlemelere de değinmiştir. Sırrı Bey hükümetin ithal mallara kontenjan getirmesi kararına destek çıkmış, ihracat ve ithalat dengesinin sağlanmasıyla birlikte vatandaşın refaha kavuşacağını, Türk parasının değerinin de artacağını belirtmiştir⁶⁷⁷.

Sırrı Bey alınan önlemlere destek çıkmakla birlikte bu önlemlerin uygulamasında gerçekleşebilecek en ufak bir hatanın bile ülkeye felaket getirebileceği uyarısında bulunmuştur. Gümrüklerde yapılan düzenlemeler konusunda diğer

⁶⁷⁵ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 12.5.1934, s. 110.

⁶⁷⁶ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 28.11.1931, s. 36-38.

⁶⁷⁷ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 56.

lkelerdeki uygulamalarla Türkiye’deki uygulamanın farklılığına dikkat çeken Sırrı Bey aynı hedefe ulaşmak için farklı yollar kullanılmasının aydınlatılmaya muhtaç olduğunu ifade etmiştir. İthal mallara dair kontenjan listeleri düzenlenirken bir takım hatalar yapıldığını söyleyen Sırrı Bey, ithal edilmesine müsaade edilen malların hangi limanlara dağıtılacağı noktasında yapılacak bir hatanın ise memleketin ticaretine darbe vuracağı uyarısında bulunmuştur. Durumu somut bir örnekle açıklamayı tercih eden Sırrı Bey, İstanbul’un ihtiyaı olan malın başka bir şehre verilmesinin yol açacağı sakıncalara dikkat çekmiştir.

Sırrı Bey bir taraftan da kaçakçılık ve vurgunculuk meselesine değinmiş, buhran döneminin ortaya çıkardığı vurguncuların ve kaçakçıların önüne ancak hükümetin çıkardığı kanunlarla geçilebileceğini, ancak şu ana kadar bu noktada başarıya ulaşılamadığını belirtmiş ve bu konuda alınan tedbirlerin yetersizliğine dikkat çekmiştir. Sırrı Bey bu durumun ortaya çıkarabileceği vahim tablo üzerinde durarak, aynı Birinci Dünya Savaşı’nda ortaya çıkan harp zenginleri gibi buhrandan faydalanan buhran zenginlerinin treyeceğini belirtmiş, bu durumda alınabilecek en isabetli önlemin “*hükümlerini millet namına verecek olan İstiklal Mahkemeleri*” olduğunu ifade etmiřtir⁶⁷⁸.

Sırrı Bey bir taraftan da hükümetin bu yöntem yerine başka bir yola başvurup başvuramayacağını sorgulamakta, yapılabilecek mali, iktisadi ve idari ıslahatların mevcut durumu ne kadar hafifletebileceğini değerlendirmektedir. ağın değerıştiğine, devlet yönetiminde ihtisas ve vukufun önemine bir kez daha vurgu yapan Sırrı Bey devletin mülki taksimatının uzmanlara başvurulmaksızın ve hatalı bir şekilde yapıldığını söylemiş, devletin idari teşkilatının büyüklüğüne ve bunun gereksiz masrafa yol aarak bütçeye büyük bir yük getirdiğine dikkat ekmiřtir⁶⁷⁹. Sırrı Bey’in bu noktadaki nerisi idari teşkilatlanmada küçülmeye gidilerek masrafların kısılması ynndeydi⁶⁸⁰.

Sırrı Bey Umumi Müfettişliklerin yeterli işlevi olup olmadığını da sorgulamış, doğudaki isyanları ve kaçakçılığı engelleme noktasında bir fayda sağlamadıklarını,

⁶⁷⁸ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 57.

⁶⁷⁹ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 57.

⁶⁸⁰ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 60.

bunlara harcanan paranın heder olduğunu iddia etmiştir. Doğu halkının memlekete faydalı bir vaziyet alıp almadığını bilmediğini de söyleyen Sırrı Bey doğu vilayetlerindeki el değmemiş kaynaklar devreye sokulmadan İktisat Vekaleti'nin başarılı olamayacağını kati olduğunu ileri sürmüştür.

Sırrı Bey'in eleştirdiği konulardan biri de gümrükler olmuştur. İktisatçıların gümrükleri bir gelir kapısı değil ihracat-ithalat dengesini sağlayan bir makine olarak gördüklerini, bu makinenin kullanımına göre de ülke dahilinde iktisat işlerinin düzenlendiğini ifade eden Sırrı Bey ancak Türkiye'de gümrüklere bir gelir kapısı nazarıyla bakıldığını ve bunun sebebinin de vukufiyetsizlik olduğunu söylemiştir. Gümrükler ilmi metotlarla düzenlendiği takdirde gelirlerinin de ne denli arttığını örneklerle açıklayan Sırrı Bey bu noktada Selanik, Hicaz, Filistin ve Suriye gümrüklerini mevzubahis etmiş ve mevcut gelirlerinin eskiye nazaran katbekat arttığını ifade etmiştir. Bunun başlıca sebebi de bu gümrükler yeniden düzenlenirken uzmanlardan yardım alınmış olmasıdır⁶⁸¹.

Sırrı Bey limanlara yeterince önem verilmemesinden yakınmış, Pire Limanını örnek göstererek İstanbul Limanı'nın da bu şekilde ıslah edilmesi halinde gelirlerinin misliyle artacağını söylemiştir. Aynı şekilde İzmir, Trabzon, Samsun ve Mersin limanlarının ıslahının da gerekli olduğunu vurgulayan Sırrı Bey, bu limanların iptidai yöntemlerle idare edildiğini ifade etmekteydi⁶⁸².

Sırrı Bey giderek artmakta olan emekli memur sayısının bütçeye eklediği yükten bahsederek, içinde bulunulan buhranlı günlerde başarılı memurların görevlerine bir iki sene daha devam etmesini önermiştir:

*“Acaba, otuz sene fiilen müstemirren ve her devrede mazharı takdir, olmak üzere ifayı hizmet eden bir kaymakamı, bir mal müdürünü, bir şunu bir bunu şu bütçenin buhranlı zamanı geçinceye kadar bir sene daha, iki sene daha iş başında bulundurmaktan ne zarar olabilir ? Benim fikrimce zararı yoktur”*⁶⁸³.

⁶⁸¹ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 58.

⁶⁸² Eskişehir Mebusu Emin Bey Sırrı Bey'den nasıl bir ıslahat istediği noktasında bir açıklama istemişse de Sırrı Bey buna cevap vermemiştir. TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 59.

⁶⁸³ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 59.

Tekel meselesine yönelik olumsuz düşünceleri bilinen Sırrı Bey bu meseleyi tekrar gündeme getirmiş ve yeterince istifade edilemeyen ve doğru idare edilmeleri durumunda büyük gelir kaynağı olacağını ifade ettiği tekellere yüksek yetkilere sahip uzmanların getirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Sırrı Bey'in uzmanlar getirilmesini önerisi üzerine Eskişehir mebusu Emin Bey uzmanların hariçten mi geleceğini sormuş ve bu sorunun ardından mecliste “*Allah Korusun*” sesleri yükselmiştir. Sırrı Bey ise hemen heyecanla hüküm verilmemesi gerektiğini, başka milletlerin, mesela Rusya'nın da yabancı uzmanlardan faydalandığını, Rusya'nın en ufak yerinde bile uzmanlar görülebileceğini söylemiştir. Türkiye'nin de yabancı uzmanlardan çeşitli faydalar sağlayacağını söyleyen Sırrı Bey bütçenin tanzim edilmesi noktasında da bu uzmanlardan yardım alınması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır:

“Bu mütehassıslardan alınacak çok güzel bir faide de bütçemizi muvazeneli bir surette tanzime imkan bulmak meselesidir. Biz neden dolayı muvazeneli bir surette bütçemizi tanzim edemiyoruz da onlar edecektir? Bünyei iktisadiyemizdeki marazları göremiyoruz. Nasıl ki bir müteverrimin marazını bir mütehassıs doktor görür, bünyei iktisadiyemizdeki marazı da mütehassıs iktisatçılar görür. Onun ilacını onlar bilir. Bunu başkası bilemez. Varidat menbalarının derecesi istidadını o takdir eder. Başkası edemez. Su kaynaklarını tecrübesi olmayan birisi fazlalaştıracak diye karıştıracak olursa menbada kaybeder. Tecrübeli bir adam ise mutlaka çoğaltır. Bu kıyasım tamamen yerine matuftur. Onun için mütehassısların vücudundan istifadeyi arzu etmemiz bize de çok feyizli bir devir küşat eder. Olur mu ki 3 ay evvel tertip ve tanzim ettiğimiz bir bütçenin birkaç ay sonra temini maksat edemeyeceğini, tevazün husule getiremeyeceğini anlayarak sene ortasında yeni bir bütçe tanzim edelim? Bunun emsali parlamento ile idare edilen devletlerde mesbuk değildir⁶⁸⁴.”

Sırrı Bey bütçenin mevcut şekilde tanzim edilmesinin ülkenin harici itibarını temin edemeyeceğini belirttiğinde Eskişehir mebusu Emin Bey harici itibara ihtiyacın olmadığını ifade etmiştir. Sırrı Bey ise eğer durum buysa Maliye ve İktisat Vekillerine saygı duyduğunu belirterek ekonominin hakiki durumunu açıkça ortaya

⁶⁸⁴ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 59-60.

koymalarından ötürü kendilerine minnettar olduğunu belirtmiştir. Sırrı Bey meseleye yönelik sözlerini bütçenin ilmi esaslara dayanarak yapılmadığı, bu noktada uzmanlardan faydalanılmadığı ve gelir kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanılmadığı şeklindeki eleştirilerini tekrar ederek bitirmiş ve İsmet Paşa hükümetine olan güvenini vurgulamıştır⁶⁸⁵.

Sırrı Bey'in dışarıdan uzman getirme önerisi bundan sonra da bazı tepkilere hedef olmuştur. Bursa mebusu Reşit Bey Adapazarı'ndaki bir patates uzmanını örnek göstermiş, bütçeden o kadar para almasına karşın hiçbir faydası olmadığını, uzmanların yerli olması gerektiğini ifade etmiştir⁶⁸⁶. İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ise hali hazırda zaten ziraat ve eğitim gibi alanlarda uzmanlar bulunduğunu, ancak Sırrı Bey idari alanlar için de yabancı uzman öneriyorsa Teşkilat-ı Esasiye kanununa aykırı olacağından bunun mümkün olmadığını ifade etmiştir⁶⁸⁷.

3.4.2.4. Vurgunculuğa Karşı Çıkarılan Kanun ve Sırrı Bey

22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 numaralı kanunun ikinci maddesi hükümete icabında bazı eşyanın ithalini ruhsat usulüne tabi kılma, sınırlandırma ya da tamamen yasaklama yetkisi veriyordu. Böyle bir kanun çıkartılmasından maksat ithalat-ihracat dengesini korumaktı⁶⁸⁸.

Daha sonra bu kanuna ek olarak çıkartılmak istenen kanuna göre ise hükümetin aldığı tedbirleri istismar ederek mallarının fiyatına toptan veya perakende şekilde zam yapanların cezalandırılması öngörülmüştü⁶⁸⁹. Anlaşılan hükümet 1873 numaralı kanuna dayanarak Türkiye'ye girişini engellediği veya kısıtladığı malların fiyatlarının şişirilmemesi için böyle bir ek kanun düşünmüştü.

Sırrı Bey'in bu noktada getirdiği eleştirilerden biri 1873 numaralı kanunun idari, ona ek olarak çıkartılmak istene kanunun ise adli oluşu ve birbiriyle alakası olmayan bu iki kanunun birleştirilmesine yönelikti. Ayrıca Sırrı Bey, kanunun amacına ulaşamayacağı yani ithalat ve ihracat konusunda hükümetin tasarruflarının

⁶⁸⁵ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 60.

⁶⁸⁶ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 64.

⁶⁸⁷ TBMM ZC, D.4, C.4, İ.1, 29.11.1931, s. 70.

⁶⁸⁸ Resmi Gazete, Sayı:1861, 1 Ağustos 1931, s. 692.

⁶⁸⁹ TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 119.

ülkede meydana getireceği tesirleri gideremeyeceği, fırsatçıları engelleyemeyeceği düşüncesindeydi. Temmuz ayında çıkartılan kanuna yönelik olarak daha önce hükümetin uygulamada yapacağı hataların büyük felaketlere yol açacağını söylediğini hatırlatan Sırrı Bey vurgunculuğun ortadan kalkmasına değil artmasına yarayan bu kanunun tadil edilmesi gerektiğini düşünmekteydi ve bu yolda da bir takrir verecektir.⁶⁹⁰

Kanunun birinci maddesinde yer alan “*Memleket dahil ve haricinde toptan fiyatın terefüünü icap ettirecek bir sebep yokken Hükümetin şu tedbirini istismar suretiyle eşyanın cari toptan perakende fiyatına zam yapanlar*” cümlesini eleştiren Sırrı Bey bunun hedefinin mallarına zam yapan tüccarları cezalandırmak olduğunu ancak bunun doğru bir tedbir olmadığını zira kanunu istismar etmenin pek çok yolu olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey’e göre tüccarlar hiçbir suça temas etmeden çok rahat bir şekilde bu kanunu istismar edebilecektir. Bu noktada devletin ekonomiye müdahalesinin faydasız olduğunu Sırrı Bey şu sözlerle ifade etmiştir: “*İktisadiyatın öyle kanunları vardır ki, onu seyri tabiisinden Hükümetin kanunları menedemez.. Mutlaka iktisat kanunları hükmünü icra eder. Çünkü iktisadi kanunlar tabii kanunlardır. Burada vazedilen kanunlar, vazî kanunlardır. İktisadi kanunların seyrini menedemez.*”

Sırrı Bey devletin ekonomiye müdahalesinin faydasızlığına yönelik fikrini tarihten getirdiği örneklerle desteklemeye çalışmış ve Birinci Dünya Savaşı’nda hükümetin kağıt paranın kıymetini korumak için aldığı tedbirlerin işe yaramadığını hatırlatmıştır⁶⁹¹. Bir malın azalmasıyla piyasadaki değerinin artacağını, buna kanunlarla engel olunamayacağını ifade eden Sırrı Bey, tüccarların kanunu istismar ederek piyasadaki malları stoklamasının ve malın fiyatının yükselişiyle bu durumdan menfaat sağlamalarının önüne geçmek adına kanuna bir fıkra eklenmesini önererek bu yönde bir takrir verecektir⁶⁹².

⁶⁹⁰ TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 120.

⁶⁹¹ Sırrı Bey’in bu ifadesi karşısında meclisten “*Eski Hükümet başka, Yeni Hükümet başka*” sesleri yükselmektedir.

⁶⁹² TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 123.

Sırrı Bey'in ifadeleri Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından eleştirilmiştir. Yusuf Kemal Bey Sırrı Bey'in iktisadın doğal kanunlarına karşı gelinemeyeceği şeklindeki yaklaşımının mensup olduğu (Yusuf Kemal Bey kendisinden bahsediyor) fırkanın prensiplerine aykırı olduğunu, bu fikirlerin 1756 senesinde zikredilen ve artık geçerliliğini yitiren fikirler olduğunu ifade etmiştir⁶⁹³.

Sırrı Bey ise bu sözleri kendisinin müstakil mebus oluşuna yönelik bir eleştiri olarak değerlendirmiş, kendisinin fırkalı olmayışına gönderme yapan Yusuf Bey'in bizden değilsin demek istediğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey *“Bizden misin”* sorusuna Sırrı Bey *“Evet, sizden daha fazla sizdenim. Sizden daha fazla sizden olduğum içindir ki hükümeti muvaffak kılacak kanunlar teklif etmek istedim”* demiştir.

Sırrı Bey kanuna yönelik eleştirilerini sürdürmüş, reddedilip hükümete iadesi ve yeniden tetkikine yönelik bir takrir vermiş, ancak bu takrir yapılan oylamada reddedilmiştir. Bunun ardından Sırrı Bey kanunun birinci maddesini tadil etmek adına *“Eşyanın cari toptan ve perakende fiyatlarına zam yapanlar cümlesinden sonra (veyahut zam yapılmasına kendi tedbirleri ve fiilleriyle sebebiyet verenler”* şeklinde bir ibarenin eklenmesine yönelik bir takrir vermişse de bu takrir de reddedilmiştir⁶⁹⁴.

Kanunun ikinci maddesi tartışılırken eleştirilerini sürdüren Sırrı Bey *“bu suçtan dolayı gerek halk ve gerek iktisat vekaletinin ticaret veya iktisat müdür veyahut müfettişleri tarafından şikâyet ve ihbar vukuunda”* ifadesini eleştirerek böyle mühim bir meselenin iktisat ve ticaret müdürlerinin takdirine bırakılmasının doğru olmadığını zira iktisat ve ticaret müdürlerinin piyasayı doğrudan gezmediklerinden piyasadan haberleri olmadığını ifade etmiştir. Sırrı Bey doğrudan denetledikleri için piyasadan haberdar olan belediye memurları, polisler ve ticaret odası memurlarının bu hususta yetkili tutulması yönünde bir takrir daha vermişse de bu da reddedilmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁹³ TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 124.

⁶⁹⁴ İşin ilginç tarafı birinci maddeye bir ekleme yapılması yönünde benzer bir teklifi Trabzon Mebusu Raif Bey de vermiş, kanunun birinci maddesine *“veya muameleleri ile eşya fiyatının yükselmesine”* ifadesinin eklenmesine yönelik verdiği teklif yapılan oylamada kabul edilmiştir. TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 125.

⁶⁹⁵ TBMM ZC, D.4, C.5, İ.1, 28.12.1931, s. 125-127.

3.4.5.5. Denizciliğin Devletleştirilmesine Karşı Görüşleri

3.4.5.5.1. Seyrisefain İdaresine Yönelik Düşünceleri

Sırrı Bey henüz 1931 bütçe görüşmelerinin başında bile Seyrisefain İdaresi'ne olumsuz bakmakta İdare'nin rekabeti olumsuz etkilediğini şu sözleriyle açıklamaktaydı:

“...Bizzat hükümetin himayesinde bulunan bir müessese, Seyrisefain İdaresi Hükümetin bu nazariyesini kökünden mahvetmektedir. Çünkü milli müesseselerle rekabet ediyor, onların sermayesini imha ediyor. Ferdin sermayesi Hükümetin sermayesiyle rekabet edebilir mi? Ederse daima izmihlâle mahkumdur”

Sırrı Bey İdare'nin görev sahasının büyük limanlar arasında sürat postaları yapmak ve Türkiye'yi yabancı limanlara bağlamakla kısıtlı olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan idarenin Mısır'a gidip gelen posta vapurlarının intizamının övgüye layık olduğunu söyleyen Sırrı Bey, bu durumun diğer limanları da kapsamı gerektiğini ancak buna kudret olmadığını, zira idarenin Mısır'a giden vapuruna süpürge alacak parası bile olmadığını, bunu bile ada vapurlarından tedarik ettiğini belirtmiştir. Ortadaki kötü yönetime dikkat eden Sırrı Bey idarenin ilmi metotlardan uzak bir şekilde yönetildiğini ifade etmiştir⁶⁹⁶.

Sırrı Bey 21 Temmuz 1931 tarihli Meclis oturumunda Seyrisefain İdaresinin bütçesi tartışılırken İdare'ye yönelik olumlu ve olumsuz düşüncelerini açıklamış, İdare'nin Mısır'a yaptığı vapur seferlerini ve Yalova'yı tanzim etmesi noktasındaki başarılarını övmüştür. Ancak bu övgülerin yanında birtakım eleştiriler ve öneriler de getirmiştir. Seyrisefain İdaresi'nin küçük iskelelerde vapur işletmesine karşı çıkan

⁶⁹⁶ Sırrı Bey'in idareye yönelik eleştirileri üzerine Seyrisefain idaresi Son Posta Gazetesine bir mülakat verecektir. İdarenin genel müdürünün yerinde bulunmayışı nedeniyle söz alan muavin Tahir Bey Sırrı Bey'in vapurlarda süpürge olmadığına yönelik ifadesini yalanlamış, Sırrı Bey'in bunları millet kürsüsünde laf olsun diye söylediğini ifade etmiştir. Rekabet meselesine de değinen Tahir Bey, idarenin vapurcularla uyuşmak istediğini, vapurcuların bir kısmının bunu kabul ettiğini ancak diğerlerinin rekabete devam etmek istediklerini belirtmiştir. Özellikle Rize yolunun işlekliği nedeniyle buraya vapurcuların hücum ettiği ve bu nedenle rekabetin önüne geçilemediğini belirten Tahir Bey konuşmasını şu sözlerle noktalayarak ortada rekabet olduğunu net bir şekilde kabullenmiştir: “Seyr-i Sefain bu vaziyet karşısında rekabet yapmasın da Sırrı Bey'in dediği gibi hakikaten vapurlar için süpürge bulamayacak duruma düşsün öyle mi ?” “Seyrisefain Cevap Veriyor “Gelip Ambarları Görsünler; Süpürge Dolu!”, **Son Posta**, 17 Temmuz 1931, s. 1-3. **TBMM ZC**, D.4, C.3, Fevkalade İçtima, 14.7.1931, s. 87.

Sırrı Bey müteşebbislere gelişme fırsatı vermek adına küçük iskelelerin özel teşebbüse bırakılmasını önermiştir. Bununla birlikte İdare'nin gelirlerini arttırmak adına uzmanlar getirmesi gerektiğini, bu uzmanlar sayesinde hangi limana ne kadar sefer düzenleneceğinin ve bu seferlerin ne ölçüde kâr ya da zarar getireceğinin tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Küçük vapur işletmelerinin arasındaki rekabete de değinen Sırrı Bey bu durumun Seyrisefain idaresine düşmeyeceğini, bunun İktisat Vekaleti'nin görevi olduğunu söylemiş, rekabetin ortadan kaldırılması adına bir kanun çıkarılmasını teklif etmiş, bunun Akdeniz'de diğer ülkeler tarafından uygulandığını belirtmiştir⁶⁹⁷.

Henüz bir sene öncesinde İdare'ye yönelik nispeten daha ılımlı bir bakış açısına sahip olan Sırrı Bey'in görüşleri, bu bir sene zarfında büyük ölçüde değişecektir. 30 Mayıs 1932 tarihli Meclis oturumunda Seyrisefain İdaresi'nin bütçesi tartışılırken söz alan Sırrı Bey, İdare'ye yönelik sert eleştirilerde bulunacaktır. Sırrı Bey Seyrisefain İdaresi'nin masrafları ve verdiği bütçe açığı konusunda Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey'i adeta soru yağmuruna tutmuş, alacaklılarına ve işçilerine bile aylardır ödeme yapamayan İdare'nin bütçeyi nereye harcadığının ortaya konması için ısrarcı olmuştur. Hasan Fehmi Bey'in bu husustaki açıklamaları ise kendisini tatmin etmemiştir⁶⁹⁸.

Seyrisefain İdaresi'ne yönelik Manisa mebusu Refik Şevket Bey, İstanbul mebusu Sadettin Rıza Bey ve Sinop mebusu İbrahim Alâettin Bey'in eleştirilerinin ardından Sırrı Bey de yine aynı konuda söz almıştır. Seyrisefain İdaresi'nin içine düştüğü durumu sert bir şekilde eleştiren Sırrı Bey İdare'nin böyle bir bütçeyle Meclis'e gelmesindenense doğrudan iflasını istemesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Seyrisefain İdaresi'nin yıllardan beri çöküşte olduğunu, bu noktada suçun ekonomik buhrana atılamayacağını söyleyen Sırrı Bey ortada bir idare problemi olduğu yönünde İstanbul mebusu Saadettin Rıza Bey'in sözlerinin haklılığını vurgulamıştır⁶⁹⁹.

⁶⁹⁷ TBMM ZC, D.4, C.3, Fevkalade İçtima, 21.7.1931, s. 259.

⁶⁹⁸ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 387-392.

⁶⁹⁹ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 392.

Seyrisefain İdaresi'nin kendisinden beklenen hizmetleri yerine getirmediğini, bu kadar yakın olmasına rağmen İmroz ve Bozcaada'ya bile vapur işletemediğini söyleyen Sırrı Bey, İdare'nin bu noktadaki başarısızlığını kıyas yoluyla ortaya koymak için İtalyanların kendilerine o kadar uzak Rodos gibi adalara, Yunanların ise Midilli ve Sakız adalarına vapur işlettiklerini hatırlatmıştır.

Sırrı Bey Seyrisefain İdaresi'ne yönelik eleştirilerini iyice keskinleştirmek adına ironiye de müracaat etmiştir:

“Yalnız Seyrisefain idaresi bir meselede cidden büyük bir azim göstermiştir, bunu inkâr edemem. O da kendisine rakip telâkki ettiği milli müesseselerin imhası neye mütevakkıfsa onu yapmak.”

Sırtını devlet hazinesine dayamak ve vergi muafiyetinden faydalanmak suretiyle haksız rekabet koşullarında faaliyet gösteren Seyrisefain İdaresi'nin diğer milli vapurcularla anlaşmaya yanaşmamasını ise Sırrı Bey milli his ve vatanperverliğe aykırı olarak nitelendirmiştir⁷⁰⁰.

Sırrı Bey'in eleştirilerine yönelik İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey birtakım açıklamalarda bulunmuşsa da bunlar Sırrı Bey'i tatmin etmemiştir.⁷⁰¹ Tekirdağ Mebusu Celal Nuri Bey'in İdare'nin içinde bulunduğu durumu büyük buhrana bağlayarak yabancı ülkelerden örnek vermesi⁷⁰² Sırrı Bey'in tekrar söz almasına neden olmuş, yapılan benzetmelerin anlamsız olduğunu vurgulayan Sırrı Bey buhranın Seyrisefain İdaresi'ne tesiri olmadığını iddia ederek buna kanıt olarak milli müessese sahiplerinin gönderdiği bir vesikayı okumuş, sorunun buhran veya ticaret eksikliği değil kötü idare olduğunu tekrarlamıştır⁷⁰³. Bu açıklama karşısında İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ortada kötü idare olduğunu kanıtlayan bir vesika olmadığını söyleyerek elinde hiç bir kanıt olmadan bu tarz iddialarda bulunmakla suçladığı Sırrı Bey'e sert bir şekilde çıkmıştır. Sırrı Bey'in sözlerini protesto ettiğini söyleyen İktisat Vekili, kötü idare noktasında Sırrı Bey'in sözlerinin anlamsız olduğunu,

⁷⁰⁰ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 392-393.

⁷⁰¹ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 396-398.

⁷⁰² TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 402-403.

⁷⁰³ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 404.

meselenin bu şekilde muhakeme edilemeyeceğini belirterek bütçenin maddeleri üzerinde müzakereye geçilmesini istemiştir.⁷⁰⁴

Sırrı Bey ise bütçenin reddi üzerine bir tahrir vermişse de tahrir kabul edilmemiştir⁷⁰⁵. Bunun ardından bütçe kanunu maddeleri tartışılmış ve ardından bütçe kabul edilmiştir. Oylamaya 183 mebus iştirak etmiş, bunların 175'i bütçenin lehinde 8'i ise aleyhinde oy vermiş, Ret oyu verenlerden biri de Sırrı Bey olmuştur⁷⁰⁶.

3.4.5.5.2. Posta Vapurculuğunun Devlet Tekeline Alınmasına Yönelik Düşünceleri

Buhrandan etkilenen Seyrisefain idaresi filosunu ihtiyaçtan fazla genişletmesi ve bu sürede Armatörlerle yaşadığı rekabet sonucu zarara girmiş, bu zarar da bütçeye yük bindirmiştir. Armatörlerin birleşerek bir ortak şirket kurması ve Seyrisefain ile anlaşması yolundaki teşebbüsü başarısız olunca, Seyrisefaini tasfiye etmek dışında kalan tek çözüm yolu posta seferlerinin devlet tekeline alınması olmuştur. 2068 sayılı “Türkiye İskele ve Limanları arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun” ile gerçekleştirilmek istenen devletleştirme sırasında armatörlerin zarar etmemesi için de önlemler alınmış, Devletin armatörlerin elindeki gemileri dönemin piyasa fiyatlarını aşan bir şekilde satın alması kararlaştırılmıştır. Ancak armatörlerin lehine konan bu hükümlere rağmen mecliste kanuna muhalefet edenler olmuştur⁷⁰⁷.

Kanuna muhalefet edenlerden biri olan Sırrı Bey bu tarz bir devletleştirme yöntemine şiddetle karşıdır. Teklif edilen kanuna gerekçe olarak teşvikler sebebiyle özel müteşebbise ve Seyrisefaine ait vapur sayısının halen ihtiyacı aşan miktarlara yükselmiş olmasının ve buhranın başlamasıyla düşen gelirler sebebiyle milli teşekküllerin arasında başlayan yıkıcı rekabetin Seyrisefain İdaresi'nin sürekli zarara girmesine sebep olduğunun gösterilmesine⁷⁰⁸ karşı çıkan Sırrı Bey rekabetin milli müteşebbisler arasında değil bir bütün olarak milli müteşebbislerle bir hükümet

⁷⁰⁴ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 405

⁷⁰⁵ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 405.

⁷⁰⁶ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 30.5.1932, s. 409-410.

⁷⁰⁷ Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 267-269.

⁷⁰⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 9.7.1932, ekler, s. 1-15.

müessesesi olan Seyrisefain İdaresi arasında olduğunu, milli müteşebbislerin iddia edildiği gibi kötü vaziyette olmayıp yeterli kazanç elde ettiklerini, kötü vaziyette olanın ise kötü idare sebebiyle masraflarını ayarlayamayan Seyrisefain İdaresi olduğunu vurgulamıştır. Sırrı Bey esbab-ı mucibe layihasında geçen Seyrisefain İdaresi'nin tekamül merhalesi esnasında borçlandı iddiasını kabul etmemekte, idarenin tekamülünden bahsedilemeyeceğini ileri sürmekteydi. Alınan borçların yeni vapurlar almak için değil kötü idareden kaynaklandığını vurgulayan Sırrı Bey ortadaki problemin idari olduğunun altını bir kez daha çizmiştir⁷⁰⁹.

Sırrı Bey Seyrisefain İdaresi'nin müteşebbislerle arasındaki rekabette başarısız olması sebebiyle tekelleşmeye gidildiğinin açık ve net bir şekilde ortada olduğunu söylemekteydi. Bir tarafta hiç noktasından büyük bir atılım gerçekleştiren, yelkencilik ve takacılıktan vapurculuğa terakki edip hem kendini hem pek çok insanı geçindirmeye başlayan, devlete vergi veren, gelecekte de işlerini büyüterek daha büyük denizlerde milli bayrağı dalgalandıracak olan müteşebbisler olduğunu, bunun karşısında ise yukarıdan aşağıya gelen, İstanbul'a mücavir iskelelerin geliri kendisine aktarılan yani borçları her sene Hazine tarafından kapatılan, kötü idare sebebiyle sermayesini tüketerek nihayet bugünkü hale düşen Seyrisefain İdaresi bulunuyordu. Sırrı Bey bu noktada başarısız olan müessesenin, yerini başarılı olana bırakması gerektiğini düşünmektedir. Ancak bunun aksinin söz konusu olmasından yakınan Sırrı Bey'e göre müteşebbisler başarısız olan idare için kurban edilmektedir.

Sırrı Bey bu kanun üzerine daha fazla konuşmanın cenaze başında mersiye okumak olduğunu söyleyerek kanunun reddi için bir takrir vermiş ve kanunun kabulünün Türk denizciliğinin her sene hatırlayacağı matemli bir gün olacağını ifade etmiştir⁷¹⁰.

Sırrı Bey'in ifadeleri elbette birtakım eleştirilerle de karşılaşmıştır. Trabzon mebusu Raif Bey Sırrı Bey'in ortaya koyduğu eleştirilere karşın ortadaki problemlere

⁷⁰⁹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 9.7.1932, s. 525.

⁷¹⁰ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1 9.7.1932, s. 526.

yönelik bir çözüm önerisi sunmadığını ve bu durumda kanunu reddetmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir⁷¹¹.

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey de Sırrı Bey'in zamanında övdüğü bu İdare'yi⁷¹² şimdi eleştirmesinin doğru olmadığını, eleştirilerinde insaflı davranması gerektiğini ifade etmiştir⁷¹³. Buna karşılık Sırrı Bey ise daha önce İdare'yi övdüğünü reddetmemiş, gördüğü eksikleri eleştirdiği kadar idarenin iyi yönlerini takdir etmeyi de vazife bildiğini vurgulamıştır. Ancak İdare ile ilgili övgülerinin birer istisna olduğunu ve bunların da ortadaki genel eksiklikleri örtmeyeceğini eklemiştir⁷¹⁴.

Sırrı Bey'in müteşebbisleri savunan ve tekelleşmeye karşı çıkan bu tutumu sonuç vermemiş, kanun kabul edilmiştir⁷¹⁵.

3.4.5.6. İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı ve Haksız rekabet tartışması

28 Mayıs 1932 tarihinde İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı genel Müdürlüğü bütçesi tartışmaları esnasında söz alan Sırrı Bey bütçenin esbab-ı mucibe mazbatasında birtakım eksiklikler olduğunu ileri sürmüştür. Bütçede verilen tahsisatların yeterince iyi izah edilmediğini söyleyen Sırrı Bey fabrika inşası için ayrılan tahsisatın hangi fabrikalar için ayrıldığının açık bir şekilde ifade edilmemiş olmasını eleştirmiştir. Bunun haricinde bütçede tahsisat ayrılmayan bazı fabrikaların inşasının söz konusu olduğunu söyleyen Sırrı Bey bütçede karşılığı olmayan bu paraların nasıl harcandığını sorgulamıştır⁷¹⁶.

Sırrı Bey'in asıl eleştirileri ise İdare'nin açtığı mağazalar ve bunun ortaya çıkardığı haksız rekabet üzerine olmuştur. Sırrı Bey İspirto İdaresi'nin açtığı mağazaların mevcut devletçilik politikasına ters olduğunu öne sürerek devletin fabrika yapmakla yükümlü olduğunu ancak satış noktasında işi tüccarlara bırakılması

⁷¹¹ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1 9.7.1932, s. 528.

⁷¹² Sırrı Bey'in 21 Temmuz 1931 tarihli meclis oturumundaki konuşmasından bahsetmektedir.

⁷¹³ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 9.7.1932, s. 531.

⁷¹⁴ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 9.7.1932, s. 532.

⁷¹⁵ Aynı oturumda Türk Gemi Kurtarma Anonim Şirketi Teşkili hakkında kanun da oylamaya sunulmuş, 172 kişinin kabul oyu verdiği kanuna sadece Sırrı Bey ret oyu vermiştir. **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 9.7.1932, s.531-533. **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1 9.7.1932, s. 545-546.

⁷¹⁶ **TBMM ZC**, D.4, C. 8, İ.1, 28.5.1932, s. 314-315.

gerektiğini ve İdare'nin açtığı mağazalar yüzünden devlete vergi veren vatandaşın önünün kesildiğini iddia ifade etmiştir. Sırrı Bey'e göre bu mağazalarla rekabet edemeyen pek çok esnaf dükkanını kapatmak zorunda kalmış, bunun sonucunda devletin hazinesine giden vergi miktarı azalmıştır. Sırrı Bey bununla birlikte aldığı bir habere göre dışarıda yapılan içkinin idarenin yaptığı içkiden daha kaliteli olduğunu ifade edince Yozgat Mebusu Sırrı Bey ile aralarında ilginç bir diyalog gerçekleşmiştir:

“Süleyman Sırrı Bey : Haber almakla olmaz, tatmak lazımdır. Yoksa haram mı!.. Sebebi ne ?

Sırrı Bey : Niçin haram olduğunu İmam-ı âzama sorunuz. Ben İmam-ı âzam değilim ki bana soruyorsunuz ?”

Sırrı Bey İdare'nin satın alma bedelini arttırmasını eleştirerek bu nedenle İdare'yle rekabet edilemediğini ifade etmiş ve bunun ticaret zihniyetine ters olduğunu söyleyerek İdare'nin gelecek seneki bütçesini bu hataları düzelterek Meclis'e getirmesini umduğunu belirtmiştir⁷¹⁷.

Sırrı Bey'in eleştirilerine cevap veren Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Bey ise inşaat tahsisatı ile nerelerde fabrika kurulduğunu açıklamış ve ardından İdare'nin mağazalarının yol açtığı haksız rekabet meselesine değinmiştir. Ali Rana Bey Ankara, İzmir ve İstanbul'da İdare'ye ait satış mağazaları olduğunu ve bunların diğer tüccarların satışına engel olması gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Üretilen içkilerin kalitesiyle ilgili olarak da Londra'da gerçekleşen bir sergide İdare tarafından üretilen likörün birinciliği kazandığını söylemiştir⁷¹⁸.

3.4.5.7. Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkiline Yönelik Muhalefeti

Devletçi uygulamaların hızla sürdüğü bu dönemde devlet eliyle sanayileşme ilkesinde istenilen başarıyı sağlayamadığı için Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ikiye bölünmüş sanayi işletmeciliği ve sanayi bankacılığını birbirinden ayıracak şekilde Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası Kurulmuştur⁷¹⁹. Mahmut

⁷¹⁷ TBMM ZC, D.4, C. 8, İ.1, 28.5.1932, s. 315-316.

⁷¹⁸ TBMM ZC, D.4, C. 8, İ.1, 28.5.1932, s. 317.

⁷¹⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 149-150.

Goloğlu'na göre Devletçilik hedefine yönelik alınan bu tedbirler yeterince gelişmemiş ve hatta doğmamış olan özel sektöre büyük bir darbe vurmuş, özel teşebbüsün yapacağı yatırımlar için diğer devlet kurumları gibi ağır işleyen Sanayi Planlama Dairesi'ne başvurmak zorunda olması özel teşebbüsü yok olma durumuna getirmiştir⁷²⁰. Diğer taraftan devletin sanayi alanında finansman sağlamak amacıyla kurduğu Sanayi Kredi Bankası özel kesim tarafından kuşkuyla karşılanmaktaydı. Zira yeni bankanın sahip olacağı birtakım ayrıcalıklar ve kendilerine yönelik desteğin ortadan kalkacağı korkusu özel kesimi rahatsız etmekteydi. Sırrı Bey bu meselede de eleştirilerini ortaya koymuştur⁷²¹.

Sanayi Ofisi'nin kuruluşuna yönelik kanun layihası görüşülürken söz alan Sırrı Bey kanunun aceleyle çıkarıldığını ve tartışmak için yeteri kadar zaman bırakılmadığını ifade ederek memleketin geleceği açısından son derece önemli bir kanunun bu surette çıkarılmasının ne kadar doğru olduğunu sormuştur. Her şeye rağmen kanunun tetkik edebildiği kısımlarından anladığı şey ise sırtını devlete dayayan Sanayi Ofisi vasıtasıyla tesis edilecek fabrikaların karşısında müteşebbislerin zor durumda kalacağıydı. Öte yandan kanunun esbab-ı mucibe metninde yer alan hükümete ve iktisat encümenine ait birbirinden farklı yorumlara dikkat çekmiş ve arada bir iletişimsizlik olup olmadığını sormuştur⁷²².

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ise kanunu tetkik etmek için yeterli süre bulunduğunu zira kanunun Meclis'e üç ay önce takdim edildiğini belirtmiş, kanun için acele edilmesini ise İsmet Paşa'nın sanayi alanında kullanılmak üzere Sovyetlerden bulduğu 8 milyon dolarlık kredinin ortaya çıkardığı fırsatı bir an önce değerlendirme arzusuyla izah etmiştir. Sırrı Bey'in haksız rekabet iddiasını da yanıtlamaya çalışan Mustafa Şeref Bey, devletin müteşebbisin tek başına yapamayacağı sanayi faaliyetlerini gerçekleştireceğini, kurulacak Sanayi Ofisi'nin müteşebbisle rekabete girmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir⁷²³.

⁷²⁰ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 48.

⁷²¹ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, s. 294-295.

⁷²² **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 3.7.1932, s. 466.

⁷²³ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 3.7.1932, s. 467.

Sırrı Bey Sanayi Kredi Bankası hakkında gerçekleşen Meclis görüşmelerinde de itirazlarını ortaya koymuş, Sanayi Kredi Bankası teşkili için ortaya konan kanun layihasının esbab-ı mucibesinin ortaya çıkardığı birtakım çelişkilerden bahsetmiştir. Esbab-ı mucibede Sanayi Kredi Bankası'nın aynı anda hem sanayi ve hem ticaret işleriyle uğraşmasının doğru olmadığına, bu durumda özel teşebbüsle rekabet etmek durumunda kalacağına ve bunun yaratabileceği olumsuzluklara değinildiğini ifade eden Sırrı Bey kendisi Sanayi Ofisi'nin ortaya çıkaracağı haksız rekabetten bahsettiğinde ise ortada bir rekabet olmadığı cevabını aldığını, bu durumun bir çelişki olduğunu söylemiştir⁷²⁴.

Sırrı Bey ardından bankaya verilen birtakım imtiyazlara değinerek bunu Osmanlı döneminde yabancılara verilen kapitülasyonlarla bir tutmuştur. Özel teşebbüsün hükümetin verdiği imtiyazlarla hareket eden bir bankayla rekabet etmesinin mümkün olmadığını belirten Sırrı Bey böylece özel teşebbüsün yeni bankalar kurmasının da önünün kesildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu imtiyazlı bankanın ortaya çıkardığı durumun yabancı sermayeyi de ülkeden kaçıracağını iddia eden Sırrı Bey sözlerini kanunun aleyhinde bulunduğunu ifade ederek sonlandırmıştır.

Sırrı Bey'in bu ifadeleri karşısında söz alan Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey öncelikle ortada yeni bir banka teşkili gibi bir durum söz konusu olmadığını, Sanayi ve Maden Bankası'nın aynı anda hem fabrika işletmesi hem de kredi işleriyle uğraşmasının ortaya çıkardığı zorluklar nedeniyle ikiye bölünerek fabrika işlerinin Sanayi Ofisi'ne, kredi işlerinin ise yeni açılacak Sanayi Kredi Bankası'na verildiğini ifade etmiştir. Hasan Fehmi Bey verilen imtiyazlar noktasında Sırrı Bey'in ifadelerinin yanlış olduğunu, milli bankalara ne kadar muafiyet verilmişse Sanayi Kredi Bankası'na da o kadar verildiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen milli bankalara verilen muafiyetlerin büyük kısmının da Meclis tarafından kaldırıldığını hatırlatarak Sanayi Bankası'na ayrı bir imtiyaz verilmediğini tekrar etmiştir.⁷²⁵ Rekabet meselesine değinen Hasan Fehmi Bey bankanın sanayi işlerinden menedildiğini, sanayi alanında bir rekabete girişemeyeceğini, vereceği kredilerin ise sadece sanayi alanıyla sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey ise kendisinin bankanın

⁷²⁴ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 501.

⁷²⁵ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 502.

sanayi alanında değil ticari alanda rekabete girecek olmasını eleştirdiğini belirtmiştir. Bunun haricinde Sırrı Bey Hasan Fehmi Bey'in reisi olduğu bütçe encümeninin mazbatasında gümrük muafiyeti meselesine değinildiğini, hatta encümenin buna itiraz ettiğini belirterek, kendisinin de imtiyazların farkında olduğunu ve buna itiraz ettiğini vurgulamış, Hasan Fehmi Bey ise ortada bir müzakere olduğunu, encümenin ya da hükümetin ne düşündüğünün bir önemi olmadığını, neticede bir noktada buluşulduğunu ve müzakerenin neticelendiğini söyleyerek meseleyi geçiştirmiştir.⁷²⁶

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ise Sırrı Bey'in layihadaki cümleleri ele alarak kanunu eleştirmesinin anlamsız olduğunu ileri sürmüş, esbab-ı mucibede anlatılmak istenenin banka ve fabrika işlerinin aynı anda idare edilmesi doğru olmayacağından bunun iki kısma ayrılması olduğunu ifade ederek bunun bir eleştiri noktası olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey'in layihadaki anlatıyı çarpıttığını söyleyen Mustafa Şeref Bey Sanayi Ofisi'ne yönelik ifadelere tekrar değinerek bunların bir rekabet unsuru olmadığını ve küçük sermayenin önünü kesmeyeceğini ifade etmiştir⁷²⁷.

Bu açıklamalara karşın Sırrı Bey bankaya birtakım imtiyazlar verildiği noktasındaki iddialarından vazgeçmemiştir. Sırrı Bey kendisinin esbab-ı mucibe metnindeki bankanın diğer müesseselerle rekabetinin doğru görülmediği yönündeki ifadeye değindiğini, mevcut kanun layihası ile ortaya çıkacak bankanın diğer bankalarla rekabet edeceğini söylemediğini, ayrıca kanun layihasında gümrük vergisinden muafiyetin de ifade edildiğini söylemiştir.⁷²⁸

⁷²⁶ Sırrı Bey'in bahsettiği mesele şudur: Hükümetin Bankanın teşkiline yönelik verdiği teklifin ikinci maddesinde Bankaya bir gelir kaynağı makinaya müteallik gümrük muafiyetlerinin ilgası (1055 sayılı Teşvik-i Sanayi kanunun 9. maddesinde yer alan gümrük muafiyeti) bundan elde edilecek gümrük gelirin bankaya teslim edilmesi ve sanayi teşekküllerinin kazanç vergilerinin %30'u nispetindeki mecburi tasarruflarının maliye tahsil şubeleri tarafından tahsil edilerek doğrudan doğruya bankaya teslim edilmesi yönündeki hükümet teklifine bütçe encümeni bunun uygun olmayacağını belirterek itiraz etmiş, bu iki kaynaktan yapılacak tahsilatın varidat bütçesinde bunun için açılacak ayrı bir hesaba kaydedilmesi ve bankaya yapılacak ödemenin de Maliye Vekaleti bütçesinde açılacak ayrı bir fasıl ile buraya tahsisat olarak kaydedilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 503., 270 numaralı matbua, s. 6-7.

⁷²⁷ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 504.

⁷²⁸ Sırrı Bey'in buradaki ifadeleri epey çelişkili, Sırrı Bey konuşmasında defalarca kez kurulacak bankanın ticari alanda diğer müesseselere üstünlük sağlayacağını ve haksız bir rekabet ortamı oluşacağını anlatıyor. Bununla birlikte bahsi geçen esbab-ı mucibe metninde bankanın aynı anda hem

Sırrı Bey verilen imtiyazlar noktasında ise kazanç vergilerinden alınan % 30 oranda hasılat noktasında hükümetin teklifi ve bütçe encümeninin bunu uygun bulmayışını, bunun yerine maliye bütçesinde özel bir tahsisat ayrılması teklifini örnek göstermiş iki teklifin de bir imtiyaz manasına geldiğini ifade etmiştir.

Bankanın sanayi alanındaki müesseselerle değil ticari alandaki müesseselerle rekabete gireceğinin altını çizen Sırrı Bey bu kadar imtiyaza sahip olan Sanayi Kredi Bankası'nın elbette rakiplerine nazaran çok daha rahat hareket edeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bankanın kuruluşuna kesinlikle karşı olmadığını vurgulayan Sırrı Bey karşı olduğu şeyin bankaya verilen imtiyazlar olduğunun altını çizmiştir⁷²⁹.

Sırrı Bey'in sözleri karşısında Hasan Fehmi Bey sanayicilerin gümrük vergisinden muaf olarak yurtdışından getirdiği makinelerden bankaya sermaye olmak üzere artık vergi alınacağını ve ortada bankaya verilmiş bir imtiyaz söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca kazanç vergisinden muaf olan sanayiciler artık bu verginin yüzde otuzuna tekabül eden miktarı da yine bankaya sermaye olarak koyacaklardır. Hükümet ile encümenin farklı tekliflerinin de nedenini açıklayan Hasan Fehmi Bey hükümetin ithal sanayi makinelerinden bankaya sermaye olmak üzere alınacak verginin doğrudan doğruya gümrükten toplanarak bankaya verilmesini teklif ettiğini, encümenin ise bu şekilde başıboş olarak bankaya para aktarılmasını doğru bulmayıp toplanan paranın miktarının belli olması için önce ayrı bir nazım hesaba yatırılmasını, sonra da belli bir düzen dahilinde bankaya aktarılmasını uygun gördüğünü ifade etmiştir.⁷³⁰

Sırrı Bey'in imtiyaz ve haksız rekabet iddiaları bir yere varmamıştır. Sırrı Bey'in ortaya attığı haksız rekabet iddialarını yeterli örnekle kuvvetlendirdiğini söylemek de mümkün değildir. Zira bankanın tam olarak kimle rekabet edeceği noktasında açık bir ifade kullanmadığı görülüyor. Ancak Hükümetin ifadelerinin de çelişkili olduğu ortadadır. Esbab-ı mucibede yer alan "... *sanayi ve maadin bankasının*

fabrikalar kurması hem de kurulan fabrikalarla rekabet eden özel teşebbüse kredi vermesinin doğru olmadığına yönelik bir ifade bulunmaktadır. Yani Sırrı Bey'in vurguladığı bu rekabeti hükümet istemeden de olsa bu ifadeyle kabullenmiş bulunmaktadır. Bahsi geçen kanun layihası için bkz.; **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, 270 numaralı matbua.

⁷²⁹ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 506.

⁷³⁰ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 7.7.1932, s. 507.

bir taraftan fabrika işleterek bu fabrikaların hüsnü idaresile mesul tutulmasının ve diğer taraftan bu fabrikalarla rekabet sahasında karşılaşan hususi teşebbüsler erbabına, muhtaç oldukları krediyi temin etmesinin gayrikabili telif iki vaziyet ihdas etmekte olduğu geçen altı senelik müddet zarfındaki tecrübelerle tezahür etmiştir" ifadesi ile hükümet istemeden de olsa ortada rekabet olduğunu kabullenmektedir. Öte yandan muafiyet tartışmalarına dönülecek olursa, hükümet her ne kadar imtiyaz olmadığı konusunda ısrar etse de hükümetin ithal gümrük vergisinden elde ettiği gelirler ve sanayiciden alınan kazanç vergisini bankaya bir sermaye olarak koyması durumu söz konusudur. Ancak tüm bunların pratikte Banka'ya ne kadar avantaj sağladığı da tartışılır. Neticede Sanayi Kredi Bankası görevini yerine getiremeyerek kapatılmış ve yerine Sümerbank kurulmuş ayrıca makineler için alınmaya başlanan gümrük vergisi de kaldırılarak bu alandaki gümrük muafiyeti geri getirilmiştir⁷³¹.

3.4.2.7. 1932 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey

Ekonomik buhranın etkilerinin gittikçe arttığı bu dönemde bütçedeki daralmalar devam etmiş, 1932 bütçesinin masraf kısmı önceki senenin bütçesine kıyasla 25.5 milyon azalmış, pek çok alanda tasarrufa gidilmiştir⁷³². 1932 yılı bütçe görüşmelerinde Sırrı Bey'in eleştirilerinin şiddeti iyice artmış, aldığı cevaplar da aynı oranda sertleşmiştir.

Konuşmasına bütçenin hükümetlerin bir *"imtihan cetveli"* olduğunu söyleyerek başlayan Sırrı Bey bu imtihanın *"heyet-i mümeyyizesinin"* Meclis olduğunu, hükümetin politikasını tetkik noktasında Meclis'in ne denli önemli bir vazife yerine getirdiğini, bu heyet-i mümeyyizenin reyini kendi hislerine göre değil kendisini bu göreve getiren milletin gaye ve fikirlerine göre beyan etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sırrı Bey işte bu heyet-i mümeyyizenin yapacağı tetkik sonrası vereceği rey ile hükümetin yaptığı işleri tasvip edip etmediğini ortaya koyacağını, verdiği kararın sonuçları ortaya çıktığında da bu reyin ne kadar önemli olduğunun anlaşılacağını ifade etmiştir⁷³³.

⁷³¹ Vehbi Emre Yıldırım, "1933 Yılında Âli İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu ve Sümerbank'ın Kurulması", *Turkish Studies*, 9/7, 2014, s. 567-570.

⁷³² TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 180-186

⁷³³ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 197.

Sırrı Bey öncelikle idari alanda birtakım değerlendirmelerde bulunmuş, vilayetlerdeki memurların başarısını överek bunda Dahiliye Vekaleti'nin payı olduğunu vurgulamıştır. Öte taraftan memurların yüksek özelliklerinden ve tecrübelerinden verim alınması noktasında idari sistemin ve teşkilatın eksikliklerine değinen Sırrı Bey valilerin yetkilerinin kısıtlı olmasını, tecrübeli idarecilerin bu tecrübelerinden yeterince faydalanılamadığına örnek olarak göstermiştir. Daha sonra Umumi Müfettişlikler üzerinde duran Sırrı Bey'e göre müfettişlikler görevini yerine getirememekte, memlekete faydalı olamamaktaydı. Müfettişliklere tamamen karşı olmadığını ifade eden Sırrı Bey müfettişliklerin pratikte işe yaramadığı görüşünü örnekler üzerinden kuvvetlendirmeye çalışmış, bu hususta müfettişlik bölgelerinde çıkan isyanlara ve kaçakçılık faaliyetlerinin fazlalığına dikkat çekmiştir. Neticede Sırrı Bey Umumi Müfettişliklerin yapılacak bir düzenlemeyle faydalı bir hale getirilmesini veya lağvedilmesini önermekteydi⁷³⁴. Sırrı Bey bunun dışında idari açıdan tetkik edilmesi gereken başka hususlar olarak köy kanunu, belediyeler ve jandarma teşkilatına değinmiş, diğer taraftan polis teşkilatının mevcut konumunu büyük bir ilerleme olarak nitelendirerek bu hususta teşkilatı övmüştür⁷³⁵.

Ardından sözlerini Adliye cephesine yönelten Sırrı Bey Adliye Vekili'ni çıkardığı kanunlar nedeniyle övmüştür. Temyiz Mahkemesi'ni överek teşkilat içerisinde büyük bir yere sahip olduğunu vurgulayan Sırrı Bey, mahkemenin Ankara'ya nakledileceğine dair duyduğu rivayeti söz konusu ederek Böyle bir naklin doğru olmayacağını, Temyiz Mahkemesi'nin *"her türlü gölgelerden hariç bir muntıkada"*, bağımsız bir şekilde hareket etmesinin önemini vurgulamıştır. Sırrı Bey İhtisas Mahkemeleri'nin teşkil edilmesini de eleştirmiştir. Adliye teşkilatına olağanüstü usulünü getiren bu mahkemelere diğer mahkemelere göre daha fazla tahsisat ve maaş verilmesini anlayamadığını belirten Sırrı Bey bu adaletsizliğin uyandırdığı infialden bahsetmiş, İhtisas Mahkemeleri'ne aktarılan para esas mahkemelere aktarılmış olsa yani hakimlerin maaşı artırılsa İhtisas Mahkemeleri'nden beklenen vazifeyi zaten yerine getireceklerini ileri sürmüştür. Sırrı Bey kaçakçılığı

⁷³⁴ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 197-198.

⁷³⁵ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 198.

önleme noktasında esas etkili olabilecek uygulamanın ise İstiklal Mahkemeleri teşkili olduğunu ve kendisinin de bunu savunduğunu söylemiştir⁷³⁶.

Sırrı Bey ardından Maliye, İktisat, İnhisarlar, Nafia ve Ziraat cephelerine yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

Hükümetin, sahip olduğu halkçılık vasfına aykırı hareket ettiğini ifade eden Sırrı Bey'e göre devletin özellikle ekonomik alana giderek artan müdahalesi bireylerin ön plana çıkmasına engel olmaktaydı. Halkçılık vasfına sahip bir hükümetin bu derecede devletçi olmasının doğru olmadığını söyleyen Sırrı Bey diğer medeni milletlerin de tamamen halkçı ve bireyci olduğunu, mesela İngiltere'de tekelci partinin milletin isteği sonucunda mevkiini terk etmek zorunda kaldığını söylemiştir. Devletçiliğe tam olarak karşı olmadığını, ancak devletin sadece vatandaşın tek başına üstesinden gelemeyeceği alanlarda devreye girmesi gerektiğini belirten Sırrı Bey zaman ve olayların devleti bu şekilde hakiki bir devletçilik anlayışına göre hareket etmeye yönelteceğini ifade etmiştir⁷³⁷.

Sırrı Bey konuşmasının devamında hükümetin yanlış devletçilik anlayışından kaynaklanan ekonomik olumsuzlukları genel buhrana bağladığını ifade ederek buhran üzerine izahatta bulunmayı gerekli görmüştür. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması nedeniyle sanayi ülkelerinden farklı olarak zirai bir buhran söz konusu olduğunu belirten Sırrı Bey nüfusun onda sekizinin köylülerden oluştuğunu ifade ederek köylünün fakirleşmesi ve alım gücünün düşmesiyle birlikte buhranın Türkiye'yi bu şekilde etkilediğini ifade etmiştir. Bu noktada köylünün fakirleşmesine neyin sebep olduğunun sorulması gerektiğini ifade eden Sırrı Bey bunun hayat pahalılığı nedeniyle gerçekleştiğini ve bu hususta medeni ülkelerde olduğu gibi birtakım tedbirler alınabileceğini ifade etmiştir. Vergi yükünün hafifletilmesinin bu husustaki en önemli tedbirlerden biri olduğunu belirten Sırrı Bey, hayat pahalılığına karşı alınan önlemlerin başarılı olduğu Almanya'yı örnek göstermiş, Almanya'da alınan önlemler sayesinde

⁷³⁶ **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 198,199.

⁷³⁷ Bilsay Kuruç'a göre Sırrı Bey'in bu husustaki kehaneti kısmen gerçekleşmiştir. Zira devletçi politikalarıyla öne çıkan İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in yerine özel kesmin temsilcisi konumunda olan Celal Bayar gelecektir. Ancak yine Kuruç'a göre bu kehanetin tam manasıyla gerçekleştiği söylenemezdi, zira devletçilik uygulamaları 1934-1935 yıllarına kadar özel sektörle yapılmış bir uzlaşma şeklinde devam etmiştir. **TBMM ZC**, D.4, C.9, İ.1, 20.7.1932, s. 199-200.

vatandaşın hayat pahalılığından etkilenmediğini, bu tarz bir önlemin uygulanması ile köylünün elinde para kalacağını ve satın alma gücünün de artacağını iddia etmiştir. Türkiye’de bu tarz önlemlerin alınmamasından yakınan Sırrı Bey bu açıklamasıyla birlikte buhranı bir siper olarak kullananların da elinde bahane kalmadığını ifade etmiştir⁷³⁸.

Bu arada Sırrı Bey hükümetin vergi politikasını desteklediğini ifade ederken artan vergilerden etkilenen birtakım şahısların kendisini bu konuda şikayete teşvik ettiklerini söylemiştir. Sırrı Bey daha önce hükümetin refah içinde olduğu dönemlerde hükümetten destek alanların şimdi zor zamanlarda kendisini hükümeti şikayete sevk etmeye çalışmalarını ahlaki açıdan doğru bulmadığını ifade etmiştir. Kütahya mebusu ve CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey ise Sırrı Bey’in ne anlatmak istediğini daha açık bir şekilde izah etmesini istemiştir. Sırrı Bey müstakil mebus sıfatıyla Meclis’te bulunması nedeniyle hükümetin vergi politikasına yönelik eleştirileri olanların kendisine birtakım şikayetlerde bulunduğunu ancak bu durumu tasvip etmediğini tekrar vurgulamıştır. Bu noktada Recep Peker meseleyi hala anlamadığını ifade edince (ya da anlamamazlıktan gelmekteydi) Sırrı Bey kendisinin müstakil diğer mebusların ise fırkalı olmalarından ötürü şikayetlerin kendisine yapıldığını açıklamıştır:

“Evet benim vaziyetim müsaittir, size müracaat edemezler. Çünkü siz fırkayı temsil ediyorsunuz, benim münferit olan vaziyetim dolayısıyla beni müsait zann ediyorlar. Sizlere müracaat edemezler, beni tahrik için müracaat ediyorlar, sizden korkuyorlar”⁷³⁹

Sırrı Bey bunun ardından hükümetin halkçılık ilkesine uygun şekilde alacağı tedbirlerin önemini vurgulamış, yaptığı tenkitlerin de *“halkçılığa olan sönmez arzusunun verdiği heyecanlı akisler”* nedeniyle yapıldığını ifade etmiştir.

Sırrı Bey ardından esbab-ı mucibe mazbatasında yer alan masrafların çokluğu vurgusuna değinmiş, idari teşkilatın gereğinden fazla büyütülmesinden yakınarak adeta bir israf devresi yaşandığını ifade etmiştir. Bu noktada geçmiş dönemlere atıf

⁷³⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 200-201.

⁷³⁹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 201.

yapan Sırrı Bey, gelirin arttığı dönemlerde bu tarz kadro genişletmeleri yapılarak gereğinden fazla memur alındığını ancak bu gelir artışının devamlı olmayacağını tahmin edilmesi gerektiğini söylemiş, bu hususta zamanında bütçeyi tetkik eden Avrupalı uzmanların uyarıda bulunduğunu hatırlatmıştır⁷⁴⁰.

Sırrı Bey çağın gereklerine göre hareket edilmediği noktasındaki eleştirilerini burada da tekrar etmiş, özellikle denizcilik alanında ve İstanbul Limanı'nın idaresinde gerekli adımların atılmadığını söyleyerek tekrar Yunanistan'ın Pire limanı ve bu husustaki başarılarını örnek göstermiştir⁷⁴¹.

Sırrı Bey köylüye hizmet amacıyla kurulan kooperatiflerin memlekete hiçbir faydası olmadığından ve olmayacağından bahsetmiş, bu görüşün kendisine değil dünyaca tanınmış bir mütehassısa ait olduğunu belirtmiş, ancak bu husustaki eleştirilerini görüşmelerin devamında dile getireceğini söylemiştir.

Sırrı Bey son olarak bütçe encümeni mazbatasında da mevzubahis edilen bütçede tahsisatı olmayan masraflara ve gereksiz yere emekli edilen memurlara değinmiş, bunun muntazam bir hükümetin yapmayacağı bir şey olduğunu vurgulamıştır⁷⁴².

Sırrı Bey'in bu eleştirilerine bir gün sonraki oturumda bazı mebuslar ve özellikle Recep Bey tarafından sert yanıtlar gelmiştir.

Gaziantep mebusu Reşit Bey Sırrı Bey'in Meclis'in kuruluş zamanında kendisinin arkadaşı olduğunu ve o zaman da muhalif hareketlerde bulunduğunu söylemiş, muhalifliğin Sırrı Bey'in bir özelliği olduğunu, bugünkü eleştirilerini normal gördüğünü belirtmiştir.

Sırrı Bey'in halkçılık ilkesinin uygulanmadığı noktasındaki eleştirilerine değinen Reşit Bey cumhuriyetin halkçılık ilkesini uygulamak için ilan edildiğini ifade etmiş, ardından Sırrı Bey'in "hükümet-i mutlaka" zamanında mutasarrıflık yaptığını, o dönemde alınan borçlar boş yere sarf edilirken sesini çıkaramadığını zira sürgün

⁷⁴⁰ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 202.

⁷⁴¹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 202.

⁷⁴² TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 20.6.1932, s. 203-204.

edilmekten korktuğunu ileri sürmüş, Cumhuriyet'in ise bugün artık kendisine bu hususta konuşma hürriyeti verdiğini belirtmiştir.

Sırrı Bey'in köylülerin yoksullaşması noktasındaki eleştirilerini Osmanlı İmparatorluğu döneminin bir hatası olarak değerlendiren Reşit Bey, İmparatorluk dönemi çıkan harplerin pek çok köylünün hayatına ve malına mal olduğunu ifade etmiştir. Bunun ardından buhranın etkileri noktasındaki eleştiriler üzerinde duran Reşit Bey Türk hükümetinin buhrana engel olamayışı noktasındaki ifadelere karşı Avrupa hükümetlerini örnek göstermiş, Sırrı Bey'e onların bu duruma mâni olup olmadığını sormuştur. Bununla birlikte hükümetin gelir hesaplamalarındaki tutarsızlık, bütçedeki gereksiz masraflar gibi eleştirilere yönelik cevaplar veren Reşit Bey, bütçe gelirlerinin doğru çıkmamasının nedenini mahsulatın satılamaması olarak göstermiş, masrafların artışının nedeninin ise gereksiz memur alımı değil, yapılan demiryolları olduğunu ifade etmiştir. Demiryollarının büyük bir başarı olduğunu belirten Reşit Bey bunların hiç borç alınmadan yapılmış olduğunu vurgulamış ve bu noktada eleştiri yapmayı insafsızlık olarak değerlendirmiştir. Sırrı Bey'in de bu husustaki eleştirilerini haksız bulan Reşit Bey bu eleştirilerin zühulen gerçekleştiğini düşündüğünü söylemiştir⁷⁴³.

Reşit Bey'in ardından söz alan Recep Bey'in Sırrı Bey'in eleştirilerine verdiği cevaplar ise çok daha sert olacaktır. Sırrı Bey'in ifadelerinin *“kara görücülük ve betbinlik cereyanını takviye edecek, teşvik edecek ve hatta tahrik edecek mahiyette”* olduğunu söyleyen Recep Bey, Sırrı Bey'in Halkçılık ve Devletçilik kavramlarını tamamen yanlış tanımladığını ifade ederek bu kavramların CHF açısından ne anlam ifade ettiğini açıklamıştır. Halkçılığın vatandaşların sınıf fark etmeksizin eşitliği ve milli hakimiyetin temel alınması demek olduğunu söyleyen Recep Bey bu durumun her vatandaşın her isteğinin devlet tarafından karşılık bulacağı ya da her şahsın kendi çıkarları doğrultusunda fikirlerini devlete kabul ettirmesi anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Sırrı Bey'in ise Halkçılığı bu şekilde telakki ettiğini ileri sürmüştür.

Devletçilik meselesine değinen Recep Bey kendilerinin müdafaa ettiği Devletçilik karşısında Sırrı Bey'in liberal ilkeleri savunduğunu, bu şekilde düşünen tüm vatandaşların bu ilkeleri savunabileceğini zira liberalizmin ülkede yasak

⁷⁴³ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 209.

olmadığını ifade etmiştir. Sırrı Bey’in müstakil mebusluğu üzerinde duran Recep Bey müstakil mebusluk uygulamasının tabi olduğu koşulları açıklamış, müstakil mebusların “cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik” olmak zorunda bulunduklarını, ancak fırkanın diğer ilkelerine, örneğin devletçiliğe bağlılık gibi bir zorunlulukları olmadığını ve “kıpkızıl bir liberalizmi” savunabileceklerini belirtmiştir. Recep Bey Sırrı Bey’in de bu şekilde hareket ederek liberalizmi savunduğunu, ancak bunu “haksız, ilimsiz, uygunsuz, ve hiçbir kitaba, esasa, hesaba, mantığa uymayan bir şekilde” yaptığını ifade etmiştir⁷⁴⁴.

Sırrı Bey’in devletin vatandaşın tek başına yapamayacağı işler noktasında müdahil olması gerektiği yönündeki açıklaması karşısında Recep Bey liberalizmin normalde dahili ve harici emniyet haricindeki işlere müdahale etmemeyi esas aldığını ancak son dönemde liberal fikirlerin devletçiliğe yaklaşarak tek bir vatandaşın veya tüzel kişilerin yapamayacağı işleri devletin yapması gerektiğini kabul ettiğini belirtmiştir. Recep Bey bu noktada Sırrı Bey’in devletçiliğe tamamen karşı olduğunu belirtmiş, buna hakkı olduğunu ancak bunu yaparken yanlış anladığı halkçılık ve devletçilik ilkelerinin çeliştiğini söylemesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Ardından Recep Bey fırkanın devletçilik ilkesini şu cümlelerle özetlemiştir:

“Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama bize göre devletin yapması lazım gelen işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda bazen tek vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin, milletin umumi menfaatine taallük noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görülürse bu takdirde bu işleri de yapar. İşin mahiyetine göre ya tanzim ve müdahale suretiyle veyahut işi bizzat yapmak suretiyle Devlet kendisini ihsas ve reyini infaz eder”

Fırkanın devletçilik ilkesinin sınırlarını çizen Recep Bey, ardından Sırrı Bey’in devletçiliğin vatandaşın serbest hareketlerini ihlal ederek vatandaşın yerine geçmeye çalıştığı ve devletçilik ilkesine dayanarak alınan tedbirlerin ülkeyi felakete sürükleyebileceği noktasındaki ifadelerine itiraz ve gerçeğin bunun tam aksi olduğunu

⁷⁴⁴ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 210.

iddia etmiştir. Bu noktada ekmek örneğini veren Recep Bey yıllar geçtikçe artan ekmek fiyatlarından bahsetmiş, Sırrı Bey’in hem pahalılıktan yakınmasının hem de devletin bu hususta adım atmasını istemesinin bir çelişki olduğunu, zira bu hususta devletin müdahalesini istemenin devletçilik ilkesini savunmak demek olduğunu ifade etmiştir. Recep Bey ekmek meselesi üzerinden hükümetin devletçi uygulamalarının aslında eksik olduğunu ve tam bir devletçi uygulamanın getireceği yararı ispatlamaya da çalışmıştır. Bolluk senelerinde memleketin ihtiyacından fazla buğday üretildiğini, kıtlık senelerinde ise tam tersi olduğunu ifade eden Recep Bey, bu duruma müdahale edilmediğinde kıtlık senelerinde dışarıdan buğday ithal edilmek durumunda kalındığını, halbuki bolluk senelerinde üretilen fazla miktarın piyasaya sürülmesine mani olunarak ambarlarda ve silolarda tutulması gerektiğini, bunun da ancak devletçilik ilkesinin tam olarak uygulanmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. . Bunun ardından paranın değerini korumak için alınan tedbirler, gümrükler, afyon ve tütün için alınan tedbirler ve bunların öneminden bahsederek devletin müdahalesinin gerekliliği tezini kuvvetlendirmeye çalışmıştır⁷⁴⁵.

Buhran meselesine gelen Recep Bey tüm dünyanın ekonomik olarak birbirine bağlı olduğunu, bu yüzden dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın tüm dünya ekonomisini etkilediğini belirtmiş, bu durumdan olumsuz etkilenen piyasaların hükümet tarafından düzenlenmesinin önemini vurgulamıştır. Sırrı Bey’in buhran meselesine yönelik ifadelerini “*bütün vaziyeti siyah bir gözlük arkasında gören bir adam hüviyetine girerek ağır bedbin telakkilere revaç verecek mahiyette sözler*” olarak değerlendiren Recep Bey, Sırrı Bey’in Türkiye’nin sanayi ülkesi olmadığı yönündeki açıklamalarına yönelik olarak da bunun Türkiye’nin buhrandan etkilenmemesi anlamına gelmediğini zira sanayi ülkelerinde düşen alım gücünün Türkiye’nin elindeki malları satması noktasında da olumsuz etkileri olduğunu ifade etmiştir⁷⁴⁶.

Yine Recep Bey kooperatifleri “*fırkaca siyasi imanımızın başlıca temel noktalarından biri*” olarak tanımlamış, Sırrı Bey’in kooperatifler aleyhinde temel aldığı kitabın ne olduğunu merak ettiğini söylemiştir. Sırrı Bey’in bahsettiği kitabın

⁷⁴⁵ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 211-212.

⁷⁴⁶ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 212.

müellifinin ya cahil ya da Türkiye'nin açık bir düşmanı olabileceğini söyleyen Recep Bey, Sırrı Bey'in bu tarz fikirlere inanacak kadar “*dikkatsiz*” olmasını eleştirmiştir. Bu noktada kooperatifler konusunda insanları yeterince aydınlatmadıklarını kabul eden Recep Bey, bu hususta daha fazla neşriyat ve konferans yapmak gerektiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey'in kooperatif kelimesini bile doğru telaffuz edemediğini söyleyen Recep Bey, kooperatiflerin ülkedeki yeri ve bunların milli sermayeyi kuvvetlendirme noktasındaki etkisini örneklerle anlattıktan sonra Sırrı Bey'in kendileriyle yakın arkadaşlık etmediği için bunları bilmediğini söyleyerek yine Sırrı Bey'i müstakil mebusluğu üzerinden vurmaya çalışmıştır⁷⁴⁷.

Ardından Sırrı Bey'e gönderilen mektuplara değinen Recep Bey, Sırrı Bey'in bazı vatandaşların Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan korktukları için müstakil mebus olması hasebiyle kendisine yazdıkları şeklindeki ifadelerini sertçe eleştirmiştir. Recep Bey Sırrı Bey'in Meclis'in bir mensubu olarak birtakım görevleri olduğunu, bu görevlerin dışına çıkmayacağını düşündüğünü söylemiş, ardından da Fırkanın daima halka açık ve halkla irtibat halinde olduğunu, halkın firkadan korkması gibi bir durumun söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca bir vatandaşın şikayetlerini bir mebusa yazmasının ahlak eksikliği olarak değerlendirilemeyeceğini ekleyerek de Sırrı Bey'in yaklaşımına bir düzeltme getirmiştir.

Sırrı Bey'in devletçilik ve halkçılığı yanlış anladığını tekrar ederek sözlerini özetleyen Recep Bey bedbinlik cereyanları karşısında Türkiye'nin ne kadar kuvvetli bir devlet olduğunu vurgulamıştır⁷⁴⁸.

Sırrı Bey'e yönelik eleştiriler burada sonlanmamış, Sivas mebusu Remzi Bey de Sırrı Bey'e cevap verenler kervanına katılmıştır. Remzi Bey özellikle vergi düzenlemeleri ve hayat pahalılığı noktasında alınacak tedbirlerle ilgili olarak Sırrı Bey'in Avrupalı ülkeler üzerinden verdiği örneklere değinmiş, bu tedbirlerin Sırrı Bey'in bahsettiği kadar faydalı olmadığını ve hatta ilmi olup olmadıklarının sorgulanması gerektiğini söylemiştir. Kooperatif meselesine de değinen Remzi Bey,

⁷⁴⁷ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 215-216.

⁷⁴⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 216.

Sırrı Bey'in bu husustaki eleştirilerini haksız bulduğunu belirtmiş, kooperatiflerin ülke açısından önemini vurgulamıştır⁷⁴⁹.

Sırrı Bey bu eleştirilerinin ardından söz alarak öncelikle Reşit Bey'in kendisi hakkındaki sözlerine değinmiş, kendisinin Meclis'in birinci devresi esnasında muhalif olmadığını, zabıtların da bunu kanıtlar nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Meclis'in birinci devresinin ardından Meclis'te bulunmadığı sekiz senelik süreci “*ahlaki ve siyasi bir imtihan devresi*” olarak nitelendiren Sırrı Bey, bu süreç içerisinde hükümete asla bir eleştiri yöneltmediğini ifade etmiş, böyle bir imtihan devresi geçiren biri hakkında Reşit Bey'in sarf ettiği sözleri söylemenin ne kadar doğru olduğunu sormuş ve acaba sekiz sene boyunca Meclis dışı kalmış olsa Reşit Bey de bu süreci başarıyla geçirebilir miydi sorusunu yöneltmiştir.

Sırrı Bey ardından Recep Bey'in sözlerine değinmiş, kendisi hakkındaki kara görücülük ve bedbinlik ifadelerinin haksız olduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

“Fırkanın ana hatları üzerinde hiçbir zaman kara görücülüğü kabul edemem. Ben Recep Beyefendi gibi yüksek görüşlü ve yüksek düşünüşlü bir zatı aliden, daha mülayim ve nezih bir tabir sudur edeceğini ümit ediyordum. Benim hayatım ve tecrübeden geçmiş efalim, bana kara görücülük izafesine mânidir. İnsaflarına dehalet ederim, bu tabiri lütfen tashih buyursunlar”

Sırrı Bey bunun ardından müstakil mebus olarak Meclis'e katılma sürecini anlatmış, bu hususta Cumhuriyet Halk Fırkası'na teşekkür ederek mebusluğunun fırkanın bir lütfu olduğunu ifade etmiş, sonra da kendisinin Halk Fırkası'na fırkanın içinde bulunan bazı zevattan daha fazla bağlı olduğunu belirtmiştir. Sırrı Bey adaylık sürecine değinirken aslında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan aday olmak istediğini ancak bunun kabul edilmediğini söylemiştir. Fırkada bulunmuyor oluşunun fırkanın ilkelerinden sapacağı anlamına gelmediğini söyleyen Sırrı Bey, devletçilik ilkesini kabul ettiğini ancak devletçiliğin sınırları noktasında itirazları olduğunu söylemiştir. Recep Bey ile aralarındaki farkın Recep Bey'in devletçiliğin sınırlarını daha geniş olarak görmesi olduğunu söyleyen Sırrı Bey, devletçiliğin esasları noktasında bir ihtilaf olmadığını ifade etmiştir. Devletçiliğin buhrana sebep olduğunu iddia

⁷⁴⁹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 217.

etmediğini söyleyen Sırrı Bey, devletçiliğin bir neticesi olarak kurulan tekellerin buna sebebiyet verdiğini söylediğini, eğer aksini söylediyse de sürçü lisan ettiğini, sözünü geri aldığını ifade etmiştir.⁷⁵⁰.

Sırrı Bey kooperatifler üzerine kaynak aldığı kitaptan da bahsetmiş, Mösyö Çanadi (Kennedy) adında, Macaristan Krallığı ziraat baş müşaviri olan bir şahıs tarafından yazılan “Zirai Rapor” isimli bu kitapta Türkiye’de kooperatif uygulamasının uygun olmadığının ifade edildiğini söylemiştir. Sırrı Bey kitapta Türkiye’nin kooperatiflere ihtiyacı olduğunun ancak bugün için bunun uygun olmadığının savunulduğunu ve yazarın fikirlerini birtakım bilimsel gerekçelere dayandırıldığını ifade etmiştir⁷⁵¹.

Öte yandan Sırrı Bey kooperatiflere yönelik eleştirisi karşısında Recep Bey’in neden kendisinin fırkaya dahil olmadığını vurguladığını sormuş, bun karşılık Recep Bey de fırkanın programının başlıca esaslarından biri olan kooperatiflere bir fırka üyesinin karşı çıkmasının yasak olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Bey ise durum böyle olsa bile bu vesileyle defalarca fırka harici olduğunun vurgulanmasını, hatalı bile olsa ilmi bir mesele tartışılırken işin içine siyaset karıştırılmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir.

Sırrı Bey kendisine gönderilen mektuplarla ilgili olarak Recep Bey’in bu mektupların ahlaksızlık teşkil etmediği şeklindeki ifadelerini takdir ettiğini, bunun yüksek bir siyaset olduğunu belirtmiş, Aksaray mebusu Süreyya Bey ise bunun siyaset olmadığını fırkanın ruhu olduğu cevabını vermiştir. Sırrı Bey mektup meselesini daha da açıklığa kavuşturmak istemiş ve konuyla ilgili yeni şeyler anlatmıştır. Kendisine henüz yeni iki mektup daha geldiğini belirten Sırrı Bey, müstakil mebus olması nedeniyle muhalefeti temsil ettiği algısı oluştuğunu, insanların kendisinden Meclis’te daha fazla eleştiri yapmasını beklediklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Sırrı Bey kendisinin Meclis’te muhalefet amacıyla bulunmadığını ve söz konusu mektupların kendisini sevk etmeye çalıştığı yönde hareket etmek gibi bir amacı olmadığını ısrarla vurgulamıştır.

⁷⁵⁰ TBMM ZC, D.4 C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 218.

⁷⁵¹ TBMM ZC, D.4 C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 218-219.

Sırrı Bey kendisine yönelik Recep Bey'in karagörücülük ithamı üzerinde tekrar dururken bunu haksız bir itham olarak gördüğünü, hatalarının yüzüne vurulmasında bir sakınca olmadığını ancak bu tarz ithamları doğru bulmadığını ifade etmiştir. Yaptığı konuşmanın memleket için faydalı olduğunu söyleyen Sırrı Bey, böyle bir konuşma yapmış olmasa Recep Bey'in de buna mukabil bir beyanatta bulunmayacağını, bu sebeple teşekkürü hak ettiğini söylemiştir. Kendisinin fırkaya olan bağlılığının üzerinde tekrar duran Sırrı Bey, fırkadan olmayışına yönelik eleştirilere tahammülü olmadığını, hiçbir yerde fırka aleyhinde konuşmadığını ve pek çok fırkalıdan daha çok fırkaya mensup olduğunu tekrar etmiştir⁷⁵².

Kendisinin sadece eleştiri amaçlı konuşmalar yapmadığını söyleyen Sırrı Bey, Adliye Vekaleti'ne yönelik konuşmasını örnek göstererek hükümetin başarıları üzerinde de durduğunu, diğer taraftan Evkaf tartışmasında Recep Bey'in uyarıları sonucu bu husustaki hatasını fark ettiğini, bunun da hatalı olduğu durumlarda hatasını kabul ettiğine bir örnek olduğunu ifade etmiştir⁷⁵³.

Recep Bey Sırrı Bey'in sözlerine bir kez daha cevap vermiş, karagörücülük ifadesinin bağlamını açıklamış, hem vergilerden şikayet etmenin hem de hükümetin pahalılığa çare bulamadığını söylemenin bilerek ya da bilmeyerek karagörücülüğe hizmet ettiğini, Sırrı Bey'in de farkında olmayarak bu zihniyet lehinde konuşmalar yaptığını ifade etmiştir. Devletçilik ve kooperatifçiliğin fırkanın ilkelerinden olduğunu söyleyen Recep Bey, fırka içerisinde yer alan birinin bu ilkeler aleyhinde konuşmasının mümkün olmadığını, eğer Sırrı Bey fırkada olmuş olsa kendisinin derhal fırkadan çıkarılacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Sırrı Bey'in başlangıçta CHF'den aday olmak istemesinin çelişki olduğunu vurgulamış, devletçilik ve kooperatiflere karşı olmasına rağmen neden CHF'den aday olmak istediğini sormuştur. CHF'den adaylığının onun devletçilik ilkesini savunmamasından değil *“umumi intihabatta carî olan ve esbabı mucibesi mantıkla kabili izah olmayan siyâsî telâkkiler dolayısıyla”* kabul edilmediğini söyleyen Recep Bey, Sırrı Bey'in fırkanın ilkelerine karşı olan

⁷⁵² TBMM ZC, D.4 C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 219.

⁷⁵³ TBMM ZC, D.4 C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 219-220.

tavır göz önünde bulundurulduğunda bunun isabetli bir karar olduğunu ifade etmiştir⁷⁵⁴.

Sırrı Bey'in kooperatiflerle ilgili kaynak aldığı kitabı tetkik ettirdiklerini söyleyen Recep Bey, kitabın Macaristan'dan gelen bir uzmanın raporu olduğunu, raporda bazı vilayetlerde kooperatif yapılmasının doğru olmadığına dair ifadeler geçtiği ama Sırrı Bey'in dediği gibi tüm Türkiye'de kooperatif yapmanın yanlış olduğuna yönelik bir ifade olmadığını söylemiştir. Kooperatifin manasını bilmeden kooperatifler hakkında olumsuz konuşmanın ilmi açıdan doğru olmadığını söyleyen Recep Bey, Sırrı Bey'e içinde bulunduğu Meclis'te yaptığı konuşmaların hakikate uygun olması gerektiğini hatırlatmıştır⁷⁵⁵.

Sırrı Bey'e yönelik mebuslardan gelen cevapların ardından hükümetten de cevaplar gelecektir. Maliye Vekaleti bütçesi görüşülürken söz alan Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey Sırrı Bey'in eleştirilerine değinmiş, teşkilatın genişliği ve bunun oluşturduğu masraflara yönelik iddialara karşılık rakamlar üzerinden memur sayısında ve maaşlarında bir artış olmadığını ifade etmiştir⁷⁵⁶. İmar faaliyetleriyle alakalı olarak da Sırrı Bey'in sekiz sene teşkilat harici kaldığını, eğer doğruya seyahat edecek olursa bölgedeki imar faaliyetlerini ve paranın nereye harcandığını göreceğini ifade etmiştir⁷⁵⁷.

Sırrı Bey ise memur kadrolarının paranın bol olduğu zamanlarda genişletildiğini söylediğini, yoksa mevcut dönemde memur sayısının arttığını ileri sürmediğini, yine bütçenin küçüldüğü dönemde de memur teşkilatının küçültülmesi gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Sekiz yıl teşkilat harici kalmasından ötürü memlekette olup bitenlerin farkında olmadığı yönündeki iddiaya ise şu şekilde cevap vermiştir:

“Buyurdular ki Sırrı sekiz sene teşkilat harici kaldığı için yapılan imarı belki bilmezler. Biraz şarka doğru seyahat etseler onları görürler. Maliye Vekili Beyefendiyi katiyetle temin ederim ki Sırrı sekiz sene teşkilat haricinde kalmıştı. Fakat

⁷⁵⁴ TBMM ZC, D.4 C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 220-221.

⁷⁵⁵ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 21.6.1932, s. 221-222.

⁷⁵⁶ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 232-233.

⁷⁵⁷ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 233.

Cumhuriyetin bu vatana ve bu millete verdiği feyizleri takipte bir an geri kalmamıştır (Bravo sesleri). Onun için Hükümetin tamamıyla ifayı vazife eylediğini, feyizli eserlerini, tamamıyla bildiğim için çok müteşekkirim ve bundan dolayı ihtarları yerinde sarfedilmemiş addederim.”

Diğer taraftan Sırrı Bey teşkilatın gereğinden fazla masraf yaptığı iddiasına İstanbul'daki Ticaret Ofisi'ni örnek göstermiştir. Her ne kadar Maliye Vekaleti'yle ilgisi olmasa da Ofis'in iddialarını destekleyen bir örnek oluşturabileceğini öne süren Sırrı Bey, şehbenderliklerin ve ticaret odalarının hali hazırda yerine getirdiği dış ticareti takip etme görevi için ayrıca bu ofisin teşkilinin gereksiz olduğunu ifade etmiştir⁷⁵⁸.

İnşaat noktasındaki faaliyetlerden de haberdar olduğunu, İsmet Paşa'nın demiryolu inşasındaki başarısını tebrik ettiğini hatırlatan Sırrı Bey gelecek nesillerin iyiliği için inşaat faaliyetinde mevcut neslin daha fazla külfet ve sorumluluk üstlenmesi ve bu faaliyeti geri bırakmaması gerektiğini söylemiştir.

Bütçe meselesinde ise alınan tedbirlerin çağa uygun olması gerektiğini yineleyen Sırrı Bey, bu noktada ülkenin doğal zenginliklerinin dolaşımdaki servete dönüştürülmesi için icap eden adımların atılması gerektiğini ancak bunun gerçekleştirilmediğini söylemiştir. Ayrıca bütçelerin kendinden sonraki yılların bütçesini de etkileyeceğini söyleyen Sırrı Bey, mevcut bütçenin gelecek bütçelere müspet bir etkisi olup olmayacağını Maliye Vekiline sormuştur⁷⁵⁹.

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey Sırrı Bey'in memur kadroları ile alakalı ifadelerine yönelik açıklamada bulunmuş, memur sayısının değil masrafların arttığını ve bunun da bayındırlık faaliyetlerinden kaynaklandığını söylemiştir. Sırrı Bey'in eğer Ankara-Kayseri arasında küçük bir seyahat yapmış olsa sadece demiryollarını değil bayındırlığa yönelik inşaat faaliyetlerini de görmüş olacağını ifade etmiştir. Ülkenin doğal kaynaklarından faydalanılması konusunda da Maliye Vekili programlarının zaten bu olduğunu, o yüzdendir ki demiryolunu Ergani kömür havzasına kadar götürmeyi planladıklarını, bu demiryolu inşa edilmeksizin Ergani madenlerinden

⁷⁵⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 235-236.

⁷⁵⁹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 236.

istifade etmenin mümkün olmadığını Sırrı Bey'in de takdir edeceğini söylemiş ve söz konusu demiryolu inşa projesine kararlılıkla devam ettiklerini ifade etmiştir. Sırrı Bey yukarıdaki konuşması esnasında bütçelerin zincirleme bir şekilde birbirlerini müspet veya menfi takviye ettiklerini söylemiş ve bu yılki bütçenin gelecek yılın bütçesine müspet bir etkisi olup olmayacağını sormuştu⁷⁶⁰. Maliye Bakanı bu suali cevaplandırırken müspet kelimesiyle ne ifade edildiğini anlayamadığını, eğer kastedilen şey müsmir tabiriye Nafia bütçesinde müsmir masrafların (burada gelecekte zenginlik üretecek yatırımlardan bahsediliyor) görüleceğini, kendilerinin esas programlarından asla ayrılmadıklarını ve bütçe ne kadar küçük olursa olsun mutlaka imar faaliyetleri için az da olsa tahsisat ayırdıklarını ifade etmiştir⁷⁶¹.

Dahiliye bütçesi görüşülürken söz alan Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey ise Sırrı Bey'in umumi müfettişlikler hakkındaki eleştirilerine değinmiş, bu eleştirilerinin yersiz olduğunu, Sırrı Bey'in sorumluluğunu umumi müfettişlere yüklediği irticai isyanlardan kasıt Şeyh Said isyanı ise bunun 1925'te gerçekleştiğini ama müfettişliğin 1928'de kurulduğunu, ondan sonra gerçekleşen isyanların ise irticai değil ayrılıkçı isyanlar olduğunu ve bunların tohumlarının çok eskiden ekildiğini ifade etmiştir⁷⁶².

Bu açıklama üzerine Sırrı Bey söz alarak bahsettiği isyanın Şeyh Said isyanı değil Ağrı isyanı olduğunu söylemiştir. Bunun yanında kaçakçılık üzerinde tekrar duran Sırrı Bey, bu konunun memleketi epey olumsuz etkilediğini, bu hususta gerekli tedbirler alınmadığı müddetçe kaçakçılığın yaşandığı bölgedeki idarenin bundan sorumlu olacağını söyleyerek müfettişliklere yönelik eleştirisinin neden kaynaklandığını açıklamıştır⁷⁶³.

Sırrı Bey'in değindiği konulardan biri de Londra'da gerçekleşen milletlerarası şehircilik kongresi olmuştur. İstanbul'un davet edilmiş olmasına rağmen geliri buna müsait olmadığından temsilci göndermeyeceğini söyleyerek kongreye iştirak etmemesini eleştirmiş ve bunun sebebini sormuştur. Diğer taraftan hükümet merkezi

⁷⁶⁰ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 236.

⁷⁶¹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 237.

⁷⁶² TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 249

⁷⁶³ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 251.

olan Ankara'nın o güne kadar neden medeni şehirler arasında yer almadığını sormuş ve Ankara'nın Avrupa'ya tanıtımının yapılamadığını söylemiştir.⁷⁶⁴

Dahiliye Vekili kaçakçılığa dair Sırrı Bey'in ifadelerine verdiği cevapta kaçakçılığın özellikle doğuda gerçekleştiğini ifade ederek sebepleri üzerine durmuş, bölgedeki umumi müfettişliklerin ve valilerin bu kaçakçılıkla mücadelede konusundaki eksiklikleri bildirmesinin ardından Meclis'ten çıkan kanun ile kaçakçılığın büyük ölçüde son bulduğunu ifade etmiştir⁷⁶⁵. Sırrı Bey'in valiler, belediyeler ve şehircilik ile ilgili sorularını da tek tek yanıtlayan Şükrü Bey özellikle şehircilik alanında yapılan çalışmalara değinmiş ve bu husustaki eksiklerin neden kaynaklandığını açıklamıştır⁷⁶⁶.

Adliye Vekaleti'nin bütçesi tartışılırken söz alan Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey Sırrı Bey'in Vekalet'e yönelik övgülerine değinerek teşekkür ettikten sonra temyiz mahkemesinin Ankara'ya getirilmesi meselesine geçmiş, Sırrı Bey'in mahkemenin her türlü gölgelerden uzak tutulması gerektiği ifadesine karşılık olarak Ankara'nın gölge yeri değil ışık yeri olduğunu vurgulamıştır. Yusuf Kemal Bey hakimlerin herhangi bir tesir altında bulunmadıklarını ve karakter zaafı içinde de olmadıklarını vurgulayarak, nerede olurlarsa olsunlar görevlerini aynı şekilde yerine getireceklerini ifade etmiştir. Sırrı Bey'in yeni tesis edilen İhtisas Mahkemelerinin kaçakçılığı önleyemeyeceği iddiasına karşılık olarak da Yusuf Kemal Bey bilakis bu mahkemelerin kaçakçılığın azalması noktasında büyük etkisi olduğunu ifade etmiş, söz konusu mahkemelere ayrılan tahsisatın yüksekliği iddiasını da verdiği rakamlarla çürütmeye çalışarak ortada Sırrı Bey'in iddia ettiği gibi bir durum olmadığını ifade etmiş, ayrıca bu mahkemelerin geçici olduğunun altını çizmiştir. Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey de bu mahkemelerin teşkil edilme sebebi ve önemi üzerine bir konuşma yapmış, yerlerini dolduracak daha iyi bir şey ortaya konmadığı sürece İhtisas Mahkemeleri'nin göreve devam etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶⁷

⁷⁶⁴ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 251-252.

⁷⁶⁵ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 252.

⁷⁶⁶ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 253-254.

⁷⁶⁷ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 260-261.

Sırrı Bey kendisi kesinlikle öyle bir iddiada bulunmadığı halde Adliye Vekili'nin hakimlerde bir seciye zaafı olmadığını söylemesini, kendisine yapılan haksız bir hücum olarak nitelendirmiştir. Sırrı Bey' göre Adliye Vekili bunu söylemekle kendisinin Temyiz Mahkemesi'nin Ankara'ya taşınmasına bir iki şahsın çıkarını gözeterek karşı çıktığını ima etmiştir. Bu türden bir imayı kendisinin de yapabileceğini ve Adliye Vekili'nin söz konusu mahkemenin Ankara'ya taşınmasını bazı tesirler neticesinde istediğini ima edebileceğini söyleyen Sırrı Bey ancak böyle bir iddiada bulunmayacağını zira bunun hakka uygun olmayacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey ne söylerse söylesin Adliye Vekili'nin kendisine katıldığını düşündüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

“Fakat Adliye vekili Beyefendi burada ne söylerse söylesin, mutlaka kalbi benim sözümü söylemektedir. Tekzip etsin, hayır affetsinler, ben derim ki benim sözümün heyecanıyla kalbi çarpmaktadır (Handeler).”

Sırrı Bey sözüne devam ederek İhtisas Mahkemelerine yönelik eleştirisinin bu mahkemelerin teşkil nedenine değil mevcut mahkemelerden birinin de bu mahkemelerin işlevini yerine getirebilecek olmasına rağmen teşkil edilmesine olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey İhtisas Mahkemelerinin hukuki mahiyetini tasvir hususunda Hasan Fehmi Bey'i çok başarılı bulduğunu, mahkemenin diğer müdafilerinin de bu denli başarılı olmuş olmalarını arzu ettiğini söylemiş ama bunun ardından *“müsellem olan bir şeyin müdafaasına lüzum olmadığını”* ifade etmesiyle tüm olumlu cümleleri de anlamını yitirmiştir.

Sırrı Bey'in bu sözlerinin ardından Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey Sırrı Bey'in kendisini temyiz mahkemesini Ankara'ya tesir yapmak amacıyla getirmekle itham ettiğini ileri sürmesi üzerine ikili arasında şu diyalog geçmiştir:

“Sırrı B. : Öyle bir şey dedim mi Allah aşkına ?

Adliye Vekili Yusuf Kemal B.: Elbette Şimdi onu söylediniz. Rica ederim, doğru doğru, açık açık konuşalım? İçimizdeki dışımızdaki tamamen bir olsun. Oyun yapmayalım. Bu kürsü oyun yeri değildir. Bu kürsü içindekini olduğu gibi söyleyecek yerdir. Bu kürsü Türk kürsüsüdür (Bravo sesleri).

*Sırrı B.: Canım ne bravosu. Ne söyledi ki bravo olsun?*⁷⁶⁸

Epey gergin geçen bütçe görüşmelerinin ardından sıra Hariciye Vekaleti bütçesine geldiğinde ise Sırrı Bey'in tavrı tamamen değişmiştir. Görüşmelerin geçen kısmında kendisini yeterince eleştiride bulunmamakla suçlayanlara cevap verdiğini, şimdi ise “*niçin bazan nalına bazan mihına vurursun*” diyenlere cevap vereceğini söylemiş, gerekli yerde takdir etmenin gerekli yerde ise eleştirmenin büyük önemi olduğunu vurgulamıştır. Sırrı Bey o güne kadarki konuşmalarının aksine eleştiri yapmayacağını, açık bir şekilde hükümetin en başarılı olduğu cephenin Hariciye cephesi olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey'in bu sözleri üzerine Antalya Mebusu Rasih Bey dahilde kuvvetli olmadan hariçte başarılı olunamayacağını söylemiş, Sırrı Bey ise hariçteki başarıların dahilde daha rahat hareket etme imkanı tanıdığını ifade etmiş, bazı mebuslar da buna itirazla aksini iddia etmişlerdir. Sırrı Bey Hariciye'nin hudutların emniyetini sağlama noktasındaki başarısının diğer vekaletler üzerindeki olumlu tesirlerine değinmiş, ardından hükümetin dış politikadaki başarılarını överek yıllardan beri harp sahalarında kazanılanların siyaset sahasında kaybedildiğini, ancak İsmet Paşa hükümetinin bu durumu tamamen değiştirdiğini ifade etmiştir⁷⁶⁹.

Sıra İktisat Vekaleti bütçesine geldiğinde İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey söz almış ve öncelikle halkçılık ve devletçilik noktasında Recep Bey'in Sırrı Bey'e verdiği cevaplara tamamen katıldığını söylemiştir. Ardından Sırrı Bey'in ticaret ofislerine yönelik ifadeleri üzerinde duran Mustafa Şeref Bey Sırrı Bey'in aksine ticaret odalarının önemini vurgulamış, Ticaret Ofisi'nin teşkilinden sonra yaptığı görüşmelerde kendisine ofisin öneminden ve ofisten büyük ölçüde istifade edildiğinden bahsedildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte ticaret odaları ile Ticaret Ofisi'nin farklı işlevleri olduğundan bahseden Mustafa Şeref Bey, ticaret odalarının belli bir mıntıkanın menfaati için kurulduğunu, Ticaret Ofisi'nin ise tüm ülkenin iktisadi münasebetleriyle ilgilendiğini ifade etmiştir. Bunun haricinde ticaret mümessillerinin ve şehbenderlerinin ise Ticaret Ofisi'ne bilgi verme görevi olduğunu ifade etmiştir⁷⁷⁰.

⁷⁶⁸ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 22.6.1932, s. 262.

⁷⁶⁹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 23.6.1932, s. 267.

⁷⁷⁰ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 23.6.1932, s. 274-275.

Sırrı Bey bu cevabın ardından İstanbul Limanı'nın idare şekli ve serbest mıntika teşkili noktasındaki sorusuna da bir cevap istemiş, İktisat Vekili limanın idaresi hususunda bir layiha hazırlandığını, serbest mıntikanın ise büyük bir masrafa yol açacağından henüz mümkün olmadığını söylemiştir. Sırrı Bey ise bu durumda serbest mıntika ile ilgili beş sene evvel yapılan kanunun tatbik edilemeyeceğini hatırlatmış, Mustafa Şeref Bey ise yapılan hesaplar neticesinde bu mıntikanın kurulması için büyük miktarda para gerektiğinin anlaşıldığını ve bu paranın da öncelikli olarak buraya aktarılıp aktarılmayacağı meselesinin halledilemediğini ifade etmiştir⁷⁷¹.

Sırrı Bey son olarak Müdafaa-i Milliye Vekaleti bütçesi görüşmelerinde söz almış, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin bütçesindeki azalmaya rağmen memur ve zabitlerin gayretiyle bu durumun telafı edileceğini söylemiştir. Sırrı Bey ardından Müdafaa-i Milliye Vekaleti bünyesindeki tüm memurlara teşekkür etmiş ve Türk ordusuna selamlarını yollamıştır⁷⁷².

3.4.2.8. 1933 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey

Sırrı Bey açısından 1933 bütçe görüşmeleri diğer görüşmelere nazaran daha sakın geçmiştir. Sırrı Bey genel bütçe görüşmelerinde söz almamış, Yüksek Mühendis Mektebi ile Nafia ve Ziraat Vekaletleri bütçeleri görüşülürken söz almayı tercih etmiştir.

Sırrı Bey Yüksek Mühendis Mektebi görüşmeleri esnasında Nafia Vekili Hilmi Bey'e mektepten ortalama kaç öğrenci mezun olduğu, bu öğrencilerin eğitimi için ne kadar para harcadığı ve bu öğrencilerin Avrupa'da okutulması halinde her birisi için ne kadar para harcanacağına dair sorular yöneltmiştir. Sırrı Bey bu sorularla Nafia Vekili'ni zor durumda bırakmak istemediğini, eğer sorulara şu an cevap veremiyorsa Nafia Vekaleti bütçesi esnasında cevap verebileceğini söylemiştir. Nafia Vekili Hilmi Bey Sırrı Bey'in kendisini zor durumda bırakmak istemeyen bu tavrına teşekkür ederek sorulara yüzeysel birtakım cevaplar verdiyse de Sırrı Bey'in bu meseleyi Nafia

⁷⁷¹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 23.6.1932, s. 277.

⁷⁷² TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 26.6.1932, s. 345.

Vekili'yle genel bütçe görüşmeleri esnasında daha ayrıntılı olarak görüşeceğini söylemesi üzerine tartışma ertelenmiştir⁷⁷³.

Nafia Vekaleti bütçesi görüşülürken meseleyi tekrar gündeme getiren Sırrı Bey Yüksek Mühendis Mektebi bütçesi ile ilgili sorularına dair cevap gerekli tetkikler yapıldıktan sonra ve vesikalara dayanarak verilmesi gerektiğinden Nafia Vekili Hilmi Bey'den hemen bir cevap istemediğini, ancak Hilmi Bey'in acele ederek hemen cevap vermeye giriştiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey verilen cevaplardan memnun olmadığından meseleyi tekrar gündeme getirmiş ve bu sefer sorular üzerinde ayrıntılı olarak durmayı tercih etmiştir.

Sırrı Bey'in temel endişesi milletin katlandığı fedakarlıklar sayesinde mektebe harcanan yüksek miktarda paraların karşılığının alınıp alınmadığı, yeterince mühendis yetiştirilip yetiştirilmediğidir. Sırrı Bey bu paralarla daha fazla sayıda mühendis yetiştirilebileceğini düşünmektedir. Gençler arasında mühendisliğe neden rağbet olmadığını da sorgulayan Sırrı Bey'e göre milletin cebinden Yüksek Mühendis Mektebi'ne aktarılan paralar heder olmaktadır. Buraya aktarılan paralarla Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş olsa üç kat fazla mühendis yetiştirilebileceğini savunan Sırrı Bey'e göre eskidir diye muhafaza etmektense artık Yüksek Mühendis Mektebi'ni kapatmanın zamanı gelmiştir:

“Fakat her eskiyi muhafaza etmek ve her eskiyi hürmetsizlikle sevmek lâzım gelmez. Nitekim, Türk milleti üzerine menhus bir kâbus halinde çökmüş olan Osmanlı imparatorluğunu yıkıp attık. Onu tarih sayfalarında hıfz ediyoruz. Eskiliği itibarile başımızda tutmadık. Yıktık, attık ve şimdi ancak tarih sayfalarında hıfz ediyoruz. Kezalik hıfzedilen şeyler içinde bir de demir ve taş parçaları vardır. Bunları da müzede saklıyoruz. Üçüncü bir şık yoktur. Binaenaleyh bu mektebe sırf eskiliğinden dolayı rabita göstererek bu kadar para sarfına tahammül etmek bendenizce doğru değildir. Elimizdeki para ile Avrupa'ya talebe göndermek ve mühendisleri orada yetiştirmek memleket için daha faydalı olacaktır”⁷⁷⁴.

⁷⁷³ TBMM ZC, D.4, C.14, İ.2, 29.4.1933, s. 119-120.

⁷⁷⁴ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 18.5.1933, s. 154-155.

Sırrı Bey'in bu sözleri üzerine Afyonkarahisar mebusu Ruşen Eşref Bey o zaman aynı uygulamanın doktorlar için de yapılması gerektiğini söyleyince Sırrı Bey sözlerinin Tıbbiye ve Harbiye için geçerli olmadığını, buralara harcanan paraların karşılığının alındığını, istenilen nitelikte gençlerin yetiştirildiğini söylemiştir. Malatya mebusu Abdülmuttalip Bey Sırrı Bey'i Mekteb-i Mülkiye'yi unuttuğu konusunda uyarmış, Sırrı Bey ise “Mektepten mezun değilim. Yarı yolda beni gönderdiler” deyince Dahiliye Vekili Şükrü Kaya “Demek alaylısınız” şeklinde bir dokundurmada bulunmuştur.

Sırrı Bey konuşmasının devamında mühendislik eğitimi için yapılan masraflara yönelik kendince yaptığı hesaptan bahsedecektir. Aynı parayla Avrupa'da bir yerine üç mühendis yetişeceğine göre Avrupa'da bir senede yetişecek talebeyi Türkiye'de yetiştirmek için üç sene gerekiyordu. Böylece hem vakit hem nakit olarak üç misli karlı olunacaktı. Üç senelik ihtiyaç bir senede temin edilecek, eksik malumatlı bir mühendis yerine tam malumatlı üç mühendis yetişecekti. Görüldüğü gibi bu hesap oldukça karmaşıktı ve Sırrı Bey de hatalı olabileceğini kabul ediyordu. Nitekim bazı mebuslar itiraz ederek bunun hatalı olduğunu söylemiş Sırrı Bey de hatası varsa tashih edilmesini istemiştir. Sırrı Bey konuşmasının devamında Türkiye'deki mühendis mektebinin Avrupa'dakiler kadar gelişmemiş olduğunu, Türkiye gibi memleketlerin mühendis yetiştirmek için Avrupa'ya öğrenci göndererek çok daha az masrafla mühendis ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini ifade etmiştir⁷⁷⁵.

Sırrı Bey sonrasında Nafia Vekaleti bütçesine değinmiş, bütçeye ayrılan tahsisatın yeterince ayrıntılı şekilde izah edilmediğini, bu paraların Vekalet'çe nereye harcandığının en azından esbab-ı mucibe mazbatasında belirtilmesi gerektiğini ancak bunun yapılmadığını söylemiştir. Sırrı Bey böyle bir açıklama yapılmadığı takdirde kendisinin Vekalet'e ayrılan parayla hiç bir şey yapılmadığını söyleme hakkı olduğunu ancak bunu yapmadığını söyleyerek Vekalet'e yönelik eleştirilerini sıralamıştır. Mudurnu suyundaki bataklıkların kurutulmaması, Anadolu'nun kuzeyiyle İstanbul arasındaki yolların yapılmamış olması ve otomobillerin buradan geçememesi, doğudaki trenlerin yaş meyve ticaretini aksatacak seviyedeki tarifeleri, İstanbul-Edirne

⁷⁷⁵ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 18.5.1933, s. 155-156.

arasındaki yolun harap oluşu, Tebriz-Trabzon transit yoluna gereken önemin verilmemesi ve bunun Türkiye'nin ekonomisine olumsuz etkisi gibi pek çok konuya değinen Sırrı Bey bu hususların cevaplandırılmasını istemiştir⁷⁷⁶.

Nafia Vekili Hilmi Bey öncelikle Yüksek Mühendis Mektebi meselesine değinerek bir öğrencinin yurtdışında ya da Türkiye'de okuması halinde ne kadar masrafa mâl olduğunu rakamlarla ortaya koymaya çalışarak sonuçta Türkiye'de öğrenci okutmanın daha ucuza mal olduğunu belirtmiş, öte taraftan mesleki terbiyenin Türkiye'de veya Avrupa'da yapılıp yapılmayacağını rakamlarla alakası olmadığını söyleyerek mezun olan mühendislerin özellikle nafia işlerinde başarılı bir şekilde vazifelerine devam ettiğini belirtmiştir.

Sırrı Bey'in diğer sorularına da tek tek cevap veren Hilmi Bey bütçede ayrıntılı olarak belirtilmeyen tahsisatlar üzerinde durmuş, bataklıkların kurutulması noktasında yapılan faaliyetleri açıklamış, yol ve köprü inşaatlarından, Trabzon-İran transiti için yapılanlardan, yaş meyve meselesi ile ilgili olarak demiryollarının durumundan ve özellikle doğuda inşa edilecek demiryolu hatlarından bahsetmiştir⁷⁷⁷.

Sırrı Bey son olarak Ziraat bütçesi görüşülürken söz almış, bütçede uzmanlar için ayrılan tahsisatın verimli olarak kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durmuştur. Sırrı Bey açısından uzmanların geçici olarak göreve getirilmesi doğru olmadığı gibi, bu uzmanların yetkilerinin yeterince geniş olmaması ve fiilen iş başında bulunmamaları onlardan istenilen faydanın sağlanılamamasına neden olmaktaydı.

Bunun haricinde bütçede uluslararası müesseselere iştirak için bir tahsisat olmasına rağmen kongrelere temsilci gönderilmesi için bir bütçe ayrılmamış olmasının üzerinde duran Sırrı Bey bunun için de ayrı bir bütçe ayrılmasını istemiş, ilim ve medeniyet açısından önemli bu kongrelerde Türkiye Cumhuriyeti'nin de temsil edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

⁷⁷⁶ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 18.5.1933, s. 156-158.

⁷⁷⁷ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 18.5.1933, s. 159-161.

Sırrı Bey Yüksek Mühendislik Mektebi bütçesine yönelik eleştirilerini ziraat mekteplerinin de bütçesine de getirmiş ve bu mekteplerdeki öğrencilerin Avrupa'ya gönderilip yetiştirilmesinin daha az masrafa yol açacağını iddia etmiştir.

Sırrı Bey bir başka önemli husus üzerinde durmuş, Türkiye'nin ziraat alanında gelişerek bir hammadde ihracatçısı olmak ya da ithalat üzerine birtakım kısıtlamalar getirip sanayileşmeye yönelmek yollarından hangisini tercih edeceğini sormuştur⁷⁷⁸.

Sırrı Bey köylü borçları üzerinde de durmuş, Ziraat Bankası'nın borçların müddetini uzatmak için ortaya koyduğu şartların köylüyü zor durumda bıraktığını ifade etmiştir. Köylünün borcuna karşılık daha önce bankaya ipotek etmiş olduğu arazilerin güncel fiyatının tespiti ve eğer bu fiyat borcu karşılayamıyorsa ek arazi ipotek edilmesi şeklindeki uygulamanın arazi fiyatlarının çok düşmüş olması sebebiyle köylünün borcunu uzatmak için eskiye nispetle çok daha büyük arazileri ipotek altına koyması sonucunu doğuracağını ve bu soruna Ziraat Vekaleti'nden uzmanların önerileri de dikkate alınarak bir çare bulunması gerektiğini belirtmiş, Vekalet'in bu çareyi bulacağını ümit ettiğini ifade etmiştir.

Tamamına olmasa da Sırrı Bey'in sorularına tek tek cevap veren Ziraat Vekili Muhlis Bey uzmanlar konusunda yaptığı açıklamada normalde uzun süre için getirilmiş olunmakla birlikte uzmanların kontrat sürelerinin bir yılla sınırlandırıldığını, memnun kalındığı takdirde sürenin uzatıldığını söylemiştir. Muhlis Bey'e göre uzmanlara verilen yetkiler konusunda bir sıkıntı bulunmamakta ve özellikle yurtdışından gelen profesörlere geniş yetikler verilmekteydi⁷⁷⁹.

Yurtdışındaki kongrelere katılmak istediklerini söyleyen Muhlis Bey gerekli tahsisatı bulamadıklarını ancak uluslararası ziraat enstitüsü gibi kurumlardan gerekli faydayı elde ettiklerini söylemiştir.

Mektep meselesinde aynı Nafia Vekili Hilmi Bey gibi tek tek öğrencilerin masraflarını değerlendiren Muhlis Bey yine Sırrı Bey'in hesaplarının aksine

⁷⁷⁸ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 21.5.1933, s. 262-263.

⁷⁷⁹ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 21.5.1933, s. 264.

Türkiye’de öğrenci eğitmenin çok daha uygun olduğunu rakamlarla izah etmiş, ziraat ilminin Türkiye’de ilerlemekte olduğunu vurgulamıştır⁷⁸⁰.

Sırrı Bey ise yapılan açıklamaya teşekkür ederek verilen cevaplar karşısında tatmin olduğunu belirtmiş bununla birlikte bu önemli açıklamaların kendisinin sorduğu sorular sonrası yapıldığını söyleyerek adeta Meclis’teki işlevinin altını çizmiş ve belki çok fazla konuştuğunu düşünen mebuslara cevap olarak da sözlerinin boşa gitmediğini belirtmiştir. Bu noktada mebuslar arasında görüşmeler olmuş ve Sırrı Bey anlaşılan bu görüşmelere bir cevap olmak üzere açıklamaların sorduğu sorular üzerine yapıldığını ve konuşmalarının boşa gitmediğini bir kez daha vurgulamıştır⁷⁸¹.

3.4.2.9: 1934 Bütçe Görüşmelerinde Sırrı Bey

Bütçe görüşmeleri öncesinde İktisat Vekaleti’nin teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanun tartışılırken söz alan Sırrı Bey İktisat Vekaleti için çıkarılacak bu kanunun önemine değinmekle birlikte kanunun birinci maddesinde yer alan Vekalet’in görev sahasının açık bir şekilde izah edilmediğini, İktisat Vekaleti için belirlenen vazife sahasıyla Nafia Vekaleti’nin vazife sahasının kesiştiği noktalar olduğunu, iki vekaletin ismen birbiriyle aynı olan vazifelerinin pratikte ne gibi farklılıkları olduğunu sormuştur⁷⁸².

Vekalet’in yurtdışı teşkilatına dair neler yapıldığını soran Sırrı Bey bunun ardından Vekalet bünyesinde çalışan memurların diğer vekaletlerdeki aynı işleri yapan memurlara göre neden daha fazla maaş aldıklarını sormuş ve buna İktisat Vekaleti bünyesindeki daktiloların diğer vekaletlerdeki daktilolardan daha fazla maaş almasını örnek göstermiştir. Bunun üzerine Konya mebusu Refik Bey söz alarak verilen maaşların çok olmadığını, memurların refaha kavuşmasının büyük önemi olduğunu, refah içerisinde olmayan memurdan yeterli verimin alınamayacağını ifade etmiştir. Müstakil mebuslardan İzmir mebusu Hüsnü Kitapçı Bey ise Sırrı Bey’i destekler şekilde memur maaşları arasında bu denli fark olmasının yanlış olduğunu, bir daktilonun bir kaymakamdan fazla maaş aldığı bir ortamda kaymakamdan hizmet beklenemeyeceğini söyleyerek ortada bir denge olması ve memurların da halk gibi

⁷⁸⁰ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 21.5.1933, s. 265.

⁷⁸¹ TBMM ZC, D.4, C.15, İ.2, 21.5.1933, s. 266.

⁷⁸² TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 299.

birtakım fedakarlıklarda bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Sonra Sırrı Bey tekrar söz alarak memurların refahının herkesin amacı olduğunu ama bunun yolunun maaşların artırılması olmadığını ileri sürmüştür. Bu noktada farklı bir çözüme işaret eden Sırrı Bey'e göre Almanya'da olduğu gibi memur maaşları ve vergiler indirilmeliydi. Sırrı Bey bu sayede paranın değerinin artacağını ve hayat pahalılığı probleminin de ortadan kalkacağını düşünmekteydi. Bu görüşünü iktisadi kaidelere dayandığını söyleyen Sırrı Bey buna dair Alman uzmanların yaptığı hesapları örnek göstermiştir⁷⁸³.

İktisat Vekili Celal Bey ise Sırrı Bey'in iddialarına itiraz etmiştir. İktisat Vekaleti bünyesinde çalışan memurların daha fazla para alması gibi bir durum söz konusu olmadığını söyleyen Celal Bey ihtisas sahibi, dil bilen bazı memurlara diğer memurlarınkiyle aynı miktarda maaş verilmesinin de doğru olmayacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey'in yurtdışındaki teşkilat hakkındaki sorusunu da cevaplayan Celal Bey Vekalet'in yurtdışında ticaret ataşeleri vasıtasıyla ülkeyi temsil ettiğini vurgulamış ve yurtdışı teşkilatın vazifelerinden bahsetmiştir. Yurtdışında dil bilen memurlara ihtiyaç olduğundan bahseden Celal Bey ihtisas sahibi memurların normal bir memurdan daha fazla maaş alması gerektiğini tekrar vurgulamıştır. Sırrı Bey'in Vekalet'in görev sahasına yönelik sorusuna ise tek tek hangi büronun ne görevlere sahip olduğunu açıklayabileceği ancak Meclis'in bunu dinlemeye ihtiyacı olmadığı, kanunda bunun bir nizamname ile tespit edileceğinin belirtildiği ve ayrıntıların burada görülebileceği şeklinde cevaplamıştır⁷⁸⁴.

Sırrı Bey bütçe kanununa yönelik söz aldığı anda ilkin bütçenin vaktinde verilmemesini eleştirmiş, bunun bütçe üzerinde gerekli incelemeyi yapmayı imkansız kıldığını belirtmiştir. Daha sonra ise İsmet Paşa'nın birkaç gün önce bütçeyi haddinin aşağısına çekilmiş ve devletin ihtiyaçları için yetersiz olarak tanımladığını hatırlatan Sırrı Bey Maliye Vekili'nin bütçeyi çok mükemmel ve kapsamlı olarak tanımladığına dikkat çekerek birkaç gün içerisinde bütçeyi yetersiz olmaktan kurtarıp mükemmel hale getiren şeyin ne olduğunu Maliye Vekili'nden açıklamasını istemiştir. Diğer

⁷⁸³ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 299-301.

⁷⁸⁴ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 301-302.

tarafından mevduatı koruma noktasında alınan önlemleri tebrik etmiş, bunun aksi yönünde fikir beyan edenleri vatana ihanetle suçlamıştır.

Bunun haricinde Sırrı Bey bütçenin memlekette ticari bir hareketlenmeyi sağlayabilecek bir mahiyette olup olmadığını sorgulamıştır. Sonra hükümetin memur politikasına değinen Sırrı Bey henüz birkaç sene öncesinde mektep mezunu memur açığı bulunan hükümetin bunu kapatmak amacıyla halkı memurluğa teşvik ettiğini ancak şimdi bir sürü diplomalı vatandaşın memur olmak istediğini, bu durumun hükümete nasıl tesir ettiğini sormuştur⁷⁸⁵.

Sırrı Bey'in sorularına cevap veren Maliye Vekili Fuat Bey bütçenin zamanında verilmediği noktasındaki eleştirilerin yersiz olduğunu, kendisinin bütçeyi zamanında teslim ettiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın bütçe hakkında söyledikleri ile kendi beyanatı arasındaki çelişkiye gelince; Fuat Bey ortada bir çelişki olduğunu kabul ederek Sırrı Bey'e hak vermiştir ama bunun bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ve sebebinin de Sırrı Bey'in bütçeyi enine boyuna tetkik etmemesi ya da kendisinin meseleyi anlatamamış olması olduğunu söylemiştir. Fuat Bey kendisinin bütçeyi her alana yeteri kadar tahsisat ayrılmış olmasından dolayı değil eldeki paranın doğru ve verimli dağıtılmasından dolayı övdüğünü, bütçenin eksiksiz olduğuna dair bir ifadesinin bulunmadığını, bazı alanlarda ihtiyaçların ve sıkıntıların olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. Ancak Fuat Bey Sırrı Bey'in diğer sorularına cevap vermemiştir⁷⁸⁶.

Diyanet İşleri Bütçesi tartışılırken söz alan Sırrı Bey Kuran-ı Kerim'in tefsiri için yıllardan beri tahsisat verilmesine rağmen bu alanda bir ilerleme olmamasını eleştirmiş, Almanların İncil'in çevirisi ve tetkikatında yaptıklarını örnek göstererek Diyanet'in Kuran tefsirini neden hala yapamadığını sormuş, Bütçe Encümeni İkinci Reisi Mükerrerem Bey ise aynı soruyu encümenin de sorduğunu, bu sene içerisinde tamamlanacağını söylediğini ifade etmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 326.

⁷⁸⁶ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 327-328.

⁷⁸⁷ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 331.

Sıra Dahiliye Vekaleti bütçesine gelince söz alan Sırrı Bey Anadolu ve Rumeli’de yaptığı incelemeler sonrası Vekalet bünyesinde yer alan memurların görevlerini lâyıkiyle yaptıklarını gördüğünü söyleyerek Dahiliye Vekili’ne teşekkür etmiş ve memurlarına güvenerek merkezdeki görevini yapmaya devam edebileceğini söylemiştir.

Sırrı Bey bu övgüsünün ardından köy kanununun uygulamadaki eksikliklerine değinmiş, kanunun uygulamada istenilen neticeleri vermediğini ifade etmiştir. 10-20 haneli bir köyün ne mektep ne de yol yapamayacağını söyleyen Sırrı Bey köylerin medeni ihtiyaçlarını karşılaması noktasında bir araya getirilerek birleştirilmesini önermiş ve hükümetin de desteğiyle bu işin hızlandırılmasının mümkün olup olmadığını sormuştur.

Sırrı Bey hayat pahalılığı noktasındaki rahatsızlıklarını dile getirirken Türkiye’den gıda alan ülkelerin Türkiye’den daha ucuza yaşamakta olduklarını, belediyelerin üstüne düşen vazifeyi yerine getirmediklerini, aksi olsa Türkiye’nin refah içerisinde olacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey suyun bile pahalı olduğundan ve artık sudan ucuz tabirinin kullanılmadığını ifade etmiştir. Ne kahvelerde ne restoranlarda para vermeden su içilemediğini belirten Sırrı Bey, yabancıların da Türkiye’ye gelince saf içme suyu bulamadıklarını belirtmiştir. Sırrı Bey bu noktada ilginç bir örnek vererek İstanbul’u ziyaret eden Japon donanmasına mensup askerlerin boyunlarında su mataralarıyla gezdiklerini, yine Berlin’deki bir cemiyetin İstanbul’a gidecekler orada içme suyu bulunmadığı ve asayiş, özellikle yankesiciler ve dolandırıcılar konusunda uyarıda bulunduğunu belirterek bu vaziyete karşı Dahiliye Vekaleti’nden gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir⁷⁸⁸.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya öncelikle neden bazı köylerin diğerlerine kıyasla daha az nüfusa sahip olduğunun açıklamasını yapmış, ardından küçük köylerde medeniyetin vücuda gelemeyeceğini kabul ederek bu hususta zamanında birtakım çalışmalar yapıldığını ancak başarısız olduğunu, hedeflerinden birinin bu durumu çözmek olduğunu ifade etmiştir.

⁷⁸⁸ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 387-388.

Şükrü Kaya Bey bunun ardından su meselesinin büyük bir ihtiyaç olduğunu, ancak eskiye nazaran su ihtiyacının çok daha artmış olduğunu, belediyelerin de bu hususta sürekli müracaatta bulunduklarını ve bu hususta çalışmalar yapıldığını ifade etmiştir. Su fiyatlarını düşürmek için de çalıştıklarını belirten Şükrü Kaya Japon askerlerinin her zaman matara ile gezdiğini, bu durumun İstanbul'daki suların kirliliğinden kaynaklanmadığını ifade etmiştir. Dolandırıcılık, yankesicilik gibi meselelerde Türkiye'nin yabancı şehirlere kıyasla çok daha iyi durumda olduğunu ve bunlara kıyasla cennet kalacağını söyleyen Şükrü Kaya ancak buna rağmen bu hususta tedbir alınmaya devam edildiğini ve asayiş probleminin tamamen ortadan kaldırılacağını belirtmiştir. Sırrı Bey ise kendisinin İstanbul'un asayiş problemi olduğu ve suyunun içilmeyeceği gibi bir ifadesi olmadığını, bu hususta yabancıların yaptığı iftiraları kabul etmeyerek reddetmek gerektiğini söylemiş, buna karşılık Şükrü Kaya da açıklamalarıyla kendisine değil tüm dünyaya hitap ettiğini söyleyerek su ve asayiş hususundaki konuşmasına zemin hazırladığı için Sırrı Bey'e teşekkür etmiştir⁷⁸⁹.

Hariciye Vekaleti bütçesi tartışılırken siz konusu Vekalet'e övgüde bulunan⁷⁹⁰ Sırrı Bey ardından Maarif Vekaleti bütçesi tartışılırken de söz almış, Maarif Vekaleti'nin yıllardan beri istenen başarıyı elde edemediğini, yıllardan beri masraf yapılarak teşkilat yapılmaya çalışılmasına karşın başa geçen her vekilin kendinden önce görev yapan vekili eleştirip tamamen farklı bir siyasetle eğitimi ıslah edeceğini söyleyerek işe başladığını, her yeni Maarif Vekili'nin yeni siyasetinin alkışlanarak ve taktirle karşılandığını ama görevi bıraktığında bu alkış ve takdirlerin de unutulduğunu ve bu durumun kırılmayan bir döngü haline geldiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey yeni Maarif Vekili'nin icraatlarından ümitli olduğunu söylemekle birlikte kendisine yönelik takdirleri başarıya bir delil olarak görmemesi konusunda da uyarıda bulunmuştur.

Yine Sırrı Bey uluslararası Larûs(Larousse) sözlükte Türklerin aleyhine birtakım ifadeler bulunduğunu Maarif Vekaleti'nin harekete geçerek bunu tashih

⁷⁸⁹ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 27.5.1934, s. 390-391.

⁷⁹⁰ Sırrı Bey'in dış politikaya yönelik düşünceleri bölümünde ayrıca işlenecektir.

etmesi gerektiğini, sözlükte Türklerin geri kalmış bir millet olarak tasvir edildiğini ve Türk milletinin gerçekleştirdiği inkılaplardan bahsedilmediğini ifade etmiştir.

Ülkede öğretmen eksikliği olduğu yönündeki haberlere değinen Sırrı Bey, mevcut maaşlarıyla geçinemeyen emekli memurların kurslar vasıtasıyla ufak bir eğitimden sonra köylerde istihdam edilebileceğini ve bu şekilde öğretmen açığının kapatılabileceğini ifade etmiştir⁷⁹¹.

Sırrı Bey'in ifadeleri bazı mebusları rahatsız etmiş, Maarif Vekili'nden önce Gaziantep mebusu Reşit Bey ve Çanakkale mebusu Ziya Gevher Bey gibi isimler Sırrı Bey'e cevap vermiştir. Sırrı Bey'in vekillerin alkışlanması noktasındaki ifadelerinin Meclis'i hedef aldığı iddia edilmiş, Meclisin hiçbir vekili durduk yere alkışlamayacağı, memleketin çıkarına uygun hareket eden vekillerin alkışlandığı, ayrıca eğitime yönelik hiçbir şey yapılmadığının doğru olmayıp öğretmenlerin Türk çocuklarını yetiştirmek için sarf ettiği çaba vurgulanmıştır⁷⁹².

Maarif Vekili Hikmet Bey de Sırrı Bey'in ifadelerini ele alırken eğitim siyasetinin başarıya ulaşması için öncelikle bir program yapmak, bunun için de gerekli tüm unsurların(anlaşıldığı kadarıyla burada kastedilen şey bir program hazırlayabilmek için gerekli veriler olmalı) bir araya toplanması gerektiğini ve bunun hemenolamayacağını ifade etmiş, bugüne kadar bir program yapılmayışının bu unsurların bir araya toplanamamasından kaynaklandığını ama bugün bu unsurların toplandığı ve programın yapılma vaktinin geldiğini belirtmiştir⁷⁹³.

Ayrıca Maarif Vekili Lârus sözlükte Türklere yönelik olumsuz bir ifadeye rastlamadığını ifade etmiş, bunun dışında Türklere yönelik yabancı kitaplarda geçen olumsuz ifadelerle karşı mücadele edildiğini, Tarih Cemiyeti'nin bu husustaki çalışmalarıyla pek çok ifadenin düzeltilindiğini belirtmiştir⁷⁹⁴.

⁷⁹¹ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 439.

⁷⁹² TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 440.

⁷⁹³ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 443.

⁷⁹⁴ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 442-443.

Öğretmen açığı noktasındaki tespiti doğrulayan Maarif Vekili, bu durumun önüne geçebilmek için çalıştıklarını ifade etmiş, ancak bu öğretmen açığının ilköğretim için geçerli olmadığını da ayrıca belirtmiştir⁷⁹⁵.

Sırrı Bey alkış meselesine yönelik tekrar söz alarak kendisinin Meclis'i hedef almak gibi bir niyeti olmadığını vurgulamış, ardından öğretmenlerin memlekete olan hizmetini reddetmediğini ifade etmiştir⁷⁹⁶.

3.4.3. Dış Politikaya Dair Görüşleri

3.4.3.1. Amerika ile İlişkilere Bakışı

29 Mayıs 1932 tarihli meclis oturumunda Amerika Birleşik Devletleri ile imzalanan ikamet mukavelenamesine dair söz alan Sırrı Bey öncelikle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Türklerin durumuna değinmiş ve Osmanlı'nın yaptığı antlaşmalarda Türklere şeref ve iftihar verecek hiçbir kayıt görülmediğini ifade etmiştir. Osmanlı zamanında ecnebilerin Osmanlı topraklarında istediği gibi yaşayabildiklerini, vergiden muaf olduklarını belirten Sırrı Bey Türklerin ilk defa Lozan ile birlikte bağımsızlıklarını kazandıklarını ve diğer milletlere de kabul ettirerek Türk hükümetinin medeni devletlerin hukukuna malik olduğunu vurgulamış Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu gibi zevk-i siyasiden (Sırrı Bey bağımsızlık arzusunu ve haklarını almak ve tanıttirmek için gösterilen çabayı kastettiği söylenebilir) mahrum olmadığını ifade etmiştir.

Sırrı Bey Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunun Türkiye'nin kuruluşuyla benzediğini söyleyerek onların da bağımsızlıkları için mücadele ettiğini ve tarihte sömürgecilere karşı benliğini ilk defa Amerikalıların müdafaa ettiğini vurgulamıştır. Amerikalıların tarihte bağımsızlıkları yolunda yaptıkları fedakarlıkların farkında olduklarından Türkleri de bu yolda yürüdükleri için takdir ettiklerini belirten Sırrı Bey Mustafa Kemal Paşa ile George Washington'u birbirine benzeterek Washington'un Amerikalıları bağımsızlık yolunda gayelerine ulaştıran bir lider olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun iki milleti birbirine yaklaştırdığını ifade eden Sırrı Bey her ne zaman Amerika'dan veya Amerika'yı yöneten şahıslardan bahsedilse

⁷⁹⁵ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 443.

⁷⁹⁶ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 444.

kalplerinde iyi heyecanlar meydana geldiğini söylemiştir. Son olarak yapılan antlaşmayı memnuniyetle karşıladığını ifade eden Sırrı Bey Amerikalıları da hürmetle selamladığını ifade etmiştir⁷⁹⁷.

3.4.3.2. Irak'la İlişkilere Bakışı

Türkiye ile Irak arasında imzalanan ikamet mukavelenamesi üzerine söz alan Sırrı Bey Irak ile diğer ecnebi devletlerle yapılanlara benzer bir antlaşma yapılmış olmasını bir türlü kabullenemediğini ifade etmiştir. Sırrı Bey'in kastettiği şey Irak'ın Türkiye'den kopmuş olmasını kabullenememesi değil Irak'ın ve Iraklıların Türkiye'ye ve Türklere yakınlığıydı. Sırrı Bey Irak Hükümeti'ni ecnebi diyerek kendinden ayırmak istemediğini ifade etmiş, Türkiye'nin Osmanlı ile ilgisi ve bağı ne ise zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Irak'ın ilgisi ve bağının da aynı olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı'yı idare edenler arasında pek çok Iraklı vezir olduğunun altını çizen Sırrı Bey'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde yer alan milletlerin asli karakterlerini ortaya koymalarına mani olan siyasetinden hem Türkler hem de Iraklılar aynı seviyede etkilenmiştir. Sırrı Bey iki milletin de aynı tazyik altında elem ve ızdıraptan ortak bir şekilde şikayetçi olduklarını ve iki milletin de ortak bir düşmanı olduğunu belirterek bu ortak düşmanın Osmanoğulları olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey'e göre iki milletin de amacı bu ortak düşmanı izale etmekti ve bu amaçlarına da ulaşmışlardı⁷⁹⁸.

Sırrı Bey kardeş hükümet olarak gördüğü Irak'ın bağımsızlığına olan desteğini önemle vurgularken, yapılan mukavelenin siyaset icabı tanzim edilmiş ve tek bir hadisenin silip süpürebileceği türden mukavelelerden olmadığını, bilakis iki milletin kalplerindeki yakınlaşma arzusunun neticesi olan mukavelelerden olduğunu ve iki hükümet zaman içinde bir sebeple birbirlerine karşı infial gösterecekler bile milletlerin birbirlerine karşı muhabbetlerinden feragat etmeyeceklerini ifade etmiştir.

Sırrı Bey yapılan antlaşmanın Türklerin Irak'ta ve Iraklıların da Türkiye'de ikametine, tasarruf ve mülk edinmesine ait kayıt ve şartları içerdiğini söylemiş ve bu kayıtların mevcudiyetinin hiç bir zaman bir Iraklının Türkiye'de ve Türk'ün de Irak'ta

⁷⁹⁷ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 29.5.1932, s. 354-355.

⁷⁹⁸ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 29.5.1932, s. 359-360.

kendisini yabancı hissetmesine sebep olmayacağını ve mukaveleyi onayladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir Türk nasıl Bağdat’ta da kendisini ay yıldızın gölgesinde müsterih ve mesut addedecekse, bir Iraklı da Türkiye’de siyah ve yeşil sancaklarının gölgesinde oturuyormuş gibi refah ve hürriyet duyacaktır. Bu samimi kanaatlerimle, samimi kalbimle bu mukavelenameyi tasdik eder, Türk-Irak dostluğunun ebediyete kadar devamını temenni ederim”⁷⁹⁹

3.4.3.3. İran’la İlişkilere Bakışı

23 Ocak 1932 tarihinde yapılan ve Türkiye ile İran arasındaki sınırlarda bir düzenleme yapılmasını temel alan antlaşmaya yönelik söz alan Sırrı Bey İran-Türkiye sınır hattının tarihçesini anlatarak bölgede yaşanan problemlere örnek vermiş ve son yapılan antlaşma ile hudut meselesinin sona erdiğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey sınır meselesi halledilmiş olmakla birlikte yeni sınırların Türkiye’nin lehine çizilip çizilmediği net bir şekilde görebilmek adına kendilerine sınır hattını gösteren bir kroki verilmesi gerekirken bunun yapılmadığını söylemiş ancak esbab-ı mucibe mazbatasında sınırların muhafazasını üstlenmiş bulunan Erkan-ı Harbiye’nin sınırların nasıl çizileceğine dair yetkili memurlara gerekli talimatı verdiğinin belirtilmiş olmasının antlaşmanın iyi bir surette yapılıp yapılmadığı konusunda endişesini gidermiş olduğunu da ilave etmiştir.

Antlaşmayı memleketin menfaatine uygun bulduğunu belirten Sırrı Bey bu başarısından dolayı hükümeti ve özellikle Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey’i övmüştür. Ancak antlaşmanın esbab-ı mucibe mazbatasında yer alan *“her veçhile menafimize muvafık olan ve komşu İran Devletiyle hars ve iktisat vadisinde teşriki mesai suretiyle de münasebatımızın daha ziyade takviyesine hizmet edecek”* ifadesinin neleri kapsadığını anlamadığını ve ifadenin muğlak olduğunu belirten Sırrı Bey

⁷⁹⁹ TBMM ZC, D.4, C.8, İ.1, 29.5.1932, s. 360.

Hariciye Vekili'nden antlaşmanın ticari ve kültürel açıdan iki hükümet arasındaki münasebetlere ne derecede hizmet edeceğine dair bir açıklama istemiştir⁸⁰⁰.

Tevfik Rüştü Bey antlaşmanın siyasi yönünden bahsettikten sonra iktisadi ve kültürel yönü üzerine de bir açıklama yapmıştır. İktisadi açıdan iki ülke arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi için bir komisyon toplandığını belirten Tevfik Rüştü Bey, bu komisyonun gerek doğrudan doğruya gerek transit yoluyla yapılan ticarete ne kadar ileriye gidilebileceğini tetkik edeceğini ifade etmiştir. Kültürel ilişki bahsinde ise iki halkın birbirine olan hürmetlerinin hanedanların rekabetine rağmen hep sürdüğünü fakat bu rekabetin yine de iki milletin sevgi bağıni geliştirmesinin önüne pek çok suni engeller çıkardığını, şimdi ise amacın bu engelleri ortadan kaldırmak olduğunu ve bu yolda iki memleketin kültürel açıdan işbirliğinin önemli olduğunu ifade etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in konuşması üzerine söz alan Sırrı Bey kendisine tekrar teşekkür ettikten sonra iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler üzerine konuşmuştur. Tebriz-Erzurum-Trabzon ticaret yolunun ehemmiyeti üzerinde duran Sırrı Bey bu yolun ihmal edilmiş olmasının iki ülkenin de zararına olduğunu ama son zamanlarda bu yolun inşasının kararlaştırıldığını duyduğunu belirtmiştir. Bu yolun inşasının bir an önce tamamlanmasını temenni eden Sırrı Bey aksi takdirde ekonomik açıdan büyük zarara girileceğini ifade etmiştir. Diğer taraftan Mardin'de biten demiryolunun Orta İran'a bağlanmasının ekonomi açısından önemine dikkat çeken Sırrı Bey, bu yapılmadığı takdirde İran ticaret yolunun güneye yöneleceğini ve bunun da Türkiye'yi zarara sokacağını ifade etmiştir⁸⁰¹.

Sırrı Bey kültürel ilişkilere değinirken hükümet programında yer alan *"Milliyetimizin siyasî mukadderatı bizden ayrı olan kütlelerle münasebatı yoktur. Türkler hakkında sıcak bir sevgi ile meşbu olmaktayız"* ifadesinin sakıncalı olabileceğinin altını çizmiştir. Sırrı Bey hükümet programını tenkit etmek niyetinde olmadığını ancak bunun milletin değil hükümetin programı olduğunu, Türkiye ileride Cemiyet-i Akvam'a üye olursa ve orada bulunan hükümetlerin kendi ırkından 5-10

⁸⁰⁰ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 18.6.1932, s. 163.

⁸⁰¹ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 18.6.1932, s. 164.

kişinin bile menfaatini aramak için ne derece uğraştığını gördüğünde bu ifade üzerinde durulup durulmayacağını tahmin edemeyeceğini ancak bunu bir soru işareti olarak Meclis'e arz ettiğini belirtmiştir. Sırrı Bey bu ifadeleriyle geleceğe yönelik endişelerini belirtmekte, hükümetin bu programının Türkiye'nin ileride de dış Türkler konusunda bağlayıcı olmasının yaratacağı sakıncaya dikkat çekmekteydi.

Sırrı Bey İran'daki 4 milyon Türk'ten “ırkdaşımız” olarak bahsetmiş, İran Hükümeti'nin bu insanların lisanı, edebiyatı ve içtimaiyatı hakkında alacağı kararların Konya'daki Muş'taki Van'daki Türkleri yakından ilgilendirdiğini ve bunu dost İran Hükümeti'nin de bildiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey İran'da yaşayan Türkleri doğrudan doğruya Türkiye'nin tebaası olarak görürken bu tebaanın kültürel, manevi ve milli duygularının zayıflamaması noktasında alınacak tedbirlerin önemine dikkat çekmekteydi. İran'da yaşayan Türklerin asimile olmasından endişelenen Sırrı Bey bu hususta alınacak önlemlere değinmiş ve örnek olarak İran'ın Türkiye'de yaşayan İranlılar için yaptıklarını göstermiştir. İran'ın Türkiye'de yaşayan vatandaşlarının kültürel ve milli duygularını muhafaza etmek için kendi okullarını açtığına dikkat çeken Sırrı Bey Türkiye'nin de aynı şekilde İran'da bir Türk Okulu açması gerektiğini belirtmiştir. İranlıların İstanbul'da kendi hastanesi olduğunu da hatırlatan ve orada yatan bir İranlının adeta kendi memleketinin havasını soluduğunu hissettiğini ifade eden Sırrı Bey, Türkiye'nin de İran'da yaşayan Türkler için benzer faaliyetlerde bulunmasını temenni etmekte, Tebriz'de açılacak bir okulun ve hastanenin İstanbul, İzmir veya Ankara'da açılacak bir okul veya hastaneden çok daha önemli olduğunu, gerekirse ana vatandan bazı masrafları kısararak bu parayı İran'da bir mektep ve hastane açmaya tahsis etmenin doğru olacağını ifade etmekteydi⁸⁰².

Hariciye Vekili Tevfik Bey ise Sırrı Bey'in ardından söz alarak Sırrı Bey'in hükümetin programının milletin programı olmadığı şeklindeki ifadelerine cevap vermiş, hükümetin programını milletin arzusu dahilinde yaptıklarını, onun haricinde bir program olmadığını ifade etmiştir.

Ekalliyetler meselesine değinen Tevfik Rüştü Bey Türkiye'nin bu husustaki düşüncelerinin zaman zaman Cemiyet-i Akvam tarafından ileri sürülen düşüncelerle

⁸⁰² TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 18.6.1932, s. 165.

uyuşmadığını belirtmiş ve bu meselenin siyasete alet edilmesine taraftar olmadığını ve hiçbir zaman olmayacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Türkiye'sinin dahilde de hariçte de aynı milliyetçi politikayı izlediğini, bununla birlikte dost olarak görülen ülkelerin milli gelişimini de candan ve gönülden istediklerini ve kendileri için ne düşünüyorlarsa diğer milletler için de aynı şeyleri düşündüklerini söyleyen Tevfik Rüştü Bey, hariçte de dahilde de aynı politikanın bir ölçü dahilinde izlendiğini vurgulamıştır.

Türkiye hudutları haricindeki vatandaşların (Türklerin) kültürel açıdan korunmasının ve sıhhatlerinin muhafaza ve himayesinin vazifeleri olduğunu söyleyen Tevfik Rüştü Bey, Sırrı Bey'in ifade ettiği gibi dahilde farklı hariçte farklı hareket edilmeyeceğini, ana vatandaki vatandaşlar hangi haklara sahipse hariçtekilerin de aynı haklara sahip olmasının sağlanacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin Tahran'daki doktorlarının oradaki Türklerle yakından alakadar olduğunu söyleyen Tevfik Rüştü Bey, yakında bu doktorların sayılarının artacağını ümit ettiğini ve bu hususta hükümetin hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacağını vurgulamıştır⁸⁰³.

Sonuç olarak Sırrı Bey'in İran Türklerine bakış açısının onun milliyetçi yönünü ortaya koyduğu söylenebilir ve İran Türklerine yönelik bu hassasiyetin Meclis'te sadece Sırrı Bey tarafından dile getirilmiş olması da büyük öneme sahiptir ve dikkat çekicidir.

3.4.3.4. Balkan Pakı'na Bakışı

Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalanan Balkan Misakı üzerine 6 Mart 1934 tarihli meclis oturumunda konuşma yapan Sırrı Bey, Balkan Misakı'nın tohumunun Sofya'da Ataşemiliter Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) Efendi tarafından atıldığını ve fidesinin de Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından yetiştirildiğini ifade etmiştir. Sırrı Bey fidenin ağaçlanarak meyve vermesinde Mustafa Kemal Paşa'nın etkisini vurgulamakta, bununla birlikte Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'i de paktın tatbiki hususundaki başarılarından dolayı övmekteydi⁸⁰⁴.

⁸⁰³ TBMM ZC, D.4, C.9, İ.1, 18.6.1932, s. 165-166.

⁸⁰⁴ TBMM ZC, D.4, C.20, İ.3, 6.3.1934, s. 17.

Ancak Sırrı Bey'e göre paktın birtakım eksiklikleri bulunmaktaydı. Balkan hükümetleri olan Arnavutluk ve Bulgaristan'ın kendilerine açık kapı bırakılmış olmasına rağmen pakta katılmamaları Sırrı Bey'in üzerinde durduğu meselelerden biriydi⁸⁰⁵.

Sırrı Bey kimsenin işlerine müdahale amacında olmadıklarını vurgulamakla birlikte Türkiye'ye de temas eden noktaları olduğundan meseleyi irdelemeye hakları olduğunu ifade etmiş ve Bulgaristan'ın olumsuz tutumunun yersizliğini Türkiye'nin durumu ile bir karşılaştırma yaparak ortaya koymaya çalışmıştır. Sırrı Bey harita açılıp bakıldığında antlaşmayı imzalayanlar arasında tarihin sitemine en çok uğrayanın Türkiye olduğunu, ancak vatanın pek çok parçasını kaybetmelerine rağmen Büyük Gazi'nin yolunda sulhu muhafaza gayesini sürdürdüklerini ve paktın da bu gayenin bir örneği olarak imzalandığını vurgulamıştır.

Sırrı Bey açıktan ifade etmese de Bulgaristan'ın pakta katılmamasını revizyonist emellerine bağlamaktaydı⁸⁰⁶. Türkiye'nin de Misak-ı Milli hudutlarından, anaların ve babaların mezarlarının bulunduğu yerlerden feragat ettiğini, birkaç kilometrelik arazi uğruna insanlığın huzurunu bozmanın kabul edilebilir olmadığını söyleyen Sırrı Bey, ilerlemenin artık arazi aramakla değil medeniyette ilerlemekle gerçekleşeceğini vurgulayarak Türkiye'nin bu vasfıyla pakt ülkeleri arasında öne çıktığını söylemekteydi. Sırrı Bey'in Arnavutluk'un durumuna yaklaşımı ise farklıydı. Bu ülke eğer nüfuzuna tabi olduğu bir başka ülkenin⁸⁰⁷ (İtalya) etkisiyle pakt dışı kaldı

⁸⁰⁵ Sırrı Bey bu konuda haksız sayılmazdı. Zira antlaşmanın üçüncü maddesi tüm balkan ülkelerinin pakta katılabilmesi noktasında açık kapı bırakmaktaydı. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 463.

⁸⁰⁶ Sırrı Bey'in bu noktadaki ifadeleri doğru olmakla birlikte halihazırda paktın kuruluş amaçlarından biri de zaten Bulgaristan'ın revizyonist amaçlarına engel olmaktı. Nitekim paktın ek protokolünün ikinci maddesi Paktın amacının Balkan sınırlarını bir başka Balkan devletince girişilecek bir saldırıya karşı güvenceye alması olduğunu açıkça ifade ediyordu. Protokolün 8. maddesi de mevcut sınırların muhafazasını temel alan statükocu bir anlayışı ortaya koymaktaydı. Anlaşılacağı üzere bu maddeler açıkça Bulgaristan'ı hedef almaktaydı. Pakt Balkanlar dışından gelecek bir saldırıya karşı değil daha ziyade Bulgaristan'dan gelecek bir saldırıya karşı caydırıcı bir etken olarak öne çıkmaktaydı. Paktın dış ülkelere karşı bir savunma mekanizması oluşturmamış olması paktın zayıf bir yönüydü. Salih Işık, "Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2011, s. 57, İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 458. **Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969, s. 98.

⁸⁰⁷ Burada bahsi geçen ülke İtalya'dır. Arnavutluk o dönemde İtalya himayesi altında bulunduğundan ötürü bağımsız bir politika izleyememekteydi. Bu da Arnavutluk'un Pakt dışında bırakılmasına neden olmuştur. Salih Işık, **a.g.t.**, s.47.

ise kendisine (Arnavutluk) *"nihayetsiz bir merhametle"* bakacağını ve kendilerine katılmasını temenni edeceğini ifade etmiştir⁸⁰⁸.

3.4.3.5. Sovyetler Birliği'yle Yapılan Kredi Antlaşması ve Sırrı Bey

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan 8 milyon dolarlık kredi antlaşmasına⁸⁰⁹ yönelik söz alan Sırrı Bey Sovyetlerin Türkiye'ye verdiği bu kredi ile alınacak makinelerden bahsederek bunun sanayi alanında büyük bir atılımın gerçekleştirilmesini sağlayacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey Sovyetlerin komşusunun müreffeh bir ülke olması noktasındaki desteğini övmüş ve bu desteğin Sovyetlerin Türkiye'ye karşı olan dostça tavrının bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Sovyetlerden alınacak makinelerin modern olup olmadığı noktasındaki şüpheleri yersiz bulan modern olduklarından şüpheleri bulunmadığını ifade eden Sırrı Bey, yalnızca dostluk amacıyla yapılmış bu antlaşmaya böyle şüpheyile yaklaşmanın doğru olmadığını belirtmiştir.

Daha sonra Türklerle Rusların tarihi ilişkilerine değinen Sırrı Bey, geçmişte Rus dendiğinde zihinlerde düşman algısı oluştuğunu ancak artık Sovyetlerle girilen yeni dönemde bunun değiştiğini ve Rus denince akla vefa geldiğini söylemiştir. Sırrı Bey Ruslarla Türklerin dostluğunun kara gün dostluğu olduğunu vurgulamış, Sovyetlerden alınacak makinelerin de Rusların samimi tavırlarının bir örneği olduğunu ve Türk milleti adına Sovyetlere teşekkür ettiğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey'in bu ifadeleri Manisa mebusu Refik Şevket Bey tarafından *"iktisadi bir meseleye yönelik siyasi bir nutuk"* olarak eleştirilmiş, Sırrı Bey ise hükümetin antlaşmaya yönelik verdiği esbab-ı mucibe mazbatasını örnek göstererek burada siyasetten bahsedildiği için kendisinin de siyasi bir konuşma yaptığını belirtmiştir⁸¹⁰.

⁸⁰⁸ TBMM ZC, D.4, C.20, İ.3, 6.3.1934, s. 18.

⁸⁰⁹ Antlaşmaya göre Sovyetler Birliği Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açacaktır. Bu krediyle Sovyetler Birliğinden sanayileşme için makineler alınması planlanmaktaydı. TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 12.5.1934, ekler, s. 23-30.

⁸¹⁰ TBMM ZC D.4, C.22, İ.3, 12.5.1934, s. 110.

3.4.3.6. Yunanistan ile İlişkilere Bakışı

Yunanistan'ın Türk mebuslarının Yunanistan'daki trenleri ücretsiz kullanabilmesine yönelik jesti karşısında Türkiye'nin de bu tarz bir uygulamada bulunarak Yunan mebuslarının Türkiye'deki trenleri ücretsiz kullanmasına yönelik Isparta mebusu Mükerrerem Bey ve Burdur mebusu Mustafa Şeref Bey tarafından bir kanun teklifi verilmiştir⁸¹¹.

Teklif gündeme geldiğinde söz alan Sırrı Bey kanun teklifini yapanlara teşekkür ederek Türk-Yunan dostluğunun önemi üzerinde durmuş, tarihe birbirlerine karşı düşmanlıklarıyla geçen bu iki millet açısından bugün işlerin değiştiğini, artık iki milletin dostluğunun tarihe geçeceğini belirtmiştir. Bu dostluğu medeniyet aleminde “sulhü salah” tarlasına atılmış bir tohum olarak değerlendiren Sırrı Bey, sadece Türkler ve Yunanların değil tüm medeniyetin bu tohumdan faydalanacağını, iki milletin karşılıklı samimiyetini insanlık namına selamlamak gerektiğini ifade etmiştir⁸¹².

3.4.3.7. 1934 Hariciye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri:

Hariciye Vekaleti'nin 1934 senesi bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Sırrı Bey hükümetin dış politikadaki başarılarını övdükten sonra dış politikaya yönelik birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Sırrı Bey Sovyetlerle, Fransızlarla, Yunanlarla ve diğer Balkan ülkeleriyle mevcut dostluğu ve Doğu'yla olan ilişkileri övmüş, Suriye, İran ve Irak gibi devletleri ecnebi devletler olarak görmediğini vurgulamıştır. Ardından Afganistan ile ilişkilere değinen Sırrı Bey Afganistan'ı Türkiye ile ortak duygular paylaşan ve aynı kanı taşıyan bir ikiz kardeş olarak bildiğini ifade etmiştir.

Sırrı Bey konuşmasının devamında özellikle Akdeniz'deki güvensiz ortama değinmiş, her ne kadar bu ortam karşısında Türkiye'ye emniyet veren Türk ordusunu övse de bunun Türkiye'ye hariçten bir saldırı olmayacağı anlamına gelmediğini ifade etmiştir⁸¹³.

⁸¹¹ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 23.5.1934, ekler: s. 13-14.

⁸¹² TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 23.5.1934, s. 227.

⁸¹³ TBMM ZC, D.4, C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 432.

Sırrı Bey hükümetlerin vatanı müdafaa etmek için sahip olduğu iki kuvvetin siyaset ve ordu olduğunu, siyasi kuvvetin desteği olmaksızın ordunun kuvvetinin tek başına bir anlamı olmadığını söylemiştir. Sırrı Bey hükümetin dış politikasını övmekle birlikte Akdeniz’de yaşanan gelişmelerden ve özellikle İtalya’nın agresif siyasetinden bahsederek hükümetin Akdeniz siyasetine yönelik birtakım endişeleri olduğunu ve bu siyasetin dayanakları konusunda açıklama istemiştir⁸¹⁴. Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey hükümetin dış politikası üzerine yaptığı açıklamadan sonra Sırrı Bey’in sorusuna değinmiş, Akdeniz ve Karadeniz’de ülkenin emniyetinin bu denizlere kıyısı olan devletlerle yapılan antlaşmalara dayandığını söylemiş ve yine olası bir tehdide karşı dahilde alınan önlemlerden bahsetmiştir. Sırrı Bey ise bu açıklamanın kendisine güven verdiğini söyleyerek Şükrü Kaya Bey’e teşekkür etmiştir⁸¹⁵.

3.4.4. Sırrı Bey’in 4. dönem Mebusluğunun Bir Değerlendirmesi

Sırrı Bey’in 4. dönem müstakil mebus olarak tutumu değerlendirilirken öncelikle Mustafa Şeref Özkan’ın istifasının ardından Celal Bayar’ın İktisat Vekilliği’ni üstlenmesiyle birlikte mali alandaki eleştirilerini nispeten yumuşattığı belirtilmelidir. Bu yumuşama Sırrı Bey’in Devletçilik kavramına değil onun sınırlarına yönelik itirazları olduğu yönündeki iddiasında samimi olduğunu doğrular niteliktedir.

Dördüncü dönemin geneline bakıldığında ise Sırrı Bey’in dönem boyunca Meclis’te yükselen sesinin fırkalı mebusları epeyce rahatsız ettiğine şüphe yoktur. Özellikle özel kesimle hükümet arasında bir aracı gibi davranması, onların şikayetlerini Meclis’te dile getirmesi Sırrı Bey’in diğer müstakil mebuslara göre daha fazla dikkat çekmesine neden olmuş gözükmektedir. Aslında Sırrı Bey’in söylemlerinin, özellikle Devletçiliğe yönelik ifadelerinin Halil (Menteşe) Bey ve Hüsnü (Kitapçı) Bey gibi diğer müstakil mebuslardan büyük bir farkı yoktur. Murat Yılmaz tezinde diğer müstakil mebuslarla Sırrı Bey’in arasındaki farkın Sırrı Bey’in mevcut konjonktüre (1929’da başlayan ve devletleri iktisaden içe kapanmaya zorlayan

⁸¹⁴ TBMM ZC, D.4. C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 432-433.

⁸¹⁵ TBMM ZC, D.4. C.22, İ.3, 29.5.1934, s. 433-434.

bunalım) rağmen uluslararası kapitalizmle bütünleşmeyi savunan fikirleri olduğunu, diğer müstakil mebuslar da devletçiliğe karşı olmalarına rağmen uluslararası (liberal) bir çözüm yerine milli iktisada dayalı bir çözümden yana olduklarını ifade etmektedir⁸¹⁶. Esasen bu görüş doğrudur ancak Sırrı Bey'i liberal görüşe yaklaştıran sebeplerin de incelenmesi gerekir. Sırrı Bey hem Meclis'ten uzak kaldığı ve ticaretle uğraştığı yıllar içerisinde, hem de Meclis'te yer aldığı dönemde Avrupa'ya, özellikle Yunanistan'a pek çok kez seyahatte bulunmuştur⁸¹⁷. Sırrı Bey'in sürekli Yunanistan'ı örnek göstermesinin ve uluslararası sisteme Türkiye'nin de entegre olması yolundaki ısrarının arkasındaki önemli nedenler biri bu ziyaretlerin zihninde oluşturduğu algı olabilir. Diğer yandan Sırrı Bey'in özel kesimle olan irtibatının da onun yıllar süren ticaret hayatının bir neticesi olduğu söylenebilir. Ancak bunlar Sırrı Bey'in diğer mebuslardan neden farklı düşündüğünü açıklamakta yine de yetersiz kalıyor. Zira Sırrı Bey Meclis'te ticaretle uğraşan veya yurtdışına çıkan tek isim değildi. Sırrı Bey'in dördüncü dönemde yaptığı muhalefetin kökenlerini söz konusu yurtdışı gezilerine çıkmadan çok daha önceki dönemlerde, henüz Birinci Meclis'in faaliyet yıllarında aramak da mümkündür. İdari kadroların genişliği, vergilerin halk üzerinde oluşturduğu ağır yük, Umumi Müfettişlikler⁸¹⁸ gibi konularda Birinci Meclis'te de onun eleştirel yaklaşımlarda bulunduğunu biliyoruz. Sırrı Bey'in yıllar boyunca bürokrasinin içerisinde bulunmuş olmasının onun memurlara karşı bakış açısını büyük ölçüde etkilediği de ileri sürülebilir. Henüz Birinci Meclis yıllarında bile memurları adeta millete bir yük olarak görmekteydi⁸¹⁹. Öte yandan Sırrı Bey'in dış politikaya yönelik konuşmalarını da ayrıca tetkik etmek gerekiyor. Sırrı Bey'in Amerika ile ilişkilerden söz ederken kullandığı Lozan'a yönelik olumlu ifadeleri kendisinin Lozan görüşmelerinde ve antlaşma imzalandıktan yıllar sonraki ifadeleri göz önünde bulundurulursa epey çelişkilidir. Balkan Antantı'na yönelik sözlerinde ise Misak-ı Milli'den feragat ettiklerinden bahsederken toprak uğruna insanlığın huzurunu

⁸¹⁶ Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 589.

⁸¹⁷ Sırrı Bey'in sadece 1931-1932 seneleri arasında bile en az 5 defa yurtdışına, Rusya ve Yunanistan'a gittiği görülüyor. **TBMM Arşivi**, Hüseyin Sırrı Bellioğlu Sicil Dosyası, Sicil No: 235.

⁸¹⁸ Sırrı Bey'in birinci dönem TBMM'de umumi müfettişliklere yönelik düşünceleri için bkz: **TBMM ZC**, D.1, C.13, İ. 2, 17.10.1337, s. 172-174.

⁸¹⁹ Sırrı Bey birinci dönem TBMM'deki bir konuşmasında bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “Bizler daima memur olup daima millete bari sakil oluyoruz ve hiçbirimiz tüccar olmaya yeltenmiyoruz. Hep milletin üzerine bâr oluyoruz.” **TBMM ZC**, D.1 C.7, İ.1, 30.1.1337, s. 451.

bozmanın doğru olmadığına yönelik ifadeleri Lozan'daki tüm eleştirilerini Misak-ı Milli üzerinden gerçekleştirdiğini düşünecek olursak ne kadar tutarlıdır ? Sırrı Bey'in bu konuda görüşlerinin değişmediğini, daha sonraki yıllarda Lozan'a ve İnönü'ye yönelik yaptığı açıklamalarda da görüyoruz. Peki Sırrı Bey'i bu cümleleri kurmaya iten nedir ? Sırrı Bey anlaşılan hükümete yönelik eleştirilerinin zaman zaman çok dikkat çektiğinin ve kendini diğer mebuslardan epey uzaklaştırdığının farkındadır. Her ne kadar hükümeti eleştirsem de devletimin ve rejimin yanındayım mesajı vermek adına dış politikada kendi ilkelerinden taviz verecek şekilde söylemler geliştirmiş, hiç de samimi olmayan bir şekilde İnönü'nün dış politikadaki uygulamalarını övmüştür. Ayrıca Sırrı Bey'in Osmanoğulları'na karşı aşırıya kaçan söylemleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Sırrı Bey'in Eski rejime olan karşıtlığını vurgulayarak mevcut rejimin hakiki bir destekçisi olduğunu ortaya koymayı amaçladığı ve bununla diğer mebuslardan çok da farklı olmadığını altını çizdiği söylenebilir.

Sırrı Bey'in diğer müstakil mebuslardan farkının ortaya konmasının önemi, onun Dördüncü Dönem'in ardından mebusluğa neden seçilmediğini açıklayabilme noktasında da ortaya çıkmaktadır. Zira Halil Mentеше ve Hüsnü Kitapçı gibi isimler Beşinci Dönem ve sonrasında da milletvekili olurken⁸²⁰ Sırrı Bey bir daha mebus seçilemeyecektir. Bunun sebeplerine dair Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarında geçen ifadeler kısmen de olsa açıklayıcıdır. Dördüncü Dönem'in sona ermesiyle yeni Meclis için yapılacak seçimlerle ilgili Hasan Rıza Soyak ile görüşen Atatürk, Halil ve Sırrı Beylerin meclisteki faaliyetlerinden pek memnun olduğunu, kendilerini bir sonraki dönemde de müstakil mebus olarak görmek istediğini belirterek Hasan Rıza Soyak'tan bu iki isimle görüşmesini ve tekrar müstakil mebus olarak adaylıkları noktasındaki düşüncelerini iletmesini istemiştir⁸²¹.

Aynı günün akşamı Atatürk meseleyi İsmet İnönü ve Recep Peker ile de görüşmüş ancak Recep Peker Atatürk'ün yaklaşımına sinirlenerek Sırrı Bey'in adaylığına şu sözlerle itiraz etmiştir:

⁸²⁰ İşin ilginç tarafı iki isim de C.H.P milletvekili olarak mecliste yer alacaktır, Yasemin Türkkân Tunalı, **a.g.m.**, s. 683, 687.

⁸²¹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 43-44.

“Halil Bey için bir diyeceğim yoktur; fakat Sırrı Bey geçen devre zarfında, çok şiddetli tenkitlerde bulundu, âdeta muhalefet yaptı; birçok işlerde bizi güç durumlara düşürdü, bize kök söktürdü. Onun tekrar Meclise girmesi katiyen doğru olamaz”⁸²².

Recep Peker Sırrı Bey’in muhalefetine örnekler vererek epeyce uzun bir konuşma yapmış, İsmet İnönü de tasvip yolunu başını eğerek Peker’le aynı fikirde olduğunu belirtmişti. Atatürk ise Peker’in sözlerini bitirmesini beklemiş sonra da sinirli bir şekilde şunları söylemişti:

“Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclise girmelerini neden teşvik ve ihzar ettik Recep... Bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim; bilâkis biz onları gayet ciddi bir düşünce ile, işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini, açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani yeri boş kalan muhalefetin bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye Meclise getirdik, öyle değil mi ?.... O halde niçin sinirleniyorsunuz, neden şikâyet ediyorsunuz ?.. Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var ? Şunu açıkça söyleyeyim ki benim katiyen böyle bir endişem yoktur, bütün yaptıklarımı her zaman, her yerde müdafaa edebilirim.”⁸²³

Ancak Soyak’a göre Atatürk’ün bu ifadeleri durumu değiştirmemiştir. Her ne kadar Peker ve İnönü’nün tutumuna sinirlenmiş ve üzüntüye kapılmışsa da Atatürk Sırrı Bey’in adaylığı konusunda ısrarcı olmamış, İnönü ve Peker’in gitmesinin ardından Soyak’a eleştiriye tahammülü olmayan bu tutumdan yakınmakla birlikte Sırrı Bey ile görüşmesine gerek kalmadığını da ifade etmiştir⁸²⁴.

Ancak anlaşılan Sırrı Bey arka planda yapılan bu görüşmelerden haberdar değildir. Zira Atatürk’e yolladığı bir mektubunda⁸²⁵ aday gösterilmemesinde milletvekilliğini kötüye kullandığına yönelik iddiaların etkili olduğunu belirterek bu iddialara cevap vermişti. Ayrıca kendisinin milletvekili olduktan sonra ticaretle uğraşmadığını vurgulayarak daha milletvekili olmadan önce bağlandığı bir gayrimübadilin işi için Meclis tatil edildiği esnada Yunanistan’a gittiğini ancak bu işte

⁸²² Soyak, **a.e.**, s. 44

⁸²³ Soyak, **a.e.**, s. 45.

⁸²⁴ Soyak, **a.e.**, s. 45.

⁸²⁵ Sırrı Bey benzer bir mektubu Recep Peker’e de yollamıştır. Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 168.

başarılı olamadığını belirtmekteydi. Yine Rusya'ya gidişinden bahseden Sırrı Bey, milletvekilliği süresince Rusya ile ticari işi kalmadığını, daha önceki ticari işlerinden dolayı Rusya'da kalan parasını çıkarmaya çalıştığını belirtmekteydi. Bunun haricinde Rusya'da Türk tarihi ile ilgili bazı kitapların ülkeye getirilmesi için bulunduğunu, Türkiye'ye o dönemde Rusya'dan mal kaçırmakla suçlanan Rauf Hayri ile birlikte dönmesi nedeniyle Rauf Hayri'nin mahkemesinde kendisinin de adının geçtiğini halbuki mahkeme tutanaklarında görüleceği üzere kendisinin olayla bir alakası olmayıp mahkemeye tanık olarak bile çağırılmadığını ifade ediyordu. Sırrı Bey mektubunun devamında kendisiyle ilgili çıkan haberlerin doğru olmadığını, milletvekilliğini asla kötüye kullanmadığını tekrar belirtmişti⁸²⁶. Sırrı Bey'in milletvekilliğini kötüye kullanmadığı noktasındaki vurgusunu Atatürk'e gönderdiği başka bir mektubunda da görüyoruz. Sırrı Bey mali açıdan çektiği zorluklar nedeniyle⁸²⁷ Atatürk'ten kendisine bankalar veya şirketlerin idare azalıklarında münasip bir iş ayarlaması talep ediyor, milletvekilliği esnasında bu sıfatını bir basamak olarak kullanarak ticaret yapmış olsa şimdiki durumunda olmayacağını ancak buna tevessül etmediği için borçlarının biriktiğini ifade ediyordu.⁸²⁸

Sırrı Bey'in Meclis'e Peker'in itirazları nedeniyle tekrar giremediğini kabul edip Peker'in ifadelerine geri döner ve şu soruyu sorarsak; Sırrı Bey Dördüncü Dönem Meclis'te ciddi bir muhalefet sergileyip hükümete gerçekten de kök söktürmüş müdür? Murat Yılmaz tezinde durumun bu olmadığını ileri sürmektedir⁸²⁹. Gerçekten de Sırrı Bey'in Meclis'teki faaliyetlerini bir kök söktürme olarak değerlendirmek mümkün değildir. Atatürk'ün özellikle üzerinde durduğu gibi müstakil mebusların Meclis içerisindeki işlevi zaten hükümetin eksiklerini ortaya koyarak muhalefet boşluğunu doldurmak olarak belirlenmişti. Sırrı Bey'in bu görevi başarıyla yerine getirdiğini belirtmek gerekiyor. Her ne kadar özellikle hükümetin mali politikalarına açıktan açığa hücum ettiği ortadaysa da bunu kök söktürme olarak nitelendirmek o kadar kolay değildir. Kök söktürmekten kasıt ve kök söktürmenin ölçütü ne olabilir? Buna kesin bir tanım getirmek zordur ama Sırrı Bey'in hükümeti veya partiyi gerçekten zor

⁸²⁶ Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 167., **BCA**, 490-1-0-0/ 557.2222.1, s. 200-202.

⁸²⁷ Mektuba eklediği belgede Sırrı Bey'in Emlak Bankasına olan borçları gözükmektedir.

⁸²⁸ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, F:1-228.

⁸²⁹ Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 167.

durumda bırakacak kadar ileri gitmesi zaten teknik açıdan mümkün değildir. Sırrı Bey'in verdiği takrirlerin zaman zaman oylamaya bile konmadığı, hatta kendi verdiği teklife bile kabul oyu vermediği⁸³⁰ göz önünde bulundurulacak olursak onun Meclis'teki faaliyetlerinin pratikte bir etki yarattığını söylemek zordur. Zira Sırrı Bey hükümetin devletçilik politikasının nereye doğru evrileceği tartışmalarında İş Bankası kadrosu ile İnönü-Peker ikilisi arasındaki mücadelenin bir aktörü değildi ve bu nedenle de devletçilik politikalarına doğrudan bir etkisi söz konusu olamazdı. Sırrı Bey kendisinin de pek çok kez vurguladığı üzere müstakil bir mebustur ve Yakup Kadri'nin kendisine yönelik eleştirilerine verdiği cevaptan da net bir şekilde anlaşılacağı gibi çizdiği yol aynı müstakil mebusluğu gibi müstakildir. Ancak Sırrı Bey'in muhalefeti pratikte kayda değer bir etki üretmekten uzak olsa da bazı noktalarda Peker'i çileden çıkardığı da açıkça görülmektedir. Sırrı Bey her ne kadar CHF'nin ilkelerine tamamen karşı olmadığını söylese de devletçiliğe ve kooperatiflere yönelik muhalefeti, görünen o ki Peker üzerinde pratikte hükümet politikaları üzerinde yarattığı etkiden daha büyük bir etki göstermiştir. Peker'in Sırrı Bey'e tahammülsüzlüğü kendisine sürekli olarak fırka dışı oluşunu hatırlattığı ve bunu adeta kafasına kakmaya çalıştığı tartışmada net bir şekilde görülmektedir ve Sırrı Bey'in neden Meclis'e tekrar alınmadığını kısmen de olsa açıklamaktadır.

3.5. Bir Muhalefet Örneği Olarak Sırrı Bey'in Mektupları

Peker ve İnönü'nün tavrı sebebiyle Meclis dışı kalan Sırrı Bey'in bundan sonraki dönemde ne ile meşgul olduğu net olmasa da yukarıda da belirtildiği üzere mali açıdan zor durumda kaldığı ve Atatürk'e başvurarak kendisine bir iş ayarlamasını istediği görülmektedir. Ancak Sırrı Bey için mali sıkıntılarının ötesinde önemli bir başka sıkıntı da fikirlerini dillendirebileceği bir mecradan yoksun kalması olacaktır.

Meclis dışı kalan Sırrı Bey'in memnuniyetsizliği 1940 senesinin başında gözle görülür hale gelmiştir. Hükümet politikalarına muhalefeti artık Meclis kürsüsünden dillendirme olanağını kaybetmiş olan Sırrı Bey için bu büyük bir sıkıntıydı. Muhalefeti adeta bir yaşam tarzı haline getirmiş olan Sırrı Bey en sonunda hükümetin önemli

⁸³⁰ TBMM ZC, D.4, C.6, İ.1, 31.3.1932, s. 86.

isimlerine isimsiz mektuplar göndermek suretiyle kendisine yeni bir muhalefet mecrası açmaya karar vermiştir.

Gazeteci Ahmet Emin Yalman Sırrı Bey'in bu durumunu şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Sırrı Bellioğlu, tek parti devrinde bir köşede sessizce yaşamayı göze alamadı, içinden kabaran eski İttihatçı hisleriyle gürültülü roller oynamak istedi, sağa sola mektuplar yağdırarak düşüncelerini duyurmaya çalıştı. Nihayet huzuru bozan bir insan diye 1939’da mahkemeye verildi, dokuz yıl, dört ay hapse mahkûm oldu.”*⁸³¹

Samet Ağaoğlu ise Sırrı Bey'in bu muhalefetine ve sonuçlarına yönelik şu yorumu yapmıştır:

*“İzmit milletvekili, bir aralık İktisat Bakanı Sırrı Bey, Birinci Meclisin hatıraları arasında bunaldığı menkubiyetin, yalnızlığın, unutulmuşluğun acısını çıkarmak için öteye beriye yazdığı, üslup ve sözleri ağır, imzasız mektuplara kurban olarak tam on yıl zindanlarda süründü durdu!”*⁸³²

Sırrı Bey'in yazdığı mektuplara ve tutuklanma sürecine değinmeden önce harekete geçmek için neden beş sene kadar beklediğini de sormak gerekiyor. Ancak bu soruyu cevaplamak o kadar da zor değilmiş gibi duruyor. Sırrı Bey'in Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasının ardından eleştirilerini zaten yumuşattığına daha önce değinmiştik. Özellikle iktisadi açıdan görüşleri kendisine daha yakın olan Celal Bayar'ın 1937'de İsmet İnönü'nün yerine Başvekalet'e getirilmiş olduğu da düşünülürse Sırrı Bey'in bu dönemde muhalefet damarının daha da yumuşamış olabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca Sırrı Bey Dördüncü Dönemde Meclis'te müstakil mebus olarak muhalefet yaparken bunu Atatürk'ün tasvibi ve hatta teşvikiyle yapıyordu. Hükümetin icraatlarından memnun olmamış olsa bile Atatürk henüz hayattayken onun tasvip etmediği bir yoldan muhalefete yeltenmesi, Atatürk'e olan saygısı ve belki de buna eşlik eden korkusu da düşünülürse herhalde pek olası değildi.

⁸³¹ Yalman'ın ifadelerinde yer alan 1939 tarihinin doğru olmadığı ilerleyen kısımlarda görülecektir. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, C.2, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, s. 1481.

⁸³² Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 277.

Ancak Atatürk'ün ölümü üzerine başının hiç hoş olmadığı İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ve Celal Bayar'ın da Başvekillikten uzaklaştırılması Sırrı Bey'in muhalefet damarının yeniden kabarması için yeterli sebeplermiş gibi gözüküyor. Sırrı Bey'in bu konuda söylediği şey de bu mektupları İnönü Hükümeti'nin idaresinin adeta bir istibdat yönetimine dönüşmesinden ve ardından Milli Mücadele döneminde Rodos'a kaçtığını söylediği Şükrü Saraçoğlu'nun İnönü tarafından başvekil yapılmasından duyduğu teessür sebebiyle ve milleti aydınlatmak adına yazmaya başladığıdır⁸³³.

Tam tarihi belli olmasa da basındaki haberlerden anlaşılabacağı üzere 1940 başlarında bu mektupları yazmaya başlayan Sırrı Bey, iktidar mevkiinde bulunan pek çok isme, ticaret odaları başkanlarına, kumandanlara⁸³⁴, Konya, İzmir, Balıkesir, Trabzon ve Erzurum Belediyelerine, Üniversite Rektörlüklerine, profesörlere, Tıp Fakültesi Dekanlığına, gazetelerin yazı işleri müdürlüklerine, Etilba Odasına, Trabzon, Manisa, Edirne ve Eskişehir hastaneleri başdoktorluklarına, Peyami Safa'ya, *Tan* gazetesi sahipleri Mehmet Zekeriya Sertel ve Sabiha Zekeriya Sertel'e mektuplar göndermiştir.⁸³⁵ Sırrı Bey kendi ismini koymamakla beraber mektuplarda doktor, avukat ve bazı meslek grupları ve zümreler⁸³⁶, uydurma cemiyetler⁸³⁷ ve muhtelif vilayet halkı namına imzalar bulunmaktaydı⁸³⁸. Sırrı Bey mektuplarını dikkat çekici hale getirmek amacıyla konferans ve kongrelerden istifade etmiş, konferansçılara, doktorlara tebrik ile başlayan ama hükümete yönelik eleştirilerin de yer aldığı mektuplar göndermiştir.⁸³⁹

Hükümeti tahkir edici nitelikte görülen mektupların sayısının gittikçe artması, bir süre sonra bu mektuplara yönelik bir tahkikat başlatılmasına neden olacaktır.

⁸³³ Ancak Sırrı Bey'in ifadelerinde bir hata olduğunu da belirtmek gerekiyor. Sırrı Bellioğlu'nun bu mektupları yazmaya başladığı dönemde Şükrü Saraçoğlu Başvekil değil dış işleri bakanıdır. Şükrü Saraçoğlu 9 Temmuz 1942 tarihinde Başvekilliğe atanacaktır. "Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu", *Akşam*, 20 Ocak 1955, s. 3. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 279.

⁸³⁴ "Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu", *Akşam*, 20 Ocak 1955, s.3.

⁸³⁵ "Sırrı Bellioğlu'nun muhakemesi başladı", *İkdam*, 28 Şubat 1941, s. 4.

⁸³⁶ "Nezaret altına alınan eski Kocaeli Meb'usu", *İkdam*, 18 Nisan 1940, s. 1.

⁸³⁷ "Eski Kocaeli Mebusu Sırrı Bellioğlu Askerî Mahkemeye Veriliyor", *Tan*, 18 Nisan 1940, s. 1.

⁸³⁸ "Eski Kocaeli Mebusu Sırrı nezaret altında", *Vakit*, 18 Nisan 1940, s. 1.

⁸³⁹ "Eski İzmit Mebusu", *Son Telgraf*, 18 Nisan 1940, s. 3.

Polisin eline geçen ilk mektup askeri erkandan bir zata yazılmıştı⁸⁴⁰ ve Emniyet Müdürlüğü derhal harekete geçmiş, tahkikatı genişletmiş, tahkikatın üçüncü günü ele geçirdiği mektupların sayısı otuza ulaşmıştır.⁸⁴¹ Tahkikatın hızlanmasına neden olan hadiselerden birisi de kendisine mektup gönderilen kişilerden biri olan Tıp Fakültesi Dekanı'nın bu mektubu emniyet güçlerine iletmesi olmuştur. Sırrı Bey mektubunda Tıbbiye'nin yıl dönümü nedeniyle yapılan merasimde Rektör'ün yaptığı konuşmayı şiddetle eleştirmekte, Rektör'ün tıbbiyelilerin inkılapçılık vasfından bahsetmediğini, tıbbiyelilerin bunu unutmayacağını ve Rektör'den bunun hesabını soracaklarını belirtmekteydi.⁸⁴²

Mektupları kimin yazdığını bulmak için sıkı bir operasyon başlatan zabıta, özellikle Beyoğlu'ndaki postane ve posta kutularından gönderildiği tespit edilen mektupların sahibini yakalamak için posta kutularının başına memur koymuş, mektupların yazıldığı daktilo makinesinin markasını tespit ederek bu marka daktilo satan mağazalarla temas kurmuş ve bu daktilodan satın alanların isimlerini tespit ederek bunları sıkı bir kontrol altına almıştır. Şüpheli şahıslardan biri olan Sırrı Bey'in oturduğu apartman da gözetlenmeye başlanmış, bir akşam elinde kağıtlarla kapıdan çıktığı, ancak biraz durduktan sonra tekrar içeriye girip ardından evinden dışarıyı gözetlediği görülünce Sırrı Bey'e yönelik şüpheler artmıştır. Birkaç gün içerisinde Sırrı Bey evinden çıkarak Beyoğlu'nda bir posta kutusunun başına gelmiş, elindeki mektupları kutuya atmak istemişse de polis memurları tarafından suçüstü yakalanmış, başlangıçta zorluk çıkararak polis memurlarıyla gitmek istememişse de bir süre sonra polis müdüriyetine gitmeye razı olmuştur⁸⁴³. Sırrı Bey karakola giderken evine uğramak istemiş, ancak polis böyle bir şeye kalkışırsa zor kullanmak zorunda kalacaklarını söyleyerek Sırrı Bey'i Bostancıbaşı karakoluna götürmüştür. Sırrı Bey'in evinde yapılan aramada sobada yakılarak kül haline getirilmiş kâğıt parçaları ve ayrıca mektupları yazdığı daktilo makinesi bulunmuştur⁸⁴⁴.

⁸⁴⁰ "Eski Kocaeli Mebusu Mahkemeye Veriliyor", **Tan**, 18 Nisan 1940, s. 6.

⁸⁴¹ "Eski İzmir Mebusu", **Son Telgraf**, 18 Nisan 1940, s. 3.

⁸⁴² "Sırrı Bellioğlu'nun evrakı Ankara'ya gönderildi", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1940, s. 5.

⁸⁴³ "Sırrı Bellioğlu İstanbul'da Muhakeme Edilecek", **Haber (Akşam Postası)**, 18 Nisan 1940, s. 1, 4. "Eski İzmir Mebusu", **Son Telgraf**, 18 Nisan 1940, s. 3.

⁸⁴⁴ "Sırrı Bellioğlu'nun muhakemesi başladı", **İkdam**, 28 Şubat 1941, s. 4.

2 Nisan 1940 tarihinde gözaltına alınan Sırrı Bey 22 gün boyunca karakolda gözaltında tutulmuştur. Bu süreç içerisinde pek çok kez sinir krizi geçiren Sırrı Bey bir süre sonra bu duruma alışmıştır. 24 Nisan günü ise sorgulama amacıyla Merkez Kumandanlığı'na teslim edilmiştir⁸⁴⁵. Mektuplarında orduyu hükümete karşı itaatsizliğe teşvik ettiği ithamıyla askeri mahkeme tarafından yargılanan⁸⁴⁶ Sırrı Bey 9 yıl 4 ay hapis cezasına mahkum edilmiş, ancak sadece bununla kalınmamış, ağır ceza mahkemesi tarafından da "askeriyeden olan muhtelif kimselere mektuplar göndermek suretiyle hükümet aleyhine tahrik ve teşvik etmek, Türklüğü ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir etmek" ithamıyla ayrıca yargılanmıştır⁸⁴⁷. Savcının mahkemenin gizli bir şekilde devam etmesi talebine karşılık Sırrı Bey bu duruma itiraz ederek şunları söylemiştir:

"Muhakemenin gizli değil, aleni olmasını isterim. Halk, vatan ve milletin nânü nimetiyle perverde olan ve en mühim mevkilerde irtika eden bir nankörün nasıl hesap verdiğini görsün ve eğer benim suçum varsa beni recmetsin..."

Ancak Sırrı Bey'in bu talebi kabul edilmemiş, mahkemenin gizli olarak devam etmesine karar verilmiştir⁸⁴⁸. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından da ayrıca dört senelik hapis cezasına çarptırılmış, ancak temyiz-i umumi heyetinin kararıyla bu hüküm bozulmuş, bunun üzerine Ağır Ceza Mahkemesi yeni kararını açıklamıştır. Mektuplar nedeniyle ayrı ayrı iki mahkeme tarafından hüküm belirtilemeyeceği sonucuna varan mahkeme Sırrı Bey'in sadece askeri mahkemenin verdiği dokuz senelik cezayı çekmesine hükmetmiştir⁸⁴⁹.

3.5.1. Sırrı Bey'in Mektuplarının İçeriği

Mektupların sayısı 200 civarındadır⁸⁵⁰ ve içerikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak Sırrı Bey 15 Nisan 1947 tarihli bir dilekçesinde mektuplarında geçen bazı ifadelerden ve bunlardan hangilerinin orduyu isyana teşvik

⁸⁴⁵ "Sırrı Bellioğlu Dün Merkez Kumandanlığına Teslim Edildi", **Tan**, 25 Nisan 1940, s. 7.

⁸⁴⁶ "Eski meb'us Sırrı Bellioğlu hakkındaki tahkikat", **Son Posta**, 19 Nisan 1940, s. 8.

⁸⁴⁷ "Eski Kocaeli Mebusu Sırrı Bellioğlu", **Vakit**, 28 Şubat 1941, s. 2.

⁸⁴⁸ "Sırrı Bellioğlu'nun muhakemesi başladı", **İkdam**, 28 Şubat 1941, s. 4.

⁸⁴⁹ "Sırrı Bellioğlu hakkındaki karar", **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1943, s. 3.

⁸⁵⁰ "Eski Kocaeli Mebusu Mahkemeye Veriliyor", **Tan**, 18 Nisan 1940, s. 6.

olarak nitelendirildiğinden, hangilerinin adli mahkemeleri ilgilendirdiğinden bahsetmektedir.

Mektuplardaki şu ifadeler askeri savcı tarafından orduyu isyana teşvik olarak nitelendirilmiştir:

“1- Biz askerlerimizin siyasete karışmalarını istemiyoruz. Fakat bu hükümeti başımıza getirenlerin onlar olduğunu biliyoruz ve bunun için milletin düşürüldüğü bu hayvani vaziyeti size bildiriyoruz.

2- Kumanda heyetimiz niçin hükümetle beraber cephe alıyor.

3- Eslahanın ikmali ve müdafaa hatlarının yapılmaması vaktinde tahsisat verilmediğinden ileri geldiğini hükümete ihtar ediniz.

4- Halkı hayvanlaştıran bir hükümet ordunun müzaheretine müstahak mıdır.

5- Türk ordusunu milletin karşısına konmuş bir kuvvet gibi göstermeyiniz.

6- Siz de artık size düşen vazifeleri yapmaktan çekinmeyiniz.

7- Türk ordusu zalim bir kuvveti destekliyor.

8- Hükümet -mesuliyeti üzerime aldım- demekle size düşen vazife sakıt mı olur.

9- Şûrayı askerinin harp nihayetine kadar dağılmayarak ahvale dikkat ve mukadderatımıza nezaret etmesini isteriz.

10- Askerlerimizin hiçbir nüfuz altında bulunmamalarını rica etmiş idik, tekrar ederiz ki siyasiyata iştirakleri mânası verilecek hareketlerden kat’iyyen içtinap edilsin.

11- Kumandanlarımızın arzuları hilâfına her yerde ve her zaman güya ordu kendi emellerinin mürevvici ve hadimi imiş gibi göstermekten geri kalmamaktadırlar.

12- Evlatlarımız silah altındandır. Millet yalnız vatan ve hürriyeti için harp etmek ister. Vaziyeti istismar ederek saltanat sürmek isteyenlere destek yapamazlar. Bu cihetin teminini kumandanlarımızdan samimi olarak istiyorum.

13- Merasimde ordunun yanında parti ricali mevki alamaz.

14- Ordunun hiçbir zaman siyasetle meşgul olmasını istemediğimiz için hükümetin bu hareketlerinden dolayı kumandanlarımızı tahtie etmedik. Bunu aklımızdan bile geçirmedik.

15- Hükümetin bizi izmihlale götürdüğünü görüyoruz. Halbuki askerlere istinad etmemiş olsalar onlar yerlerinde oturamazlar. Askerler bugün mefkuresizdirler. Fakat hürriyetin manasını müdriktirler, bunu diktatörlere söyleyiniz.

16- İnsaniyeti tezlil edici bu intihap şeraiti baki kaldıkça milletin münevver tabakasını teşkil eden hekimlerimiz mebusluğu kabul etmemelidirler.

17- Biz hürriyet isteriz matbuat hürriyeti isteriz. Teşkilat-ı Esasiye kanunun tatbikini isteriz”⁸⁵¹

Bunlar haricinde Sırrı Bey ordu kumanda makamlarına yolladığı ve orduyu isyana teşvik etmek olarak değerlendirilen mektuplarından birinde şu ifadeyi kullanmıştı:

“Sizin babalarınız Abdülhâmit istibdadını yıkmıştır. Bugünkü idare ise size dayanarak Abdülhamit’e rahmet okutacak zulüm ve tazyikleri yapmaktan çekinmiyor.”⁸⁵²

Sırrı Bey’in mektuplarındaki adli mahkemeleri ilgilendiren ifadeler ise şunlardır:

“1- Hükümet milleti memleket mukadderatına iştirak ettirmiyor.

2- Kendisini millete intihap ettiremeyecek kimseleri mebus tayin ediyor.

3- Millet, sürü haline getirilmiştir. Millet meyustur.

4- Hükümet, milletin vatani bağlarını zayıflatmıştır. Bu toprak üstünde kendisini yabancı hissediyor.

⁸⁵¹ Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 169-170., **BCA**, 490-1-0-0/ Cumhuriyet Halk Partisi, 557-2221-1, lef 164-165.

⁸⁵² **TBMM ZC**, D.7, C.15, Toplantı: 3, 14.1.1949, s. 186.

5- Türkiye bir mer'a, Türkler bir sürü, hükümet de çoban haline gelmiştir. Cumhuriyetin manası kalmamıştır.

6- Bulgarlar kadar bile siyasi terbiyemiz olmadığı söyleniyor.

7- Matbuat hürriyetten mahrum. İdare tarzımız çat gölü⁸⁵³ etrafındaki aşiretlerin yaşayışlarına benziyor.

8- Hükümet bizi yularlı eşek hürriyeti ile idare etmek istiyor.

9- İsmet İnönü'nün beğendiği hükümeti biz de beğenmeğe mecbur değiliz. Hürriyetinin Saraçoğlu gibi muhatabına itimat telkin edemeyen liyakatsizin elinde bulundurulmasına mı yoksa memleketine yalnız midesiyle bağlılığını gösteren Fethi Bey'e mi? Bu sözleri söylerken vekiller heyetinde hamiyetine itimat ettiğimiz zevatın da incilmiş olabileceklerini düşünerek mustaribiz.

10- Sandalyede liyakatsiz oturanlar memleketi felakete götürüyorlar.

11- İngilizlerle yapılan muahedede Türk milletinin menfaatleri düşünülmüdü. Türk ırkı tehlikeye konu.

12- Müttefiklerin verdikleri eslahı demodedir.

13- Hükümet dahili icraatta askere güvendiğini hareketleriyle ihsas ve izhar ediyor.

14- Bizi Bulgarlardan da aşağı göstermek suretiyle tezlil eden hükümeti kendimizden kopmuş addedemeyiz.

15- Müttefikler mağlup olurlarsa biz muzmahil oluruz. Memleket mukadderatı ile kumar oynar gibi hareket ettiler.

16- Kendilerini efkârı aliye eshabı addeden hükümet erkânı bizi hayvan sürüsü addediyor. Medeni haklara layık görmüyor.

17- Hükümet yarın terbiyeli köpeklere de rey vermekten çekinmeyecektir. Bizde intihabat bir komedidir.

⁸⁵³ Orta Afrika'da bir göl

18- *Hükümet millette hiçbir medeni hak ve sıfat bırakmamıştır. Bu şerait altında milletin münevver tabakasını teşkil eden doktorlarımız mebusluğu kabul etmemelidirler.*

19- *Biz bu tarzda intihap edilecek mebuslar istemeyiz. Biz hürriyet isteriz. Matbuat Hürriyeti isteriz. Teşkilat-ı Esasiye kanunun tatbikini isteriz*⁸⁵⁴”

Mektuplarda Sırrı Bey’in özellikle hürriyete dair hassasiyetinin hala devam ettiği görülmekle birlikte ordu-siyaset ilişkisi ve dış politikaya yönelik bir takım eleştirileri de göze çarpmaktadır. Dış politika bahsinde özellikle 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’yla imzaladığı ittifak antlaşmasına⁸⁵⁵ yönelik sert eleştiriler dikkati çekmektedir. Mektuplarda bu antlaşmanın Türkiye’yi büyük bir tehlikenin içine attığı ve müttefiklerin verdiği silahların demode olduğu tezleri işlenmekteydi. Basından anlaşıldığı kadarıyla ilk başta Sırrı Bey’in mektupları yabancı bir ülkenin, özellikle Almanya’nın propagandası zannedilmiş, ancak tahkikat ilerledikçe bunun doğru olmadığı, Sırrı Bey’in bu mektupları harici bir propagandanın tesiriyle yazmadığı anlaşılmıştır.⁸⁵⁶ Öte yandan basında Sırrı Bey’in ”muayyen” bir Avrupa ülkesine sık sık ziyarette bulunduğu vurgulanıyordu⁸⁵⁷. Kastedilen ülke herhalde Almanya’ydı zira damadını ziyaret için Almanya’ya giden Sırrı Bey uzun bir süre bu ülkede kalmıştı⁸⁵⁸.

İlginçtir ki Sırrı Bey’den bahseden birtakım eserlerde Sırrı Bey için “Almanci” ifadesi kullanılmakta veya Alman taraftarlığı yaptığı için tutuklandığından bahsedilmektedir⁸⁵⁹. Bunun bir yanlış anlaşılma olduğu, İngilizlerle ittifaka karşı olduğu için Sırrı Bey hakkında böyle bir algı oluştuğu söylenebilir. Neticede basından

⁸⁵⁴ Murat Yılmaz, **a.g.t.**, s. 170, **BCA**, 490-1-0-0/ Cumhuriyet Halk Partisi, 557-2221-1, lef 165-166.

⁸⁵⁵ Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan karşılıklı yardım antlaşması için bkz.: İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 608-617.

⁸⁵⁶ “Nezaret altına alınan eski Kocaeli Meb’usu”, **İkdam**, 18 Nisan 1940, s. 3. “Eski Kocaeli mebusu” **Vakit**, 18 Nisan 1940, s. 4.

⁸⁵⁷ “Eski vekil ve mebuslardan Sırrı nezaret altında”, **Yeni Asır**, 18 Nisan 1940 s. 3., ”Sabık meb’us Sırrı bugün askeri mahkemeye veriliyor”, **Son Posta**, 18 Nisan 1940, s. 8.

⁸⁵⁸ “Eski Kocaeli meb’usu Sırrı tevkif edildi”, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1940, s. 5.

⁸⁵⁹ Örneğin Damar Arıkoğlu Sırrı Bey için, ”ikinci dünya harbinde Alman taraftarlığından ve ordu kumandanlarına imzasız mektup yazdığından dolayı on seneye mahkûm edilmiştir” demektedir, Sırrı Bey ile aynı dönemde hapiste olan Nazım Hikmet af meselesi ile ilgili Kemal Tahir’e yazdığı bir mektupta ”Sırrı Bellioğlu diye İstanbul Cezaevi’nde bir Almanci herif var, o da burda birisine mektup yazıp affın mutlak olduğunu söylüyor” şeklinde bir ifade kullanmakta. Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 273., Nazım Hikmet, **Kemal Tahir’e Mapusaneden Mektuplar**, İstanbul, Adam Yayınları, 1993, s. 191.

anladığımız kadarıyla Sırrı Bey'in harici bir propagandanın sevkiyle bunları yazmadığı açıktı ve daha sonra Meclis'te Sırrı Bey'in affına yönelik yapılan tartışmada da ona yöneltilen suçlamalar içerisinde Alman taraftarlığı bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Sırrı Bey'e Almanya'daki damadından Nazi propagandası içeren birtakım materyal gönderildiği ve bu nedenle kendisine ceza davası açıldığına yönelik Corry Guttstadt'ın ileri sürdüğü kaynağı belirsiz bir iddia da bulunmaktadır⁸⁶⁰. Ayrıca Romanya'nın Türkiye'deki askeri ataşesi Traian Teodorescu, Bükreş'e gönderdiği bir raporda Sırrı Bey'in Almanlar tarafından fonlandığını iddia etmiştir. Teodorescu Sırrı Bey'in Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'ün Türkiye'nin değil İngiltere ve Fransa'nın çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini düşündüğünü ve bu düşüncesini birtakım broşürler vasıtasıyla yaydığını ifade etmiştir⁸⁶¹. Buna ek olarak Sırrı Bey'in hapisteyken İsmet İnönü'ye gönderdiği bir telgrafta Almanya ile imzalanan dostluk antlaşmasını⁸⁶² överek bu antlaşmanın memleket için hakiki bir huzur ve selamet devri açtığını ifade ettiği de görülmektedir⁸⁶³.

Sırrı Bey'in Alman taraftarı olduğuna yönelik iddiaları kısaca değerlendirecek olursak; İfade ettiğimiz gibi Guttstadt'ın iddiasının kaynağı belirsizdir. Romen Büyükelçi Teodorescu'nun Sırrı Bey'in Almanlar tarafından fonlandığı iddiasının ise sağlam kanıtlara dayandığına dair hiçbir veri yoktur. Bu iddia muhtemelen Teodorescu'nun kendi çıkarımından ibarettir. Nitekim savaş sırasında Türkiye'yi Mihver cephesine karşı daha faal davranmaya zorlayan İngiltere'ye direnerek Almanya ile ilişkileri bir düzeyde tutmaya çalışan Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu da Müttefik devletler tarafından Alman taraftarlığıyla suçlanmıştır⁸⁶⁴. Sırrı Bey'in Fevzi Çakmak ve Asım Gündüz'ün İngiliz çıkarlarını gözettiklerini düşündüğü kabul edilse bile bu durum Sırrı Bey'in Alman taraftarı olduğunu göstermeye yetmez. Bunu hükümetin ve ordunun tarafsız kalmak yerine İngiltere'ye

⁸⁶⁰ Corry Guttstadt'ın eserinde bir dipnot olarak belirttiği bu ifadenin kaynağı belli değil, Corry Guttstadt, **Türkiye, Yahudiler ve Holokost**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 129.

⁸⁶¹ Alesandru Dutu, **Ataşatii Militari Transmit, Vol. II., (1938-1940)**, Bükreş, Editura Europa Nova, 2002, s. 219-220.

⁸⁶² 18 Haziran 1941 tarihli antlaşma için bkz.: Soysal, **a.g.e.**, s. 647-649.

⁸⁶³ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-6, Fihrist No: 6027-1.

⁸⁶⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 51.

angaje olarak ülkeyi büyük bir tehlikeye attıkları görüşünün bir yansıması olarak kabul etmek mümkündür.

3.5.2. Mahkumiyet Süreci

Sırrı Bey'in dokuz senelik mahkumiyet sürecinde yaşadıklarından bazı kesitleri kendisiyle aynı hapiste bulunan Necip Fazıl Kısakürek vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Sırrı Bey'in tutukluluk ve yargılanma sürecinde bazı makamlara gönderdiği birtakım dilekçeler Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisinde yayımlanmıştır. Sırrı Bey Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben kaleme aldığı 24 Eylül 1942 tarihli dilekçesinde şunları söylemektedir:

“İki seneden beri, ayrıca ve aynı delillerle, Cumhurreisini, Türklüğü, Büyük Millet Meclisini, Hükümeti, askeri kuvvetleri tahkir ve rejimi tebdile teşebbüs fiillerinden sanık olarak muhakeme ediliyorum. O da bitti, şimdi müdafaamı hazırlıyorum, bütün zaman ve mekanlarda değişmemiş düsturlar icabı, ceberut ve tagallübün ifsad ve istismar edegeldiği bazı seciye düşkünleri, riyakârlık ve dalkavukluk istidatlarını genişleterek ve ikbal kazanacakları ümidine kapılarak hakkımda bu tuzağı kurunca, ben de mahkemeye bazı iddia ve ifşalarda bulunmaya mecbur oldum. Bu münafık maskelerinin öz ellerinizle sökölmesini, anayasanın muhterem tuttuğu makamlarla yüksek şahsiyetinizin âmme nazarında herhangi bir yanlış zehabe hedef tutulmamasını temin için, şahit olarak davetinizi mahkemeden istedim. Fakat Hazreti Ömer'e sırtında çuval taşıtan, Sultan Selim'e “seni Şeriate şikayet ederim!” dedirten, (Puvankare)'yi hakim huzuruna çıkartan adalet kuvvetinin üstünlüğünü kimseye dinletemedim. O zaman bir âmme müdafininin makûs mütaleası, mahkemenin içtihadını bulandırdı ve isteğim reddedildi. Böylece o nezih, o haklı, o sadece vatan ve millet kaygısıyla gösterilmiş medeni cesaret, tarihe intikal etmiş mahrem bir vesika halini aldı. Ancak, yılmıyorum, ümitsizliğe kapılmıyorum; ve şu son fırsattan faydalanarak size bu dilekçemi takdim ve bu ayın 31 inci günü yapacağım müdafaayı dinlemek ve intibalarını size bildirmek üzere bir emininizin mahkemeye gönderilmesini rica ediyorum. Müdafaam, Miralay İsmet Bey'i, cephe kumandanı İsmet Paşa'yı, Başvekil ve sonra Cumhurreisi İsmet İnönü'yü ilgilendirecek ve düşündürecek kısımlarla doludur. Bu arada (Hakimiyeti Milliye) mefhumunun nasıl hetk ve tahrip edildiği ve bazı vekiller, âmme mümessilleri, polis amir ve memurlarının

nasıl sözbirliğı ederek, memlekette Cumhuriyeti çölde seraba döndürdükleri, başlıca davamdır. Emelim, bir kere daha ihyakâr hizmetlerinizi esirgememek sırasının geldiğini bildirmek ve sizi mukaddes vatan hizmetine dâvet etmektir. Sonsuz saygılarımı lütfen kabul buyurunuz!”⁸⁶⁵

Mahkemenin gizliliğı nedeniyle Sırrı Bey’in İnönü’den bu talebinin karşılık bulup bulmadığı ise belli değildir. Yargılama süreci devam ederken Sırrı Bey Adliye Vekili’ne de bir dilekçe yollamış ancak bu dilekçesi adresine ulaştırılmamıştır:

“Evrakımı okumak üzere bugün mahkemeye giderken, ellerime, tâzip ve teşhir aleti olan demir kelepçeler vuruldu. Katiller, yankesiciler kafilesine katılarak götürüldüm. Yüksek şahsınızdan gelen emir geri bırakılamazdı. Hakkımda hissettiğim tasminlerinizi vakti geldiği zaman delile kavuşturmak üzere tahkikat yapılması için adliye müfettişlerine verdiğim üç istidayı iptal ettirdiniz ! Başkaları için tâzip ve teşhir aleti olan kelepçelerin, benim bileklerimde vakar ve iftihar nişanesi, parlak bir vatanperverlik alameti olacağını takdir edemediniz ! Bilmeden ve düşünmeden şerefimi yükseltmiş oldunuz ! Bu yüzden beni minnettar bıraktınız. Yirmi bir yaşındaydım. Padişaha suikast ithamıyla maznunen Beşiktaş karakolundan Zaptiye kapısına sevkolunduğum zaman, yine aynı yoldan, fakat arkamda tek polis, kollarım çözüük olarak geçirilmiştim. O zaman bir mektep çocuğı idim. Muhatabımsa padişah yaveri bir ferik iken bana “Efendi oğlum” derdi. Şimdi, vekil, mebus olmuş bir ihtiyarım. Sizin polisiniz bana “Eşek !” diye hitap ediyor, ne tezat ! Başka bir vesile bularak boğazıma lâle, ayaklarıma pranga vurdurmazsanız size korkak diyeceğim.”⁸⁶⁶

Sırrı Bey’in bu anlatısında dikkat edilmesi gereken Mülkiye Mektebi dönemindeki tutukluluğına yönelik ifadelerdir. Sırrı Bey’in Mülkiye Mektebi’nden ihracı ve sürgün süreci hatırlanacak olursa kendisine pek de adil davranıldığını söylemek mümkün değil. Anlaşılan Sırrı Bey burada konjonktüre göre bir söylem geliştirerek bu dönemdeki tutukluluğunda kendine yönelik tutumun daha iyi olduğu

⁸⁶⁵ Sırrı Bellioğlu, “Eski İktisat Vekili Sırrı Bellioğlu’nun 24 Eylül 1942 tarihinde Cumhurreisine gönderdiği dilekçenin meali” **Büyük Doğı**, 19 Aralık 1947, s. 7, 11.

⁸⁶⁶ Sırrı Bellioğlu, “Sırrı Bellioğlu tarafından 26.1.1943’de Adliye Vekiline çekilmek üzere C.Savcılığına pulla istida ile verilen ve Hapishane İnzibat Meclisi tarafından iptal edilip alıkonan telgraf sureti”, **Büyük Doğı**, 31 Ekim 1947, s. 9.

vurgusuyla Abdülhamid döneminin bile İsmet İnönü döneminden daha adil olduğu izlenimini yaratmak istemiştir.

Öte yandan anlaşıldığı kadarıyla Sırrı Bey'in gönderdiği dilekçelerin büyük bir çoğunluğu yerine ulaşmamış, ulaşanların tesiri ise olumlu değil olumsuz olmuştur. Mesela İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'ne, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve bazı gazetecilere gönderdiği bir dilekçesinden dolayı halkın maneviyatını bozacak şekilde propaganda yapmak ve Meclis'i tahkir edici ifadeler kullanmaktan yargılanarak hakkında 7 ay hapis cezası istenmiş ancak dilekçesinde bu suçları içeren ifadeler bulunamadığından beraat etmiştir.⁸⁶⁷

3.5.3. Hapishanedeki durumu

Sırrı Bey, Necip Fazıl Kısakürek, Aziz Nesin⁸⁶⁸, Recep Bilginer gibi aynı dönemde hapiste bulunduğu bazı isimlerle yakın arkadaşlıklar kurmuştur. Bunlardan özellikle Necip Fazıl, Sırrı Bey'in hapishane günlerine dair ilginç bazı anekdotlar aktarmaktadır:

“Meb’us bey... Bu da eski İktisat Vekili ve Kocaeli Mebusu Sırrı Bellioğlu... Tranzitin üstünde, ayrı ve müstakil koridorlu bir odada otururdu. Dokuz sene mahkûmiyetin kendisine verdiği bir imtiyazdı bu... Bu kadarı da mı olmasın ?..

Bütün suçu şu: Halk Partisi devrinde birkaç ordu kumandanına mektup yazmış: “ Ne olacak vatanın hali?” diye sormuş... Al sana 9 sene hapis, orduyu ihtilâle teşvik suçundan!...

Adamcağızın işi gücü hapishane kapısına bir teleskop koyup, içeriye kendisi gibi güya siyasi, güya münevver, güya gazeteci veya muharrir birinin düşmesini beklemektir. Nitekim ben, tek günlük hapsimle beraber kendisiyle hapishanede tam üç kere müşerref oldum.

İçinde büyük idrâke bir hayli istidat olduğu halde, ben bu zat kadar küçük idrâkte kalmış; ahlâkiyle yağmur gibi saf, fikriyle adamakıllı bulanık bir kimse

⁸⁶⁷ “Sırrı Bellioğlu, Cezaevinde bulunan eski milletvekili aleyhindeki yeni davada beraat kazandı” **Cumhuriyet** 23 Mart 1946, s. 3. “Sırrı Bellioğlu bir suçtan beraat etti”, **Akşam** 26 Eylül 1946, s. 2.

⁸⁶⁸ Aziz Nesin, **Bir Tutam Aydınlık**, İstanbul, Nesin Yayınevi, 2022, s. 61.

görmedim. Dindarlığından bahsederdi, fakat Kur'an'ın Türkçe olabileceğine kaniydi. Tarihi mütalealarda fikirlerime bir çok yerde iştirak eder, fakat "Elhamdülillah ittihatçıyım!" derdi. Benim mevkufduğumdaki zulmü anlar, devrin felaketini takdir eder; fakat bana verilecek cezayı bakkalların bile evime mal vermemesi, yani bana karşı içtimai bir boykot yapılması şeklinde düşünürdü. Allahın günü, Büyük Millet Meclisinden affını isteyen istidalar kaleme almakla uğraşırdı. Tamamıyla gurursuz, kibirsiz, iyi ahlâklı bir ihtiyardı. Yani hafifçe beyni rutubet almış biri... Eski vekillerden olduğunun söylenmesine bile tahammül etmez, "Meb'us bey!" diye çağrılışına güler; amma fırsat düşünce de istiklal madalyasını takmaya bayılırdı.⁸⁶⁹"

Görüldüğü gibi Necip Fazıl'ın kendi bakış açısından çizdiği Sırrı Bellioğlu portresi insani anlamda olumlu ama politik açıdan kendi potansiyelini ortaya çıkaramayan çelişkilerle dolu ve karmaşık bir portredir. Necip Fazıl'ın aktardığına göre aralarında geçen bir konuşmada Sırrı Bey Büyük Doğu Dergisi'ne övgüde bulunmuş, öte yandan Necip Fazıl'ı Adnan Menderes'e fazla bağlı olup Demokrat Parti'yi ihmal ettiği ve şahısların geçici olduğu yolunda uyarmıştır. Necip Fazıl ise "eski ittihatçı ihtiyar" olarak tanımladığı Sırrı Bey'in "10 yılı bulan zindan hayatında sulanmış beyni" ve "dar anlayışıyla" kendi mücadelesi için Demokrat Parti'nin değil Menderes'in önemli olduğunu, Demokrat Parti'nin alacağı şeklin de Menderes'e bağlı olduğunu kestiremediğini ifade etmektedir.⁸⁷⁰

Sırrı Bey'in hapis günlerine yönelik bir başka anekdot ise aynı dönemde hapiste bulunmuş olan Vatan Gazetesi yazarı Recep Bilginer tarafından aktarılmaktadır. Bilginer Sırrı Bey'in hapisanedeki ayrıcalıklı konumuna değinmekte, hapisanenin "beybabası" olan Sırrı Bey'in koğuşlar arası dolaşarak diğer mahkumlarla konuşma iznine sahip tek kişi olduğunu belirtmektedir. Sırrı Bey hapse yeni giren Recep Bilginer'e çok partili dönemde hapse atılan ilk gazeteci olduğunu söyledikten sonra aralarında şu diyalog geçmiştir:

⁸⁶⁹ Necip Fazıl Kısakürek, **Cinnet Müstatili "Yılanlı Kuyudan"**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2021, s. 67.

⁸⁷⁰ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2018, s. 220-221.

“- Benim de senin yaşındayken konduğum Bekirağa Bölüğü'nde, benden önce getirilmiş çok siyasi suçlu gençler vardı. Oysa sen şimdi burada teksin. Hani nerede ateşli gençler ?

- Belki zamanla
- Elbette artmalı, bir ülkede siyasi kavgacıların sayısı arttıkça, tabana yayılır kavga. Ve halk, olayların perde arkasını öğrenmeye başlar. İnaniyorum ki çok yakında çok idealist genç düşecek buraya. Gençler bilinçlendikçe haksız yönetime karşı tepkiler çoğalacak.”⁸⁷¹

3.5.4. Af Tartışmaları

1948'ye gelindiğinde Sırrı Bey suçsuz olduğu konusundaki ısrarını hala sürdürmekte, ilgili kurumlara dilekçe yollamaya devam etmektedir. Başta Meclis olmak üzere pek çok şahıs ve kuruma gönderdiği bu dilekçelerinde Sırrı Bey'in aften ziyade kendisine yapılan muamelenin gözden geçirilmesi ve hakkındaki suçlamaların tekrar tetkik edilmesini talep ettiği görülmektedir. Ancak Sırrı Bey'in iddiasına göre 1947'de yolladığı dilekçeler üzerlerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen tetkik edilmemiştir. 13 Şubat 1948 tarihli bir dilekçesinde Sırrı Bey⁸⁷² kendisinin askeri isyana teşvik gibi hayali bir suç ile itham edildiğini ama güncel neşriyatta görülen eleştirilerin zamanında kendisinin yaptığı eleştirilerle şiddet, ruh ve gaye olarak büyük benzerlik gösterdiğini ve bu durumun kendi eleştirilerinin bir teyidi olduğunu ifade etmiş, aynı zamanda bu eleştirileri ilk yapan kendisi olduğundan takdir ve teşekkürü hak ettiğini de eklemiştir. Sırrı Bey dilekçesinde tek suçunun İsmet İnönü'nün beğendiği hükümeti kendilerinin de mi beğenmeye mecbur oldukları şeklindeki ifadesi olduğunu belirtmekte, bu ifadeyi mükevennatın haliki olan Allah için söylemenin bile bu şekilde bir cezayı gerektirmediğini ifade etmektedir. Sırrı Bey dilekçesinin devamında ilginç bir meseleye değinmekte, cezaevinde bir memurun kendisini öldürtmeye çalıştığını ancak bu konudaki beyanlarına hiçbir makamın kulak

⁸⁷¹ Recep Bilginer, *Üç iktidar üç hayal kırıklığı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2005, s. 48.

⁸⁷² Sırrı Bey'in bu dilekçesinin suretleri, Dilekçe, Adliye, Müdafaa-i Milliye, Teşkilat-ı Esasiye ve Dahiliye komisyonlarına, Halk Partisi ve Demokrat Parti başkanlıklarına, Cihat Baban, Hamdullah Suphi ve Başbakan Hasan Saka'ya gönderilmiştir.

vermediğini ileri sürmektedir. Dilekçesinin sonuna Samet Ağaoğlu⁸⁷³,’nun *Kuva-yı Milliye Ruhu* eserinden alıntı yaparak kendisinin Meclis’teki inkılapçı zihniyetteki tavrını hatırlatan Sırrı Bey, milletvekillerinden gönderdiği evrakın tetkik edilerek bir karara varılması yönünde talepte bulunmuştur⁸⁷⁴. 16 Şubat 1948 tarihli Meclis oturumunda yine aynı dönemde hapiste bulunan Ali İhsan Sabis’in affı ile birlikte Sırrı Bey’in de affı gündeme getirilmiş ve bu hususta Seyhan mebusu Sinan Tekelioğlu bir takrir vermişse de Sırrı Bey’in affının ayrı bir kanun ile gerçekleştirilebileceği mütalaasıyla bu takrir oylamaya konmamıştır⁸⁷⁵. Öte yandan Sırrı Bey’in yolladığı dilekçeler ise reddedilerek TBMM’ye sevk edilmemiştir. Sırrı Bey bu karar üzerine basına verdiği açıklamada af istemediğini tekrar vurgulamış, istediği şeyin kendisine yönelik suçlamaların tashihi olduğunu, bugüne kadar saymak istemediği kadar hizmette bulunduğu Meclis bu isteğini uygun görmüyorsa, cezaevinde ölmeyi milletine hizmet olarak göreceğini ifade etmiştir⁸⁷⁶.

Bir kaç ay sonra Sırrı Bey’in affı meselesi tekrar Meclis’e gelecek, Adalet Komisyonu’nun bu yönde verdiği kanun teklifi Meclis’te şiddetli itirazlarla karşılanacaktır. Erzurum mebusu Vehbi Kocagüney, Sırrı Bey’in orduyu hükümet aleyhine hareket etmeye teşvik ederek işlediği günahla geçmişteki hizmetlerinin üzerinden bir sünger geçirdiğini söyleyerek Sırrı Bey gibi bir “günahkarın” affına karşı çıkmıştır. Ankara mebusu Emin Halim Ergün Bey de Sırrı Bey’in İkinci Dünya Savaşı’nın zor zamanlarında orduyu kötü yollara çekmeye çalıştığını vurgulamış, ilerleyen yaşının af için bir gerekçe olamayacağını belirtmiştir⁸⁷⁷. Bir diğer itiraz ise Sırrı Bey’in tutuklandığı dönemde Emniyet Müdürü olan Kastamonu mebusu Muzaffer Akalın’dan gelmiştir. Akalın Sırrı Bey’in tutuklanmasına giden süreci aktarmış, haftalar süren operasyonun sonunu şu sözlerle anlatmıştır:

“Mektupların Beyoğlu postahanelerinin damgasını taşıdığı göz önüne alınarak bu semtte haftalarca devam eden geniş ölçüde dikkatli ve çetin çalışmalardan sonra

⁸⁷³ Sırrı Bellioğlu dilekçesinde Ahmet Ağaoğlu ismini kullansa da bahsi geçen eser Ahmet Ağaoğlu’nun oğlu Samet Ağaoğlu’na aittir.

⁸⁷⁴ **BCA** 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, 557-2222-1, s. 3-5.

⁸⁷⁵ **TBMM ZC**, D.8, C.10, Toplantı: 2, 16.2.1948, s. 155.

⁸⁷⁶ “Sırrı Bellioğlu ile mühim bir konuşma”, **Yeni Sabah**, 19 Şubat 1948, s. 1, 5.

⁸⁷⁷ **TBMM ZC**, D.8, C.15, Toplantı: 3, 14.1.1949, s. 135-136.

Sırrı Bellioğlu'nun bir gün Tophane ile Galatasaray arasındaki posta kutularından birine bu mektupların yeni bir serisini attığı tespit edildi. Bu suretle Bellioğlu'nun sırrı belli oldu.”

Akalın bu konuşmasının ardından Sırrı Bey'in ihtirasları uğruna memleketi tehlikeye götürdüğünü, mebus olmak maksadına ulaşamayınca orduyu isyana teşvik ettiğini, eğer başarılı olmuş olsaydı ülkede çok kan döküleceğini ifade ederek affa karşı çıkmıştır⁸⁷⁸.

Adalet Komisyonu Sözcüsü Sahir Kurutluoğlu ise komisyonun çoğunluk itibarıyla Sırrı Bey'in affından yana olduğunu ve meseleye Sırrı Bey'in sahip olduğu hürriyet anlayışının kendi içindeki tutarlılığı açısından baktığını ifade etmiştir. Kurutluoğlu açıklamasında bu anlayışın bir bedeli olan geçmişteki sürgün hayatının ve yine bu anlayışa sonuna kadar sadık kalmasının komisyonun Sırrı Bey hakkındaki değerlendirmesinde belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Yine Kurutluoğlu Sırrı Bey'in eylemlerinin Ali İhsan Sabis'in eylemleriyle aynı mahiyette olmasından ötürü Ali İhsan Sabis gibi affedilmesi gerektiğini, Sırrı Bey'in yaşının ileri olmasının da bu mütalaada etkili olduğunu ifade etmiştir⁸⁷⁹.

Ancak Meclis'te yükselen sesler Sırrı Bey'in affından değil cezasını çekmesinden yanadır ve hızla oylamaya gidilmesi istenmektedir. Neticede Muzaffer Akalın ve Emin Halim Ergün'ün verdiği takrirle Sırrı Bey'in affına yönelik kanun tasarısı reddedilmiştir⁸⁸⁰.

3.5.5. Cezasının Sonlanması ve Haklarını Geri Alması

Sırrı Bey'in affına dair tartışmalar olumsuz sonuçlansa da neticede 9 yıl 4 aylık tutukluluk dönemi 1 Ağustos 1949 tarihinde sona ermiştir. Hapisten çıktıktan sonra yeri öpen ve ardından dua eden Sırrı Bey siyasete devam edip etmeyeceğine dair kendisine yöneltilen soruya kendisini bildi bileli ittihatçı olduğu ve ittihatçı ruhunu da yaşatmaya devam edeceği, herhangi bir siyasi partiye girmeyi aklından geçirmediği ve

⁸⁷⁸ TBMM ZC, D.8, C.15, Toplantı: 3, 14.1.1949, s. 136-137.

⁸⁷⁹ TBMM ZC, D.8, C.15, Toplantı: 3, 14.1.1949, s. 137.

⁸⁸⁰ TBMM ZC, D.8, C.15, Toplantı: 3, 14.1.1949, s. 138.

hiçbir partinin ya da şahsın yardımına da ihtiyacı olmadığı, serbest olarak çalışarak yaşamaya devam edeceği şeklinde bir yanıt vermiştir⁸⁸¹.

Sırrı Bey hapisten çıkmış olsa da kendisine verilen cezanın tüm hukuki neticeleriyle affı, yani hukuki haklarını geri alması ve amme hizmetlerinden faydalanması söz konusu değildi. Sırrı Bey'in tüm haklarını geri alabilmesi için 1951 senesinde af kanunu gündeme gelmiştir. Bu sefer durum 1949 senesindeki tartışmalardan farklıdır. Zira artık iktidarda Demokrat Parti vardır ve Meclis'te İsmet Paşa devrine olumsuz bakan çoğunluk Sırrı Bey'in affını desteklemektedir. Adalet Komisyonu'nun Sırrı Bey'in affına dair raporuna⁸⁸² yönelik hususi affın fer'i hakları geri vermeyeceği ve dolayısıyla kanunun yerinde olmadığı şeklindeki birtakım eleştiriler ve sonrasında yine işin hukuki boyutuyla ilgili birtakım tartışmalar bir yana bırakılırsa Meclis'in geneli affa destek çıkmıştır. Bu noktada bir taraftan Sırrı Bey'in zamanında yaptığı hizmetler, bir taraftan da geçmiş rejimin siyasetinin artık tasfiye edildiği vurgulanmıştır. Bu hususta söz alan İzmir mebusu Cihad Baban Sırrı Bey'in sabık devrin bir mahkumu olduğunu, onun gibi kendilerinin de şef sistemine isyan ettiğini, söz konusu olanın bir af kanunu değil eski rejimin tasfiyesi olduğunu söyleyerek kanuna destek çıkmıştır. Kanuna bir ek olarak Rize milletvekili İzzet Akçal Sırrı Bey'in mahkumiyet süresince verilmeyen maaşlarının ve el konulan eşyalarının iadesini teklif etmişse de Sırrı Bey'in iade edilecek olan haklarının sadece kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki döneme ait haklar olacağı mütalaasıyla bu teklif reddedilmiştir. Kanun tasarısının bu ilk görüşmesinde kanun maddeleri kabul edilmiş⁸⁸³, ardından 16 Mayıs 1951 tarihinde kanunun tümü oylamaya konulmuş ve neticede Sırrı Bey'in affına yönelik 5765 sayılı kanun kabul edilerek yürürlüğe konmuştur.⁸⁸⁴

⁸⁸¹ Sırrı Bey her ne kadar böyle bir açıklama yapsa da 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den Kocaeli adayı olmak istemiş ancak bu isteği uygun görülmemiştir. "Sırrı Bellioğlu 9 aylık hapsini bitirdi", **Yeni Sabah**, 1 Ağustos 1949, s. 5. "Kocaeli'de adaylıklarını koyanlar", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1954, s. 6. "Dünkü Meşhurlar: 9 Yıl Hapiste yatan bir Bakan: Sırrı Bellioğlu", **Akşam**, 20 Ocak 1955, s.3.

⁸⁸² Bahsi geçen raporda Sırrı Bey'in cezasını tamamen çekmiş olması, cezaevindeki iyi tavrı, ve yaşının ilerlemiş olması nedeniyle fer'i haklarını geri almasının gerekliliği üzerinde duran komisyon bu hususta bir kanun tasarısında bulunmuştur. **TBMM ZC**, D.9, C.6, Toplantı : 1, 30.4.1951. s. 135.

⁸⁸³ **TBMM ZC**, D.9, C.6, Toplantı : 1, 30.4.1951, s. 344-352.

⁸⁸⁴ **TBMM ZC**, D.9, C.7, Toplantı: 1, 16.5.1951, s. 296. Resmi Gazete, 24.5.1951, Sayı: 7816, s. 1.

Ancak mesele burada son bulmamıştır. Sırrı Bey'in elinden alınan haklarına yönelik talepleri meselenin bu boyutuyla Meclis'te tekrar gündeme gelmesine neden olacaktır. Sırrı Bey'in geçmişe yönelik haklarının iadesine yönelik 21 Ocak 1953 tarihli dilekçesi TBMM Dilekçe Komisyonu tarafından Milli Savunma Vekaleti'ne gönderilmiştir. Bu hususta görüşü sorulan 14. Kolordu Kumandanlığı Sırrı Bey'in hukuki hakları ve maaşları ile el konulan eşyalarının iadesi noktasındaki taleplerinin hak ve adalet prensiplerine uygun olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Ancak buna rağmen Milli Savunma Vekaleti af kanunu metninin açık olması nedeniyle bu hususta bir işlem yapılamayacağını belirtmiştir⁸⁸⁵.

Bu durum karşısında Dilekçe Komisyonu meseleye yönelik bir şey yapılamayacağını ve kanunun tefsirinin de komisyonun yetki alanı dışında olduğunu bildirmesine rağmen Tokat eski mebusu Sıtkı Atanç buna itiraz etmiş ve verdiği bir takrirle meseleyi tekrar Meclis'in gündemine taşımıştır. Meclis'teki tartışmalar sırasında bu kez Sırrı Bey'in hapiste bulunduğu süre zarfında elinden alınan haklarının iade edilmesi için en büyük çabayı o dönem Trabzon mebusu olan ünlü tarihçi Mahmut Goloğlu gösterecektir. Uzun bir konuşma yapan Goloğlu Sırrı Bey'in tutuklanmasına giden süreci anlattıktan sonra Sırrı Bey'in haksız bir şekilde hapsedildiğini, bahsi geçen orduyu isyana teşvik etme iddialarının Sırrı Bey'in mektuplarında yazdıklarıyla alakası olmadığını vurgulamıştır. Goloğlu konuşmasında İnönü devrini eleştirerek Demokrat Parti'nin başa geçmesiyle eski rejimin kötülük bakiyesinin tasfiyesine başlandığını ve bu süreçte Sırrı Bey'in affının da gündeme geldiğini belirtmiştir. Goloğlu Sırrı Bey'in affı için çıkarılan kanuna değindikten sonra bu kanunun birinci maddesinde Sırrı Bey'in affedilen cezası ile birlikte cezasının bütün hukuki neticelerinin de affedildiğinin ifade edildiğini, bu nedenle hapiste bulunduğu süre zarfında kesilen maaşları ve el konulan eşyalarının da geri verilmesi gerektiğini söylemiştir⁸⁸⁶. Mecliste konuya dair yapılan konuşmaların ekserisinde Sırrı Bey'in suçsuz olduğu ve af kanunu ile birlikte geriye yönelik haklarının da iadesinin gerektiği

⁸⁸⁵ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/9-10, Fihrist No: 5392-153.

⁸⁸⁶ TBMM ZC, D.10, C.3, İ.1, 15.12.1954, s.111-115.

vurgulanmıştır. Nihayet Mahmut Goloğlu'nun Sırrı Bey'in durumuna ait mazbatanın Dilekçe Komisyonu'na iade edilmesine yönelik takriri kabul edilmiştir⁸⁸⁷.

Mahmut Goloğlu ise Sırrı Bey'in haklarının geri verilmesi adına Adliye Encümeni'ne Sırrı Bey'e dair af kanununun birinci maddesinin tefsiri noktasında bir takrir vermiştir. Adliye Encümeni ise ceza kanununa göre el konulan eşyanın ve kesilen maaşların iadesi gibi bir durum söz konusu olmayacağını belirterek kanunun tefsirine mahal olmadığını belirtmiştir⁸⁸⁸. Ancak Goloğlu Adliye Encümeni'nin mazbatasını karşısında uzunca bir konuşma yaparak Sırrı Bey'in hakkını savunmuş ve Encümen'in mazbatasının reddedilmesini istemiştir⁸⁸⁹. Benzer bir konuşmayı Çanakkale mebusu Servet Sezgin de yapmış, haksız yere hapis yatan Sırrı Bey'in kesintiye uğramış iki üç bin lira tutarındaki maaşını geri vermekte tereddüt edilmemesini istemiştir⁸⁹⁰. Adliye Encümeni namına konuşan Konya mebusu Halil Özyörük ise konuya açıklık getirmeye çalışarak hususi af umumi aftan farklı olarak mücrimiyet halini ve ceza davasını ortadan kaldırmadığı için kesilen emekli maaşlarının geri iadesinin söz konusu olamayacağını ifade etmiştir⁸⁹¹. Kars mebusu Sırrı Atalay ise meselenin hissi ve hukuki iki yönü olduğunu, Sırrı Bey'e isnat olunan suçun siyasi oluşu, yaşının ileri olması ve uzun seneler hizmeti göz önünde bulundurulduğunda Meclis'in merhametinin yerinde olacağını söylemekle birlikte bu hissi sebeplerin hukuk prensiplerinin zedelenmesine neden olamayacağını ifade etmiştir. Sırrı Atalay'a göre söz konusu olan Sırrı Bey'e yönelik bir isnattan ibaret değildir ve Sırrı Bey yazdığı mektuplarla mevcut iktidarı devirmeye, halkı isyana teşvik ettirmeye çalışmıştır. Atalay Sırrı Bey'in bir suç işlemediği ve ortada bir adli hata olduğu yönündeki iddialara karşı da Sırrı Bey'in 1951 ve 1953 yıllarında Yüksek Askeri Temyiz Mahkemesi'ne yaptığı iade-i muhakeme ve tashih karar taleplerini örnek göstermiş, bu talepler karşısında mahkemenin ortada adli bir hata olmadığı yönündeki ifadelerini hatırlatmıştır. Sözlerine devam ederek Sırrı Bey hakkında çıkartılan af kanununu eleştirme sadedinde çekilmiş bir cezanın hususi bir kanuna tabi

⁸⁸⁷ TBMM ZC, D.10, C.3, İ.1, 15.12.1954, s.116-121.

⁸⁸⁸ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, 26 Numaralı Matbua.

⁸⁸⁹ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 225-227.

⁸⁹⁰ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 227-228.

⁸⁹¹ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 228-230.

tutulamayacağını söyleyen Atalay, bir hata yapılarak bu kanunun çıkarıldığını ve şimdi tekrar bir hata yapılarak Sırrı Bey'e merhamet göstermek adına kanuna aykırı bir şekilde hareket edilmemesi gerektiğini, hakikaten mağdur olan Sırrı Bey'e merhametin başka yollarla gösterilebileceğini ifade etmiştir⁸⁹². Atalay'ın konuşmasının ardından Mahmut Goloğlu tekrar söz almış, kanunun birinci maddesinde yer alan bütün hukuki neticelerin affedildiği yönündeki ifadeyi öne sürerek Sırrı Bey'e haklarının iadesi gerektiğini tekrar savunmuştur. Ancak Halil Özyörük kanundaki bu ifadenin Sırrı Bey'in ceza davasını kaldırmadığını ama hapis cezasının affedildiğini, bunun geçmiş haklarının iadesini sağlamayacağını tekrarlamış, bahsi geçen ifadenin tefsiri veya tesisi meselesinin de encümence düşünülüp bunun uygun olmadığına karar verildiğini hatırlatmıştır⁸⁹³. Tartışmalar devam etse de müzakerenin kifayetine karar verilmiş, bunun ardından Servet Sezgin Encümen'in tefsir mazbatasının iadesine yönelik bir takrir vermiş, netice olarak mazbata encümene iade edilmiştir⁸⁹⁴. Ancak encümen bir kez daha Sırrı Bey'in geçmiş haklarının iadesi talebinin uygun olmadığını ifade etmiştir⁸⁹⁵.

Sırrı Bey ise dilekçeler yoluyla haklarının iadesine yönelik mücadelesine bireysel olarak devam etmiş, 1958 senesinde de TBMM'ye bu yönde dilekçeler göndermiştir. Sırrı Bey TBMM'ye, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a ve İsmet İnönü⁸⁹⁶'ye gönderdiği dilekçesinde engizisyon mahkemesine benzettiği askeri mahkemenin dönemin hükümetinden aldığı emirle kendisini zindanda yatırarak haklarını iptal etmiş olması karşısında Demokrat Parti Hükümeti'nin sessiz kalmasını hükümetin şerefine yakıştıramadığını ifade etmiştir. Kimseden lütuf veya inayet dilenmediğini, sadece hakkını istediğini vurgulayan Sırrı Bey mektuplarında herhangi bir suç ifadesi bulunmadığını tekrar etmiş bu hususta bazı örnekler vermiştir. Sırrı Bey'e göre Çarşamba Müddeiumumisi'ne ve Erzurum Valisi'ne yolladığı mektuplar bizzat bu kişiler tarafından "tenkide mütedair" (eleştiri kapsamında) olarak

⁸⁹² TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 231-233.

⁸⁹³ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 235-236.

⁸⁹⁴ TBMM ZC, D.10, C.9, İ.2, 23.1.1956, s. 237.

⁸⁹⁵ TBMM ZC, D.10, İ.2, 2.7.1956, s.sayısı 26'ya ek.

⁸⁹⁶ Sırrı Bey dilekçesini İnönü'ye de göndermesinin nedenini şu şekilde ifade etmiştir: "Tarihin telin geldiği mesuliyetleri hiçe sayarak mezalimin maddi ve manevi ağırlıklarını senelerden beri boynunda taşımış olan İnönü bu saydığım hakikatlere karşı bir diyeceği var ise benim gibi o da amme evrakı karşısında bildirmesi için dilekçemin bir suretini de kendisine gönderiyorum"

nitelendirilmiş, Kayseri Kolordu Kumandanı aldığı mektubu askeri isyana teşvik olarak görmemiş, mektupların yazıldığı dönemdeki Dahiliye Vekili (Faik Öztrak) ve Askeri Mahkeme dahi mektupların “tenkide mütedair” olduğuna dair kanaat ortaya koymuşlardı. Sırrı Bey tahkikat heyetince yapılan tetkikler neticesinde kendisine isnat edilen suçların yersiz olduğunun ortaya konulduğunu ve kendisinin mektuplarındaki *"biz Teşkilat-ı Esasiye kanunun tatbikini isteriz, matbuat hürriyeti isteriz, hürriyet isteriz"* ifadelerinin mevcut düzenin değişmesinden ziyade cumhuriyet idaresine sadakatini gösterdiğinin tespit edildiğini ileri sürmüş, af kanunu tasarısında da benzer şekilde mektuplarında hükümetin icraatını şikayet ve demokrasi esaslarını müdafaa söz konusu olduğunun açıklandığını belirtmiştir. Sırrı Bey dilekçesinin sonunda hayatının uzun bir bölümünü sürgünlerde ve hapiste geçirmiş, memlekete demokrasi doktrinlerini Amerika Başkanı Truman’dan önce getirmiş ve Misak-ı Milli’yi yazarlar arasında bulunan bir vatandaş olduğunu vurgulayarak yapılan tahlil ve tetkikler neticesinde ortaya çıkan sonuca dayanarak kendisine nasıl bir muamele yapılacağını beklediğini, artık 85 yaşına geldiğinden kendisi hakkında verilecek kararı belki de mezarında bekleyeceğini ifade etmiştir. Ancak Sırrı Bey’in bu talepleri yapılabilecek bir şey olmadığı gerekçesiyle yanıtız kalmıştır.⁸⁹⁷ Sırrı Bey benzer bir dilekçeyi 16 Ağustos 1958 tarihinde de göndermiş ama sonuç değişmemiştir.⁸⁹⁸

Hayatının geri kalan kısmını siyasetten uzak bir şekilde geçiren Hüseyin Sırrı Bellioğlu 28 Eylül 1958 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁷ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/9-10, Fihrist No:5392-123.

⁸⁹⁸ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/9-10, Fihrist No:5392-151.

⁸⁹⁹ “Eski İktisat Bakanlarından Sırrı Bellioğlu öldü”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1958, s. 3.

SONUÇ

1876 yılında Lefkoşe’de doğan ve hayatının ilk yıllarını 1878 yılından itibaren İngiliz yönetimi altına giren Kıbrıs’ta geçiren Sırrı Bellioğlu Osmanlı sadrazamlarından Kıbrıslı Kamil Paşa’nın öneyak olmasıyla Mülkiye Mektebi’nde okumak için İstanbul’a gelmiştir. Mektebin idadi kısmını bitirip yüksek kısmına kaydolan Sırrı Bellioğlu hürriyet ve meşrutiyet taraftarı muhalif fikirlerle tanışmış, benimsemiş ve kendi ifadesiyle artık İttihatçı olmuştur. Sırrı Bellioğlu benimsediği fikirleri etrafına yaymaya da kalkışınca Mülkiye’nin yüksek kısmından ihraç edilmiştir. Osmanlı-Yunan Harbi’ne gönüllü olarak katılan Bellioğlu Mülkiye Mektebi’nde yarım kalan eğitime devam etmesi için kendisine verilen şansı da kullanamamış, muhalif fikirlerindeki ısrarı ve asi tavırları yüzünden mektepten tekrar ihraç edilmiş, ardından da Kastamonu’ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgünün radikal tavırlarını yumuşatma konusunda hiçbir etkisi olmamış, Bellioğlu karşısında kim olursa olsun fikirlerini savunmaya devam etmiş, yeri geldiğinde Kastamonu Valisiyle yeri geldiğinde Sadrazam ile karşı karşıya kalmayı göze almıştır. Bu dönemde Kastamonu Valisi’nin kendisine uyguladığı baskıdan epey bir rahatsız olan Bellioğlu sürgün yerinden firar ederek yurtdışına kaçmaya çalışmışsa da başarısız olmuştur. II. Meşrutiyet’in ilanı ve çıkarılan genel af sayesinde hayatında yeni bir sayfa açma imkanı bulan Bellioğlu, bu dönemde üstlendiği idari görevler sırasında da çevreyi ve resmi usûlleri göz ardı ederek kendi doğrularının peşinde gitmeye devam etmiştir. Tecrübesizliğinin de etkisiyle bu görevleri sırasında aldığı kimi kararlar nedeniyle pek çok kez yolsuzluk ve idari kabiliyetten yoksunlukla suçlanmış, zaman zaman politik nedenlerin de işin içine girmesiyle kendisine yönelik suçlamalar farklı boyutlar kazanmıştır. Tüm bunlar Bellioğlu’nun gittiği hiçbir yerde tutunamamasına, hiçbir idari görevinde uzun süre kalamamasına ve pek çok defa ülkenin farklı bölgelerine nakledilmesine sebep olmuştur.

Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Bellioğlu Heyet-i Temsiliye'nin İzmit'teki teşkilatlanmasındaki kritik isimlerden biri olmuş, Yahya Kaptan'ın Kuvay-ı Milliye'ye bağlanması noktasında büyük işlev görmüştür. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında İzmit mebusu olarak yer alan Sırrı Bey, Misak-ı Milli'yi hazırlayanlar arasında yer almış, İstanbul'un işgali ve meclisin feshiyle birlikte Anadolu'ya geçen ilk isimlerden olmuş ve 1.TBMM'de İzmit milletvekili olarak yer almıştır. TBMM içerisinde aktif bir şekilde yer alan Bellioğlu her ne kadar İkinci Grup içerisinde yer alsada zaman zaman grup üyelerinden farklı bir muhalefet şekli izlemiş, mesela Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik muhalefetten kaçınmıştır. Ancak mesele Misak-ı Milli'nin uygulanması olduğunda diğer İkinci Grup üyeleri gibi büyük kararlılık göstermiş, muhalefetiyle hükümeti epey zorlamıştır. Öte yandan Milli Mücadele boyunca farklı görevlerde de bulunmuş, kısa süreli olarak İktisat Vekilliği ve PTT müdürlüğü yapmış, Londra Konferansı'nda müşavir olarak bulunmuştur.

Bellioğlu'nun Birinci Meclis Dönemi'ndeki en dikkat çekici özelliklerinden biri de sola, dönem itibarıyla Bolşevik fikirlere olan eğilimidir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları içerisinde yer alan Bellioğlu cemiyetin Meclis'teki uzantısı olarak kurulan Halk Zümresi'nin içinde de yer almıştır. Emperyalist Batı'ya karşı Bolşeviklerle kararlı ve dürüst bir işbirliğini Birinci Meclis dağılıncaya kadar istikrarlı bir şekilde savunması onun sol eğiliminin pek çok başka mebus gibi güdümlü ya da konjonktür icabı geçici olmadığına işaret etmektedir. Öte yandan kısa süreli İktisat Vekilliği olaylı bir şekilde sonuçlanmış, kendisine yöneltilen suçlamaların ardından yapılan güven oylamasında yeterli oyu alamayarak vekillikten düşürülmüştür.

TBMM'nin Birinci Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte Bellioğlu da diğer İkinci Grup üyeleri gibi Meclis dışında kalmıştır. Bu süreçte ticaretle uğraşan Bellioğlu Sovyet Rusya'ya giderek ticaret yapmış, ancak pek de başarılı olamamıştır. Bu arada ülkede çok partili hayata geçiş doğrultusunda gerçekleşen iki deneme de başarısız olunca muhalefete duyulan ihtiyacı karşılamak ve bu boşluğunu doldurmak adına Meclis'te müstakil mebusluk uygulamasına geçilmiş, Bellioğlu da müstakil mebuslardan biri olarak Meclis'te yer almıştır. Özellikle mali alanda yaptığı eleştirilerle öne çıkan Bellioğlu'nun Meclis konuşmaları kimi zaman çarpıcı tespitlerle ve kimi zaman çelişkilerle dolu, çok zaman da su götürür argümanlarla desteklenen

fazlasıyla uzun ve genellikle CHF’li mebusların zor tahammül ettikleri konuşmalardı. Konuşmalarının konusu ne olursa olsun Bellioğlu’nun her fırsatta vurguladığı temel mesele idarede ilmi usullerin takip edilmesiydi. Bu vurgunun hemen etrafında konumlandığı başlıca fikirler ise devletin hantal ve gereksiz derecede büyük yapısından kurtulmak, ekonomide devlet müdahalesini sınırlandırıp özel teşebbüsün önünü açmak, dış borç almaktan ve yabancı uzman getirmekten korkmamaktı. Bellioğlu belki de kendi idari görevleri sırasında bürokrasinin hantal ve irrasyonel yapısına bizzat şahit olmasının da etkisiyle, anlaşılan daha Meclis-i Mebusan yıllarında kafasında çağdaş, ilmi metotlara dayanan bir idari sistem hayali kurmaya başlamıştır. Milli Mücadele yıllarında Bolşeviklerle işbirliğinin yılmaz savunucusu olan Bellioğlu sonraki dönemde Sovyet-Rusya ile yaptığı ticaret sırasında bu ülkedeki bürokrasinin korkunç derecede hantal, kaypak ve keyfi yüzüyle de karşılaşmış ve muhtemelen bu da onun devletçiliğe ve bürokrasiye karşı kimi zaman radikal boyutlara varan bir liberalizme yönelmesinde etken olmuştur. Bellioğlu’nun devletin küçültülmesi, ilimden gereği gibi faydalanılması ve yabancı uzman getirilmesi konusundaki ısrarı şüphesiz CHP’liler açısından sürekli yetersiz oldukları fikrinin yüzlerine vurulması demekti ve tahammüllerini zorlayan bir durumdu. Ancak “çağdaş” ve “ilmi” metotları takıntı halinde savunan Bellioğlu’nun meseleye yaklaşımı, Kooperatif konusundaki tartışmalarda da görülebileceği üzere açıkçası oldukça yüzeysel görünmektedir. Batılı bir uzmanın herhangi bir konuda yazdığı bir kitaptaki fikirleri, velev ki bu fikirleri tam olarak anlamamış olsa bile kendi fikirlerine uygun görmesi halinde histerik bir şekilde savunması Bellioğlu’nun ilim meselesini bir yandan da CHF’lileri tahkir ve tahrik etmek için bir araç olarak kullandığı intibayı uyandırmaktadır. Yabancı uzman getirmenin ve dışarıdan borç bulmanın hayati önemini vurgularken, özellikle Yunanistan örneği üzerinden, bu uzmanların ve alınan borçların ülkeyi mali ve idari kontrol altına soksa bile bunun ülkenin refaha kavuşması adına göz ardı edilebilecek önemsiz tavizler olacağını söylemekten kaçınmaması son derece ilginçtir ve ancak sınır tanımayan bir liberalizmle açıklanabilir. Bellioğlu’nun bu liberal görüşleri Meclis içerisinde zamanla “kıpkızıl liberallik” olarak nitelendirilecektir. Belki böylece Bellioğlu’nun şimdi durduğu noktaya kıpkızıl Bolşevizmden savrulurken geldiğine, yani fikirlerindeki ve çizgisindeki istikrarsızlığa da bir vurgu yapılmış olmaktadır. Öte yandan Bellioğlu bu aşırı liberallik eleştirilerini

asla kabul etmeyecek, bilakis kendisinin gerçek anlamda CHF'lilerden daha Devletçi, daha Halkçı ve daha Laik olduğunu ileri sürecek, CHF'lileri söz konusu ilkelerin gerçek anlamı ve CHF'nin bunları uygulama biçimi arasındaki çelişki üzerinden vurmaya çalışacaktır. Muhtemelen bu tavrında CHF mebusları tarafından kendisine sıklıkla fırkalı olmadığının hatırlatılmasının da payı vardır ve Bellioğlu bir savunma olarak bu ilkeleri pek çok CHF'liden daha iyi bildiği ve benimsediği vurgusunu pek çok kez tekrar etme ihtiyacı hissedecektir. Öte yandan Bellioğlu Meclis'teki radikal çıkışlarının kendisini diğer mebuslardan epeyce uzaklaştırdığının ve yalnızlaştırdığının, bu marjinal görüntüsü daha da pekiştiği takdirde bunun gerek şahsının ve gerek eleştirilerinin giderek daha az dikkate alınması sonucunu doğuracağını farkındadır. Belki bundan daha endişe verici olan şey bu durumun kendisinin hükümetle değil bizzat rejimle sorunu olduğu algısını üretmesidir. Bellioğlu bu noktada adeta bir denge politikası izlemek durumunda kalmış, belki de hiç samimi olmamakla birlikte özellikle dış politika konusunda hükümeti destekleyen söylemleriyle kendine daha rahat hareket edebileceği siyasi bir alan açmaya çalışmıştır. Yine mesela Meclis'te Irak'la yapılan bir anlaşma tartışılırken Türklerle Iraklılar arasındaki yakınlığı belirtmek adına her iki milletin de ortak düşmana yani Osmanlı'ya karşı yürüttükleri ve zaferle sonuçlandırıdıkları müşterek mücadeleden bahsetmesi belki de rejime bağlılığının sorgulanması endişesinden kaynaklanan bir reflektir. Zira bu derece radikal bir Osmanlı karşıtı söylem Sırrı Bellioğlu'ndan pek beklenebilecek bir şey değildir.

Meclis'in Dördüncü Dönemi'nin sonuna gelindiğinde Bellioğlu'nun sinir bozucu muhalefetinden bıkmış olan Peker ve İnönü, Bellioğlu'nun tekrar Meclis'e müstakil mebus olarak girmesini arzu eden Atatürk'le yaptıkları görüşmede, özellikle Peker'in ısrarlı tutumuyla Cumhurbaşkanı'nın bu niyetinden, aslında hiç de içine sinmemesine rağmen geri adım atmasını sağlamışlar ve böylece Bellioğlu Beşinci Dönem Meclis'e mebus olarak girememiştir. Bundan sonra belki gerek nispeten liberal bir isim olarak Celal Bayar'ın önce İktisat Vekili ve sonra Başvekil olması, gerek Atatürk'ün hala hayatta olması sebebiyle onun tarafından teşvik edilmeyen yollardan muhalefet yapmanın güçlüğü bu dönemde Meclis dışı kalmış olan Bellioğlu'nun muhalefet damarını bir nebze yumuşatmıştır. Ancak Atatürk'ün ölümü ve İsmet

İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması, Celal Bayar'ın Başvekalet'ten uzaklaştırılması öyle görülüyor ki Sırrı Bellioğlu'nun muhalefet damarını tekrar kabartmış ve bu sefer Bellioğlu içindeki itirazlara yol vermek için gerçekten de ilginç bir mecra bulmuştur. 1940'a gelindiğinde hükümete yönelik eleştirilerini çeşitli adreslere gönderdiği 200'e yakın imzasız mektup vasıtasıyla ülkenin ileri gelen isimleriyle paylaşan Bellioğlu'nun bu hareketi emniyet güçlerini harekete geçirmiş, haftalar süren operasyon neticesinde yakalanan Bellioğlu orduyu isyana teşvik etmek ile suçlanmış ve yargılanarak 9 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezasının tamamı infaz edilen Bellioğlu hapisten çıktıktan sonra Demokrat Parti'den milletvekili adayı olma girişimini saymazsak genel itibarıyla siyasetten uzak durmuştur.

Muhalefeti adeta bir yaşam tarzı olarak benimseyişi, polemik yaratmaktan zevk alması Bellioğlu'nu ilginç bir karakter olarak öne çıkarmıştır. Öte yandan hayatının başından sonuna dek "Hürriyet" uğruna verdiği mücadeleden neredeyse hiç taviz vermediği, benimsediği ilkeleri ne olursa olsun savunduğu noktasında hiç şüphe yoktur. Ancak bu ilkeleri savunurken Bellioğlu'nun tek bir çizgide ilerlemediği, süreçte sağa sola savrulduğu da ortadadır. Milli Mücadele yıllarında sola eğilimliken Cumhuriyet yıllarında liberalizmin fanatik bir savunucusu haline gelmesi bize göre Bellioğlu'nun keskin bir ideolojik dönüşüm yaşamasıyla açıklanamaz. İşin gerçeği Bellioğlu Milli Mücadele yıllarında sol çizgiyi istikrarlı bir şekilde takip etmiş olsa da o zaman bile kesinlikle radikal bir devrimci olmaktan uzaktı ve kendi ideallerini emanet edebileceğini düşündüğü oranda solcuydu. Onun için önemli olan hürriyetlere ve ilme dayanan bir idare tarzıydı ve muhtemelen ticaretle uğraştığı yıllarda daha yakından tanıma fırsatı bulduğu Sovyet-Rusya idaresinin karanlık yüzü onu kendi ideallerini hayata geçirebilecek başka bir yöne, liberalizme savurdu.

Bellioğlu'nun belli ideolojilerden ziyade kendi ideallerine bağlı olduğunu gösteren ve onu özel kılan taraflarından birisi de mücadelesini neredeyse her zaman bireysel olarak sürdürmüş olmasıdır. Belki de karakteri itibarıyla asabi ve uyumsuz olması da onu uzun süre bir grup, örgüt, hizip içerisinde barınmaktan alıkoyan önemli bir etmendi. Bellioğlu hiçbir zaman devrin adamı olmamış, birilerinin güdümünde hareket etmemiş, tavrını genel anlamda mevcut rejime uydurmaya çalışmamıştır. Müstakil mebusluk dönemindeki tutumu onun bu kendine has ve mümkün olduğunca

bağımsız muhalefet anlayışını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu onun her içinden geçeni söylediği ya da her zaman şaşmaz bir tutarlılığı muhafaza ettiği anlamına da gelmez. Söylemlerini konjonktüre göre ayarladığı, değiştirdiği durumlar da olmuştur. Bellioğlu sırf dış politikada İnönü Hükümeti'nin yanında olduğunu vurgulamak adına Misak-ı Milli'ye yönelik eski söylemlerini unutmuş, Lozan Konferansı sırasında murahhas heyete ve hükümete yaptığı şiddetli eleştiriler sanki hiç mevcut olmamışçasına Lozan Antlaşması'na methiyeler düzmüştür. Yine gençlik yıllarını II. Abdülhamit'e yönelik muhalefeti yüzünden zindanlarda ve sürgünde geçiren Bellioğlu, İnönü dönemini yermek adına II. Abdülhamit dönemi övgüsü yapmaktan da geri kalmamıştır.

Sonuç olarak Hüseyin Sırrı Bellioğlu öyle veya böyle neredeyse tüm hayatı boyunca muhalif tarafta kalmış, muhalefet etmekten usanmamış ve idarenin adamı olmaya yeltenmemiştir. Bellioğlu özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Meclis içi bireysel muhalefetin hangi sınırları zorlayabileceğinin anlaşılabilmesi için de iyi bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

1.1 Yayınlanmamış belgeler

I- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (BOA DH.MKT)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA Y.MTV)

Bâbîâli Evrak Odası (BOA BEO)

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA DH.MUI)

Dahiliye Nezareti Mülkiye Müfettişliği (BOA DH.MTF)

İrade Dahiliye (BOA İ.DH)

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (BOA DH.SYS)

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (BOA ML.EEM)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti 2.Şube (BOA DH.EUM.2.Şb)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (BOA DH.KMS)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA DH.ŞFR)

III- Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Atatürk Arşivi Kataloğu, Ziraat Bankasından Gelen Evrak (ATASE ATAZB)

IV- Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

V- Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

VI- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Hüseyin Sırrı Bellioğlu Sicil Dosyası, Sicil No: 235

1.2 Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:56, Sayı:120, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Nisan 2007.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi(MMZC)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

2- Süreli Yayınlar

#Tarih

Akşam

Alemdar

Cumhuriyet

Haber (Akşam Postası)

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Peyam-ı Sabah

Son Telgraf

Tan

Tevhid-i Efkar

Toplumsal Tarih

Vakit

Yeni Sabah

3- Hatıralar

- ARALOV, Semyon İvanoviç: Çeviren: Hasan Âli Ediz, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- ARIKOĞLU, Damar: **Hâtıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal: **Nutuk**, C.1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- _____ : **Nutuk**, C.2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- _____ : **Nutuk**, C.3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- BİLGİNER, Recep: **Üç iktidar Üç Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.
- CEBESÖY, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a**, C.1, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.
- _____ : **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyat, 1953.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: Hazırlayan: H. Afşin Günaydın, **Mütareke Günleri**, Ankara, Cümle Yayınları, 2017.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl: **Cinnet Müstatili "Yılanlı Kuyudan"**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2021.

_____ : **Benim Gözümde Menderes**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2018.

GEREDE, Hüsrev Hazırlayan: Sami Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002.

KARABEKİR, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, C.1-2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

NADİ, Yunus: **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.

NUR, Rıza: **Hayat ve Hatıratım**, C.3, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.

SOYAK, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1971.

_____ : **İlk Meclis: Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990,

YALMAN, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, C.2, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997.

YELKENCİOĞLU, Niyazi: **Kurtuluş Savaşı Anıları ve Kurtuluş Savaşı'nda Kandıra**, İstanbul, Ofset Yapımevi, 2017.

4- İnceleme Eserler

AĞAOĞLU, Samet:

Kuvay-ı Milliye Ruhu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

AHMAD, Feroz:

İttihat ve Terakki (1908-1914), İstanbul, Sander Yayınları, 1971.

AKAL, Emel:

Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul, Tüstav, 2006.

_____:

Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

AKŞİN, Sina:

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976.

_____:

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele : Son Meşrutiyet (1919-1920), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

AN, Ahmet:

Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

APAK, Rahmi:

İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

AKBULUT, Erden,

TUNÇAY, Mete:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920- 1923), İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

- AKIN, Rıdvan: **TBMM Devleti (1920-1923), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.**
- AVCIOĞLU, Doğan: **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, İkinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1978.**
- AYBARS, Ergün: **İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975.**
- AYDOĞDU, Murat: **Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Kuva-yı Milliye'ye Yahya Kaptan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2023.**
- BORATAV, Korkut: **Türkiye'de Devletçilik, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.**
- CLEVELAND, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015.**
- ÇOKER, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C.3, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.**
- DEMİREL, Ahmet: **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.**
- _____ : **İlk Meclis'in Vekilleri: Millî Mücadele Döneminde Seçimler, Ankara, İletişim Yayınları, 2023.**
- _____ : **İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.**

DERİNGİL, Selim:

Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014,

DİNAMO, Hasan İzzettin:

Kutsal İsyan: Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi, C.4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2013.

DUTU, Alesandru:

Ataşatii Militari Transmit, Vol. II., (1938-1940), Bükreş, Editura Europa Nova, 2002.

ERDEM, Hamit:

1920 Yılı ve Sol Muhalefet, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2010.

EROĞLU, Cengiz (ed), vd.:

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012.

ERİM, Nihat:

Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, 1953.

GENYA, Veysel:

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25'nci Yıl Dönümünü Anış, Ankara, TBMM Basımevi, 1945.

GOLOĞLU, Mahmut:

Milli Mücadele Tarihi IV (1921-1922) Cumhuriyete Doğru, İstanbul, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2006.

_____:

Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009

GÖNLÜBOL, Mehmet:

Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969.

GUTTSTADT, Corry:

Türkiye, Yahudiler ve Holokost, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

GÜNEŞ, İhsan:

Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

_____:

Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017

HANSU, Hüseyin:

Secdede Biten Bir Ömür Babanzade Ahmet Naim, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

KANSU, Aykut:

1908 Devrimi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

KARACA, Taha Niyazi:

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.

KARAL, Enver Ziya:

Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), C.VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

KAYMAZ, İhsan Şerif:

Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.

- KOÇAK, Cemil: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- KURAN, Ahmet Bedevi: **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000.
- KURŞUN, Zekeriya: **Osmanlı Arapları: Hilafet-Siyaset-Milliyet (1798-1918)**, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- KURT, Burcu: **Osmanlı Basra’sında Devlet ve Toplum (1908-1914)**, İstanbul, Küre Yayınları, 2015
- KURUÇ, Bilsay: **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- _____:
- Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- MENÇ, Hüseyin: **Milli Mücadele Yıllarında Amasya: Olaylar-Belgeler-Portreler**, Amasya, Amasya Valiliği Kültür Yayınları, 2002.
- MERAY, Seha L.: **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeleri**, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- NESİN, Aziz: **Bir Tutam Aydınlık**, İstanbul, Nesin Yayınevi, 2022.

- ORAN, Baskın: **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- ÖZEL, Sabahattin: **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, İstanbul, Derin Yayınları, 2009.
- ROGAN, Eugene: **Araplar: Bir halkın tarihi**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2017.
- SANCAKTAR, Fatih Mehmet: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876 – 1923)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.
- SARIHAN, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- SOFUOĞLU, Adnan: **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- SONYEL, Salahi: **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- SOYSAL, İsmail: **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- TANSEL, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 2-4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim: **1929 Dünya buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977.

- _____ : **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1982.
- TEVETOĞLU, Fethi: **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- TOPUZ, Hıfzı: **Bana Atatürk’ü Anlattılar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2022.
- TUNÇAY, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1922-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- TURAN, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi : İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 1. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- _____ : **Türk Devrim Tarihi : Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, 2. Kitap, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.
- URAS, Şükrü: **Yahya Kaptan**, İstanbul, Akba Yayınevi, 1968.
- UYAR, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2011.
- YAŞIN, Özker: **Nevzat ve Ben**, C.1, İstanbul, Yeşilada Yayınları, 1997.
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

5-Makaleler

AKÜN, Ömer Faruk:

“La Marseillaise’in Türkçede En eski Manzum Tercümesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.22, 1976, s. 121-141.

ARBAÇ, İmren:

“Milli Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu- Çerkez Ethem-Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C.1, Sayı: 2, Haziran 2017, s. 38-54.

ARIK, Şahmurat:

“Ahmed Cevdet Paşanın Kullandığı Mahlâslar ve Yayımlanmamış Bazı Şiirler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, Sayı: 1, 2010, s. 219-234.

ATA, Ferudun:

“Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 21, Sayı: 62, 2005, s. 521-544.

_____:

“Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, 2004, s. 297-323.

BAL, Mehmet Akif:

“Milli Mücadele’nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.130, Sayı: 256, 2022, s. 103-148.

BİLGİN, Taner:

“Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları”, **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu**, İzmit, C. 2, 2-4 Mayıs 2014, s. 1115-1126.

BOZKURT, Abdurrahman:

“Gelibolu Yarımada’sında İtilaf Blok’una ait harp mezarlıklarının inşası ve statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.28, Sayı: 84, 2012, 57-101.

BOZKURT, Celil:

“Milli Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.39, Sayı: 107, 2023, s. 79-104.

DOĞRU, Cem:

“Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, Sayı: 3, 2007, s. 269-287.

ESİN, Taylan:

“Büyük Savaş’ta Üç Şehrin Hikayesi: İmar ve İnşa” **Toplumsal Tarih Dergisi**, 256. Sayı, Nisan 2015, s. 80-88.

ERDEM, Şerafettin Can:

“İtilaf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 21, Sayı: 62, 2005, s. 677-694.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan:

“Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.11, Sayı: 22, (Güz 2015), s. 305-329.

KARINCALI, Feyyaz:

“Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’ya Bir Muhalefet Mekanizması: Harp Encümeni Fevkaladesi” **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.6, Sayı: 3, 2022, s. 663-671.

KAYA, Mehmet:

“Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri”, **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi**, C.2, 2014, s.1131-1140.

KONUKÇU, Enver:

“Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.8 Sayı: 38, 1997, s. 521-538.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat:

“Cumhuriyet’in ilk yıllarında Sovyet Rusya ile Türkiye Arasında Sınır Ticareti”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**

Atatürk Dergisi, C.4, Sayı: 3, 2010, s. 169-170.

MAZICI, Nurşen:

“1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.5 Sayı: 18, 1996, s. 131-154.

Mihail Serafimoviç Meyer:

Çeviri: Fatih Yapıcı “Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri” **Gazi Akademik Bakış**, C.3, Sayı:5, 2009, s.251-264.

SAYLAN, Gürkan Fırat:

“İstanbul’un Resmen İşgali 16 Mart 1920”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C.11, Sayı: 44, 2014, s. 17-40.

SOFUOĞLU, Adnan,

YILDIRIM, Seyfi:

“1921 Londra Konferansı’nda Türk Diploması: Sadrazam A. Tevfik Paşa’nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi”, **Belleten**, C.79, Sayı: 284, 2015, s. 351-382.

TÜRKMEN, Zekeriya:

“İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.18, Sayı: 53, Temmuz 2002, s. 319-372.

POLAT, Hasan Ali:

“Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîâli Baskını’na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: (Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, 2019, s. 301-341.

TUNALI, Yasemin Türkkân:

“Tek Partili Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934), **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.20, Sayı: 41, 2020, s. 665-700.

TUNAYA, Tarık Zafer:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu Ve Siyasi Karakteri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.23, Sayı: 3-4, 1958, s. 227-247.

YILMAZ, Mehmet Serhat:

“II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi.”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C.30, Sayı: 30, 2010, s. 123-142.

YILMAZ, Murat:

“Hüseyin Sırrı Bellioğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.144-156.

6- Tezler

ARSOY, Berna:

“Anadolu’da Yeni Gün” Gazetesinde Milli Mücadele Dönemi Ekonomisi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

AYDOĞDU, Murat:

“Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)” **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2016.

BAŞ, Esra:

“Cumhuriyet Döneminde Gökçeada ve Bozcaada Rumları”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020,

BİLGİÇ, Erdal:

Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri, **Doktora Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019,

DERE, Umut:

“Operatör Emin (Erkul) Bey’in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2018.

KURT, Burcu:

“II. Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)”, **Doktora Tezi**,

İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, 2012.

ÖZHAZİNEDAR: Tuba:

“II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

SALIN, Çağdaş Taylan:

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920-10 Mayıs 1922), **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

YILMAZ, Murat:

“Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

7- Ansiklopedi Maddeleri

AKYILDIZ, Ali:

“Mekteb-i Mülkiyye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ek-C. 2, Ankara, 2019,

İŞBİLİR, Ömer:

“Kalebend”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ek-C. 2, Ankara, 2019.

KAYALI, Kurtuluş:

“1.TBMM’de muhalefet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Metnin transkripsiyonu

“Huzur-i sam-i cenab-ı sadaret-i uzma’ya

Maruz-i çakerkemineleridir. Vesat-ı celile-i asafaneleriyle atebe-i ülyaya takdim edilmek üzere Kastamonu merkez telgrafhanesine tevdi edilen telgrafımız, Vali Enis Paşa’nın adem-i müsaadesine mebni bir gün sonra reddedildi. Fakat biz yine temin-i maksad için işte leffen takdim ediyoruz. Yetmiş beş defa suret-i müsterhamanede yazılıp da hiç de ısga edilmeyen feryadımızın yetmiş altıncı tarz-ı tahriri elbet başka türlü olamaz. Padişahın vakar ve mehabet-i şevketine dokunur da idamımıza mı yoksa cehennemin esfel-i safiline mi nefy ü tebidimize ferman buyrulacaksa buyrulsun. Tek Enis Paşa gibi hakikaten namussuz, cahil, din ve devletine hain bir yezid bed tıynetin zir-i tahakkümünden, eza-yı vahşetinden kurtularak hiç olmazsa bir padişahın emriyle iradesiyle ölmüş bulunalım. Paşa Hazretleri ! Anlamalısınız ki bugün bu telgraf üzerine padişahın gazabını celbetmek şüphesiz olduğu halde yazmaktan çekinmiyoruz, zira katil Enis’in her dakika pençe-i zulmünde girifdar olduğumuz işkencemiz derece-i dehşetine göre padişahın yapacağı ceza herhalde daha hafif daha kabil-i tahammüldür. Biz sizde olsun biraz baha-yı kalp, izzet-i nefis denilen mezaya-yı ulviyyenin mevcudiyetini görmek ister idik. Zerre kadar hiss-i namus-perveriye malik bulunmuş olsa idiniz hakpayınıza karşı dökülen göz yaşlarından müteessir olur da bari resmen gönderdiğimiz arzuhalimizi daire-i aidesine havale ederdiniz. Fakat insan olanlara has olan edebler, hissiyat-ı refika sizin gibi dimağı vahşetle meşbu zevatın idrak edebileceği şeyler olamaz. Paşa !! Hakikaten namusun var ve muhafazası kaydını güder isen seni tahkir ettiğimizden dolayı zaten zulümden başka bir şeye masruf olmayan salahiyet-i resmiyyeni istiman ederek bize fenalık edersin, yoksa sizi de Enis Paşa kadar alçak Enis Paşa kadar namussuz tanımakta mazuruz ferman.

18 Haziran 318 (1 Temmuz 1902)

Makriköy Ziraat Bankası memuru Malatyalı Hasan Tahsin

Mekteb-i Mülkiye-yi Şahanaden Muhreç Hüseyin Sırrı”